

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**TEFSİRDE BAĞLAM (SİYAK) VE
el-MUHARRERÜ'L-VECİZ ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Yasir Adel Zaynal ALBAYATI

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

TEFSİRDE BAĞLAM (SİYAK) VE
***el-MUHARRERÜ'L-VECİZ* ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Yasir Adel Zaynal ALBAYATI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**TEFSİRDE BAĞLAM (SİYAK) VE
el-MUHARRERÜ'L-VECİZ ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi:.....

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmamda bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı ve İmzası

Yasir Adel Zaynal ALBAYATI

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ:	1
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI	2
C. İMAM İBN ATIYYE ENDELÜSİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ	3
I. Hayatı ve Nesebi:	4
Doğumu ve Yetiştirilmesi:	5
İlim Arayışıyla Yaptığı Seyahatler ve İlmi Konumu:	5
Akidesi ve Mezhebi	7
Vefatı:	8
II. En Meşhur Hocaları ve Talebeleri:	8
En Meşhur Talebeleri:	10
III. Eserleri:	11
D. EL-MUHARRERU’L-VECİZ KİTABININ KISA TANITIMI	13
I. Kitabın Adı ve İbn Atiyye’ye Atfedilmesi:	13
II. İbn Atiyye Tefsirinin Müfessirler Nezdinde Önemi ve Konumu:	15
III. Kitabın Nüshası ve Baskıları:	18
IV. <i>el-Muharreru’l-Veciz</i> Kitabındaki Metodu:	20
V. <i>el-Muharreru’l-Veciz</i> Kitabındaki Kaynaklar:	35
VI. Kendisinden İstifade Eden Alimler:	40
BİRİNCİ BÖLÜM	42
SİYAKIN TANITIMI VE ÖNEMİ	42
A. SİYAKIN TANIMI VE DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ	42
I. Siyakın Lügat ve İstilah Tanımı	42
1. Siyakın Lügat Tanımı:	42
2. Siyakın İstilah Tanımı:	43
3. İlgili İstilahlar:	45
II. Siyak İlmi Çalışmalarının Tarihi ve Diğer İlimlerle İlişkisi	48
1. Siyakın Lügat İlim İle İlişkisi:	48
2. Siyakın Belagat İlim İle İlişkisi:	49
3. Siyakın Tefsir İlim İle İlişkisi:	50
4. Siyakın Usul İlim İle İlişkisi:	55
III. Siyakın Diğer Kur’an İlimleri İle İlişkisi	56
1. Siyakın Nüzul Sebebi İlmi İle İlişkisi:	57
2. Siyakın Mekki ve Medeni İlmi İle İlişkisi:	57
3. Siyakın Müteşabihle İlişkisi:	58
4. Siyakın Makasidle İlişkisi:	58
5. Siyakın Nasih Mensuh İlmi İle İlişkisi:	59
6. Siyakın Kıraat İlmi İle İlişkisi:	59

7. Siyakın Vücut ve Nezair İlmi İle İlişkisi:.....	60
B. SİYAKIN DELİL KABUL EDİLMESİ, DİĞER KRİTERLERLE ÇELİŞKİSİ, ÖZELLİKLERİ	60
I. Siyakın Kur'an'ın Tefsirinde Delil Kabul Edilmesi	60
II. Siyakın Diğer Kriterleri İle Çelişmesi	65
1. Tefsirde Siyak ve Nebevi Hadis Arasındaki Kriterleri Çelişki:	67
2. Tefsirde Siyak ve Müfessirlerin İcmâ Kriterleri Arasındaki Çelişki:	69
3. Tefsirde Siyak ve Umum Kriterleri Arasındaki Çelişki:	71
III. Siyakın Özellikleri	72
1. Kur'an Siyakı, Kur'an'ı Anlamak İçin Bir Kriterdir:	72
2. Kur'an Siyakının Parçalanmayı Kabul Etmemesi:	73
3. Kur'an Siyakının Esnekliği ve Canlılığı:	74
C. SİYAKIN ÇEŞİTLERİ VE ETKİ ALANLARI	75
I. Siyakın Türleri	75
1. Söylem -ifade- Siyakı (سياق المقال):	75
2. Hal Siyakı (سياق الحال):	83
II. Siyakın Etki Alanları ve Önemi	86
D. SİYAKI BELİRLEMENİN GENEL VE ÖZEL KAİDELERİ	92
I. Siyakı Belirlemenin Genel Kaideleri	92
1. Siyak İçtihadı Dayalıdır:	92
2. Arap Dilinin Dikkate Alınması:	93
3. Konuşmacının Kelamındaki Maksadına İtibar Edilmesi:	93
II. Siyakı Belirlemenin Özel Kaideleri	94
1. Siyakın Delaleti Hitabın Zahiridir :	94
2. Sözde Sadece Siyakın Delaleti İle Takdirde Bulunmak:	94
3. Siyakın Delaletini Anlamada, Mani Olmadıkça Öncesi ve Sonrasındaki Manadır:	95
4. Siyakın Delaleti Kendi Maksadının Dışındaki Bir Maksada Ancak Delille Hamledilir:	95
5. Aynı Siyaktaki Zamirleri Birleştirmek Ayırmaktan Daha Evladır:	96
6. Siyakı Hazfa Delalet Etmedikçe Bariz Manâ Önce Gelir:	96
7. Siyakın Tekide Delalet Etmesi Dışında Lafzın Yeni Bir Manaya Hamledilmesi Tekide Hamledilmesinden Daha Evladır:	97
İKİNCİ BÖLÜM	98
EL-MUHARRERÜ'L-VECİZ TEFİRİNDE SİYAK SİYAKIN ROLÜ	98
A. MANANIN BEYANINDA SİYAKIN DELÂLETİ:	98
I. Kelimenin Manasını Açıklamada Siyakı Delil Göstermek:	98
1. Kelimenin manası hakkında söylenenler arasında tercih yapmak için siyakı delil göstermek:	98
2. Kelimenin manası hakkında söylenenlerin zayıflığını göstermek için siyakı delil göstermek:	113
II. Ayetin Manasını Açıklamada Siyakı Delil Göstermek:	120
1. Ayetin manası hakkında söylenenler arasında tercih yapmak için siyakı delil göstermek:	121

2. Ayetin manasında ifade edilenin zayıflığını göstermek için siyakı delil getirmek:	128
III. Ayetler Arası Manayı Açıklamada Siyakı Delil Göstermek:	137
B. NÜZUL SEBEBİNİ VE AYETİN MUHATABINI AÇIKLAMAK	
KONUSUNDA SİYAKI DELİLETİ:	150
I. Sebebi Nüzülü Açıklama Konusunda Siyakı Delil Getirmek:	150
1. İbn Atiyye'nin nüzul sebebi meselelerde âyetin siyakını delil olarak tercih ettiği konular:	150
2. İbn Atiyye'nin nüzul sebebi meselelerde âyetin siyakını delil olarak zayıf gördüğü konular:	158
II. Muhatabı Belirlemede Siyakı Delil Getirmek:	167
1. İbn Atiyye'nin ayetlerin siyak ve sibakı ile ifadenin akışını delil göstererek rivayetleri muhatabı belirlemede tercih ettiği konular:	167
2. İbn Atiyye'nin ayetlerin siyak ve sibakı ile ifadenin akışını delil göstererek rivayetlerin muhatabı belirlemede zayıf kaldığı konular:	173
C. GRAMER KONULARINDA SİYAKIN ROLÜ	180
I. Ayette Zikredilen İ'râbın Tercih Edilmesinde Veya Zayıf Görülmesinde Siyakın Rolü:.....	180
II. Zamirin Mercîni Belirlemede Siyakın Rolü:	188
D. KUR'ÂN KIRAATLERİNDE SİYAKIN ROLÜ	202
I. Kıraati Tercih Konusunda Siyakın Rolü:	202
II. Kıraati Zayıf Kabul Etme Konusunda Siyakın Rolü:	206
E. FARKLI KONULARDA SİYAKIN DELALATİ	212
I. İbn Atiyye'nin Müfessirlerin Görüşlerini Düzeltme Sağ Dediğinde Siyakı Delil Olarak Kullanması:	212
II. Âmm İfadenin Tahsisinde Siyakın Rolü.....	222
III. Nâsîh Ve Mensuhu Tespit Etme Konusunda Siyakın Delâleti.....	230
IV. Mekkî ve Medenî Ayetleri Tespit Etme Konusunda Siyakın Delâleti.....	235
SONUÇ.....	240
ÖZET.....	243
ABSTRACT.....	245
KAYNAKÇA	247

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.y.	Adı Geçen Yer
A.Ü.İ.F.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.İ.F.D	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.S.B.Ü	Atatürk Üni. Sos. Bil. Enstitüsü
b.	İbn
Bsk.	Baskı
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
D.İ.A.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	Diyanet İşleri Başkanlığı
H/M	Hicri/Miladi
Ktp.	Kütüphane
Nr.	Numara
s.	Sayfa
thk.	Tahkik Eden
T.D.V. Yayınları	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Tsz.	Tarihsiz
terc.	Tercüme eden
vb.	Ve benzeri

ÖNSÖZ

Yüce Allah kitabı Kur'ân'ı âlemlere hidayet kaynağı olarak indirmiştir. Bu hidayeti isteyenler onu ancak büyük bir arzu ve tedebbürle elde edebilmişlerdir. Nitekim nüzülü “Bu Kur'an, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır” ifadesinde tedebbürle ilişkilendirilmiş bundan kaçınanlar ise “Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?” ifadesiyle yerilmiştir.

Kur'ân ayetlerini anlamada asıl olan şüphesiz ki derin derin düşünmenin yanısıra tedebbür kelimesinin muhtevasına uygun olarak “arka planını kavramaya çalışma” ameliyesidir. Kul için bundan daha faydalı bir çalışma ne olabilir?

Tedebbür; derinlemesine düşünmeyi, ayetin siyak ve sibakını kavramayı, ayetleri bağlamından koparmadan ve kastedilen manaya ulaştıracak değerlendirmeler yapmayı gerektirir.

Kur'ân'ın bağlamsal (siyak-sibak) incelemesi haddi zatında bir tedebbür ameliyesidir. Nitekim müfessirler bu yolu açmışlar ve bu yolda ilerlemeler kaydetmişlerdir. Bu gayretin en güzel çalışma alanı Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etmektir. Bunun iki metodu vardır. Sistematik olarak en önde gelen metot, ayetleri sanki peşpeşe inmiş gibi aynı konu veya aynı sure çerçevesinde değerlendirmektir. Bu tefsir ameliyesi, ayetlerin bağlamı veya pasajların bağlamı olmak üzere iki şekilde yapılabilir. İkinci metot ise aynı sure veya farklı surelerdeki ayetlerin aynı konu çerçevesinde birlikte ele alınmasıdır. Dolayısıyla denilebilir ki, herhangi bir konuyu siyak sibak bütünlüğü içerisinde değerlendirmek aslında en önemli ve en köklü tefsir metodudur.

Bu çalışmada anılan bağlamda tefsirin en temel dayanaklarından biri olan siyak meselesine İbn Atiyye el-Endelüsî'nin (481-541/1088-1146) *el-Muharreru'l-Vecîz* adlı tefsiri çerçevesinde bir değerlendirme yapılacaktır.

İbn Atiyye bağlamsal anlam (siyak-sibak) üzerinde en çok duran müfessirlere aittir. Bu metodu ayetlerin nüzul sebepleri konusundaki rivayetleri tercih etmekte kullandığı gibi ayetlerin gramer kaynaklı yorumunda, fikhî hükümlerde hatta kıraat tercihlerinde dahi kullanmıştır. Bu çalışmada nazari bilgilerin yanı sıra

örnekleriyle konunun kavranmasına yardımcı olunmaya çalışılmıştır. İbn Atiyye'nin tefsirinin seçilmesi ise İslam dünyasında bu tefsir özelinde böyle bir çalışmanın yapılmamış olmasından dolayıdır.

Birlikte çalışmaktan onur duyduğum, eğitimim boyunca değerli bilgi, birikim ve deneyimlerinden faydalandığım, güler yüzlerini eksik etmeyen, her türlü konuda yardımcı olan sayın ve değerli hocalarıma, özellikle üzerimde büyük emeği olan, tezimin oluşumu sırasında desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu ve başta Prof. Dr. Halis Albayrak ve Prof. Dr. Mehmet Akif Koç ve Prof. Dr. İdris Şengül ve Prof. Dr. Mehmet Halil Çiçek ve rahmetli Prof. Dr. Salih Akdemir hocalarımız olmak üzere fakültemizdeki diğer hocalarıma, her zaman varlıklarını hissettiren ve dualarını eksik etmeyen rahmetli babam ve anneme, tezin hazırlanma sürecinde gösterdikleri sabır, anlayış ve destekten dolayı aileme, çok sevdiğim eşim ve çocuklarıma, ayrıca tezin hazırlanmasında katkıları olan arkadaşlarıma, çok sevdiğim yardım seven asil Müslüman Türk milletine, bunlar hepsi ve unuttuklarım olsa kıymetli arkadaşlarıma, en içten sevgi ve saygılarımı sunar, teşekkürlerimi arz ederim.

Saygılarımla.

Ekim, 2016, Ankara

Yasir Adel Zaynal ALBAYATI

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ:

Âlimleri en çok meşgul eden hususlardan biri Kur'an ayetlerinin Gerçek anlamını bilmek ve ondan doğru hükümlere ulaşmaktır. Bazıları kendi görüşüne, isteğine veya mezhebin göre ayetleri tefsir etmiştir, bazıları da batıl rivayetlere göre yorum yapmıştır.

Bu yüzden ayetleri sağlıklı bir anlama ve yorumlamanın gerçekleşebilmesi için tefsirciler temel prensipler ve kurallar oluşturdular. Bu kurallara uyumlu olmayan tefsirler reddedilmektedir. Bu kuralın birisi de siyak ilkesidir. Ayetlerin siyak sibakına bakılarak yorum yapılmalıdır. Çünkü surelerin, ayetlerin birbirleriyle derin ilişkileri vardır.

Bazı müfessirler âyetler, sureler arasındaki bu ilişki ve bağlantıyı tam kuramamışlardır ve neticede ortaya farklı görüşler koymuşlardır. Tefsirde meydana gelen ihtilâfların bir kısmı Kur'an'ı bir bütünlük içerisinde ele alınamamasından ve siyak ilişkilerini oluşturmamasından kaynaklanmıştır.

Kur'an'ın doğru anlaşılıp yorumlanabilmesi için, ayetlerin yer aldığı bağlamları içinde ve bütünlüğü göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerekir. Aksi takdirde bu bağlamı ihmal etmek ve bütünlüğü göz ardı edilerek yorumlanan bir ayetten, Kur'an'ın vermek istediği mesaja ters bir hüküm çıkarılabilir. Zaten İslam tarihindeki fikir ayrılıkları derinlemesine incelendiğinde, bu ayrılıkların en önemli sebeplerinden birisi ayeti siyak ve sibakından çıkararak metin içerisinde soyutlayıp ele almak ve ona parçacı bir şekilde yaklaşmak olduğu görülecektir.

Bazı müfessirler de çok aşırı bir şekilde siyak sibakı kullanmıştır, diğer kuraları ihmal etmiştir ve önem vermemiştir. Ayetlerin tefsirinde sadece siyaka bakarak yorum yapmaya çelişmiştir ve lafzin yakın balı anlamından uzaklaşmıştır.

Buna göre müfessirler siyak kullanarak üçe ayrılmaktadır. Birisi siyak sibak ihmal etti, diğeri sadece siyaka bakarak yorumunu yapmıştır, fakat bunların en iyisi siyakı kullanarak ve diğer tefsir kuralarını ihmal etmemektir. Bu yöntemi büyük

müfessirler kullanmıştır. İşte İbn Atiyye el-Endelusî bu tarz tefsiri “*el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*” adlı tefsirinde güzel bir şekilde göstermiştir ve tercihlerinde ayetlerin arasındaki bağlamı sağlam bir yöntemle kullanmıştır.

Müfessirlerin çoğunda siyak ilkesi, tefsirin en üstün seviyesinde görmüştür. Çünkü siyak bağlantısı ile Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir etmektedir ve bu tefsirin en üstün çeşitlerinden biridir. Nasıl ki her ifade en sağlıklı şekilde bağlamında, meydana geldiği ortamı içinde en doğru şekilde anlaşılırsa Kur’an ayetleri de en sağlam şekilde siyakları içinde anlaşılıp yorumlanabilir.

Özellikler muhtemel anlamlı ve mücmel anlamlı ayetlerin doğru ve geçek anlamına ulaşmakta siyak sibakın rolü inkâr edilemez. Esbabı nüzul rivayetlerinin uyuşmazlığının değerlendirilmesinde, ayetlerdeki zamirin kime ait olduğunu bildirmekte ve ayetlerde ihtilafı olan konularda şüpheleri kaldırmata siyak sibak çok önemli bir rol oynamaktadır.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Bu çalışma, bu alanda yapılan kabul görmüş çalışmalar da örnek alınarak tamamen bilimsel bir anlayışla gerçekleştirilmiştir.

İbn Atiyye’nin “*el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*” tefsirindeki siyak sibaka bağlı yorumlarının üstünde durulmuş ve incelenmiş, müellifin anlayışı açısından Kur’an’ın bütünlüğü çerçevesinde bir anlam kazandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada bütün tefsirler dikkate alınmakla birlikte konuyla ilgili hazırlanmış tezler incelenmiş ve hadis, tarih ve Arap Diliyle ilgili kitaplardan da yararlanılmıştır. İbn Atiyye’nin “*el-Muharreru'l-Vecîz*” adlı eserinin başucu eseri yapıldığı çalışmada öncelikle İbn Atiyye ve eseri hakkında deyatlı bir çalışma yapılmış, ilgili bütün kaynaklar taranmış sonra da mananın tercih edilmesinde, esbabı nüzul rivayetlerinin tercih edilmesinde, kıraatlerin tercih edilmesinde, tefsir rivayetlerin incelenmesinde, fıkhi hükümlerin tercih edilmesinde, zamirin kime ait olduğunu belirlenmesinde ve dil konularında siyak sibakın rolü örnekler tespit edilerek sunulmuştur.

C. İMAM İBN ATİYYE ENDELÜSİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ¹

Birçok âlim ve tarihçi, asırlar boyunca İmam Ebu Muhammed b. Atiyye El-Endelüsi'nin hayatını derleme çalışmalarına ilgi göstermiş, bu ilgi ve ihtimam günümüze kadar da devam etmiştir. Kimi araştırmacılar ise onun eserlerini araştırma, metot ve üslubunu açıklama konusunda bilimsel diplomalar almışlardır.

Burada İmam Ebu Muhammed b. Atiyye el-Endelüsi'nin hayatını kısaca² ele alacak, şahsiyetinin en bariz özelliklerine ışık tutacağız.

¹ Hayatına dair kaynaklar:

- Ed-Dabbi, Ebu Ca'fer Ahmed b. Yahya b. Umeyra El-Endelüsi [Ö.599/1203], *Bugyetü'l Mültemis fi Tarihi Ricâli Ehli'l-Endelus*, Yayınevi: el-Kâtip el-Arabî, Kahire, 1967, I/389-391.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefa Burhaneddin İbrahim b. Ali b. Muhammed [Ö.799/1396], *Ed Dibacül Müzheb fi Marifeti Ayani Ulemail Mezheb*, Thk. Dr. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n Nûr, et-Turâs Basım-Yayın, Kahire, II/57-59.
- Es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh [Ö.764/1363], *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Thk. Ahmed el-Arnâvut ve Turkî Mustafa, İhyâu't Turâs Yayınevi, Beyrut, H. 1429- M. 2000, XVIII/41.
- Ez-Zehebi, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman , [Ö.748/1348.], *Siyeru A'lâmi n-Nübelâ*, Thk. Şuayb el-Arnâvut gözetiminde bir grup araştırmacı, Müessesetü'r Risale Yayınevi, 3. Baskı, H. 1405- M. 1985, 20/204, 197.
- Ed Davudî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, [Ö.946/1540], *Tabakatü'l Müfessirin li'd-Davudî*, Dâru'l Kütüb El-İlmiyye, Beyrut, İnceleme ve tashih: Âlimlerden oluşan bir komisyon, II/162-166.
- Ez-Zehebi, Muhammed Hüseyin [Ö.1398/1977], *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, Vehbe Kütüphanesi, Kahire, s. 170-173.
- et-Tilmisânî, Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed el-Mukrî, [Ö.1041/1631], *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelüs er-Ratîb ve Zikru Vezîriha Lisâni'd-Dîn İbni'l-Hatîb*, Thk. İhsan Abbas, Sadr Yayınevi, Beyrut- Lübnan, 1968, I/679.
- Ömer Rızâ Kehhâle, [Ö.1408/1987], *Mu'cemu'l-Muellifîn*, el-Musennâ Kütüphanesi, Beyrut, İhyâu't Turâs el-Arabî Yayınevi, V/93.
- Es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr i, [Ö.911/1505], *Bugyetü'l-Vuât fi Tabakati'l-Lugaviyyin ve'n-Nuhat*, Thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, el-Asriyye Kütüphanesi, Sayda-Lübnan, II/73.
- İbn Beşkuvâl ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî,[Ö.578/1183], *es-Sıla fi Târîhi Eimmeti'l-Endelüs*, Thk. İzzet el-Attar el-Hüseynî, *Mektebetu el-Hancî*, 2. Baskı, H. 1374- M. 1955, s. 367-368.

² Biyografisi kısaca ele alınmıştır. Çünkü bazı araştırmalar, hayatını detaylı şekilde anlatmıştır.

Bu araştırmalardan bazıları:

- a- Bedevi, Abdulaziz, *İbn Atiyye el-Müfessir ve Mekânuhu fi Hayâti't-Tefsîr fi'l-Endelüs*, İskenderiye Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Edebiyatı bölümüne takdim ettiği yüksek lisans tezi.
- b- Fayed, Abdulvahhab, *Menhecu İbn Atiyye fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Ezher Üniversitesi, Usuliddîn Fakültesi, Tefsir ve Ulûmu'l Kur'an bölümüne takdim ettiği doktora tezi.

I. Hayatı ve Nesebi:

Adı, Ebu Muhammed Abdulhak b. Galip b. Abdurrahman b. Galip b. Abdurrauf b. Temmam b. Abdullah b. Temmam b. Atiyye b. Halid b. Atiyye el-Muharibî'dir. Müfessirlere örnek olmuş büyük bir alîmdir. Lakabı Ebu Muhammed el-Gırnatî el-Kâdî'dir.³

Nesebi, Müslümanların fethettiği sırada Endülüs'e gelen ve bir Arap kabilesi olan Kays Gaylan b. Mudar kabilesine dayanır. Dedesi, Zeyd b. Muharib oğullarından Atiyye b. Halid b. Eslem b. Ekrem Endülüs'e gelmiş ve oraya yerleşmiştir.⁴ Endülüs'ün o güzel topraklarına Arap ailesinin ilk tohumunu ekmiştir. Bu aileden İslam kültürünü Endülüs'te zirve noktasına taşıyan birçok saygın ve değerli şahsiyetler çıkmıştır. İspanyol araştırmacı Jose M. Fornea, "Granada'da Atiyye Oğulları" adlı araştırmasında belirttiği gibi, bilimin ihyası ve bilginin zenginleşmesinde etkin bir rol oynamışlardır.⁵

İbn Atiyye'ye, nesep ve "İbn Atiyye" namı bakımından ortak olan başka âlimler de vardır:

- Müfessir Abdullah İbn Atiyye [Ö.383/993].⁶ *Tefsiri İbn Atiyye el-Kadim* adlı bir tefsiri vardır.⁷
- Endülüslü yazar İbn Atiyye [Ö.535/1140]. Ahmed b. Cafer b. Muhammed b. Atiyye Ebu Cafer el-Kudâî. *ed-Devleteyn el-Murabitiyye ve'l-Muvahhidiyye* adlı

³ Bu neseb, İbn Atiyye'nin fihristinde belirttiği gibidir. Ancak bazı biyografi/teracim kitapları ile karşılaştırıldığında bir tür farklılık olduğu görülür. Esas olan İbn Atiyye'nin belirttiğidir. Atasözünün dediği gibi, "evin içini en iyi evin sahibi bilir." Bkz. İbn Atiyye el-Endelüsî, Abdulhak b. Galip b. Atiyye, [Ö. 541/1146], *Fehrest-i İbni Atiyye*, Thk. Muhammed Ebu'l Ecfan ve Muhammed Zâhî, el-Garb el-İslamî Yayınevi, Beyrut- Lübnan, 2. Baskı, 1983, s. 61.

⁴ Mutrif b. İsa, neseplerini *Târîhu Arabi'l-Bîra fî Zikri Kabâili Muharib* adlı eserinde zikretmiştir. Bkz: es-Sebtî, Ebu'l Fadl İyâd b. Musa b. İyâd b. Amrûn el-Yahsubî, [Ö. 544/1149], *el-Gunye Fehrest-i Şuyüh el-Kâdî İyâd*, Thk. Mahir Zuheyr Cerrâr, el-Garb el-İslamî Yayınevi, H. 1402- M. 1982, s. 189.

⁵ Bu araştırma, Granada Üniversitesi'nin "Arapça ve İbranice Araştırmaları Dizisi" kapsamında 1976-1977 yıllarında "Banu Atiyya da Granada" başlığı altında yayımlanmıştır.

⁶ Abdullah b. Atiyye b. Abdullah b. Habîb Ebu Muhammed'dir. Kurrâ, müfessir ve sika/güvenilir bir imamdır. ed-Dânî şöyle der: "Güvenilir, sağlam, hayırlı ve faziletli bir alimdir. Kur'an-ı Kerim'in manalarına delil getirmek için elli bin beyit ezberlemiştir." Bkz. Şemseddîn Ebu'l Hayr İbn el-Cezerî [Ö.833/1429], *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, İbn Teymiye Kütüphanesi, C. Bergstrassr, İlk kez H. 1351 yılında yayınlama girişiminde bulunmuştur: I/433.

⁷ Bkz. Hacı Halife [Ö.1067/1657], *Keşfu'z-Zünun an Esmâyi'l-Kutûbi ve'l-Fünûn*, el-Musennâ Kütüphanesi, Bağdat, 1941, I/439.

eserin müellifidir.⁸

- İbn Atiyye el-Kadı el-Gırnatî [Ö.608/1211] Akil b. Atiyye el-Kudâî et-Tartuşî Ebu'l Mecd. Granada kadısıdır ve *Tahriru'l-Makâl fi Muvâzeneti'l-A'mâl* adlı bir kitabı vardır.⁹

Doğumu ve Yetiştirilmesi:

İbn Atiyye (481/1088) yılında Endülüs'ün Granada şehrinde doğmuştur.¹⁰ İlimin ve faziletin olduğu bir evde yetişmiştir. Babası Galib, Granada'daki en meşhur âlimlerdendir.¹¹ Ataları daha önce belirttiğimiz gibi ilim ve fazilette meşhurdur.¹² Hiç şüphesiz bu durumun, yetişmesinde ve ilimle haşır haşır neşir olmasında açık bir etkisi vardır. Aileden aldığı bu birikimin onu, ilmi yolculuğunda büyük bir etkisi olan babası dâhil kendisini Granada'daki âlimlerden ilim talebine adadığını müşahade ediyoruz. Babasından hadis, tefsir, fıkıh, lügat, edebiyat ve tarih dersi almıştır. Babasının bu ilgisi, *el-Muharrer el-Vecîz* adlı meşhur tefsirini yazana kadar devam etmiştir. Zira *Bugyetu'l-Multemis* kitabında bu âlim babanın bazen oğlunu gece iki kez uyandırdığı ve ona, "Kalk ey oğlum! Tefsirinin şurasında şöyle şöyle yaz!" dediği anlatılmaktadır.¹³

İlim Arayışıyla Yaptığı Seyahatler ve İlmi Konumu:

Kadı İbn Atiyye, tefsir, kıraat, fıkıh, hadis, lügat, nahiv, sarf, nesir ve şiir dahil birçok ilimde dahidir. Nitekim *el-Muharrer el-Vecîz* adlı tefsiri, bu alanlardaki yüksek mevkiinin en bariz göstergesidir.

Tefsir ve yargı alanında meşhur olmasına rağmen, aynı zamanda usta bir edip ve şairdir. Kafiye üslubunun hâkim olduğu mükemmel mısraları vardır. *el-Kalâid* müellifi, İbn Atiyye'nin harika şiir ve mektuplarını nakletmiş ve şöyle demiştir: "Sağlam nazmı

⁸ Ez-Zirikli, Hayreddîn [Ö.1396/1976], *el-A'lâm*, Dâru'l İlm li'l Melâyîn, 15. Baskı, 2002, I/107

⁹ Bkz. İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu'l-Muzehheb fi Ayâni'l-Mezheb*, II/135.

¹⁰ Bkz. İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, I/367; İbn Amîra ed-Dabî, *Bugyetu'l-Multemis fi Tarihi Ricâli Ehli'l-Endelüs*, s. 389; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I/175.

¹¹ Biyografisini İbn Atiyye'nin hocaları kısmında zikredeceğiz.

¹² Bkz. İbnü'l-Ebbâr, Muhammed b. Abdullah el-Belensî, [Ö.658/1260], *el-Mu'cem fi ashâbi'l-Kâdi'l-İmâm Ebî 'Alî es-Sadeî*, Mektebetu's-Sekâfe ed-Dîniyye, Mısır, H. 1420- M. 2000, s. 270; Ebu'l Hasen b. Abdullah el-Malkî el-Endelüsî, [Ö. 792 h.], *Târihu Kudâti'l-Endelüs*, Thk. İhyâu't Turâs el-Arabî komisyonu, Dâru'l Âfâki'l Cedîde, Beyrut, Lübnan, 5. Baskı, H. 1403- 1983, s. 109.

ve hayranlık uyandıran nesrinin, insanın içini açtığı, yolunu aydınlattığı ve cüretini artırdığı sabittir.”¹⁴

İlim arayışıyla seyahatlere çıkmış, ilim yuvası olan Endülüs’ün pek çok şehrini dolaşmıştır. Kurtuba, Sevilla, Murcia, Velcia ve Hayan’a gitmiştir. Gittiği yerlerin önde gelen alimleriyle görüşmüş, onlardan kıraat dersi ve diğer ilimlerde istifade etmiştir. Endülüslü olan ve olmayan bir grup alime haber göndererek kitapları hususunda onlardan icazet talep etmiştir.¹⁵ Öyle ki ilmi şöhreti yayılmış ve h. 529 yılında Endülüs’ün Murcia şehrinde bir yargı görevi üstlenmiştir.

İbn Atiyye, Maşrık beldesine gitmemiştir. Bunun nedeni, o dönemde cihat ve savaş olmasındandır. Çünkü Endülüs, o zaman İspanyolların eline düşme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Dolayısıyla İbn Atiyye, Allah Teala’nın yolunda murabıt olmayı tercih etmiş ve murabıtlarla birlikte birçok savaşa katılmıştır. Hatta babası, onu şiir beyitleri ile överek şöyle demiştir:

غيبت شخصك عن عيني فما ألفت من بعد مرآك غير الدمع والسهرة
قد كان أولى جهاد في مواصليتي... لاسيما عند ضعف الجسم والكبر
اعتل سمعي وجل الضرّ في بصري... بالله كن أنت لي وسمعي وكن بصري

Siman gözümden kayboluverdi... Göremeyince seni gözyaşı ve uykusuzluk arkadaşım oldu,

Cihadın başı beni görmendi... Bedenim böyle zayıf, böyle ihtiyar iken,

Duyamaz oldum, göremez oldum... Allah için işiten kulağım, gören gözüm ol, sen benim için.

İmam İbn Atiyye, yüksek ilmi bir konuma nail olmuştur. Hocaları, talebeleri ve muasırları buna şahittir. Bu hususta hepsi onu övmüştür. Dört bir taraftan alimler

¹³ Ed-Dabbî, *Bugyatu'l-Multemis fi Tarîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs*, s. 441.

¹⁴ Bkz. el-Feth b. Hakan b. Ahmed b. Gartûc, *Kalâidu'l-İkyân*, Ebu Muhammed, [Ö. 247 h.], Mısır, H. 1284- M. 1866, s. 208-216.

¹⁵ Bkz. Dr. Abdulvahhab Fayed, *Menhecu İbni Atiyye*, s. 56.

kendisine teveccüh göstermiş ve onları etkilemiştir. İbn Beşkuvâl, *es-Sıla* adlı eserinde şöyle der: “Geniş bilgiye ve güçlü bir edebiyata sahip olup birçok ilimde ustaydı.”¹⁶

ez-Zehebî, onu överek şöyle demiştir: “Fıkıh, tefsir ve Arapça’da imamdı. Güçlü bir tartışmacı, zeki, dahi idi ve ilmin damarlarından beslenirdi.”¹⁷

İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*’ta şöyle der: “Kadı Ebu Muhammed Abdulhak, tefsir, ahkâm, hadis, fıkıh, nahiv, lügat ve edebiyatta fakih, alim ve yetenekli idi. Beyitleri ve nesirleri vardır. Murcia şehrinde yargı görevi üstlenmiştir. Son derece dahi, zeki ve ilme önem veren birisiydi. Çokça kitap alırdı. Yargı görevini yürütürken hak ve adaletle hükmeder ve nasihatte bulunurdu.”¹⁸

es-Suyutî onun hakkında şöyle der: “*Tefsîru’l-Kurâni’l-Azîm* eserini telif etmiştir. Bu eser, onun Arapça ve diğer ilimlerde imam olduğunun en güçlü delilidir”¹⁹.

Bu dahi alimin şahsiyeti hakkında kısaca diyebiliriz ki, usta bir müfessir, seçkin bir kadı, edebiyata hakim bir şair, Maliki mezhebine mensup olduğu halde muhataplarının görüşünü yermeyen insafli bir fakih, kendisinden ilim alanların tank olduğu faziletli bir muallim, dinini ve beldesini savunmak için savaflara katılmış bir mücahit ve murabıttır.

Akidesi ve Mezhebi

Kadı İbn Atiyye Eşari itikadına mensuptur.²⁰ Ona göre insanlar kıyamet günü Rablerini göreceklerdir, hayrı ve şerri ile kaza ve kader Allah’tandır, büyük günah sahibi kimseler cehennemde ebedi olarak kalmayacaktır ve muvahhid günahkârlara şefaet olunacaktır. Buna muhalefet edenlere, “Bu, Ehl-i Sünnet cumhurunun görüşüdür”

¹⁶ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla fî Târihi Eimmeti Ehli’l-Endelüs*, I/367-368.

¹⁷ Ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, XIX/588.

¹⁸ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu’l-Muzehheb*, II/57; *Bugyetu’l-Vuât*: II/73.

¹⁹ Es-Suyutî, *Bugyetu’l-Vuât*, II/73.

²⁰ Eşariler: Ebu’l Hasen el-Eşari’ye atfedilirler. Eşariler, yedi sıfatın ispat edileceğini söylerler. Çünkü akıl, bunların ispat edileceğini göstermiştir. Bu sıfatlar, semi, basar, ilim, kelam, kudret, irade ve hayattır. Derler ki: Allah’ın kelamı, kaim olan manadır. Bizzat kaim olup onu ayırt etmek imkansızdır. İbareler ve harfler, ezeli kelama dair delaletlerdir. Onlara göre iman, kalp ile tasdiktir. Amel ve ikrar, imanın dalları olup aslından değildir. Bkz. eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I/94-102; *es-Savâiku’l-Mursele*, II/405.

diyerek cevap vermiştir. Allah'ı tenzih edecek ve teşbihe mani olacak şekilde Allah'ın sıfatları ile ilgili ayetlerin tevil edilebileceği görüşündedir.²¹

Mezhebi: Kadı İbn Atiyye, fıkhıta İmam Malik b. Enes mezhebinin alimlerindedir. Fer'i meselelerde Maliki mezhebini benimsemiştir. Yaşadığı dönemde Maliki mezhebini benimseyen devletin kadılarında biridir. Hatta terâcim kitapları, onu Maliki mezhebinin ileri gelenlerinden biri kabul etmiştir.²²

Tefsirinde görüldüğü gibi, ahkam ile alakalı meselelerde de Maliki mezhebinin görüşlerini tercih etmiştir. Ancak bu hususta kendi mezhebine aykırı olan görüşlere saygı gösterdiği belirtilmiştir. Kur'an'ın hükümleri hakkında eserler yazan bazı fıkıh mezhebi âlimlerinin yaptığı gibi, onlara hücum etmez ve onları yermezdi.

Vefâtı:

Terâcim sahipleri, Kadı İbn Atiyye'nin ölüm tarihi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Kimilerine göre (541/1146) yılı Ramazan ayında Lorca şehrinde,²³ kimilerine göre h. 542 yılında²⁴ kimilerine göre ise h. 546 yılında vefat etmiştir.²⁵ El-Belensi, "Allah daha iyisini bilir ama ilk görüş daha doğrudur" demiştir.²⁶

II. En Meşhur Hocaları ve Talebeleri:

İmam Kadı Ebu Muhammed İbn Atiyye, onlardan çokça rivayette bulunmuş, âlimlerle görüşmüş ve onlardan ilim almıştır. İbn Atiyye, otuz hocadan ilim aldığını ve *Fehres-i İbn Atiyye* adlı kitabında otuz hocasının biyografisini yazdığını belirtmiştir.²⁷ Burada sadece en çok rivayette bulunduğu ve ilimlerinden istifade ettiği en meşhur

²¹ Bkz. *el-Muharrerü'l-Vecîz*, V/150, II/279, VI/122-123, X/164-165, I/275-276, II/212-213, I/275-276, II/212-213, I/209, II/276-277.

²² Bkz. İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu'l-Muzehheb*, II/57; Mehlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Ali İbn Salim [Ö. 1360 h.], *Şeceratu'n-Nûr ez-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*, Thk. Abdülmecid Hıyâlî, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Lübnan, H. 1424- M. 2003, I/189.

²³ Bkz. İbn Kunfuz, *el-Vefeyât*, s. 279; es-Suyutî, *Tabakâtu'l-Müfessirin*, I/61.

²⁴ Bkz. İbn Kunfuz, *el-Vefeyât*, s. 279; es-Suyutî, *Tabakâtu'l-Müfessirin*, I/61.

²⁵ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu'l-Muzehheb fî Marifeti Â'yâni Ulemâi'l-Mezheb*, II/58.

²⁶ İbnü'l-Ebbâr *Mu'cem'de* sahih kabul etmiştir. Bkz. İbnü'l-Ebbâr, *Mu'cemu Ashâbi'l-Kâdî Ebu Ali es-Sadefî*, s. 265.

²⁷ Daha detaylı bilgi için bkz. İbni Atiyye el-Endelüsî, *Fehrest-i İbni Atiyye*. Bu kitabında detaylı olarak zikretmiştir.

hocalarına değinilecektir. İlk ve en önde olmaya layık hocası babasıdır. Babasının, ilmi bir ortamda yetişmesinde son derece önemli ve belirgin etkisi olmuştur. Endülüs'teki hocalardan icazet almış olan babası, onu Kur'an ilimleri alanında bir kitap yazmaya teşvik etmiş ve o da *el-Muharrer* adlı kitabını yazmaya karar vermiştir. İbn Atiyye tefsirini yazarken sadece önceki araştırmalarını ele almış ve ihtisar metodunu takip etmiştir:

1. Babası hafız, hüccet, imam ve takva sahibi olan Ebu Bekir Galib b. Abdurrahman b. Galib b. Temmam b. Atiyye el-Muharibî el-Gırnatî el-Endelüsî'dir. H. 441 yılında doğmuştur. Endülüslü hocalardan rivayette bulunmuştur. Maşrık beldesine gitmiştir. Hadis, hadis zincirleri, hadis illetleri ve hadis ravilerinin isimleri alanında hafızdır. Hadis metinlerini ve manalarını nakletmiştir. İbn Hakan şöyle der: "Bazı arkadaşlarımin hatlarında Ebu Bekir b. Atiyye'nin Sahih-i Buhari'yi birçok kez tekrar ettiğini okudum." [528/1133] yılında Granada'da vefat etmiştir.²⁸

2. Ebu Abdullah Muhammed b. Ali Mâzirî, Şeyh, imam, allâme ve sanatkârdır. *el-Muallim bi-Fevâidi Şerhi Muslim* kitabının ve usul alanında *İzâhu'l-Mahsûl* kitabının yazarıdır. Edebiyat alanında eserleri vardır. Zeki ve derin ilim sahibi imamlardandır. En değerli kitaplardan olan Abdulvahhab el-Maliki'nin *et-Telkîn* kitabını on cilt halinde şerh etmiştir. Hadis ilminde feraset sahibidir. Kadı İyaz ve Ebu Cafer b. Yahya el-Kurtubî ondan hadis rivayet etmiştir. Afrika'nın Mehdiye şehrinde doğmuş ve [536/1141] yılı Rebiu'l-evvel ayında orada vefat etmiştir.²⁹

3. Hafız, imam, güvenilir ve muhaddis Ebu Ali el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Gassânî. [427 /1035]yılıının Muharrem ayında doğmuştur. Arapça, lügat, şiir ve nesep alanında dahi, hafız ve basiret sahibidir. Bu alanların tümünde kitap telif etmiştir. İnsanlar kendisine teveccüh göstermiş ve kendisinden ilim almak için birbirleriyle yarışmıştır. Kurtuba camiinde nice önemli şahsiyetler ondan ilim almıştır. Heybetli, hafız, zeki ve mütevazı biri olarak bilinir [514 /1120] yılında vefat etmiştir.³⁰

²⁸ Bkz. Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz *ez-Zehebî: Tezkiratu'l-Huffâz*, H. 748, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut- Lübnan, H. 1419 - M. 1998, IV/45.

²⁹ Bkz. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 20/104.

³⁰ Bkz. *Tezkiratu'l-Huffâz*, XXII/4-23, *ed-Dîbâcu'l-Muzehheb*: I/333.

4. Ebu'l Kasım el-Hasen b. Ömer el-Hevzenî. Fakih, muhaddis ve Sevilla halkından rivayet hususunda önde gelen bir âlimdir. Babasından ve Muhammed el-Bâcî'den rivayetlerde bulunmuş, Maşrık'a gitmiş, Mısır ve başka yerlerden ilim almıştır. İbnu'l Arabî el-Malikî, *Sünen-i Tirmizi*'yi ondan rivayet etmiştir [512/1118] yılında vefat etmiştir.³¹

5. İbn el-Tella olarak bilinen Ebu Abdullah Muhammed b. Ferac Mevla Muhammed b. Yahya el-Kubrâ. Endülüs müftüsü ve âlimlerinden olup fetva hususunda meşhur olmuştur. Bidat ehline karşı çok sert idi [497/1103] yılında vefat etmiştir.³²

6. Abdurrahman b. el-Mutraf b. Seleme. Tuleytıla/Toledo fakihî, hafızı ve müftüsüdür. İnsanlar içerisinde fetva yöntemini en çok ezberleyen ve en iyi bilen faziletli ve büyük bir âlimdir. *ed-Dîbac*'ta şöyle denmiştir: “Kadı Ebu el-Asbağ ondan rivayette bulunmuş ve hocamız Muhammed b. Ebu Cafer'den fıkıh dersi almıştır.”³³

7. Ebu el-Hasan b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensarî b. Ali el-Gırnafî. İbn el-Bâziş olarak bilinir. İmam, kurra ve nahivde âlimdir. Hadis ve hadis ravilerine iştirak etmiştir [528/1133] yılında vefat etmiştir.³⁴

En Meşhur Talebeleri:³⁵

İbn Atiyye, rivayet, imla ve fetva meclislerine katılmış ve insanlar ona ilgi göstermiştir. Birçok kişi meclisine katılmış, Granada ve Almeria'da birçok kişi ondan ilim almıştır. Her yerde ilim öğrencileri onun ilminden istifade etmiştir. İbn Atiyye'nin en meşhur öğrencileri şunlardır:

1. Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Madâ Ebu Cafer el-Lahmî el-Kurtubî. Kadı olarak görev almıştır. Nahivde imamdır ve birçok ilme iştirak etmiştir. H. [592/1195] yılında vefat etmiştir.

2. Muhammed b. Hayr b. Ömer Ebu Bekir b. Hayr el-İşbilî. İmam, hafız,

³¹ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, 13IX/1.

³² Bkz. İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*; I/534; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Muzehheb*, II/242.

³³ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Muzehheb*, I/477.

³⁴ Bkz. İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, s. 366; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Muzehheb*, I/190.

³⁵ Bkz. İbn Atiyye, *Mukaddimetu'l-Muharrer el-Vecz*, I/27, Dâru'l Kutubi'l İlmîyye, Menhecu İbn

kurra ve Endülüs âlimlerindendir. İbn Atiyye ile Almeria’da görüşmüş, ondan ilim almış ve [575/1179] yılında vefat etmiştir.

3. Ebu Bekir b. Tufeyl el-Kaysî [581/1185] yılında vefat eden *Risaletu Hayy b. Yakzân* adlı eserin yazarıdır.

4. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah Ebu el-Kasım. İbn Hubeşş olarak bilinir. İmam, kadı, Kur’an âlimi, hadis ve Arapça ilimlerinde imamdır [584/1188] yılında vefat etmiştir.

5. Abdulmun’im b. Muhammed b. Abdurrahman el-Ensarî el-Hazrecî, İbnu’l Fers olarak bilinir. Fıkıh, usul ve Arapça ilimlerinde ehliyet sahibidir. Maliki mezhebini en iyi hıfz eden âlimlerdendir. Mezhep konusunda *Ahkâmu’l-Kur’an* adlı meşhur eseri vardır [597/1200] yılında vefat etmiştir.

6. Muhammed b. Ahmed b. Abdulmelik b. Ebu Cemre Ebu Bekir el-Mursî. Fakih ve kadı olup Endülüs’ün ileri gelen şahsiyetlerindendir. Birçok eseri vardır [599/1202] yılında vefat etmiştir.

Bu alimler İbn Atiyye’nin en meşhur öğrencileri olup onun elinde yetişmiş, ondan ilim almış ve ilminden beslenmiş öğrencilerin sadece bir kısmıdır.

III. Eserleri:

Sahip olduğu derin ilme ve sanatlara rağmen, Kadı İbn Atiyye çok az eserler. Muhtemelen bunun en önemli iki nedeni bulunmaktadır:

Birincisi: Kadı İbn Atiyye’nin cihad ve yargı işleriyle meşgul olmasıdır. Nitekim h. 484-540 yılları arasında Endülüs’e hükmeden Murabıtlar devletinin gölgesinde yaşamıştır. Endülüs, Fas’tan gelen murabıtlar olmasaydı neredeyse İslam’ın varlığına son verecek bir savaşa maruz kalmıştır. Kadı İbn Atiyye, murabıtların ordularında savaşmış, komutanları ve emirleri Hristiyanlarla savaşmaya teşvik etmiştir. Hatta murabıtlarla ilişkisi o kadar güçlenmiştir ki h. 529 yılında Murcia şehrinde yargı görevi üstlenmiştir. Murabıtların Endülüs’teki en son devletine kadar bu görevde kalmıştır.³⁶

Atiyye, s. 88-90.

³⁶ Bkz. İbnu’l Esîr, Ebu’l Hasen Ali b. Ebu’l Kerem Muhammed b. Abdulkereim b. Abdulvahid eş-Şeybanî

İkincisi: İbn Atiyye'ye göre ilmi talep eden bir kimse, temel ilimlerin temellerini aldıktan sonra üstün ve yetenekli olabilmek için bir alan üzerine odaklanmalıdır. Bu hususta şöyle der: “Daha sonra ilimler arasında tercih yapan bir kimsenin şerî ilimlerden birini esas alması, onu kapsamlı şekilde uygulaması, ufuklarına vakıf olması, derinliklerine inmesi, köklerini kuşatması, dallarına hâkim olması ve alması gerekeni alarak dayanak tutması gerektiğini gördüm.”

Kadı İbn Atiyye, Allah'ın aziz kitabına hizmet uğrunda kendisini tefsire adanmıştır. Tefsir ilmine yönelmesini sağlayan nedeni şu sözleriyle açıklamıştır: “Kendim için bir tercihte bulunmak ve kabrin karanlığını aydınlatacak bir ilim bulmak istediğimde, farklı tür ve kısımları inceledim ve öğrendim ki ilmin değeri, bilinenin değeri kadardır. Gördüm ki tutunulacak ipi en güçlü, dağı en yüce, eserleri en güzel, ışıkları en parlak olan kudreti yüce, isimleri mukaddes ne önünden ne de ardından bâtilin asla yaklaşılamayacağı ve hakîm ve hamîd olan Allah'ın katından indirilmiş olan Kitâbullah'a yönelik ilimdir.”³⁷

İbn Atiyye'nin teliflerinden bazıları şunlardır:

1. Meşhur tefsiri *el-Muharrer el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*.³⁸ Bu dünya hayatında bir meyve olmasından dolayı bu ismi vermiş ve ölümünden sonra baki bir eser olmasını temenni etmiştir. İşte araştırmamızın konusu da bu tefsirdir.

2. *Fehrest-i İbn Atiyye* veya *el-Fihrist* ya da *el-Bernâmeç*. İbn Atiyye, burada ilim ve icazet aldığı hocaların ve âlimlerin detaylı biyografisini zikretmiştir.³⁹

3. *Kitâbu'l-Ensâb*, bu kitaptan bazı terâcim kitapları bahsetmiştir. Ancak kayıp eserlerinden biridir.⁴⁰

el-Cezerî İzzeddin, [Ö. 630 h.], *el-Kâmil fi't-Târîh*, Thk. Ömer Abdusselam Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, H. 1417- M. 1997, VIII/467; Târîhu Kudâti'l-Endelüs, s. 109.

³⁷ Bkz. *el-Muharrerü'l-Vecîz*, I/3.

³⁸ Bu tefsirin üç baskısı vardır. Daha sonra belirteceğimiz üzere her baskının iki yılda bir tahkiki yapılmıştır.

³⁹ Kitap, “1733” no'lu el yazması olarak El Escorial kütüphanesinde bulunmaktadır. “b/26491” no ile Dâru'l-Kutub el-Mısriyye'de fotokopisi çekilmiştir. 57 levha halinde olup Muhammed Ebu el-Ecfân ve Muhammed Zâhî'nin tahkiki ile Beyrut'taki Dâru'l-Garb el-İslâmî'de basılmıştır.

⁴⁰ Bkz. el-Esmerî, Şâyi b. Abduh b. Şâyi' *İstidrâkâtu İbn Atiyye fi'l-Muharrer el-Vecîz ale't-Taberî fi Câmii'l-Beyân*, Suudi Arabistan, H. 1427, s. 67.

D. EL-MUHARRERU'L-VECİZ KİTABININ KISA TANITIMI

I. Kitabın Adı ve İbn Atiyye'ye Atfedilmesi:

Kitabu'l-Muharrerü'l-Vecîz'in İbn Atiyye'ye atfedilmesi meşhur bir husustur. İbn Atiyye anıldığında akla ilk gelen *el-Vecîz* adlı kitabıdır. Bu kitabın İbn Atiyye el-Endelüsi'ye ait olduğunu gösteren hususlar şunlardır:

1. Kitabın matbu ve el yazması nüshalarının tamamında ona atfedilesi.
2. Bunun teracim kitaplarında sıkça zikredilmesi. Zira İbn Atiyye'yi zikredip bu eserini zikretmeyen teracim kitabı yok gibidir. Dolayısıyla bu kitap adeta onun simgesi olmuştur.
3. Kurtubi, İbn Cuzey el-Kelbî, Ebu Hayyân, Tahir b. Aşûr ve diğer birçok önde gelen müfessir alimin, kitaplarında bu tefsirden alıntılar yapması..

İbn Atiyye'nin tefsiri, alimler nezdinde önemli bir yer kazanmış, daha sonraları *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* adıyla meşhur olmuştur. Bu ismi İbn Atiyye vermemiştir. Onun döneminde ve sonraki dönemlerde bu isimle de bilinmemekteydi. İbn Atiyye, tefsirinin mukaddimesinde bu ismi zikretmemiştir. Aksine şöyle demiştir: “*Cami muharrir veciz*, (kapsamlı belirleyici veciz) bir eser olmasını amaçladım.”⁴¹

Bu tefsirin meşhur olan ismini, İbn Atiyye'nin kendisi koymadığına dair bir diğer teyidi ise, İbn Beşkuvâl (Ö. 578/1183), İbn Umeyra ed-Dabbî (Ö. 599/1203) ve İbnu'l-Ebâr (Ö. 568/1172) gibi kendisi ile aynı ve yakın dönemde yaşayan âlimlerinin bu tefsiri tanımlayan sözleridir. Zira kitap, *el-Vecîz fî't-Tefsîr* adıyla bilinmekteydi. Nitekim Ebu'l-Abbas Ahmed el-Gebrîni'nin tefsir hakkındaki şu sözü bunu göstermektedir: “Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib b. Atiyye el-Muharibî el-Gırnatî'nin eseri olan *el-Vecîz fî Şerhi Kitâbillahi'l-Azîz* kitabını bana birçok kişi Ebu Bekir b. Mihrez'den, o da Ebu Muhammed Ubeydullah'tan, o da İbn Atiyye'den rivayet etmiştir.”⁴² Lisânuddîn el-

⁴¹ Bkz. İbn Atiyye'nin tefsirindeki mukaddimesi, I/9, Evkaf ve Diyanet İşleri Bakanlığı, Katar, 2. Baskı; Dr. Abdulvahhab Fayid, *Menhecu İbni Atiyye*, s. 82; Bkz. *Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'an*, s. 255.

⁴² İbn Umeyra ed-Dabbî, *Bugyetu'l-Multemis*, s. 389; İbnu'l-Ebâr, *Mu'cemu Ashâbi'l-Kâdî Ebu Ali es-*

Hatîb şöyle der: “İbn Atiyye, *el-Vecîz fi't-Tefsîr* adlı kitabını telif etmiş, mükemmel şekilde düzenlemiş ve iyi niyetle telif edildiği için her tarafa yayılmıştır.”⁴³ Aynı ifadeyi İbn Ferhûn, *ed-Dîbac* adlı eserinde İbn Atiyye'nin biyografisinde nakletmiştir.⁴⁴ Ebu'l-Hasan en-Nubâhî, *Târihu Kudâti'l-Endeliüs* adlı eserinde İbn Atiyye'nin biyografisinde şunu zikretmiştir: “*el-Vecîz fi't-Tefsîr* adlı eserini telif etmiş, bu tefsiri, telifi en güzel, tasnifi en mükemmel şekilde hazırlanmıştır.”⁴⁵

Görüldüğü gibi hepsi, *el-Vecîz fi't-Tefsîr* olarak isimlendirmektedir. Dr. Abdulvahhab Fayid'e göre, Molla Katip Çelebi⁴⁶ *Keşfu'z-Zunûn* adlı kitabında İbn Atiyye'nin tefsirine *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* adını veren ilk kişidir. Nitekim şöyle demiştir: Muhtemelen bu ismi, İbn Atiyye'nin tefsirinin mukaddimesindeki şu sözünün manasından almıştır: “Bu tefsiri yazmamın amacı, belirleyici (muharrir), kapsayıcı ve veciz bir eser olmasıdır.”⁴⁷ Şeyh Muhammed el-Fâdil b. Aşûr ise, Dr. Fayid'den önce benzer bir ifade kullanarak şöyle demiştir: “Dolayısıyla İbn Atiyye'nin tefsirinin belirleyici olarak nitelendirilmesi kaçınılmazdır. Nitekim mukaddimesinde belirlediği gibi, bu tefsirinde ayetlerle ilgili şüpheleri güzel bir şekilde gidermiş, belirlenmesi gerekenleri belirlemiştir. İnsanlar arasında *el-Muharreru'l-Vecîz*, yani belirleyici özet olarak adıyla yayılmıştır. Buna göre her ne kadar İbn Atiyye bu ismi

Sadeî, s. 261.

⁴³ Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb adıyla meşhur Muhammed b. Abdullah b. Said el-Selmanî el-Gırnaî el-Endeliüsî Ebu Abdullah, (ö. 776 h.), *el-İhâta fî Ahbâri Gırnata*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, H. 1424, III/412.

⁴⁴ Bkz. İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Muzehheb fî Marifeti Â'yâni'l-Mezheb*, II/58.

⁴⁵ en-Nubâhî, *Târihu Kudâti'l-Endeliüs*, s. 109.

⁴⁶ Hacı Halife, H. 1004- M. 1067, Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi el-Kostantinî. Hacı Halife veya el-Hac Halife adıyla meşhurdur. Molla Kâtip Çelebi veya Şelebi, Sultan Dördüncü Murad'ın sırlarını yazan başkâtibi ve iktidarı döneminde maliye bakanı olarak bilinir. İstanbul'da doğmuş ve orada vefat etmiştir. Bağdat ile Halep arasında gidip gelmiştir. Hayatının büyük bir kısmını Musul'da geçirmiştir. Musul'un büyük camisindeki babasının mezarı meşhurdur. Birçok görevde bulunmuştur. Meşhur *Keşfü'z-Zunûn* eseri ile bilinir. Kitaplar ve tasniflerin isimlerini derleyen en mükemmel bir eserdir. Hacı Halife'nin son derece önemli yaklaşık yirmi kitabı vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: H. 1145 yılında basılan ve Amerikan kıtasını anlattığı Cihannüma, Müslüman olan ve Muhammed İhlasi adını alan arkadaşı Fransız rahibin yardımıyla Franklar tarihleri ile ilgili bir grup kitabın tercümesini ve *Levâmiu'n-Nûr fî Zulmeti Atlas Minor* kitabını telif etmiştir. Bunun ayrıntıları Dâiratu'l-Meârifî'l-İslâmiyye'deki biyografisindedir. Bkz. Ragıb el-Tabbâh'ın Şam'da el-Mucma' dergisi, XIX/174 ve Âlemu'l Kutub dergisinin (IV/501) sayfasında Hacı Halife'nin biyografisi hakkında detaylı yazıları.

⁴⁷ Abdulvahhab Fayid, İbn Atiyye'nin Kur'an'ı Kerim'i Tefsir Metodu, s. 82. Tuhaftır ki Ömer Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn* adlı eserinin 5. cildinin 93. sayfasında sahih kelimesi ekleyerek *el-Muharreru's-Sahihu'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitab* adını vermiştir.

zikretmemiş olsa da, *Keşfu 'z-Zunûn* eserinin yazarı bu tanıımı benimsemiştir. Dolayısıyla bu tefsir, öncekilere göre özet bir tefsirdir.”⁴⁸

II. İbn Atiyye Tefsirinin Müfessirler Nezdinde Önemi ve Konumu:

İbn Atiyye'nin *el-Muharreru'l-Vecîz* tefsiri, kendisinden sonra gelen birçok müfessirin itimat ettiği en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Önde gelen müfessirlerden İmam Ebu Abdullah Muhammed el-Kurtubî, *el-Cami' li-Ahkami'l-Kur'an* tefsirinde ve Ebu Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Gırnatî, *el-Bahru'l-Muhît* tefsirinde ondan alıntılar yapmış, mukaddimesinde şöyle demiştir: “Bu kitapta İbn Atiyye'nin tefsirinden yapılan alıntıları bana, kadı ve imam olan Ebu Ali el-Hüseyin b. Abdulaziz b. Ebu'l-Ehvas el-Kuraşî haber vermiştir.”⁴⁹ Bunları, *el-Muharreru'l-Vecîz*'in yazarına dayandırdığını belirtmiştir.

Yine Şeyh ve İmam Muhammed Tahir b. Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* kitabında ondan alıntı yapanlardan biridir.

Kurtubi, tefsirde Ehli Kitaptan nakledilen rivayetleri incelerken İbn Atiyye'nin metodunu takip etmiştir. İbn Haldun şöyle demiştir: “Fas'ın son dönemleri alimlerinden Ebu Muhammed b. Atiyye bu tefsirlerin hepsini özetlemiş, Ehli Kitaptan gelen haberlerden doğruya en yakın olanları tespit etmiş ve bunları, Fas ile Endülüs halkı arasında tutulan akıcı bir kitapta toplamıştır. Ardından Kurtubi, doğuda meşhur olan başka bir kitabında onun metodunu takip etmiştir.”⁵⁰

İbn Atiyye'nin tefsiri, Mağrib ve Meşrik halkı arasında geniş bir şöhret bulmuştur. Bu tefsiri sayesinde namı yayılmış ve Endülüs'te ilim otoritesi haline gelmiştir. İbn Hazm'ın⁵¹ Endülüs halkının kahramanlıkları hakkındaki risalesine dair İbn

⁴⁸ *et-Tefsîr ve Ricâlihi*, Muhammed el-Fadıl Aşûr Muhammed el-Fadıl. İslamî Araştırmalar Enstitüsü üyesi ve Tunus'un eski müftüsüdür. (ö. 1970 m.), İslamî Araştırmalar Enstitüsü'nün Ezher'deki baskıları, 13. kitap, M 1970, s. 63-64.

⁴⁹ Ebu Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân Esîruddîn el-Endelüsî, (ö. 745 h.), *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, Thk. Sıdkı Muhammed Cemil, Dâru'l Fikr, Beyrut: H. 1420, I/10.

⁵⁰ Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed İbn Haldun Ebu Zeyd Veliyuddîn el-Hadramî el-İşbilî (Ö. 808 h.), *Divânu'l-Mubteda ve'l-Haber fi Târîhi'l-Arab ve'l-Berber vemen Âsârahum min Zevî's-Şe'ni'l-Ekber*, Thk. Halil Şehâde, Dâru'l Fikr, Beyrut, 2. Baskı, H. 1408 - M. 1988, s. 348.

⁵¹ İbn Said el-Magribî, (H. 610 - 685), Ali b. Musa b. Muhammed b. Abdulmelik İbn Said el-Ansî el-Mudlecî Ebu'l Hasan Nureddîn; Ammar b. Yasir'in neslindedir. Endülüslü tarihçidir, meşhur bir

Said'in dipnotunda: "...Aynı zamanda Ebu Muhammed b. Atiyye el-Gırnâtî'nin Doğu ve Batı'da şöhret kazanmış büyük Kur'an tefsir kitabında... Yazarı ise 6. yüzyılın ileri gelen alimlerdenidir."⁵² sözleri ile dile getirilmiştir.

Dikkatler, İbn Atiyye ile çağdaşı Zemahşeri'nin tefsirleri arasında mukayese, ittifak ve ihtilaf noktalarını ortaya çıkarılmasına çekilmiştir. Hatta İbn Bezîze el-Tunusî, ikisinin tefsirlerini derlediği bir tefsir yazmıştır.⁵³ Ebu Hayyân ise *el-Bahru'l-Muhît* adlı tefsirinde bu iki tefsiri mukayese ederek şöyle demiştir: "Bu, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer el-Meşrikî el-Havârizmî ez-Zemahşeri ve Ebu Muhammed Abdülhak b. Atiyye el-Endelüsi el-Mağribî el-Gırnâtî tefsir ilminde en güzel eser yazan, tefsir ilmini en iyi inceleyen kimselerdendir." Ardından, "İbn Atiyye'nin kitabı nakle daha yoğun, daha derleyici, daha net, Zemahşeri'nin kitabı ise daha özetleyici daha derindir"⁵⁴ diyerek aralarındaki farkı belirlemiştir. İmam Muhammed Tahir b. Aşûr ise, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* adlı tefsirinin önsözünde yer alan mukaddimelerin ilkinde şöyle demiştir: "Her iki tefsir de ayetlerin manalarının derinliklerine inmekte, Arapların sözlerinden bunlara delil getirmekte ve müfessirlerin görüşlerini zikretmektedir. Ancak Zemahşeri'nin belagat ve Arapça yönü daha özeldir. İbn Atiyye'nin şeri yönü daha baskındır. Her ikisi de kapının birer mandalı, kendilerinden sonra gelen müfessirler için birer referans olmuştur."⁵⁵

Allame Şeyh Muhammed el-Fadıl ise, iki tefsiri mukayese etmeye devam ederek şöyle der: "İbn Atiyye, daha uzun nefesli, daha çok derleyici, daha çok yönlüdür.

şairdir, Granada yakınındaki Yehsab kalesinde doğmuş, Granada'da yetmiş ve meşhur olmuştur. Uzun bir seyahate çıkarak Mısır, Irak ve Şam'ı ziyaret etmiş ve Tunus'ta vefat etmiştir. Şam'da öldüğü söylenmiştir. Şiir, edebiyat, Mağrib ve Meşrik'in tarihi, Endülüs'teki şair ve alimlerin tarihi hakkında birçok eseri vardır. Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V/26.

⁵² el-Mukrî, *Nefhu't-Tîyb min Gusni'l-Endelüs el-Rafîb*, III/179.

⁵³ Ebu Faris Abdülaziz bin İbrahim bin Ahmed el-Kuraşî el-Temimî el-Tunusî. İbn Bezîze olarak bilinir ve H. 240 yılında vefat etmiştir. Tunus'un alimlerinden, müçtehidlerinden ve fakihlerinden olup birçok eseri vardır. En meşhur olanları: *Şerhu Esmâillahi'l-Husnâ*, *Ravdatu'l-Mustebîn fi Şerhi Kitâbi't-Telkîn*, Zemahşeri'nin nahiv ilmindeki *Mufassal* adlı kitabının şerhi, Abdülhak el-İşbili'nin *el-Ahkâm es-Sugrâ* adlı kitabının şerhi, İbn Atiyye ile Zemahşeri'nin tefsirlerini derlediği ve el-Beyân ve't-Tahsîl el-Muttali' alâ Ulûmi't Tenzîl" adını verdiği tefsir kitabı. Bkz. *Fehresu Mahtutâti'l Kuraviyyîn "1461"*; *Şeceratu'n Nûr ez-Zekiyye fi Tabakâti'l-Mâlikiyye*, Muhammed b. Muhammed Mehlûf, I/273.

⁵⁴ Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, I/21.

⁵⁵ Muhammed Tahir Aşûr el-Tunusî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr "el-Mukaddimât"*, ed-Dâr et-Tunusiyye li'n-Neşr, M. 1984, I/16.

Cümlesinin miktarı itibarıyla değil konuları ele alma yöntemi ile vecizdir. Zemaşşeri ise cümleleri daha derin analiz etmiş olsa da daha az derleme yapmıştır. İşte iki tefsir arasındaki ince mukayeseye dayanan meşhur hüküm buradan ortaya çıkmıştır. Bu, alimler nezdinde asırlardır meşhur olan bir husustur. Nitekim *Keşfu'z-Zunûn* eserinin yazarı, bu hususta şu meşhur sözü söylemiştir: “İbn Atiyye, daha çok derleyici daha halis ve net, Zemaşşerî daha çok özetleyici, daha derindir.”⁵⁶

İbn Atiyye'nin tefsirinin alimler nezdinde önemli bir konumu vardır. Namı maşrik alimleri nezdinde bile yayılmıştır. İbn Ferhûn, *ed-Dîbac* adlı eserinde amcası Ebu Muhammed Abdullah b. Ferhûn el-Ya'merî el-Medenî alimin biyografisinde onu şöyle derken işittiğini söylemiştir: “İbn Atiyye'nin tefsirini elimden hiç düşürmedim. Neredeyse ezberleyecektim.”⁵⁷

İbn Atiyye'nin tefsirinden çok ictibas eden İbn Cüzey' el-Kelbî şöyle der: “Ardından Kadı Ebu Bekir b. el-Arabî ve Kadı Ebu Muhammed Abdülhak b. Atiyye gelerek ikisi de (tefsir ilminde) yaratıcı, güzelleştirici, önem verici ve tamamlayıcı olmuştur. İbn Atiyye ise tefsir kitabını, en güzel ve en düzgün şekilde hazırlamıştır. Kendisinden öncekilerin eserlerini incelemiş, araştırmış ve özetlemiştir. Üstelik (söz konusu kitabı) güzel ifadeli, doğru bakışlı ve sünneti muhafaza eden kitap olmuştur.”⁵⁸

Es-Sa'lebî, bu tefsire itimat etmiş ve *el-Cevâhir el-Hisân* adlı tefsirinin neredeyse bütün konularını teşkil eder hale getirmiştir. Hatta kimileri, onun tefsirini sırf İbn Atiyye'nin tefsirinin muhtasarı olarak saymıştır. Es-Sa'lebî, tefsirinin mukaddimesindeki: “Kendim ve sizin için derlemiş olduğum bu muhtasarda, her iki dünyada Allah'ın sizleri ve beni mutlu edeceğeni düşündüklerimi derledim. Allah'a hamdolsun ki (bu tefsirde) İbn Atiyye'nin tefsirini ele alıp diğer imamların ve bu

⁵⁶ Muhammed el-Fadıl Bin Aşûr, *et-Tefsîr ve Ricâluhu*, İslamî Araştırmalar Külliyesi üyesi ve Tunus eski müftüsü, (ö. 1970 m.), İslamî Araştırmalar Külliyesi yayınları, Ezher, 1970, s. 64

⁵⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dîbacu'l-Muzehheb*, I/455.

⁵⁸ İbn Cüzey Muhammed b. Ahmed el-Kelbî, (ö. 7412. h.), *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, H. 1393- M. 1973, s. 10.

ümmetin güvenilir meşalelerin kitaplarından birçok faydalar ekledim”⁵⁹ sözlerini buna delil olarak göstermişler.

Dr. Muhammed ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* adlı eserinde şöyle der: “İbn Atiyye'nin *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* adlı tefsiri, tefsir kitapları arasında ve tüm müfessirler nezdinde yüksek bir değeri vardır. Çünkü yazarın ona, incelik, revac ve kabul edilmesini sağlayan coşkun ilmi ruhunu eklemesine dayanmaktadır.”⁶⁰

III. Kitabın Nüshası ve Baskıları:

Bu tefsirin ilk yayınlanan kısmı, Avusturyalı oryantalist Artheur Geffery'nin 1937 yılında *Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'an* adlı değerli kitabında yayınladığı meşhur mukaddimesidir. Bunlar, *el-Mebânî* kitabı ile İbn Atiyye'nin mukaddimesidir. Bu iki mukaddimeyi önemli oldukları ve daha önce oryantalist⁶¹ Bergstrasser'in yayınlamaya çalıştığını, ancak başarısız olduğunu belirtmiştir.⁶²

⁵⁹ Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mehlûf es-Sa'libî, (ö. 875 h.), *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Thk. Şeyh Muhammed Ali Muavvad ve Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud. Daru İhyai't Turasi'l Arabi, Beyrut, H. 1418, I/117.

⁶⁰ Muhammad es-Seyyid Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I/172.

⁶¹ Bu kişi, “Gottfried Bergstrasser'dir” ve “Bergstrasser” olarak bilinir. Alman oryantalist, M. 1886 yılında Almanya'nın Plauen şehrinde doğmuştur. M. 1912 yılında Sami dilleri ve İslami ilimler eğitmenlik lisansını kazanmıştır. Bu konularla ilgili birçok Alman üniversitelerinde ders vermiştir. M. 1928 - 1929 yılında Münih üniversitesi dekanı olarak seçilmiş ve 1932 yılında vefat etmiştir. Kur'an araştırmaları alanında birçok yayınları vardır. Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, II/143,

⁶² Yayınlayan: Dâru Guvayh, M. 1937, Ardından Abdullah b. İsmail el-Sâvî'nin tahkik ve tashihi ile Mektebetu'l-Bâbî el-Halebî tarafından tekrar yayınlanmıştır. İbn Atiyye el-Endelûsi'nin tefsirinin mukaddimesine gelince: *el-Muharrerü'l-Vecîz* tefsirinin mukaddimesi olup, tefsirinin tamamı ile birlikte basılmış olarak bilinir. Diğer mukaddime ise, muhakkik yazarın kim olduğunu bilmediğini, ancak bilinen tek şeyin, *el-Mebânî* kitabının mukaddimesi olduğunu tesbit etmiştir. Çünkü üzerinde mukaddimenin unvanı ve yazarının adının bulunduğu ilk sayfası kaybolmuştur. Nöldeke meşhur *Târihu'l-Kur'an* adlı kitabında ve diğer oryantalistlerin bu el yazmasından faydalandığı belirtilmiştir. Dr. Ganim Kaddurî el-Hamad, bu kitabın ve yayınlanan mukaddimesi, tercihi olarak, 425 yılında vefat eden Şeyh Ebu Muhammed Hamid b. Ahmed b. Cafer b. Bestam'a atfedildiğini delillerle ispat etmiştir. Bağdatta çıkan er-Risaletu'l-İslamiyye dergisinin h. 1404 yılındaki 164 ve 165 sayılarında “Kitâbu'l-Mebânî li-Nuzumi'l Me'anî Adlı Tefsirin Yazarı” başlıklı araştırmasında yayınlamıştır. Söz konusu *Tefsiru'l-Mebânî*'nin Fatıha süresinden Hicr süresini kapsayan Bölümü, 919 Ürdün'deki Âl-i Beyt kurumu tarafından yayınlanan kapsamlı fihristin tefsir bölümü 919'da geçtiği gibi, Berlin devlet kütüphanesinde 1031 no'da yer almaktadır. Bu mukaddimenin fotokobisi, 2-2679 no'lu Kur'an ilimleri altında Kral Faysal merkezinde bulunmaktadır. Bu mukaddime, ince ilmi araştırmalar ile dolu olup tekrar yayınlanması ve layık olduğu bir şekilde tahkik edilmesi gerekmektedir.

Bu tefsirin ilk nüshası, Ahmed Sadık el-Mellâk'ın tahkiki ile Mısır Diyanet İşleri Yüksek Kurulu tarafından 1974 yılında yayınlanmıştır. Fakat bu nüsha, birinci cüz ile sınırlıdır.

Ardından Fas Evkaf ve Diyanet İşleri Bakanlığı, Fas Bilimsel Kurulu'nun tahkiki ile 1975 yılında bu tefsirin bazı cüz'lerini yayınlamıştır. Bu baskıda tahkiksiz şekilde metnin çıkarılmasına dikkat edilmiştir. Hatta birçok baskı hataları oluşmasının yanı sıra yazarın birçok ifadesi atlatılmıştır. Ayrıca bazen iki sayfayı aşan tekrarlar vardır. Ancak bu hususta verilen çaba kayda değerdir. Çünkü daha sonraki baskılara kaynak teşkil etmiştir.⁶³

Ardından bu tefsirin tüm cüzleri, mukaddimesi ile birlikte meşhur iki nüsha halinde basılmıştır. Bunlar şunlardır:

Dâru'l Kutubi'l İlmiyye Baskısı: Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, İstanbul Ayasofya n. 119, aynı zamanda fotokopisi Maraşî Necefi (Kum) kütüphanesinde bulunan el yazmasına itimat ederek iki baskı olarak basmıştır. Bu nüshaların üzerinde Abdusselam Abdüşşafi Muhammed yazılıdır. Birinci baskısı (1413/1993) yılında- Dâru'l Bâz yayınevi (Mekke-i Mükerreme) dağıtımını üstlenmiş olup ikinci baskısı, H. 1428 - M. 2007 yılında Beyrut - Lübnan'da altı cilt halinde basılmıştır.

Gerçek şu ki, bu başlıklar hatalar ve cümle düşüklükleri ile dolu, aynı zamanda kayda değer bir tahkik olmadığını ifade edebilirim. Ayrıca Üstaz Abdusselam, tefsir ilmi ile ilgili bazı hususları, yazarın özgeçmişini ve genelini Dr. Abdulvahhab Fayid'in *Menhec İbn Atiyye fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerim* adlı kitabından iktibas etmiş olduğu kitabın tanıtımını ele alan bir mukaddime yazmıştır.

Katariyye şühreti ile bilinen Baskısı: el-Rahhâle el-Faruk, Abdullah b. İbrahim el-Ensârî, es-Seyyid Abdula'l es-Seyyid İbrahim ve Muhammed eş-Şafi el-Sadık el-Anânî'nin tahkiki ile Katar Şeri Mahkemeler ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılmıştır. Birinci baskısı, (1398/1977) yılında çıkarılmaya başlamış ve diğer

⁶³ Bkz. "Abesu'l-Mechul ve'l-Ma'lûm" başlıklı makale, el-Beyân dergisi, Sayı 41, s. 29, H. Muharrem 1411 - M. Temmuz 1991.

on beş cüzünün baskısı, (1412/1991) yılında bitmiştir. Yani bu baskı on beş yıl süre içinde gerçekleşmiştir.

Ardından birinci baskısındaki bazı hatalar düzeltilerek M. 2007 yılında yeni ikinci baskısının tamamını Katar Evkaf ve Diyanet İşleri Bakanlığı tarafından basılmış ve sekiz cilt halinde çıkarılmıştır.

Bu baskı, kesinlikle en doğru ve en iyi baskısı sayılır. Tahkik edenler, birçok el yazmasına itimat ettiklerini, bunlardan en önemli altı tanesini belirtmişler, kitaptaki hadisleri ve farklı rivayetleriniyice araştırmışlar. Buna rağmen cümle düşüklükleri, dil ve baskı hataları bulunmaktadır. Bazı rivayetleri ve alimlerin sözlerini tahric etmemişler. Bazı kişilerin tanıtımını yapmamışlar. Aksine bazılarının biyografisinde hata yapmışlar.⁶⁴

En son olarak Ezher üniversitesi Usuliddîn fakültesinde bu tefsirin bazı cüzleri bilimsel şekilde tahkik edilmiştir.⁶⁵

IV. *el-Muharreru'l-Vecîz* Kitabındaki Metodu:

İbni Atiyye, tefsirde tam bir metot belirlemiştir. Bu metot yoluyla gücü dahilinde bağlı kalmaya çalıştığı detayları net bir yol çizmiştir. İbn Atiyye'nin özelliği, sadece tefsiri için mükemmel bir metot belirlemekle sınırlı değildir. Aksine bunun da ötesine geçmiştir. Zira tefsirden dikkat, araştırma ve tertibe dayanan kural ve prensiplere istinat eden bir ilim çıkararak kendisinden sonraki müfessirlere özellikleri net metotsal ideal bir yol çizmiştir. Burada hem kendisi hem başkaları için seçtiği bu metodun özelliklerine kısaca değineceğiz.

⁶⁴ Muhammed Mahmud Atiyye, 12.09.2013 tarihinde Multeka't-Tefsir sitesinde yayınlamış olduğu uzun bir irdelemede, bu baskının kırk altı yerde eksik, kırk dokuz yerde tahkik yapanların farına varmadıkları hata ve Yüz yetmiş beş yerde baskı hatasının bulunduğunu zikir edip belirtmiş, rivayetleri ve biyografileri inceleyerek gözden kaçanları ve hataların olduğu yerleri belirtmiştir. Bkz. Kadı İbn Atiyye'nin tefsiri hakkında kısa araştırma, Muhammed Mahmud İbrahim Atiyye, s. 7-25.

⁶⁵ Tefsiri, Nisâ süresinin başından En'am süresinin sonuna kadar Ebu Serîu' Muhammed Ebu Serîu', (Mısır), Yunus süresinin başından İbrahim süresinin sonuna kadar Zeki Muhammed Ebu Serîu' (Mısır), Kehf süresinin başından Rum süresinin sonuna kadar Zeynelabidin Ahmed Muhammed, Lokman süresinin başından Kaf süresinin sonuna kadar Abdurahhab Abdulatî Abdullah (Mısır) tahkik edilmiştir.

Kitabına ilmi bir mukaddime ile başladığını⁶⁶ ve iki bölüme ayırdığını görüyoruz:

Birinci bölümde, tefsirinde takip ettiği metodunu zikrederek şöyle demiştir: “Kapsamlı, belirleyici ve veciz bir eser olmasını amaçladım. Kıssalardan sadece ayetin manasına faydalı olduğu kadarını zikrettim. Alimlerin manalar hakkındaki, Selef-ı Salih (r.a)’lerden telakki ettikleri Arapça’nın sağlam maksatlarına bağlı, rumuzlarla yorum yapanların ve batını ilime itibar edenlerin vs. İlahlarından uzak sözlerini o alimlere isnad ederk kaydettim. Dolaysile, haklarında hüsnü zan beslenen bir alimden mülhidlerin amaçlarına atfedilecek bir ifade görünmüşsem, söz konusu ifade hakkında uyarıda bulundum.

Tefsiri, hüküm, nahiv, lügat, mana veya kıraat gibi ayetin lafızlarının derecesine göre serdettim. Birçok tefsir kitabında olduğu gibi atlama yapmamak için lafızları takip ettim... Şaz ve şaz olmayan tüm kıraat çeşitlerini belirttim. Manaları ve lafızların muhtemel manalarının tamamını açıkladım. Bunların tamamını gücüm ve ilmim dahilinde, uzatmaları atarak son derece kısa ve öz olarak yaptım.”⁶⁷ İbn Atiyye’nin bu sözleri, takip ettiği genel metodu oluşturmaktadır. Bunu aşağıdaki noktalarla sınırlandırabiliriz:

1. Rivayet ile görüşü bir araya toplamak. Bundan dolayı alimler, tefsir hakkında farklı görüşlere sahiptiler. Kimileri bunu, Zehebi’nin *et-Tefsîr ve ’l-Müfessirûn* adlı kitabındaki gibi rivayet tefsiri kapsamında saymışlardır.⁶⁸ Diğerleri ise Dr. Faruk Hamâde’nin *Medhal ilâ Ulumi’l-Kur’an ve ’t-Tefsîr* adlı kitabında yaptığı gibi, rey tefsirlerin başında olarak değerlendirmişler. Bu konu hakkında hüküm vermenin zor olduğu, rivayet tefsiri kapsamında tasnif ettikten sonra el-Hüseyin Veccâc’ın, tefsir ve kıraat rehberliği derslerinde: “Az miktarda rivayete dayanmasına rağmen bazı müfessirlerin rivayet tefsiri olarak değerlendirdiler” sözünde görülmektedir.⁶⁹

⁶⁶ Daha önce bu mukaddimenin önemini ve *Mukaddimetân fi Ulumi’l-Ku’an* kitabında ayrı olarak yayımlandığını belirtmiştik. Bkz. s. 19.

⁶⁷ *el-Muharrerü ’l-Vecîz*, I/9.

⁶⁸ Bkz. Muhammad es-Seyyid Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve ’l-Müfessirûn*, I/172.

⁶⁹ el-Hüseyin Veccâc’ın Marakeş Dil Fakültesi lisansının üçüncü yılında tefsir ve kıraat rehberliği dersi

2. Ayetin anlaşılmasının ancak kendisi ile mümkün olanlar dışında İsrailiyat kıssaları ve rivayetlerini kaçınmak. Bu hususta müfessirler arasında önceliğe sahiptir. Zira İbn Haldun, bu rivayetleri zikredip, bu hususta müfessirin müsamaha gestermelerini ve kitaplarını bunlarla doldurdurduklarını kayıt ettikten sonra şöyle demiştir: “Ebu Muhammed b. Atiyye, Fas’ın son zamanlarında zuhur eden alimlerindedir. Bu tefsirlerin hepsini özetlemiş ve bunlardan doğruya en yakın olanları araştırmıştır.”⁷⁰

3. Alimlerin sözlerini aktarırken simge, işaret veya batın manalardan uzaklaşarak belirgin Arapça usulüne dayanan bilimsel araştırma ile dikkatli inceleme ve tahkik yapmıştır.

4. Görüşün sahibine atfedilmesi açısından nakilde ilmi dakiklik ve emanet. Oysa güvenilir bir alimin sözlerinde ateistlerin maksatlarından olup red edilen bir ifade olsa bile, bu maksada dikkat çekerek ve uyararak ifadeyi sahibine atfeder, hüsnü zanda bulunur.

5. Lafızları tefsir ederken ayetlerde geçtiği sıralamasına dikkat etmek. Lafzı geçmeden, önce hüküm, nahiv, lügat, mana veya kıraat gibi lafızla ilgili her hususu zikretmek. Konunun noktalarını birbirine karıştırmamak. Manayı tamamlamadan nahive geçmemek. Lügati tamamlamadıkça hükmü zikretmezdi. Böylece bazı müfessirlerin içine düştüğü gibi aceleci veya fikir kopukluğu konumuna düşmezdi.

6. Şaz olsun, olmasın tüm kıraatları nakletmiştir. Çünkü müphem veya olası bir hususun açıklanması açısından bu kıraatlarda genellikle bir tefsir bakış açısı vardır.

İkinci bölümde ise tefsir kitaplarındaki mukaddimelerin önemini şu sözleri ile açıklamıştır: Tefsire girerken bazı hususları takdim edelim. zira bunların birçoğunu müfessirler zikretmiştir. Aynı zamanda bu ilimle ilgilenenin zihninde kararlı ve toplu bir şekilde yerleşmesi gereken hususlardır.⁷¹ Bunların kapsamında tefsir ile ilgilenenlerin başlaması ve elde etmesi gereken hususları dokuz bölümde toplamıştır. Bunlar aşağıdaki şekildedir:

hakkındaki notları, s. 12.

⁷⁰ *Târihu İbn Haldun*, I/555.

⁷¹ *el-Muharrerü'l-Vecîz* tefsirinin mukaddimesi, Katar Baskısı, 13, I/77.

1. Peygamberimizden (s.a.v), sahabeden ve meşhur alimlerden, Kur'an-ı Kerim'in faziletleri ve Kur'an'a bağlılığın nasıl gerçekleşeceği hakkında rivayetler bölümü.
2. Kur'an tefsirin, dili, irabı ve manalarının incelikleri üzerinde durmanın fazileti bölümü.
3. Kur'an'ın tefsiri hakkında konuşmanın, tefsirine cesaret etmenin ve müfessirlerin dereceleri hakkında söylenenler bölümü.
4. Peygamberimizin (s.a.v.) "Bu Kur'an, yedi harf üzere indirilmiştir. Bunlardan kolayınıza gelenini okuyun" kavlinin manası bölümü.
5. Kur'an'ın toplanması, harekelendirmesi, noktalanması, cüz ve hiziblere bölünmesini zikreden bölüm.
6. Allah'ın kitabındaki lafızların ve bunlarla ilgili acem dillerinin zikredilmesi bölümü.
7. Allah Teala'nın kitabının tefsirinde, belagatın getirdiği kullanması gereken lafızlar bölümü.
8. Kur'an'ın isimlerinin tefsiri, sure ve ayetin zikredilmesi bölümü.
9. İstiaze/besmele bölümü.

İbn Atiyye'nin tefsirinin istikra edilmesi sonucunda mukaddimesinde belirttiği genel metoda bağlı kaldığını ve bu metottan çok nadir ayrıldığını görürüz. Tefsirinin içinde takip ettiği metodu ise aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

1.1. Surelerle İlgili Metodu:

Kitabını, önce Fatiha, ardından Bakara, ardından Âl-i İmrân, en son Nâs suresi olmak üzere surelerin Kur'an'ı Kerim'deki tertip sırasına göre düzenlemiştir.

İbn Atiyye'nin sureleri takdim etme metodunu incelediğimizde her sure için sırayla aşağıdaki noktaları zikrettiğini görürüz:

Surenin Mekki yada Medeni olduğunun belirtilmesi: Eğer bu hususta ihtilaf yoksa bu metodunda Âl-i İmran suresinde olduğu gibi⁷² sadece surenin Mekki mi, yoksa Medeni mi olduğunu belirtmiştir. Bir kısmı Mekki bir kısmı Medeni ise. bu hususu

belirtmiş ve selevin bu hususla ilgili sözlerini zikretmiştir Lokman suresinde olduğu gibi.⁷³ Surenin tamamı veya bir kısmı Mekki veya Medeni olup olmadığı hususunda ihtilaf varsa Kehf ve Vakıa surelerinde olduğu gibi bu hususla ilgili tercih ettiği görüşü açıkladığını görürüz.⁷⁴ Bazen Fatiha suresi için takdim ettiği hususlardan anlaşıldığı gibi tercih ettiği görüşü ispat etmek için delillerini sunmuştur. Zira şöyle demiştir: “İbn Abbas, Musa b. Cafer babasından, Ali İbnu-l Hüseyin, Katade, Ebu'l-Âliye ve Muhammed b. Yahya İbn Hayyân: Fatiha suresi Mekki, delili ise Hicr suresindeki “Andolsun ki, biz sana tekrarlanan yedi ayeti getirdik” ayeti. Çünkü Hicr suresinin Mekki olduğu icmaa ile sabittir demşlerdir.”

Ubeyy İbn Ka'b'ın “O, sebu'l-mesâni, yedi uzun suredir” hadisinde Fatiha suresinin Hicr suresinden belli bir sure sonra nazil olduğu geçmiştir. Namazın Mekke'de farz kılındığı hususunda ihtilaf yoktur. Kesinlikle İslam'da “El-Hamdu lillâhi Rabbi'l-âlemin” dışında namaz yoktur. Atâ b. Yesar, Sevâde b. Ziyâde, ez-Zuhrî Muhammed b. Muslim ve Ubeyd b. Umeyr'den Hamd suresinin Medeni olduğu rivayet edilmiştir.⁷⁵

Surenin Adı: Surenin isimlerini mümkün oldukça iletî ile birlikte zikretmiştir. Fatiha suresi hakkındaki şu sözü gibi: İsimlerine gelince: Adının Fatihatu'l-Kitab olduğunda ihtilaf yoktur. Çünkü bu ismi ona konumu vermektedir.⁷⁶ Bakara suresi hakkındaki şu sözü: “Bakara” suresine azametinden, güzelliğinden, içerdiği hüküm ve nasihatlerden dolayı “Kur'an'ın otağı” denmiştir.⁷⁷

Surenin Fazileti: Ardından surenin fazileti hakkında varit olan hadisler zikretmiş ve bunlardan sahih olanları seçmeye hırs göstermiştir. Bakara ve En'am surelerinin fazileti hakkında naklettiği gibi surenin fazileti hakkında sahabelerin sözlerini delil olarak getirmiştir.⁷⁸

⁷² Bkz. a.g.e., II/147.

⁷³ Bkz. a.g.e., VII/40.

⁷⁴ Bkz. *el-Muharrerü'l-Vecîz*, Katar Baskısı, V/561. VIII/187.

⁷⁵ a.g.e., I/69.

⁷⁶ a.g.e., I/69.

⁷⁷ a.g.e., I/98.

⁷⁸ a.g.e., I/98 ve III/308.

Surenin Ayet Sayısı: Surenin ayetini bazen başında bazen sonunda zikretmiştir. Örneğin Fatiha suresinin ayet sayısını tefsirinin sonunda zikretmiştir.⁷⁹ Bakara suresinin ayet sayısını ise yukarıda belirtilen noktaları zikrettikten sonra tefsirinin başında zikretmiştir.⁸⁰

Diğer Faydalar: İbn Atiyye, surenin ilk ayetini tefsir etmeden önce her zaman sure ile ilgili bazı faydaları zikretmiştir. Örneğin Peygambere (s.a.v.) inen son ayetin Bakara suresinde olduğunu zikretmiştir.⁸¹ Maide suresinin Peygamberin (s.a.v.) Hudeybiye'den ayrılırken nazil olduğunu zikretmiştir.⁸² Yine En'am suresinin altı ayet dışında bir gecede Mekke'de nazil olduğunu zikretmiştir.⁸³

1.2. Ayetlerle İlgili Metodu:

Ayetlerin suredeki sırasına olduğu gibi bağlı kalmıştır. Ayetleri tefsir ederken aşağıdaki hususları görürüz:

1. Bazen bir ayeti alıp tefsir etmiş, bazen iki yada daha fazla ayeti alıp tefsir etmiş, bazen tefsir edilen konu ile alakalı hususların çokluğuna ve azlığına göre ayeti iki yada daha fazla parçaya bölerek tefsir etmiştir. Örneğin Bakara suresinde önce “Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar” ayetini almış, ardından “Onlar inanırlar” kavlimden “kurtuluşa erenlerdir” kavline kadar peş peşe iki ayeti tefsir etmiştir. Ayet el-Kursi'ye geldiğinde iki kısma ayırmıştır.⁸⁴

2. Ayetin manasına muhtasar şekilde dikkat çekmiştir. Allah Teala'nın şu kavlinin tefsirinde yaptığı gibi: “Biz, onların akıllarını başlarına toplamaları için bu Kur'an'da (çeşitli ikaz ve ihtarları) türlü şekillerde tekrar ettik. Fakat bu, onlara, daha da kaçıp uzaklaşmaktan başka bir şey sağlamıyor.”⁸⁵ Kadı Ebu Muhammed şöyle demiştir:

⁷⁹ a.g.e., I/95.

⁸⁰ a.g.e., I/99.

⁸¹ Bu ise 281. ayet olan Allah Teala'nın şu kavlidir: “Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının.” Bkz. a.g.e., I/98.

⁸² Bkz. a.g.e., III/80.

⁸³ Bkz. a.g.e., III/308.

⁸⁴ Bkz. a.g.e., I/104,I/107,II/22-29.

⁸⁵ İsra (41).

Bu ayetten Allah Teala ile bir başkasının olmasının caiz olmayacağına dair bir delil çıkarırız... Sonra dedi ki: Bu, uzun incelemeye göre ayetin kısa şerhidir.⁸⁶

3. Şu ayetin tefsirinde yaptığı gibi ayetle ilgisi olmayan ve kayda değer görmediği hususları zikretmemiştir. Şu ayetin tefsirinde yaptığı gibi: “Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı.”⁸⁷ Diyerek: Ayetin manasındaki zamirlerin çoğunu, özetlemek amacıyla zikretmedim.⁸⁸

4. Allah Teala'nın şu kavlinin tefsirinde yaptığı gibi önceki ve sonraki ayetleri belirterek ayetleri ilişkilendirmiştir: “Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar, ancak en güzel bir niyetle yaklaşın.”⁸⁹ Bu ayetle ilgili müfessirlerin bazı sözlerini zikrederek ayeti daha detaylı ve derin anlamak isteyenlerin dikkatini çekmiştir. “Nisa suresindeki bu manaların tefsirinin tamamı, bu ayetlerin lafızlarına göredir.”⁹⁰

Buradaki konumuzla ilgisi olduğu için inşaallah sâbık ve lâhik konusunu ileride ele alacağız.

Varsa ayetin nüzul sebebini zikretmiştir. Bu hususla ilgili metodunu da ileride ele alacağız.

4.3. Nüzul Sebebi İle İlgili Metodu:

Nüzul sebebi ile ilgili metodunu aşağıdaki noktalarda görebiliriz:

1. Ayetin veya ayetlerin nüzul sebebi varsa zikretmiştir. Genellikle mana hakkındaki rivayetleri zikretmiştir. Çoğu zaman ayet veya ayetlerin manasında bu rivayetlerden faydalanmıştır. Farklı nüzul sebebi varit olmuşsa bunları zikretmiş ve her birini ele almıştır. Allah Azze ve Celle'nin şu kavlinin tefsirinde olduğu gibi: “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra infak edin. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır

⁸⁶ a.g.e., V/485.

⁸⁷ Nahl (61).

⁸⁸ a.g.e., V/374.

⁸⁹ İsra (34).

⁹⁰ a.g.e., V/475. Bkz. Belirttiği Nisa suresindeki ayetlerin tefsiri, II/471.

diye vermeye kalkışmayın.”⁹¹ Tevilcilerin buradaki infak kelimesinin manasının farz zekat mı yoksa nafile zekat mı hususundaki hakkındaki ihtilaflarını zikretmiş, bu husustaki görüşlerini serdetmiş, sonra ayetin nüzul sebebi açıklamasından manasının nafile zekat olduğuna dair delil getirmiştir. Şöyle demiştir: Bera b. Azib ve Ata b. Ebu Rebah, bu kelimenin manası hakkında şunu rivayet etmişler: “Ensar, kıtlık günlerinde hurma salkımlarını ipe mescidin⁹² iki direğine asarlar ve Muhacirlerden fakir olanlar bunları yerdî. Bir gün Resul (s.a.v.) bir adamın kötü cins bir hurmayı astığını⁹³ görünce şöyle demiştir: “Bu bağladığın ne kadar kötü bir şey!”. Bunun üzerine bu ayet inmiştir.⁹⁴ Kadı Ebu Muhammed şöyle demiştir: “Bu sözün karşılığı pişmanlıktır ve keza ayetin birçok yönü olduğu halde racih olandan yana tavır almayanlar da pişman olmuşlardır. Fakat farz olan zekât sahibi, bunu farz ve nafile zekât sahibi olan bunu nafile olarak almıştır.”⁹⁵

2. Nüzul sebeplerinden hangisinin doğru olduğunu araştırmamıştır. Ulaştığı tüm nüzul sebeplerini zikretmiştir. Hatta bazen hikâyeleri -rivayetleri değil- nüzul sebebi olarak zikretmiştir. Örneğin Zümer suresinin 22. ayeti hakkında şöyle demiştir: “Allah kimin gönlünü İslam’a açmışsa” ayetinin Ali ve Hamza hakkında indiği, Ebu Leheb ve oğlunun kalplerinin katılaştığı rivayet edilmiştir.⁹⁶ el-Vahidî “Esbâbu’l Nüzul” adlı eserinde benzer bir rivayeti zikretmiş ve kime ait olduğunu belirtmemiştir.⁹⁷

Mumtehine suresi hakkında şöyle demiştir: “Bu ayetler inince mü’minlerin hemen ayetlerdeki emre bağlandıkları, kâfirlerin önde gelenlerinin ise katılaştığı,

⁹¹ Bakara (267).

⁹² Eknâ: Kınâ kelimesinin çoğulu olup üzerinde yaş hurmanın olduğu hurma salkımıdır. Bkz. İbn Esîr, Mecduddîn el-Cezerî, (ö. 606 h.), *en-Nihâye fî Garîbi’l Hadis ve’l Eser*, Thk. Tahir Ahmed ez-Zâvi ve Mahmud Muhammed et-Tanahî, Mektebetu’l İlmiyye, Beyrut, H. 1399- M.1979, IV/116.

⁹³ Haşef: Çürük kuru hurmadır. Olgunlaşmamış zayıf hurma olduğu söylenmiştir. Bkz. Tarık bin Avadallah, *Mu’cemu’l-Mufessir li-Kelimâti Ehâdisi’l Kutubi’t Tisa’*, Dâru’l Hayr-Kuveyt, H.1430

⁹⁴ Hadisi İbn Mace rivayet etmiş ve el-Hakim tahriç etmiştir. Sonra şöyle devam demiştir: Muslim’in şartına göre sahihtir. ez-Zehabî buna muvafakat etmiştir. Tirmizî benzer bir hadisi rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Hasen garip sahih hadistir. Bkz. *Sünen-i İbn Mâce*, Hadis No 1822, I/583; *Sünen-i Tirmizî*, Hadis No. 2987, V/218. *el-Mustedrak alâ Sahihayn*, Hadis No 3127, II/313;

⁹⁵ *el-Muharrerü’l-Vecîz*, Katar Baskısı II/72

⁹⁶ a.g.e., VII/287.

⁹⁷ el-Vahidî, Ebu’l Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nisâbü’rî eş-Şâfî, (ö. 468 h.), *Esbâbu Nuzuli’l-Kur’an*, Thk. Isam b. Abdulmuhsin el-Humejdân, Dâru’l-İslâh, Dammam, 2. Baskı, H. 1412 - M. 1992, s. 36.

düşmanlıklarını dışa vurdukları, üzüntüyle karşıladıkları, iman etmedikleri ve hidayet de bulmadıkları görülmüştür. Müminlerin arasında ise sevgi ve bağlılık oluşmuştur.

Bunun üzerine “Umulur ki Allah...”⁹⁸ ayeti inmiş, fetih konusunda imanlarının gereğini yerine getirip hep birlikte kardeş haline gelmelerine vurgu yapılmıştır. el-Vâhidî de *Esbâbu'n-Nüzûl* adlı eserinde isnadda bulunmaksızın ve sözün sahibini belirtmeksizin bu hususu zikretmiştir.⁹⁹

4.4. Kıraatları Zikretme ve Ele Alma Metodu:

İbn Atiyye, bu bölümde yine kendi metoduna bağlı kalmıştır. Tefsirinin mukaddimesinde açıkladığı gibi şaz ve şaz olmayan tüm kıraatları zikretmiştir. Bu sanatta alim biri olduğu açık bir husustur ve geniş bir kapasiteye sahip olduğunu göstermiştir. Herhangi bir ayet hakkındaki farklı kıraatları zikretmekle kalmamıştır. Aksine imkanı dahilinde kıraatları nahiv, lügat ve tefsir açısından da ele almıştır. Ardından önce meşhur kıraatları, sonra diğerlerini ele almıştır. Her kıraati veya rivayeti sahibine isnat etmiştir. Örneğin Allah Teala'nın “مَلِكٌ يَوْمَ الدِّينِ” ayeti hakkında on kıraat çeşidini, şaz kıraatları ve Arap dillerini zikretmiştir. Ardından “Meliki” ve “Maliki” şeklinde olan meşhur iki kıraat üzerinde durmuş, kesra ile ötreli olanı birbirinden ayırmıştır. Yaklaşık beş sayfayı bulan tartışmada tercih edilen kıraat hakkında geçen hususları zikretmiştir.¹⁰⁰

4.5. Öncekilerden Nakletme Metodu:

Tefsirinin mukaddimesinde zikrettiği gibi görüşü sahibine atfetmeye bağlı kalmıştır. Kendisinden öncekilerin görüşlerine ve tefsirlerine tamamen vakıf olduğunu göstermiştir. Bu husus, Ebu Hayyân, “İbn Atiyye'nin tefsirini Zemahşerî'nin tefsirinden daha dakik, derin ve kapsamlıdır” söylemesine neden olmuştur. Ancak her zaman görüşü sahibine atfetmeye bağlı kalmamıştır. Aksine çoğu zaman sahibinin adını zikretmeksizin bazı görüşleri “bazı insanlar şöyle dedi”, “bir grup şöyle dedi” veya “denildi ki” gibi ifadeler kullandığını görürüz. Bunu ise özellikle ayetlerin manalarında yapmıştır. Eğer

⁹⁸ Mumtehin 7.

⁹⁹ El-Vahidî, *Esbâbu'n Nüzul*, s. 423.

ortada bir kaynak yoksa bazı zamanlar farklı görüşleri açıklamakla yetinmiştir. Fakat çoğu zaman ya diğer alimlerin ağzıyla yada bizzat kendisi bazı görüşlerin zayıf olduğunu, bazılarının tercihe şayan olduğunu belirttiğini görürüz. Bu durumda kendi görüşünü zikretmeden önce bu ifadeyi kullanmıştır. Kadı Ebu Muhammed şöyle demiştir: Görünürde ihtilaf etmelerine rağmen farklı görüşler uzlaştırmak mümkündür.

Alimlerin ve müfessirlerin sözlerini sunuş yöntemine dair örnekler aşağıdaki gibidir.

4.6. Açık Bir Tercih Yapmaması:

Buna örnek olarak Bakara suresinin 102. ayetinde geçen husustur. Zira şöyle demiştir: “Allah Teala’nın, “Şeytanların uydurup söylediklerine tabi oldular” kavlinde kastedilenler Yahudilerdir. İbn Zeyd şöyle demiştir: Yani Süleyman’ın dönemindeki Yahudilerdir. İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v) dönemindeki Yahudilerdir. Kimileri ise hepsi demiştir.”¹⁰¹ Burada herhangi bir görüşü tercih etmeksizin sadece kastedilen Yahudilerin kim olduğuna dair üç görüşü serdetmiştir.

4.7. Görüşlerden Birini Tercih Etmesi:

Buna örnek olarak Bakara suresinin 3. ayetinde salât/namaz kelimesini tefsir ederken şu iki görüşü zikretmesidir: Birincisi: Salât kelimesi, sallâ kelimesinden alınmıştır. Dua ettiğinde namaz kılıyor denilir. İkincisi: Sallâ kelimesinden alınmıştır. Öğle ortasındaki terdir. İki görüşü açıkladıktan ve şiiirden deliller getirdikten sonra iki görüşten birini tercih etmiştir. Şöyle demiştir: “Duadan alınmıştır görüşü daha doğrudur.”¹⁰²

Burada tercih, “hocalar şöyle dedi” veya “bazı hocalar şöyle dedi” gibi açık olmayan ifadelerle zımni olarak yapılmıştır.¹⁰³

4.8. Zayıf Olan Görüşü Belirtmesi:

¹⁰⁰ Bkz. *el-Muharrerü'l-Vecîz*, Katar Baskısı, I/74-79.

¹⁰¹ Bkz. A.g.e., I/297.

¹⁰² a.g.e., I/107.

¹⁰³ A.g.e., Dâru'l Kutub Baskısı, I/66, I/59, I/191, I/127, V/397, V/466, V/539.

Buna örnek Allah Teala'nın, "O kitap (Kur'an); onda asla şüphe yoktur" sözünün tefsiridir. Şöyle demiştir: "Onda asla şüphe yoktur ifadesinin manası, ne şek ne de şüphe vardır demektir. Aslında manası, kafirler şüphe etseler de onda şüphe yoktur demektir. Kimileri şöyle demiştir: Özeline kastedildiği genel bir ifadedir. Yani mü'minler nezdinde." Kadı Ebu Muhammed bunun, Taberi'de bir çok yerde geçen zayıf bir görüş olduğunu ve yine Zehebî'nin *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn* kitabında bunu belirttiğini söylemiştir. Hamd kelimesinin manasını belirlerken ve hamd ile şükür arasındaki farka değinirken Fatiha suresinde geçen hususu buna delil getirebiliriz. Orada şöyle demiştir: "Taberi'ye göre hamd ve şükür aynı manadadır. Bu kabul edilen bir görüş değildir."¹⁰⁴ Şu kavli de böyledir: "Bu, ikna edici bir görüş değildir."¹⁰⁵ "Gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil!" ayetinin tefsirinde ona cevap vermiştir. Görüşlerin zayıf olduğunu belirten başka ifadeleri de vardır. Şunlar gibi: "Bu delilsiz bir tahsistir."¹⁰⁶ Veya "İbn Zeyd'in görüşü güçlü değildir."¹⁰⁷ Veya zayıf olduğunu belirten diğer ifadeler.¹⁰⁸

4.9. Farklı Görüşleri Uzlaştırma:

Buna örnek olarak görüşleri arz ettikten ve sahiplerine atfettikten sonra "Dosdoğru yol" ayetinin manası hakkındaki görüşleri tahkik etmesi ve şöyle demesidir: "Bu görüşlerin tamamı, davetin ancak davetçinin nimetlendirilen nebiler, sıddıklar, şehitler ve salihlerin inançlarında, şeri hükümlere bağlılıklarında onların yolları üzerine olmalıdır şeklinde derlenir. Bu ise Kur'an'ın ve İslam'ın gerektirdiği bir husus olup Peygamber (s.a.v.) ve sahabesinin durumu böyledir."¹⁰⁹ Allah Teala'nın "Onlara gayba iman ederler" kavlindeki gayb kelimesi hakkındaki görüşlerini tahkik etmesi de böyledir.¹¹⁰ Bu görüşler arasında bir çelişki yoktur. Bilakis hepsine göre gayb vakidir.¹¹¹ Aynı ayetteki infak kelimesinin tefsiri hakkındaki görüşler de böyledir. Müfessirlerin

¹⁰⁴ A.g.e, I/66

¹⁰⁵ A.g.e., I/78.

¹⁰⁶ A.g.e., I/94.

¹⁰⁷ A.g.e., I/361.

¹⁰⁸ A.g.e., II/41, III/158, III/478, IV/57.

¹⁰⁹ A.g.e., I/74.

¹¹⁰ Bakara 3

¹¹¹ A.g.e., I/84.

görüşlerini zikrettikten sonra şöyle demiştir: “Ayet, hepsini kapsamaktadır. Bu görüşler temsil olup aralarında ihtilaf yoktur.”¹¹²

4.10. Lügat ve Nahivdeki Metodu:

şiir beyitlerine itimat ederek terimlerin manalarını açıklamaya, kelimelerin irablarını yapmaya ve türev kelimelerin çekimlerine çok önem vermiştir. Yine çoğu zaman ayetlerin irab yönlerini zikretmiş, bazen bir kısmını tercih edip diğer kısmını eleştirerek nahiv mezheplerini açıklamıştır. İmam İbn Atiyye, belagatın sırlarına, inceliklerine ve icaz yönlerine pek değinmemiştir. Bunun nedeni, Dr. Abdulvahhab Fayid'in belirttiği gibi İmam İbn Atiyye'nin diğer Endülüslüler ve Faslılar gibi belagat ve beyan ilmi ile pek uğraşmamış, kendisini bunların incelenmesine vermemiş ve bunlarla ilgili konularda derinleşmemiş olmasıdır. Ayrıca İmam İbn Atiyye, Kur'an'ı Kerim'deki mecaz sahasını daraltmıştır. Çünkü ona göre hakikatin olduğu yerde mecaz yoktur. Bilindiği üzere mecaz ve mecazın kısımları, belagat araştırmalarında önemli konulardır. Buna rağmen teşbih, istiare, mecaz ve icaza değinmesi gibi tefsirinde beyan ve belagat izleri vardır. Allah Teala'nın “Gerisin geriye dönenler” kavlinin tefsirinde şöyle demiştir:¹¹³ “Buradaki açık teşbih, gerisin geriye gitmektir. Bu ise hayvanın bir şeyden korkarak kaçmasıdır. Bu teşbihin sırtını dönen ve arka arkaya giden kişiye benzetme de olabilir.”¹¹⁴

4.11. Fıkhî Hükümleri Sunma Metodu:

İmam İbn Atiyye, Maliki imamlarından ve önde gelen fakihlerindendir. Tefsirinde farklı fıkhî meselelerde Maliki imamlarının birçok görüşünü zikretmiştir. Örneğin Allah Teala'nın “Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. İşte onlar fasıkların ta kendileridir.”¹¹⁵ kavlini tefsir ederken şöyle demiştir: “Maliki fakihler, iftira atan bir kimsenin şahitliğinin ne zaman geçerli olmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Mâcişûn aynısını söyleyip geçersiz kabul

¹¹² A.g.e., I/85.

¹¹³ Bakara 143.

¹¹⁴ A.g.e., I/220.

¹¹⁵ Nûr 4.

etmiştir. İbn Kasım, Eşheb ve Sehnûn, sopa vuruluncaya kadar şahitliği geçersiz olmaz, affedilme veya benzeri bir husus gibi sopa cezasının uygulanmasına dair bir mania olursa şahitliği geçerli olmaz demiştir.”¹¹⁶

İbn Atiyye, Maliki taassupçusu değildi. Tefsirinde farklı fıkıh mezheplerine ve tüm fakihlerin görüşüne yer vermiştir. Ancak İmam İbn Atiyye'nin bazen diğer fıkıh mezheplerini dikkate almakla birlikte Maliki mezhebini övdüğünü veya tercih ettiğini görürüz. Hatta bazen “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri gözetin” ayetini tefsir ederken yetimin malının verilmesi için buluşa ermesi veya reşit olması şartlarından birinin ispat edilmesi gerektiğini savunması gibi başka bir mezhebin görüşünü tercih etmiştir.¹¹⁷ Böylece İmam Malik'e muhalefet ederek Ebu Hanife'nin görüşünü benimsemiştir.¹¹⁸

Böylece görüşleri inceleme, nakilde dakiklik ve delille hareket etmeye dayanan bir çizgi takip etmiştir. Yine ayetin bu görüşlerin tamamını içerdiğini belirtmiş ve tek bir görüşü delil getirmemiştir.

4.12. İsrailiyatla İlgili Metodu:

İsrailiyat olan rivayetleri almak için bir kriter belirlemiştir. Tefsirinin mukaddimesinde gerekli olmadıkça bunları zikretmediğini belirtmiştir. Bu kıssaların serdedilmesinde kendisine özgü bir çizgisi vardır. Önce birden fazla rivayetten zikretmek istediği kıssaları oluşturur, sonra -genellikle- bunları veya almadıklarını tahkik ederdi.

Kaçmak istediği bazı hususların için düşmüştür. Örneğin İsrailoğulları'nın zorbalarla savaşması kıssasında onca yanlışlıkların olduğu kıssaları zikretmiş ve ardından Allah daha iyisini bilir ama bunların hepsi zayıftır demiştir.¹¹⁹

Enbiya suresinde Eyyüb (a.s.)'ın kıssasını zikretmiş¹²⁰ ve şöyle demiştir: “Eyyüb (a.s.)'ın kıssasında müfessirler uzun uzun ihtilaf etmişlerdir. Özet olarak Eyyüb (a.s.)'ın

¹¹⁶ A.g.e., IV/165.

¹¹⁷ Nisa 6.

¹¹⁸ A.g.e., II/472.

¹¹⁹ A.g.e., II/177.

kavmine gönderilmiş bir nebi olduğu rivayet edilmiştir.” Peygamberler hakkında caiz olmayan İsrailiyatlardan uzun bir kıssa nakletmiştir. Bu kıssaların zayıf olduğunu belirtmemiştir! Ayetin tefsirinde Ebu Ya’la ve diğerlerinin rivayet ettiği İbn Hıbbân ve Hakim’in Enes (r.a.)’den sahihlediği Rasul (s.a.v.)’in şu hadisi ile bunların hiçbirine gerek yoktur: “Allah’ın nebisi Eyyüb hastalığa yakalandı ve hastalığı on sekiz yıl sürdü. En yakın arkadaşlarından iki kişi dışında herkes ondan kaçtı. Bu iki kişi onu ziyaret ediyordu. Biri diğerine şöyle dedi: “Bil ki vallahi Eyyüb dünyada hiçbir kimsenin işlemediği bir günah işledi.” Arkadaşı ona, “Nedir bu dedi.” Dedi ki: “On sekiz senedir Allah’ın şifa bulması için ona merhamet etmemesidir.”Eyyüb (a.s.)’ın yanına gidince dayanamadı ve bunu ona söyledi. Bunun üzerine Eyyüb (a.s.), şöyle dedi: “Ne dediğini anlamıyorum. Fakat Allah Teala biliyor ki ben, birbiri ile çekişen iki kişiyi gördüm, evime döndüm ve Allah’ı hakkın dışında anılmasının kerih olmasından dolayı onların yerine kefarete bulundum. İhtiyacımı gidermek için dışarı çıkar, ihtiyacımı giderdiğinde geri dönünceye kadar hanımı elinden tutardı. Bir gün bitgün düşünce “Allah bu haldeyken Eyyub’e şöyle vahyetti: “Ayağımı yere vur! İşte yıkanacak ve içilecek soğuk bir su (dedik).”¹²¹

4.13. Manayı İspat Etmek İçin Siyakı Delil Getirme Metodu:

Bu husus, bu tezdeki araştırmamızın konusudur. Allah’ın izniyle örneklerle birlikte detaylı şekilde ele alacağız. Burada Allah Teala’nın şu kavlinin tefsirinde zikrettikleri ile yetineceğiz: “De ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden, yedirdiği halde yedirilmeyen Allah’tan başkasını mı dost edineceğim!”¹²²

¹²⁰ A.g.e., IV/94.

¹²¹ Ebu Ya’lâ, 36517; el-Bezzâr, 2357; Ebu Nuaym, *el-Hilye*, III/374-375; İbn Hıbbân, I/2898; el-Hakim, II/581. İmameyn’in şartına göre sahih kabul etmiş ve ez-Zehebî muvafakat etmiştir. Yine *el-Dıyâ’ el-Muhtara*’da sahih kabul edilmiştir, VII/184, 2617, el-Hâfız *Feth*’te şöyle demiştir VI/485: Eyyüb (a.s.)’in kıssasında varit olan en sahih rivayet, İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr’in tahric ettiği ve İbn Hıbbân ile el-Hakim’in Nafi b. Yezid’den, onun Akil’den, onun ez-Zuhri’den, onun da Enes’ten tahric ettiği şu rivayettir: “Eyyüb (a.s.) hastalığa yakalandı ve hastalığı ... sürdü.” Bunu zikretmiş ve İbn Kesir’in tefsirinde ve tarihinde merfu yapmasını garipsemiştir, I/323, Şöyle demiştir: En yakını mevkuf olmasıdır. Allah daha iyisini bilir.

¹²² Enam 14.

Taberi¹²³ ve diğer müfessirler şöyle demiştir: Peygamber efendimize onu kendi putlarına ibadet etmeye davet eden kafirlere bu sözü söylemesini emretmiştir. Bunun üzerinde ayet, -buna göre- bu sözlerine cevap olarak gelmiştir. İbn Atiyye şöyle demiştir: “Bu ayetin cevap olarak indiğine dair bu tevilin bir dayanağı olması gerekir. Yoksa ayetin zahiri bu tevili içermemektedir. Sahih olan ise, kafirler için “Gökte ve yerde olanlar Allah Teala’nın olduğu” “Gecede ve gündüzde barınan her şeyin O’nun olduğu” “O’nun her şeyi işiten ve bilen olduğu” sabit olunca onları kınayıcı ve azarlayıcı şekilde şöyle demekle emrolunmuştur: “Sıfatları bu olanın dışında birini dost mu edindiniz? Yani bu davranışı ben yapsam bile bu, apaçık hatadır. Bu tarz ifade ise, bütün insanların bunu yapmasının apaçık hata olduğunu göstermede söze güç kazandırır.”¹²⁴

4.14. İbn Atiyye’nin Hadisleri Nakletme Metodu:

Hadisleri nakletme metodunu aşağıdaki noktalarda özetleyebiliriz:

1. Hadislerin genelinin naklinde tefsir kitaplarına itimat etmesi. Muvatta, Buhari, Muslim, Ebu Davud ve Tirmizi’den bazı hadisler naklettiği gibi genellikle İbn Cerir et-Taberi’nin tefsirine itimat etmiştir.
2. Hadisleri nadiren kaynaklarına atfetmiştir. Fakat bazen bunu zikretmiştir. *Sünen-i Ebi Davud* ve *Sünen-i Tirmizi*’yi musannaf olarak adlandırmıştır. Örneğin maşrık muhaddislerinin alışık olmadığı şekilde Ebu Davud’un musannafında demiştir.
3. Hadisin ravisi sahabeyi nadiren zikretmiştir. Çoğu zaman mürsel veya zayıf olsun hadisin metnini zikretmiş ve buna dikkat çekmemiştir.
4. Genellikle hadisi mana olarak rivayet etmiştir.
5. Bazen hadis ravisinin adını zikretmiş ve o dönemdeki insanlar nezdinde meşhur olduğu için hadisi zikretmemiştir. Bu ise o dönemlerdeki alimlerin adetlerindedir.

¹²³ Bkz. et-Taberî, Muhammed b. Cerir, (ö. 310 h.), *Câmiu’l Beyân fî Te’vili’l Kur’an*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Muesseseti’r Risâle, H. 1420 - M. 2000, XI/282.

¹²⁴ *El-Muharrerü’l-Vecîz*, Katar Baskısı III/323.

6. Bazen hadislerin başında (ruviye) rivayet edildi” ifadesini nakletmiştir. Bazen hadis sahih olur ancak hadis, hadis alimleri nezdinde zayıflığı ifade eden bu ifade tarzı ile başlayabilir.

7. Naklettiği hususların sahih olup olmadığını araştırmamıştır. Kitabında birçok zayıf hadisi, hatta mevzu hadisi zikretmiştir. Şu hadis gibi: “Öfke, cinin askerlerinden bir askerdir. Gözün kızarıklığını ve damarların şişkinliğini görmez misiniz? ¹²⁵ Böyle bir durum olduğunda hemen yer kapanın. Şu hadis gibi: “Cehennemde surâdık (çadır, hücre) dört duvarlıdır. Her duvarın eninin kalınlığı, kırk yıllık mesafesi gibidir.”¹²⁶ Şu hadis gibi: “İnsanlar uykudadır. Öldüklerinde uykudan uyanırlar.”¹²⁷

V. el-Muharreru'l-Vecîz Kitabındaki Kaynaklar:¹²⁸

İmam İbn Atiyye, tefsirinin konusunu kendisinden önceki müfessirlerden istifade etmek üzere takdim ettiği önceki kitaplardan derlemiştir. Kendisine özgü muhtasar bir yöntemle bunlara ekleme yapmış, tasnif etmiş, incelemiş ve sadeleştirmiştir. Burada hepsini belirtmemizin mümkün olmadığı ve itimat ettiği kaynakların tamamını özetlemek istemiyoruz. Araştırmacılardan birisi, İbn Atiyye'nin istifade ettiği kaynaklardan bazılarını zikretmiştir. Bu kaynaklar yüzün üzerindedir.¹²⁹ Burada amacımız, tefsirinde itimat ettiği en önemli kaynakları belirtmektir. Bu kaynakların en önemlileri şunlardır:

¹²⁵ Ebu Davud et-Tayalisi'nin rivayet ettiği hadisin parçası, 2270; Tirmizi, 2191, bu hadisin rivayet zincirinde Ali b. Zeyd b. Ced'ân vardır ve zayıftır. İbn Atiyye, mana olarak muhtasar şekilde rivayet etmiştir. Hadisin metni şöyledir: “Dikkat edin! Öfke, Âdem oğlunun karnında tutuşan bir kordur...” Bkz. *Musned-i Ebi Davud et-Tayalisi*, III/614; *Sünen-i Tirmizi*, IV/483; *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl*, İbn Adî el-Curcanî, VI/333; Şemseddin ez-Zehebî, *Mizanu'l-I'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, III/127.

¹²⁶ İbn Cerir et-Taberî tefsirinde rivayet etmiştir. Bkz. VIII/12, Rivayet zincirinde Ruşdeyn b. Sa'd vardır ve zayıftır. Bkz. İbn Adîy, *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl*; ez-Zehebî, *Mizanu'l-I'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, II/49.

¹²⁷ *el-Muharrerü'l-Vecîz*, Dâru'l Kutub Baskısı, V/163. el-İrakî, *Tahrîcu Ehadisi'l-İhyâ* kitabında şöyle demiştir: “Bu hadisin merfu olduğunu görmedim. Sadece Ali b. Ebu Talib'e atfedilmiştir.” İbn es-Sebkî şöyle demiştir: “Bu hadisin senedini bulamadım.” Bkz. Şemseddin Ebu el-Hayr el-Sehâvî (ö 902 h.), *Makâsîdu'l-Hasene fi Beyâni Kesîr mine'l-Ehadîsi'l-Muştehirâ ale'l-Elsine*, Thk. Muhammed Osman el-Haşet, s. 691.

¹²⁸ Bkz. *Mukaddimetu'l Muharrer el-Vecîz*, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, I/20/21.

¹²⁹ Bkz. İmam İbn Atiyye el-Endelüsi'nin *el-Muharrerü'l-Vecîz* tefsirinde istinbatı, tefsir alanında Ummu'l Kura üniversitesinden 2008 yılında 422770092 no'lu doktora diploması almak için Avatıf

5.1. Tefsirindeki Kaynakları:

1. *Camîu'l-Beyan fî Tefsîri'l Kur'an*: İmam ve müfessir olan Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî. İbn Atiyye'nin en önemli kaynağıdır. Sayılmayacak kadar yerde ondan alıntı yapmıştır. Özellikle İbn Atiyye nezdinde olmak üzere İmam et-Taberî'nin ilim ehli nezdindeki önemli konumuna, bütün görüşlerine, ondan alıntı yapmasına ve görüşlerini nakletmesine rağmen ondan etkilenmemiştir. Aksine çoğu zaman et-Taberî'nin görüşlerini eleştirmiş ve eksiklerini tamamlamıştır.¹³⁰

2. *Şifâu's-Sudûr*: Nakkaş, kurra ve müfessir olarak bilinen Ebu Bekir Muhammed b. Hasan b. Ziyad el-Musulî. Kıraat ve tefsirde Irak halkının imamıdır. Bir grup alim, zayıf olduğunu söylemiştir.¹³¹ el-Hatib şöyle demiştir: “Rivayet etmiş olduğu hadislerinde meşhur senetleri ile bilinen hadisleri zayıf senetlerle (münkeru'l-hadis) rivayet etmiştir.”¹³² İmam İbn Atiyye, zayıf olduğu için ondan rivayetlerde bulunurken temkinli hareket etmiştir. Onun sözlerine basiretli bir eleştirmen olarak bakar, zayıfsa bunu belirtir ve vehim olduğunu söylerdi.

3. *et-Tahsîl li Fevâidi Kitâbi't-Tafsîl el-Câmi' li Ulûmi't-Tenzîl*: Ebu Abbas Ahmed b. Ammar el-Mehdevi et-Temimi, Endüslü kurra olup aslen Kayravan'nın Mehdiye şehrindeydir. Kıraat ve Arapça alanında önde gelenlerdendir ve (430/1039) yılında vefat etmiştir.¹³³ İbn Atiyye, tefsirinin mukaddimesinde mükemmel bir müellif olduğunu belirtmiş, lafızları takip etmediği için eleştirmiş, çelişkili bakış açısına ve düşünceye sahip olduğunu söylemiştir. Dr. Abdulvahhab Fayid şöyle demiştir: İbn Atiyye'nin bu kaynaktan bazen ayetin manasının sözlerini ihtiva edermişçesine el-

Emin Yusuf el-Bisâti tarafından takdim edilen uygulamalı teorik bir araştırmadır, s. 61-71.

¹³⁰ Bkz. Bu hususla ilgili olarak Dr. Şayi' b. Abde el-Esmeri'nin *İstidrâkâtü İbn Atiyye fî'l-Muharrer el-Vecîz ale't-Taberî fî Câmi'i'l-Beyân* kitabında açıklama ve örnekler vardır.

¹³¹ Bkz. İbn Hallikân, el-Bermekî el-İrbilî (Ö. 681 h.), *Vefeyâtu'l-A'yân ve Ebnâi Ebnâi'z-Zemân*, Thk. İhsân Abbâs, Dâru's-Sâdr, Beyrut, M. 1994, IV/298; ez-Zehebî, *Mizanu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, III/520.

¹³² el-Bağdadî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatip, (ö. 463 h.), *Târihu Bağdad*, Thk. Dr. Beşşar Avvad Maruf, Dâru'l-Garb el-İslâmî, Beyrut, 1. Baskı, H. 1422- M. 2002, II/602.

¹³³ Bkz. İbn Beşkuvâl, *es-Sıla fî Târihi Eimmeti Ehli'l-Endelüs*, s. 88.

Mehdevi'nin sözlerini eleştirmeksizin delil getirdiğini ve çoğu zaman ayet hakkındaki sözlerini nakletmiş ve ardından eleştirmiştir.¹³⁴

4. *el-Hidâye ilâ Bulûgi'n-Nihâye*: Mekki b. Ebu Talib el-Kaysî, Kur'an ve Arapça ilimlerinde derin alimlerden, seksen eseri vardır, hayırlı ve mütedeyyin biridir, davet icabet etmede meşhurdur.¹³⁵ İbn Atiyye'nin bu tefsire yaklaşımı, hemen hemen İmam el-Mehdevi'nin tefsirine yaklaşımına benzemektedir. Tefsirinde ondan çok alıntı yapmıştır.

5.2. İbn Atiyye'nin Hadisteki Kaynakları:

Bu alanda istifade ettiği en önemli kaynaklardan biri *Sahihu'l-Buhari*'dir. Ondan çok tahriç yapmıştır. Yine İmam İbn Atiyye'nin çok tahriç yaptığı önemli kaynaklardan biri de *Sahih-i Muslim*'dir. Musannaf adını verdiği *Sünen-i Ebi Davud*, Tirmizi'nin *Câmiu's Sahîh*'i ve *Sünen-i Nesai* önemli kaynaklarındandır.

5.3. Kıraat İlmindeki Kaynakları:

İbn Atiyye'nin tefsiri şaz ve şaz olmayan kıraatlarla doludur. Bu alanda birçok kaynağa itimat etmiştir. Bunların en barizleri şunlardır:

1. *El-Muhteseb Fi Tebyini Vucuhi Şevazzi'l-Kıraati Ve'l-İdahi Anha*. İlim ehlinin arasında dolaşan ve iki cilt halinde basılan bu kitap, (392/1002) yılında vefat eden usta edebiyatçı, nahivci ve dil bilimci Ebü'l-Feth Osman İbn Cinnî aittir. Özellikle şaz kıraatları ele alırken bu kitaptan çok alıntı yapmıştır.

2. (377/987) yılında Bağdat'ta vefat eden Ebu Hasan b. Ahmed b. Abdulgaffar b. Muhammed b. Süleyman İmam Ebu Ali el-Farisî'nin *el-Hücce fî İleli'l-Kıraati's-Seba*' kitabı. İbn Atiyye'nin Ebu Ali el-Farisî hakkında eleştiren bir şahsiyete ve inceleyen bir zihniyete sahip olduğunu söylemiştir. Bazen görüşleri ve sözleri hakkında onunla tartışmış ve onu eleştirmiştir.

¹³⁴ Abdulvahhab Fayid, *Menhecu İbn Atiyye*, s. 105.

¹³⁵ Bkz. *es-Sıla fî Târihi Eimmeti Ehli'l-Endelüs*, s. 593; *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XIII/232.

3. (444/1052) yılında vefat eden, hadis hafızlarından ve Beni Umeyye taraftarlarından biri olan Ebu Amr b. Osman b. Said b. Osman Ebu Amr ed-Danî'nin *et-Teyssîr* kitabı. İbn Atiyye bu kitaptan çok alıntı yapmıştır.

5.4. İbn Atiyye'nin Lügat, Nahiv ve Manalardaki Kaynakları:

1. Hocası el-Kisâî'den sonra nahivde Kufe halkının ileri gelenlerinden olan ve (ö. 207/822) yılında vefat eden Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ'nın *Meâni'l Kur'an* kitabı.

2. (311/923) yılında vefat eden el-Muberrid'in en eski arkadaşı ve Arap halkının imamlarından biri olan Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed es-Serî ez-Zeccâc'ın *Meâni'l Kur'an* kitabı.

3. Ez-Zeccâc'ın ihmal ettiği manalar hakkında telif ettiği Ebu Ali el-Fârisî'nin (Ö.377/987) *el-Egfâl* kitabı.

4. (209/824) yılında vefat eden, insanlar arasında Arapçayı en iyi bilen Ebu Ubeyde Muammer b. el-Musennâ et-Temimî el-Basri'nin *Mecâzu'l-Kur'an* kitabı.

5. (180/796) yılında vefat eden, lakabı elma kokusu anlamındaki Sîbeveyh olan Basralıların imamı Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber'in *el-Kitâb* eseri.

6. (285/898) yılında vefat eden zamanından Arapça alanında lider olan Ebu Abbas Muhammed b. Yezid b. Abdu'l Ekber el-Ezdî el-Basrî'nin *el-Muktedab* kitabı.

7. (170/786) yılında vefat eden, edebiyatçıların öncüsü, ilminde ve zühdünde parlayan yıldız, kıyasın tashihinde, nahiv konularını tahric ve talil etmede ilgi odağı olan Halil b. Ahmed el-Ferahidi'nin *el-Ayn* kitabı.

8. (395/1005) yılında Rey'de vefat eden Kazvinli ve lügatçı olan Ahmed b. Faris b. Zekeriya b. Muhammed b. Habib Ebu Hüseyin'in *el-Mucmel fi'l Lüga* kitabı.

9. (458/1066) yılında vefat eden el-Muhkem ve'l Muhît kitabının yazarı olan Endülüslü lügatçı ve nahivci Ali b. Ahmed b. Seyyid Ebu Hasan ed-Derîr'in *el-Muhassas* kitabı.

5.5. İbn Atiyye'nin Fıkıhtaki Kaynakları:

İbn Atiyye, o zaman Endülüs'te yaygın olan Maliki mezhebi olmak üzere tefsirinde farklı mezhep kitaplarından almıştır. Önemli Kaynaklarından Bazıları Şunlardır:

1. (179/795) yılında vefat eden ve Bâki mezarlığına defnedilen Dâru'l Hicre imamı ve İslam'ın önde gelen alimlerinden biri olan Malik b. Enes'in *Muvatta* kitabı.
2. (214/829) ve Eşheb'ten sonra liderliği ona veren, Enes b. Malik'in farklı görüşlerini en iyi bilen Abdullah b. Abdulhakem b. E'yan'ın *el-Muhtasar* kitabı.
3. (240/854) yılında vefat eden Ebu Abdullah Muhammed b. Sahnun'a mensup olan *el-Müdevvene*, Maliki mezhebinin önemli kitaplarından. Esed b. Fırat b. Senân el-Kayravanî (Ö.214/829), bu kitabın tasnifine ilk başlayan kişidir. Dolayısıyla el-Esediyye veya Mesâilu İbn Kasım olarak da adlandırılır. Zehebî şöyle demiştir: “*el-Mudevvene* aslında Esed b. Fırat'ın İbn Kasım'a sorduğu sorulardan ibaret bir kitaptır. Sehnun, *el-Mudevvene* kitabını beraberinde götürünce İbn Kasım'a sunmuştur... Onda birçok düzeltme ve çıkarmalar yapmıştır. Ardından Sehnun, düzenlemiş, bölümlere ayırmış ve birçok konuda kendi rivayeti olan rivayetleri delil getirmiştir. Böylece *el-Mudevvene* kitabı, aslında Abdurrahman b. Kasım'a sorulan soruların cevabından oluşmaktadır. Bu sorulara hocası İmam Malik'ten işittiği rivayetlerle cevap vermiş ve konuyla ilgili onun görüşünü bulamadığında kıyas ve görüşle cevap vermiştir.”¹³⁶
4. (183/799) yılında vefat eden Endülüs halkının fakihi Abdulmelik b. Habib el-Sülemi'nin *el-Vâdıha* kitabı.

Tevhid, tarih ve siyer ilmindeki kaynaklarına gelince: Bu alanda herhangi bir kitapla sınırlı kalmamıştır. Bu alandaki imamların hepsinden alıntı yapmıştır. Örneğin tevhid alanında Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat imamı Ebu Hasan el-Eşari'den, Ebu Tayyibi

¹³⁶ Bkz. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX/464-465.

el-Bakillanî, İmamü'l-Harameyn Ebu Mealî el-Cuveynî ve diğerlerinden alıntı yapmıştır. Tarih ve siyer alanında da böyledir.

VI. Kendisinden İstifade Eden Alimler:

İbn Atiyye'den etkilenen ve ondan alıntı yapan kişiler oldukça çoktur. Bunlardan en meşhur olanları şunlardır:

1. Abdulmunim b. el-Feras Ebu Abdullah Abdulmunim b. Muhammed b. Abdurrahim el-Hazrecî el-Gırnatî. Ebu Bekir b. el-Arabi'den fıkıh ve hadis dersi almış ve (597/1201) yılında vefat etmiştir.¹³⁷ el-Ebâr şöyle demiştir: “Kur'anın hükümleri hakkında çok faydalı ve çok güzel bir kitap yazmıştır. Kendisini gördüm ve arkadaşlarımdan rivayetlerde bulundum.”¹³⁸

2. *Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'an* tefsirinin yazarı ve İmam Muhammed b. Abdullah Kurtubî. *Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'an* tefsirindeki hemen hemen bütün ayetlerin tefsirinde İbn Atiyye'nin esintisi vardır. İbn Atiyye'den istifade ederken ya sahibine atfederek alıntı yapma yada sahibine atfetmeden alıntı yapma şeklinde iki çizgi takip etmiştir. Kitabının konusunun genelinde olmak üzere çoğu zaman ikincisini takip etmiştir.

3. (745/1344) yılında vefat eden *el-Bahru'l Muhîr* kitabının yazarı Ebu Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelüsî. Özellikle Maliki mezhebini araştırması olmak üzere fakihlerin ihtilaflarını naklederken İbn el-Arabi'nin kitabı ile birlikte meşhur *el-Bahru'l Muhîr* tefsirinde buna itimat etmiştir.

4. Bu kişilerden biri de *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl* adlı meşhur tefsirinde istifade ettiği İbn Cuzey el-Kelbî'dir.

¹³⁷ Bu kitap, 1989 yılında ilk defa Dâru'l-Cemâhiriyye basım, yayın ve dağıtım evinde basılmıştır. Ancak bu baskı eksiktir. Kitabın tam olan son baskısı, Beyrut'taki Dâru İbn Hazm'da basılmıştır. Birinci baskısı h. 1427 - m. 2006 yılında üç cilt halinde basılmıştır. Fatıha suresinden Bakara'nın sonuna kadar olan birinci cüzün tahkikini Dr. Taha b. Ali Busri yapmıştır. Al-i İmran suresinden Maide suresine kadar olan ikinci cüzün tahkikini Dr. Munciye Bint el-Hâdî en-Nefezi es-Suveyhî yapmıştır. Enam suresinden Kur'an'ın sonuna kadar olan üçüncü cüzün tahkikini ise Dr. Selahaddin Ebu Afif yapmıştır. Kitabın bu tahkikinin aslı, Tunus Zeytune üniversitesi Şeria ve Usuluddin Fakültesine takdim edilen üç doktora tezinden ibarettir.

¹³⁸ el-Belensî, İbn Ebâr Muhammed b. Abdullah el-Kudaî, (ö. 658 h.), *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*, Thk. Abdusselam el-Herrâs, Dâru'l Fikr, Lübnan, H. 1415- M. 1995, III/128.

5. (825/1422) yılında vefat eden ve *Teysîru'l-Beyân li-Ahkâmi'l-Kur'an* kitabında ondan istifade eden Kadı Muhammed Ali b. Abdullah el-Mevzeî.¹³⁹
6. (1270/1854) yılında vefat eden ve *Ruhu'l Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'an ve's-Seb'u'l-Mesâni* adlı meşhur tefsirinde ondan istifade eden el-Elusî.
7. (1255/1839) yılında vefat eden ve *Fethu'l Kadîr el-Câmi' beyne Fenni'r-Rivâye ve'd-Dirâye min Ilmi't-Tesfîr* kitabında ondan istifade eden Allame Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkani.
8. (1332/1914) yılında vefat eden ve *Mehâsinu't-Te'vîl* kitabında ondan istifade eden el-Kasimî Muhammed Cemaleddin.
9. (1352/1933) yılında vefat eden ve *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* kitabında ondan en çok nakilde bulunan Tahir Aşûr lakaplı Muhammed Tahir b. Muhammed el-Şazeli b. Abdulkadir.

¹³⁹ Birinci baskısı, Abdulmuin el-Heraş'ın desteği sayesinde Kuveyt Evkaf ve Din İşleri Bakanlığı gözetiminde 2011 yılında basılmıştır. Takdimini Dr. Mustafa el-Hann yapmıştır. Dr. Vehbe Zuhayli bu kitap hakkında şöyle demiştir: "Karşılaştırmalı fıkıh, lügat, usul, tefsir ve hadis alanındaki en mükemmel kitaplardandır. Onu benzer kitaplardan ayırt eden faktör budur."

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYAKIN TANITIMI VE ÖNEMİ

A. SİYAKIN TANIMI VE DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ

I. Siyakın Lügat ve İstilah Tanımı

Bu konunun detaylarına girmeden önce siyakın lügat ve ıstilah manasını ele almalıyız.

1. Siyakın Lügat Tanımı:¹⁴⁰

Siyak (سِيَاق): Sâka (سَاك) Yesûku (يَسُوْك) Suk (سُك) Fiilin masterlarından biridir.

Lügat sözlüklerine baktığımızda şu üç manada kullandığını görürüz:¹⁴¹

- 1) Bir şeyi sürdü veya onu sürdürdü. Denilmiştir ki; Deveyi sürdü. (ساق الإبل) “Peşe peşe gittiklerinde deveyi sürdüler ve sürdürdüler”.
- 2) Kadına verilen mihir anlamında kullanılmıştır. Çünkü Araplarda mihrin aslı devedir; develer ise sevk edilmektedir. Bu dirhem ve dinar gibi paralarda kullanılmıştır. Mesela şöyle demişler: (ساق فلان لامرأته) Filan kişi hanımına sevketti yani mihrini verdi demektir.
- 3) Peş peşe tek bir düzen halinde gelerek birbirini takip eden şey için kullanılmıştır. Demişlerdir ki: (وَلَدَتْ فُلَانَةٌ ثَلَاثَةَ بَنِينَ عَلَى سَاقٍ وَاحِدٍ) yani bir bayan üç çocuk erkek peş peşine doğdu. Birbirini takip eder şekilde arada kız olmadan demektir.

¹⁴⁰ Bu kelimenin lügat, mecaz ve ıstilah manalarını birbirinden ayırt etmek gerekir. Birçok sözlükte bunların birbirinden ayırt edilmediği, dolayısıyla tek bir şey olmadığı halde okuyucunun bunların tek bir şey sandığını görürüz.

¹⁴¹ Bkz. İbn Manzur, *Lisânu'l Arab*, Dâr Sadr, Beyrut, 1414, X/160; el-Cevheri Ebu Nasr İsmail b. Hammad El-Farabî, *es-Sihâh Tacu'l Lügati ve Sihâhu'l Arabiyye*, Thk. Ahmed Abdulgaffar Attar, Dâru'l İlm li'l Melâyîn, Beyrut, 4. baskı, 1407- 1987, IV/1984.

Siyakın “kelam” içinde kullanılmasına gelince: Arapların kelimasında sadece mecaz olarak geçmiştir. Cümlelerin siyakı veya nassın siyakından kastımız, hakikat değil sadece mecaz kabilindedir. Çünkü mecaz ifadesi somut mahiyetler için kullanılır. Zemahşerî bunu şöyle açıklamıştır: “Mecaza örnek şudur: Sözünü en güzel siyakla (akışla) siyak ediyor (sürdürüyor), bu sözün siyakı (muhabatı) sensin, bu sözün sevki (akışı) şuraya, bu sözün siyakı üzere (yerli yerince), tam yerinde söyledin.”¹⁴²

Yukarıda açık bir şekilde görüyoruz ki, suk (سُكُّ) lafzın asıl manası, aynı tertip ve düzen içinde birbirini takip eden eşyalarda kullanılmıştır. Daha sonra eşyalarla birlikte sözlerde de kullanılmaya başlamıştır.

2. Siyakın İstilah Tanımı:

Siyakın âlimlerin ıstilahındaki tanımı önemli hususlardan sayılır. Çünkü usul âlimleri ve fakihler, siyakı tercih, izah ve delilde çokça kullanmalarına rağmen net tanımını göstermemişlerdir. İstilah ilmi, araştırmacılar arasında önemli derecede yayılmıştır. Bazıları bu ıstilahın manasının anlaşılır olduğu vehmine kapılmıştır. Anladıklarını sandıkları manayı belirlemeye çalıştıklarında meselenin çok zor olduğunu görmüşlerdir. İşte bu lügat ve kullanım açısından yaygın olan bu ıstilahlardan biri de siyak ıstilahıdır. Buna rağmen âlimlerin sözleri içerisinde bazı tanımlar geçmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

a) İbn Dakik El-Iyd siyakı şöyle tanımlamıştır: “Siyak ve karine, konuşmacının maksadını onun sözlerinden bilirdir.”¹⁴³

b) Es-Serahsi ise şöyle tanımlamıştır: “Metin ile metnin zahiri arasında fark olan ve konuşmacının ifadesinin beraberinde olan karine siyaktır. Yani kelamın düzenlenme amacıdır.”¹⁴⁴

¹⁴² ez-Zemahşerî, Ebu Kasım Muhammed b. Amr b. Ahmed, *Esâsu'l Belâğa*, Thk. Muhammed Basıl Uyun El-Suud, Dâru'l Kütüb El-İlmiyye, 1419, s. 484.

¹⁴³ el-Kuşeyri, İbn Dakik El-Iyd Takiyuddin Ebu El-Feth Muhammed b. Adli b. Vehb b. Mutî, *el-İhkâmü'l Ahkâm Şerhu Umdetu'l Ahkâm*, Thk. Mustafa Şeyh Mustafa Müdessir Sundus, Muessesetu'r Risale, 1426, I/278.

¹⁴⁴ es-Serahsi, Muhammed Ahmed b. Ahmed b. Ebu Sehl Şemsu'l Eimme, *Usûlu's Serahsî*, Dâru'l Kütüb El-İlmiyye, Beyrut, 1414, I/164.

c) Es-Sicilmâsî ise şöyle tanımlamıştır: “Sözü maksatlı şekilde ilk kasta bağlamaktır.”¹⁴⁵

d) El-Attar ise şöyle tanımlamıştır: “Siyak: sözün düzenlenme amacıdır.”¹⁴⁶

e) El-Bennai ise şöyle tanımlamıştır: “Siyak, sözün öncesi ve sonrasındaki maksatları göstermektir.”¹⁴⁷

Âlimlerimizin yukarıda geçen tanımlarından siyakın onların kültüründeki anlamını şu üç noktada özetleyebiliriz:

Birincisi: Siyak maksattır. Yani konuşmacının sözünü söyleme maksadıdır.

İkincisi: Siyak nassın geçtiği, nazil olduğu veya hakkında söylendiği koşullar, durumlar ve olaylardır.

Üçüncüsü: Siyak, günümüzde sözün değerlendirme ve analiz konumunda ortaya çıkan, sözün öncesi ve sonrasını kapsayan lügat siyakıdır.

Gördüğümüz gibi Arap müellifleri tanımlarında "siyak" kelimesi aynı zamanda "sibak" kelimesinin manasını da tazammun ettiğinden, bir ifadenin bütün bağlamını ifade etmek üzere sadece "siyak" kelimesi kullanılmışlardır. Siyak-sibak deyişlerinin birlikte kullanılması ise genelde Türk müelliflere mahsus olan bir kavramdır. Siyak, sözün son tarafı; sibak ise ön tarafı anlamında kullanılmışlardır.¹⁴⁸ Ancak Arap diline göre siyak “sözün sonrası” anlamında kullanılmaz. Bunu de Prof. Dr. Ali BAKAL “*Kur'an'ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi*” başlığı araştırmasında şöyle izah etmiştir: (siyak kavramıyla “sözün sonrası” değil, “sözün maksadı” kastedilmektedir. Sözden maksat, lafız vasıtasıyla konuşanın bu söze yüklediği maksadını anlamaktır.)¹⁴⁹.

¹⁴⁵ es-Sicilmasi, Ebu Muhammed Kasım El-Ensârî, *el-Menzeu'l Bedî fi Tecnîsi Esâlibi'l Bedî*, Thk. Allal El-Gazi, El-Mearif Matbası, El-Rabat El-Cedide, 1980, s. 18.

¹⁴⁶ el-Attâr, Hasan b. Muhammed b. Mahmud El-Şafîi, *Haşiyetu'l Attâr alâ Şerhi'l Celâli'l Mahlî alâ Cem'i'l Cevâmi*, Dâru'l Kütüb El-İlmiyye, I/120.

¹⁴⁷ İbnu's Sebki, Abdurrahman b. Carullah El-Bennani, *Haşiyetu'l Bennani alâ Şerhi'l Celâli'l Mahlî alâ Cem'i'l Cevâmi*, Mısır, 1916, I/18.

¹⁴⁸Bkz. Ünver, Mustafa, *Kur'an'ı Anlamada Siyâkın Rolü*, Sidre Yayınları, Ankara 1996, s. 76-78

¹⁴⁹ BAKAL, Ali, *Kur'an'ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Yayınları, İstanbul 2009, s. 13

Siyakın seçilmiş manasını şöyle tanımlayabiliriz: Nassın öncesine, sonrasına, söyleniş tarzına, söylendiği ortama ve söyleniş şekline bakarak sözün doğru anlamını tespit eden maksattır.

3. İlgili İstilahlar:

Bazen siyak ıstılahı ile ilgili diğer ıstılahlar birbirine karıştırılmakta ve aralarında bilimsel anlamdaştık olduğu sanılmaktadır. Âlimlerin ıstılahları, belirleneni aşmayacak şekilde bunlara bağımsızlık, özellik ve çalışma sahası vermiştir. Bazı âlimler nezdinde siyak anlamında kullanılan veya siyakın bu manalarda kullanılması bu ıstılahlardandır. Özellikle mecaz söylemlerde çok görülmektedir. Oysa ıstılahta cimrilik olmaz. Ancak dakik araştırmalarda ayırım yapılmalıdır. Ayırım yapmak için bu hususa burada kısaca değinilecektir:

a) Nazım:

Tanımı zor olan ıstılahlardan biri de nazımdır. Nazımın dakik manasını anlamak için en eski tanımının üzerinde durmalıyız. Muhtemelen en eski tanımı, El-Hattabi'nin sözün şartlarını sayarken geçen şu sözüdür: "Atfedilen söz, manası ve nazmı olan bağlıdır."¹⁵⁰ Ardından Kur'an'ın bu şartlarla mucize olduğunu açıklayarak şöyle demiştir: "Biliniz ki Kur'an'ın mucize olması, en güzel nazım ve en doğru manaları içeren şekilde en fasih sözleri getirmesinden dolayıdır."¹⁵¹ El-Hattabi'ye göre nazım, manaların kelimelere güzel bağlanmasını ortaya çıkaran husustur. Genellikle nazım konusuna eşanlam, hazf, belirtme, tanım ve tenkir ile nitelenen kelimelerin anlamlarının farklılığı gibi beyan şekillerinin açıklamasında değinilir. Nazım kelimesi kullanıldığında bundan sadece bu ihtilaf şekilleri ve bundan kaynaklanan beyan noktaları kastedilir.

b) Münasebet:

Münasebetin Tanımı: "Allah'ın kitabındaki iki husus arasındaki ilişki şekilleridir. Surenin öncesi ve sonrası ile bağlantısı demektir. Ayetlerde ise her ayetin öncesi ve

¹⁵⁰ El-Hattabi, Ebû Süleyman, Hamd (Ahmed) b. Mukammed b. İbrahim el-Büstî (ö.388 h.), *Beyanu İcâzi'l Kur'an*, İcazu'l Kur'an hakkındaki üç risale kapsamında basılmıştır, Thk. Muhammed Halefullah ve Muhammed Zeglul, 3. baskı, Dâru'l Mearif, Mısır, s. 27.

¹⁵¹ A.g.e.

sonrası ile olan bağlantısı demektir.”¹⁵² Münasebetlerin görevi; ilk anda öncesi ve sonrası ile bağlantısının görülmediği ayetler ve kesitler arasındaki bağlantı şekillerini ortaya çıkarmaktır. Bağlantı ise ancak önceki ve sonraki ayetlerin içerdiği manaların bilinmesi ile gerçekleşir. Siyakın görevi işte budur. Bu ise siyakın birbirini takip eden manaları ortaya çıkarması ile gerçekleşir. Manaları oluşturan, somutlaştıran, başlangıcını ve sonunu belirleyen siyakıdır. Siyak, münasebet ilminin hizmetçisidir. Münasebetlerin açıklığa kavuşturulması ancak siyakın bilinmesi ile mümkündür.

Siyak ile münasebet arasında büyük benzerlik vardır. Ancak siyak ilmi daha kapsamlıdır. Çünkü siyak, bu ve diğer bağlantıları, konuşmacının ve muhatabın nedenleri, durumları ve koşullarını ele alır. Böylece nas daha canlı ve etkin olur. Münasebetler, siyakın temel bir parçasıdır. Çünkü münasebetlerin ortaya çıkarılması ancak aralarındaki bağlantıların bilinmesi ile mümkündür. Bu ise maksattır. Maksat, siyakın temel koşuludur. Bu nedenle münasebetlerin siyakın bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. Münasebetler, siyakın temel bir faktörünü oluşturur. Bu da nazımdır. Çünkü nazım, münasebetler ilminin direği olan El-Bikâi'nin belirlediği gibi ayetin yapısını ve terkiplerini bir araya getiren ve cümlelerini aynı intizam ve maksat altına birleştiren faktördür.¹⁵³

Maksada mebni olması açısından münasebetler, siyakın bir parçası olduğuna göre, surenin genel siyakını ve temel eksenini bilmede önemli bir etkisi vardır. Bu ise suredeki ayetlerin takip edilmesi ile ayetleri bir araya toplayan mana ve aralarındaki bağlantı ortaya çıkar. Bu ise genel siyak veya temel eksendir. Böylece bu açıdan münasebet ile siyak arasında ortak bir ilişki olduğu görülmektedir. Siyakın münasebetlerdeki önemi surenin siyakında, surenin kesitleri ve konularındaki bağlantısı ve aralarındaki tertibin sırrında ortaya çıkar. Nitekim bunu, *en-Nebeu'l Azim* eserinin müellifi çok güzel özetlemiştir.¹⁵⁴

¹⁵² Muhammed Yusuf Haşim El-Seyyid, *El-Münasebe beyne el-Fasıla el-Kur'aniyye ve Ayâtihâ*, Gazze İslami Üniversitesi'ne takdim edilmiş yüksek lisans tezi, 2009, s. 2.

¹⁵³ Bkz. El-Bikâi, İbrahim Ömer b. Hasan El-Rabat b. Ali b. Ebu Bekir, *Nazmu'd Durer fi Tenâsibi'l Âyât ve's Suver*, Dâru'l Kütüb İslami, Kahire, I/18.

¹⁵⁴ Bkz. Draz, Muhammed b. Abdullah, *en-Nebeu'l Azim Nazarâton Cedidetun fi'l Kurâni'l Kerim*, Thk.

c) Makam:

Makamın lügatteki kullanımının aslı şudur: İnsanların sözleri, durumları ve tasarruflarının sadır olduğu bağlam veya mekânı göstermesidir. Makam, hitabın bizzat durumu ve muhatabın durumu gibi durumların gerekliklerini bilmeye dayanır. Dr. Temmam Hassan'ın belirttiği gibi bağlam, "Söylemin ifade edilme zamanına hâkim olan ilişki, olay ve sosyal koşulların ortaya çıktığı yöndür."¹⁵⁵ Böylece makamın söylem veya durum şeklindeki tüm siyak karinelerin varlığı ile birlikte olduğu görülmektedir. Dolayısıyla siyak daha kapsamlı olup bağlam, durum siyakı bölümüne girmektedir. Birçok âlim, bağlam ıstılahını söylem ve durum siyakı manasında kullanmıştır. İbn Kesir'in Bakara suresinde geçen Âdem ile şeytanın kıssası hakkındaki şu değerlendirmesi buna örnektir: "Bu, Allah Teâlâ'nın kendisine secde etmelerinin ardından Âdem'in meleklerle olan üstünlüğünü ve tüm eşyaların isimlerini sadece ona öğrettiğini belirttiği makamdır. Bu bölümü, bu makam ile halifenin yaratılış hikmetini sorduğunda bunu bilmemeleri arasındaki münasebetten dolayı sunmuştur. Allah Teâlâ, kendisinin onların bilmediklerini bildiğini haber vermiştir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, Âdem'in üstünlüğünü onlara açıklamak için bunun akabinde bunu zikretmiştir."¹⁵⁶

d) Karine:

Karine, sözün öncesi, sonrası ve arasındaki ilişkiye istinaden maksadı açıklayan husustur.¹⁵⁷ Karine ile siyak arasındaki ilişkiyi bilmek için usulcülerin bu ilişkinin yapısına bakışlarını bilmek gerekir: Bazı usulcülere göre siyak bir karinedir. Bazılarına göre ise karine siyakın bir parçasıdır. Bu ise bazı usulcülerin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Çünkü her bir durumdaki delaletin siyaka, siyakı kuşatan kelime ve durum karinelerine göre olduğunu belirlemektedirler. Bunlar karineyi siyakın delaletinden saymaktadırlar. Çünkü ses, sarf, nahiv veya delalet gibi cümlenin her seviyesinde ortaya

Ahmed Mustafa Fazile, Dâru'l Kalem Basım ve Yayın, 1426-2005, s. 204.

¹⁵⁵ Temmâm Hassan Ömer, *el-Lüğatu'l Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, Âlemu'l Küttüb, Beyrut, 5. baskı, 1427-2006, s. 337.

¹⁵⁶ İbn Kesir, *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, I/227.

¹⁵⁷ Ebu'l Bekâ, *El-Kulliyat*, Eyyüb b. Musa Hüseyini El-Kufevi, Adnan Derviş- Muhammed Masri, Müessesetu'r Risâle, Beyrut- 1419- 1998, s. 734.

çıkması, duygusal, psikolojik ve sosyal faktörleri içererek makamı kapsamından dolayı siyak karineden daha kapsamlıdır.¹⁵⁸

II. Siyak İlmî Çalışmalarının Tarihi ve Diğer İlimlerle İlişkisi

Nasları anlamada siyaka itibar edilmesinin gerekliliğine dikkat çekilmesi, siyakın detayları, mekanizmaları ve belirleyicilerinin ele alınmasına yer veren günümüz araştırmaların ortaya çıkardığı yeni bir mesele değildir. Aksine Allah Teâlâ'nın kitabı ve resulünün sünnetinin ele alındığı ilk günlerden beri İslam âlimleri nezdinde şeri nasları ele alma metodunun temel bir unsurudur. İslam ümmetindeki âlimlerin bunun açıklanmasına önem vermeleri, İslami eserler asrının başlangıcından beri görünen bir husustur. Belki de bunun en önemli delili, İmam Şafii'nin er-Risale adlı eserinde "Siyakının Manasını Açıkladığı Sınıflar Bölümü" başlığı altında yer verdiği bölümdür. Dolayısıyla İmam Şafii, bu hususa dikkat çeken Müslüman yazarların ilklerinden sayılır.¹⁵⁹

Siyak ilişkileri hakkındaki en dakik anlamını, Abdulkahir el-Curcani gösterdiğini görürüz. Bu ciddi araştırmasını *Delâilu'l İcaz* adlı kitabında Nazım başlığı altında yazmıştır. Ardından âlimlerin bu konu hakkındaki sözlerini zikretmiştir. Usul kitaplarının hepsi, siyak ilişkilerini ele almış veya siyak ilişkilerine değinmiştir. Görünen o ki siyak konusu, ele alındığı ilim ve her ilim erbabının bakış açısına göre farklı boyutlar almaktadır.

1. Siyakın Lügat İlim İle İlişkisi:

Lügatçiler, sözü akli soyutsal şeklin yanı sıra kelimenin yapısal teorisi ile ele almışlardır. Siyaka itibar edilmesini, sözün ayrılmaz bir parçası olan apaçık bir husus olarak görmekte dirler. Lügatçilerden her biri, kendisine göre siyakın dile etkisini ifade ederken farklı tabir ve taksimatlar kullanmışlardır. Örneğin Sibeveyh, sözün iç siyak durumu, kelimelerin birbiri ile örtüşmesi ve vakiada intibak ettiği hususa göre sözü üç

¹⁵⁸ Bkz. Temmâm Hassan, *el-Beyân fi revâi'l-Kur'an*, Kur'an nassına ilişkin bir üslup ve lügat araştırması, Alemlü'l Kütüb, Kahire, 1993, s. 8.

¹⁵⁹ İmam Şafii, Ebu Abdullah b. İdris b. Abbas b. Osman b. b. Abdulmuttalip b. Abdu Menaf El-Matlabi El-Kurşî El-Mekkî, *Er-Risale*, Thk. Fevzi Abdulmuttalip, Dâru'ş Şifa, Mansura, I/1422, 2011, s. 27.

kısmı ayırmıştır. Bu hususta Sibeveyh'in görüşüne yakın olan İbn Faris ise siyakı akli hüküm kısımlarından birinde sözün yapısını belirleyen faktör olarak saymıştır. İç ve dış siyakına göre sözü, mümkün, vacip ve mâni şeklinde üç kısma ayırmıştır.¹⁶⁰ Aynı manaya işaret eden İbnü'l-enbari ise şöyle demiştir: "Arapların sözü, birbirini doğrulamakta, başını sonuna bağlamakta ve hitabın manasını bilmek, ancak tüm kelimelerini kullanması ile mümkündür. Bir kelime zıt iki manada kullanılmış olabilir. Çünkü önce takdim edilmekte, sonra manalardan birinin özelliğine delalet eden gelmektedir. Konuşma ve haber durumunda bu kelime ile sadece tek mana kastedilir."¹⁶¹

Lügat âlimlerinin birçok sözünden siyakın lügatin aslı olarak kabul edildiği sonucunu çıkarabiliriz. Bu ise normal bir fitrat ve güçlü bir dili gerektirmektedir. Hazf, hazfın gerekçeleri, parçaların birleştirilmesi, takdim ve tehirin gerekçeleri ve cümlelerin birbirine bağlanması hakkında sözlerine bakabiliriz. Böylece hal ve siyaka itibar ettikleri açık bir şekilde görülmektedir. Tüm bunların irdelenmesi sonucunda Arap lügatçilerin bu konuya ilgi gösteren, farklı şekil ve isimlendirmelerle bu konunun hakkını veren ilk kişiler olduğunda hiçbir şüphe yoktur.¹⁶²

2.Siyakın Belagat İlim İle İlişkisi:

Belagat âlimleri, siyak konusunu daha geniş ve net şekilde açıklamışlardır. Zira farklı sanat ve seviyelerdeki belagat ilimlerinin tamamının, halin gerekliliğini gözetme meselesi ile ilgisi vardır. Belagatçılar, konuşmacının sözlerinin siyakını gözetirlerken tüm ilgilerini konuşmacıya verirler ve muhatabın güzelliğine binaen muhataptan anlayış güzelliği talep ederler. Belagatçılarının görevi izleme ve çıkarım değildir. Görevleri sadece sözleri veciz olması, halin gerekliliğine intibak etmesi ve dinleyicinin siyaktaki bu itibarları çıkarması için bilinen kaidelere binaen aklını çalıştırması için konuşmacıyı yönlendirmektir. El-Cahız, delaletin sadece kelime ile olmayacağını, bilakis

¹⁶⁰ Bkz. Sibeveyh, Amr b. Osman b. Kanber El-Harisi, Ebu Bişr, *el-Kitâb*, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu Hanci, Kahire, III/1403 – 1988, I/25-26. Er-Razî, Ahmed b. Faris b. Zekeriya El-Kazvini, *Es-Sahibî fî Fikhi'l Lügati'l Arabiyye*, Muhammed Ali Beydun, I/1418-1997, I/133.

¹⁶¹ İbnü'l-enbari, Ebû Bekir Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (ö.328/940), *El-Addâd*, Thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim, Mektebetu'l Asriyye, Beyrut, 1407-1987, I/2.

konuşmacının maksadını bilmek için bundan daha kapsamlı şekilde bakılması gerektiğini belirtmiştir. Şöyle demiştir: “Manalara delalet eden kelime ve kelime olmayan sınıfların tamamı, beş husus olup bundan ne fazladır ne azdır. Bunların başında kelime, sonra işaret, sonra akd, sonra hat, sonra hal gelir. Hal ise nasptır. Nasp, bu sınıfların yerini tutan delalet edici haldir ve bu delaletler gibidir.”¹⁶³ El-Cahız’ın sözlerinin detaylarını incelediğimizde siyakına anlayış kapasitesinde ne kadar önemli olduğunu görürüz. Araştırmacılar nezdinde bu ilimin direği olan El-Kazvînî, belagat ilminin etrafında döndüğü kaidenin manasını net bir şekilde açıklamaktadır. Belagatçıların dışındakilere göre ise siyak mefhumunun karşılığı şudur: “Halin gerekliliğini gözetmektir.” Bu ise söz belagatının esasıdır. El-Kazvînî şöyle demiştir: “Konuşma belagatı, veciz olması ile birlikte konuşmanın halin gerekliliğine mutabık olmasıdır.”¹⁶⁴

Belagat âlimlerinin sözlerine ve özel ıstılahlarına baktığımızda siyakı benimsediklerini ve siyakı, hitabın ve anlayışın güzelliği için bir ölçü yaptıklarını açık şekilde görürüz.

3.Siyakın Tefsir İlim İle İlişkisi:

Şüphesiz müfessirler, Allah Teâla’nın mukaddes keliminde ortaya çıkan Kur’an naslarının son derece önemi ve konumundan ve Müslümanların geleceğinin rablerinin kelamını iyi anlamalarına bağlı olmasından dolayı siyaka ilgi gösteren âlimlerin en önde gelenleridir. Özellikle tefsir ilmi, her ilimden alan ve her ilme veren çok yönlü bir ilimdir. Siyak, tefsir ilminin önemli bir parçası ve temelidir. Nitekim âlimler, siyakına bakmadan nasları soyut şekilde ele alan müfessirleri kabul etmemişlerdir.¹⁶⁵ Burada siyaka önem veren müfessirlerin en önemlilerine kısaca değineceğiz:

¹⁶² Bkz. Abdülhakim Kasım *Delâletü'l-siyak el- Kur’ânı ve eseruhu fi tefsiri İbn-i Cerir et-Taberî*, İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi, doktora tezi, s. 54

¹⁶³ el-Cahız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Beyan ve’t Tebyîn*, Thk. Abdusselam Harun, Mektebetu Hanci, Kahire, VII/1418-1988, I/76.

¹⁶⁴ el-Kazvînî, El-Hatip, *El-İzah Şerhu Telhîsu’l Miftah*, Thk. Şeyh Behiç Gazzavî, Dâru İhyai’l Ulum, Beyrut, 1419-1998, s. 13.

¹⁶⁵ Bkz. İbn Teymiyye, Takiyuddin Ebu Abbas Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam b. Abdullah b. Ebu Kasım b. Muhammed El-Harrânî el-Hanbelî Ed-Dımaşkî, *Mukaddime fi Usuli’t Tefsir*, Dâru Mektebeti’l Hayat, Beyrut, 1490-1980, s. 33.

a) Taberi (Câmiu`l-Beyân-an-Tevili-Ayil- Kur`ân):

İmam Taberi'nin tefsiri, siyaki asıl ve uygulamalı olarak ele alan tefsirlerin direği olarak meşhur olmuştur. Tefsirinde siyaka itimat etmiş, ön plana çıkarmış ve tefsirin önemli kurallarından saymıştır. Şöyle demiştir: “Apaçık inen bir delil veya Rasul'den gelen ve hüccet olarak kullanılan habere istinaden kesin bir hüccet olmadıkça siyaki hususunda kelamı başka yere çekmek caiz değildir. İddia bir kimse için gerekçe değildir.”¹⁶⁶ Şüphesiz herkes uygun gördüğü herhangi bir şeyi ispat etme iddiasında bulunabilir. Fakat muteber bir senetle çelişmeyen siyak, kesin hüccettir ve zayıf görüşler karşısında duramaz.

Sözler ve bağlantı ile ilişkisi ancak derin düşünme ve takibat ile ortaya çıkan farklılar arasında tercihte bulunurken siyaka itibar edilmesi hususunda bu kitapta Taberi'nin büyük bir emeği vardır. Hatta kitabın tahkikini yapan -ve kitabı insanlara bildiren- Mahmud Şakir şöyle demiştir: “Allah ona rahmet eylesin Ebu Cafer, gerek hüküm ayetleri gerek kıssa ayetleri gerekse bu kitabın diğer metinlerinde olsun kitabın manaları arasındaki bu dakik manayı gözden kaçırmamıştır. O, ayetin başındaki manayı almış, ardından bu mana ile birlikte kelime kelime, harf harf, ardından cümle cümle ilerlemiştir. Hiçbir şeyi atlamamış ve siyakin delalet ettiği manayı geçmemiştir.”¹⁶⁷

Bu tefsirde siyakin etkisinin açıklanması, araştırmacılar tarafından büyük bir ilgi görmüştür. Bu hususta iki tez sunulmuştur. Bunlardan biri: “*Es-siyak ve eseruhu fi tevcih el-mana fi tefsir et-Taberi*” olup Fas'taki Sidi Muhammed b. Abdullah Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Muhammed Benade'nin hicri 1418 yılında sunduğu doktora tezidir. İkincisi: “*Delâletü'l-siyak el-Kur`ânı ve eseruhu fi tefsiri İbn-i Cerir et-Taberi*” olup İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi Usulüddin Fakültesi'nden Abdulhakim Kasım'ın hicri 1420 yılında sunduğu doktora tezidir.

b) Zemahşerî (el-Keşşaf):

¹⁶⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö.310/923) *Câmiu`l-Beyân-an-Tevili-Ayil-Kur`ân*, Thk. Ahmed. Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle Mısır 1402/2000, IX/389.

¹⁶⁷ Et-Taberi, *Câmiu`l-Beyân*, IV/536.

Tefsirde siyaka itibar eden en önemli müfessirlerdendir. Zemahşerî'nin tefsirini incelediğimizde ayetlere bakış açılarını incelemelerinde bunu net bir şekilde görürüz. Lügat ve belagat ilimlerindeki meşhur olan başarısı bu hususta Zemahşerî'ye yardımcı olmuştur. Zerkeşî, onun metodunu ve siyaka verdiği önemi şöyle açıklamıştır: “Bundan dolayı görürüz Keşşaf'ın müellifi siyaka dayanıklı sözleri temel kabul eder hatta başkasına sanki hiç bakmaz.¹⁶⁸ Zemahşerî, genellikle siyak konusunu bağlantılara, ilişki şekillerine, terkipler ve iraba önem verilmesi açısından ele almıştır.

Siyakı delil olarak getirdiğine dair birçok örnek vardır¹⁶⁹ hatta bazı bu örnekleri bilimsel bir tez haline getirdi bunlardan biri Halep Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Muhammed Mehdi Hammami Rifai'nin sunduğu “*Es-siyak fi kütüb et-tefsir (el-Keşşaf ve tefsirü İbn-i kesir nemuzecan)*” başlıklı tezidir.

c) Ragıb el-İsfahânî (Müfredat-ı Elfazi'l Kur'an):

Râgıb el-İsfahânî, usta ve mükemmel bir lügatçı olmasının yanı sıra derin görüşlü ve güçlü delile sahip bir müfessirdir. Özellikle Müfredat adlı kitabında olmak üzere Kur'an siyakının açıklanmasına önem veren en önemli müfessirlerden ve lügat âlimlerindedir. Çünkü o, Kur'an'daki bir kelimeyi tamamında araştırmış, ardından her birinin siyakını ele almış, ardından içinde geçen siyak karinelerine göre her birinin manasında tercihte bulunmuştur. Bu nedenle siyakın müfessirlerin tefsir hakkında görüş benimsemelerine etkisini bilmede en önemli kaynaklardan sayılır. Zerkeşî bunu şöyle ifade etmiştir: “Bu -yani siyaka göre ayetin ele alınması-, Râgıb'ın Müfredat kitabında çok önem verdiği bir husustur. Kelimenin manasının tefsirinde lügat âlimleri için artı bir not düşmüştür. Çünkü onu kıyastan çıkarmıştır.”¹⁷⁰ Hatta Zerkeşî, siyaka itibar etmedeki farklılığı hususunda el-İsfahânî'nin mezhebini şöyle vurgulamıştır: “Bunların en güzeli

¹⁶⁸ ez-Zerkeşî, Ebu Abdullah b. Abdullah b. Behhâr, *el-Burhan fi ulumi'l- Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim, Daru İhyai't Turasi'l Arabi, İsa El-Babi El-Halebi ve ortakları, (1376/1957), I/317.

¹⁶⁹ ez-Zemahşerî, *El-Keşşaf an Hakâkiki Ğavamidu't Tenzil*, Ebu Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî - Beyrut, III/1407, I/104.

¹⁷⁰ Zerkeşî, *el-Burhan fi ulumi'l- Kur'ân*, II/172.

Râgıb'ın Müfredat kitabıdır. O, manaları siyak üzerinden takip etmektedir. Çünkü kelimelerin manaları özeldir.”¹⁷¹

Malezya'daki Medine Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinden Abdulkerim Aziz bu kitap hakkında “Râgıb el-İsfahânî'ye Göre Siyak Yoluyla Kur'an'daki Kelimeler: Araştırma ve Analiz” başlıklı yüksek lisans tezi sunmuştur.

d) İbn Atiyye (el-Muharrer el-Vecîz):

İbn Atiyye, siyaka önem veren ve tefsirde siyaka itibar eden en önemli müfessirlerdendir. Ayette kastedilen manayı, nahiv ilişkilerini ve özellikle racih görüşü açıklarken siyaka itimat etmiştir.

İbn Atiyye'nin tefsirini araştıranlardan biri olan Seyyid Halil, İbn Cerir ile İbn Atiyye'nin tefsirlerini karşılaştırırken şöyle demiştir: “Görüldüğü üzere İbn Atiyye, lafzın manasını ve cümle içinde anlamını ve bu cümlenin anlamını ayetlerin genel siyakın içinde anlamasını daha geniş ele almıştır. Ardından belagat ve edebi araştırmalar gelişmesi sayesinde güzel şekilde bundan faydalanmıştır.”¹⁷² Hasan Harbi, *Kavâidu't Tercih* adlı kitabında siyakın kaidelerini ve bu kaideye itimat eden müfessirlerin kimler olduğunu açıklarken şöyle demiştir: “Onlardan biri de İbn Atiyye'dir: Onun temel tercih kaideleri vardır. Kitabındaki birçok görüşü bu kaidelere göre tercih etmiş ve birçoğunu zayıf demiştir.”¹⁷³ Allah'ın izniyle bu araştırmada ayrıntılarıyla açıklanacaktır.

e) El-Bikaî (Nazmu'd Durer fî Tenâsibi'l Âyât ve's Suver):

El-Bikaî, ayetlerin ve surelerin münasebetleri ve ilişkilerine önem veren müfessirlerdendir. Bu nedenle ayetler arasındaki münasebetlerin ve ilişkilerin beyanına itimat ederek “Nazmu'd Durer” adlı tefsirini yazmıştır. Tefsirinde çoğu zaman

¹⁷¹ A.g.e., I/291.

¹⁷² Dr. Seyyid Halil, *Neşetu't Tefsir*, s. 50, İktibas: *Eserül es-siyak el- Kur'ânî fi et-tefsir (dirase nezariya tetbikiya ala suretü'l-el-fatihâ ve bakara*, doktora tezi- İmam Muhammed b. Suud İslami Üniversitesi, 1427, s. 85.

¹⁷³ el-Harbi, Hüseyin b. Ali b. Hüseyin, *Kavâidu't Tercih inde'l Mufessirîn*, Yayınlayan: Dâru'l Kasım, 1417-1996, s. 129.

münasebet ve ilişkinin beyanında siyaka itimat etmiştir. Zira daha önce belirttiğimiz gibi münasebet ile siyak arasındaki ortak yön açıktır.

Siyaka önem verdiğiine dair tefsirinde birçok örnek vardır.¹⁷⁴ Siyakın tefsirindeki rolünü gösteren kapsamlı bir araştırma yapılmamış veya yazılmamıştır.

f) İbn Aşur (et-Tahrir ve't Tenvir):

İbn Aşur, Kur'an'ın siyakına önem veren en önemli kişilerdendir. Et-Tahrir ve't Tenvir adlı tefsirinde siyakın tercih edilmesi ve mananın siyak delaleti ile istinbat edilmesine dair birçok güzel kesitler vardır.

İnsanlar arasında siyakı en iyi bilen belagat alimleri ile tartışması, siyaka ne kadar önem verdiğini ve istinbatta ne kadar dakik olduğunu gösterir. Örneğin Allah Teala'nın, "Allah'ın (verdiği) rengiyle boyandık. Allah'tan daha güzel rengi kim verebilir?" (Bakara 138) kavlindeki sıbga kelimesinden maksadını açıklarken Zemahşerî'ye cevap verdiğini görmekteyiz. Müfessirlerin sözlerini serdettikten ve siyaka muvafık olanı tercih ettikten sonra şöyle demiştir: "Bu, sıbga kelimesini benzerlik yönünde kullanmaya uygun yöndür. Keşşaf eserinin yazarının iddiası ise fasih söze yakışmayacak korkunç ve intizamı bozan niteliktedir. Manaların ve siyakın uygunluğu bozukluğu kabul etmez."¹⁷⁵

Siyakın bu tefsirdeki etkisini araştırmaya şu iki araştırma nail olmuştur: Birincisi: Kahire Ayn Şems Üniversitesi'nde İbrahim Seyyid Ahmed'in 2008 yılında doktora tezi olarak sunduğu nahiv ve delalet araştırması olan Siyakın Tahir b. Aşur'un "et-Tahrir ve't Tenvir" Tefsirinde Mananın Yönlendirilmesinde Siyakın Etkisi başlıklı araştırmadır. İkincisi: Muhammed b. İbrahim b. Abdullah El-Şemsan'ın Ummu'l Kura Üniversitesi Davet Fakültesi'nde 2010 yılında yüksek lisans tezi olarak sunduğu "Tahir b. Aşur'un et-Tahir ve't Tenvîr Tefsirinde Kur'an Siyakı ve Tercihe Delaleti" başlıklı araştırmadır.

¹⁷⁴ Bkz. El-Bikâi, *Nazmu'd Durer*, I/68.

¹⁷⁵ İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't Tenvîr*, I/500.

4.Siyakın Usul İlim İle İlişkisi:

Usulcüler, siyak ıstılahını en iyi kullananlardır. Hatta siyak ilmini kural ve kaide haline getirenlerin en iyileridir. Usulcünün bakışı farklıdır. Usulcü, nassın tamamına hâkim olur ve istinbata hâkim olan kaideler ortaya koyar. Usulcüler nasları ele alırken siyakı muteber bir araç kollarınışlardır. Bu nedenle siyak yanlarında kitap ve sünnetin naslarını inceleyen bir kimsenin takip etmesi gereken kaidelerin asıllarından bir asıl olduğunu gösterir. Usulcülerin siyaka önem verdiğinin en önemli delili, siyak kelimesini kapsayan usul kaideleridir. Önemli sözlerinden biri şudur: “Nefy siyakındaki nekira genelleştirir.”¹⁷⁶ Usul âlimlerinin delalet çeşitleri, teklif siğalarını ve zahirini değiştiren husus hakkındaki sözlerini incelediğimizde onlar nezdinde mutemet olan bir siyak itibarını görebiliriz. Siyak hakkında konuşan en önemli usul âlimlerinden bazıları şunlardır:

a) İmam Şafii (er-Risale):

İmam Şafii'nin, siyak konusuna ayrı bir yer ayıran ilk İslam âlimlerinden biri olduğunu daha önce belirtmiştik. Zira “Siyakı Manasını Açıklayan Sınıflar” başlıklı bir bölüm yapmıştır. Siyakın tanımını açıklamamasına rağmen verdiği örneklere dikkatli şekilde baktığımızda siyak konusunun İmam Şafii nezdinde önemli bilimsel bir yerinin olduğunu görürüz.

İmam Şafii, Arap dilinde otorite olması ve bu alanda ön plana çıkması ile bilinir. Bu nedenle er-Risale adlı eserindeki birçok konuda siyakla ilgili birçok konuyu ele almıştır. Siyakın gözetilmesinin Arap dilinin bir parçası olduğuna, başka bir konuda siyak ilmindeki temel meselenin okuyucunun konuşmanın başında başını ve sonunu anlamasına imkân verecek şekilde konuşmanın parçaları arasındaki belirgin bağlantının olduğuna değinmiştir.¹⁷⁷

b) El-Gazali (el-Mustasfa):

¹⁷⁶ Bkz. er-Razî, Fahreddin, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin, *el-Mahsul*, Thk. Cabir Ulvani, Müessesetu'r Risâle, 3. baskı, 1418-1997, II/343.

¹⁷⁷ Bkz. Şafii, *er-Risale*, s. 22.

Hüccetu'l İslam el-Gazali, el-Mustasfa adlı eserinde siyaka önemli derecede itibar eden ilklere sahiptir. Siyaka itibar edilmesi ile ilgili birçok taksimler zikretmiştir. Muhtemel manası ele alınırken kelimenin maksadının ancak karninin kelimeye ilhak edilmesi ile bilineceğini belirtmiştir. Bu karineni şu üç şeklini aktarmıştır: zahir olan lafızlar, aklın deliline atfedilmesi (halin siyaklarını kapsayan) ve idrakini müşahade edip nakledene mahsus olduğu işaret, simge, hareket, sibak ve siyak gibi birden fazla olan diğer siyak karineleridir.¹⁷⁸

c) El-Şatibi (el-Muvafakat):

El-Şatibi, Muvafakat adlı eserinde siyak ve siyaka itibar edilmesi konusuna geniş yer vermiştir. Bu ise şu sözlerinde görülmektedir: “Siyak, hal, zaman ve yerin farklılığına göre farklılık gösterir... Bunlar ise dinleyicinin, anlayanın ve ilgi gösterenin konu ve konudaki halin gerekliliğine göre konuşmanın başı ve sonuna dikkat etmesine göre değişir. Konuşmanın sonu olmadan başına, başı olmadan sonuna bakılmaz. Konu birçok cümleyi içerse de birbiri ile alakalıdır. Çünkü tek bir konudur ve tek bir husus hakkında inmiştir. Konuşmayı anlamak isteyen bir kimsenin konuşmanın sonuna başına ve başını sonuna bağlaması kaçınılmazdır. Bundan dolayı Şari'nin maksadı mükellefin anlayışında ortaya çıkmaktadır. Konuşmanın parçalarına farklı şekilde bakılması durumunda maksadına vakıf olmak mümkün değildir. Konuşmanın sadece bir kısmına bakmak doğru değildir.”¹⁷⁹

III. Siyakın Diğer Kur'an İlimleri İle İlişkisi

Bu konu, bu araştırma mukaddimelerinin temel ve önemli mukaddimesi sayılır. Kur'an ilimleri, ilahi vahyi anlamak için kapsamlı bir sistemdir ve biri diğerinden ayrılmaz bir bütündür. Bu ilimlerin fonksiyonları içe içe geçmesine rağmen ayırt edilmesi ve tek bir bütün haline getirilmesi imkânsız şekilde birbirine olan üstünlükleri vardır. Hatta farklı soyut “araştırmalar” oldukları halde “ilim” olarak

¹⁷⁸ Bkz. et-Tusî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazali, *el-Mustasfa fî İlmi'l Usul*, Thk. Muhammed b. Süleyman Aşkar, Müessesetu'r Risâle, Beyrut, 1417-1997, II/23.

¹⁷⁹ eş-Şatibi, İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat*, Thk. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl Selman, Dâr İbn Affan, 1417, IV/266.

isimlendirilmişlerdir. Kur'an'ın siyakı, diğer önemli tefsir araştırmaları gibi olup hem Kur'an ilimlerinin hem de Kur'an'dan ayrılmaz temel bir parçadırlar. Siyakın tefsirle büyük bir ilişki vardır. Hatta siyak, daha önce belirttiğimiz gibi tefsirde asıldır. Dolayısıyla siyak ve tefsirle bağlantılı ilimler arasında bağlantının olması kaçınılmazdır. Burada aşağıdaki noktalar üzerinden siyak ile güçlü bağlantısı olan Kur'an ilimlerinin bazı temel yönlerini ele alacağız:

1. Siyakın Nüzul Sebebi İlmi İle İlişkisi:

Nüzul hallerini kapsayan nüzul sebebinin siyakın bilinmesi ve belirlenmesinde önemli bir etkisi vardır. Bundan dolayı siyakın faktör ve şartlarından kabul edilmiştir. Zira ayetin iniş hal ve sebeplerini siyakın faktörlerinden olduğunu belirtmiştik. Buna mukabil siyak, ayetin doğru sebebinin açıklar. Vahidi, nassı anlamak için sebebi bilmenin önemli olduğunu açıklayarak şöyle demiştir: “Kıssaya ve nüzul beyanına vakıf olmadan ayetin tefsirini ve maksadını öğrenmekten kaçınmak için sebep öncelikli bilinmesi ve ilgi gösterilmesi gereken husustur.”¹⁸⁰ İbn Dakik El-Iyd ise şöyle demiştir: “Nüzul sebebinin açıklamak, Kur'an'ın manalarını anlamada güçlü bir yoldur.”¹⁸¹

Şatibi, siyakla bağlantılı genel anlamıyla nüzul sebebinin faydasını ve siyak ile nüzul halleri arasındaki bağlantı ayrılmazlığını açıklamış ve kitabı anlamının görevlerinden saymıştır. Sebebi bilmek, halin gerekliliğini bilmek demektir.¹⁸² İbn Aşur ise, siyakı bilmedeki genel anlamıyla nüzul sebebinin önemini vurgulamıştır: “Müfessirin bağlamın gerekliliğini takip eden belagat özelliklerini idrak etmeye dikkat çekmesi nüzul sebeplerindedir. Konuşmanın bağlamını tasvir etmenin gerekliliği nüzul sebeplerindedir.”¹⁸³

2. Siyakın Mekki ve Medeni İlmi İle İlişkisi:

Mekki ile Medeni arasını ayırmak için bir kriter belirleyen Suyuti şöyle demiştir: “Biliniz ki insanların Mekki ve Medeni’de şu üç ıstılahı vardır: Bunların en meşhuru,

¹⁸⁰ Esbâbu Nuzûli'l Kur'an, el-Vahidi, I/8.

¹⁸¹ Celaleddin es-Suyutî, Abdurrahman b. Ebu Bekir, (ö.911 h.), *el-İtkan fî Ulumi'l Kur'an*, Thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim, el-Hey'etu'l Masriyye el-Âmme li'l-Kutub, 1394/1974, I/93.

¹⁸² Bkz. eş-Şatibi, *el-Muvafakat*, IV/164.

¹⁸³ İbn Aşur, *Et-Tahrîr ve 't Tenvîr*, I/47.

hicret öncesi inenlerin Mekki ve Fetih yılı, veda hutbesi veya herhangi bir seferde Mekke’de yada Medine’de inmiş olsun hicret sonrası inenlerin Medeni olmasıdır.”¹⁸⁴ Mekki ve Medeni ilmi, manayı bilme ve siyakı belirlemeye yardımcı olan önemli bir ilimdir. Siyak ile Mekki ve Medeni’yi bilme arasındaki ilişki şu iki yönde ortaya çıkar:

a) Mekki surelerinin maksatları, Medeni surelerin maksatlarından farklıdır. Bu ise siyakta açık bir şekilde görülmektedir. Çünkü Mekki’yi Medeni’den ayırt etmek surenin siyakını teyit eder, belirtir ve surenin maksadını açıklar.

b) Mekki ayetlerin üslupları Medeni ayetlerinkinden farklıdır. Bu ise ayetin maksadını, içerdiği tehditleri, muhatabın mümin mi kâfir mi olduğunu bilme açısından siyakın bilinmesine etki eder.

3. Siyakın Müteşabihle İlişkisi:

Kur’an’da lafzi müteşabih çoktur. Kur’an okuyanlar ve Kur’an’ı inceleyenler, çoğu zaman bu benzerliğin ve müteşabih ayetler arasındaki farkların sırrını sorarlar. Zerkeşî, müteşabih mefhumunu şöyle açıklamıştır: “Müteşabih mefhumu, tek bir kıssanın farklı şekillerde sunulması ve farklı şekilde devam etmesidir. Kıssa ve haberlerin zikredilmesinde çokça geçer.”¹⁸⁵

Müteşabih, açık bir şekilde siyaka bağlıdır. Siyak, müteşabihi çözenin esas ve temel şartıdır. Çünkü müteşabih ayetler arasındaki farkı ortaya çıkaran en büyük anlam, iki ayetin veya iki kesitin maksatlarını ve amaçlarını bilmektir. İşte siyak budur. Yine müteşabih, içerdiği ifade farklılığı şekilleri açısından siyakı ortaya çıkarır. Böylece ikisi arasında ortak bir ilişki olduğu görülür. Lafzi müteşabih ilminin faydalarından biri, siyakı ortaya çıkarmaya yardımcı olmasıdır. Bununla birlikte siyak, bunu gerektirir.¹⁸⁶

4. Siyakın Makasidle İlişkisi:

Makasid ilmi, tefsirle ilgili ilimlerin en önemlilerindendir. Çünkü müfessirin Şari’nin maksatlarını ve hakkında nassın geldiği amacı gözetmesi gerekir. İbn El-Kayyim, İlamu’l Muvakkiîn adlı eserinde konuşmanın konuşmacının maksadına ve

¹⁸⁴ es-Suyuti, *el-İtkan fî Ulumi’l Kur’an*, I/8.

¹⁸⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulumi’l Kur’an*, I/112.

amacına bağlanmasını açıklarken şöyle demiştir: “Üçüncü Bölüm: Tevil, inşa değil konuşmacının maksadını haber vermektir. Bu, birçok kişinin fahiş hataya düştüğü konudur. Maksat, konuşmacının konuşmasındaki maksadını anlamaktır. Kelimenin manası şöyle dediğimizde bununla konuşmacının kastettiği şey haber vermiş oluruz. Bu haber, mutabık olmazsa konuşmacıya yalan atfedilmiş olur.”¹⁸⁷

Allah Teâlâ'nın kelamını bilmek, maksatlarını bilmeye bağlıdır. Şatibi *el-Muvafakat'ta* şöyle demiştir: “Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi? (Muhammed 24) Tedebbür/düşünmek, maksatlara bakan kişide gerçekleşir.”¹⁸⁸ Maksat, daha önce belirttiğimiz gibi siyakın temeli ve en önemli şartı olduğu gibi gerçekte siyakı bilmek, ancak konuşmanın yapılma amacı ve maksadını bilmekle mümkündür.

5. Siyakın Nasih Mensuh İlmî İle İlişkisi:

Nasih ve mensuh ilmi, önemli tefsir ilimlerindedir ve siyakla ilişkisi vardır. Nasih, şeri hitapla şeri hükmü ortadan kaldırmaktır. Nasih ise hükmü kaldıran hükümdür. Mensuh ise kaldırılan hükümdür. Nasih ve mensuhu bilmek, müfessirin önemli görevlerindedir. Nasih ve mensuhu bilmeyen bir kimsenin Allah'ın kitabını tefsir etmesi caiz değildir. Ali b. Ebu Talip, bir adama “Sen nasih ve mensuhu bilir misin?” dediğinde “Allah daha iyisini bilir” deyince, “Hem kendini hem de başkalarını helak ettin” demiştir.¹⁸⁹

Siyak, ayette neshin olup olmadığını ayırt eden önemli bir araçtır. Hatta nesih olmasına rağmen ayetin maksatlarını gösterir.

6. Siyakın Kıraat İlmî İle İlişkisi:

Kıraat ilmi, tefsirle ilgili önemli ilimlerdendir ve Kur'an'ın azametini gösterir. Çünkü birden fazla kıraatin olması birden fazla mana ve hükmün olduğunu gösterir.

¹⁸⁶ Bkz. Abdülhakim Kasım, *Delâletü's Siyâk el-Kur'ânî*, I/139.

¹⁸⁷ İbn Kayyım Cevziyye, Muhammed b. Ebu Bekir Eyyüb b. Sad Şemseddin, *İlamu'l Muvakkîin an Rabbi'l Âlemîn*, Thk.Taha Abdurrauf Sad, Mektebetü'l Kulliyat Ezheriye, Kahire, 1388-1968, I/219.

¹⁸⁸ eş-Şatibi, *el-Muvafakat*, III/383.

¹⁸⁹ Bkz. ez-Zerkeşî, *El-Burhan fî Ulumi'l Kur'an*, II/29.

Siyak kıraat makamının temelidir. Çünkü birden fazla kıraatin olması ayette birden fazla mana ve hükmün olduğunu gösterir. Bunu ise genellikle siyak ortaya koyar. Ayette kıraatlerin geçmesi birden fazla mana ve hükmün olduğunu gösterir. Siyakın her kıraatin manasını ortaya çıkarmada etkisi vardır.

7. Siyakın Vücut ve Nezair İlmî İle İlişkisi:

Vücut ve nezair ilmi, Kur'an ilimlerinden bir ilimdir. Aynı zamanda eşbah ve nazair denir. Bu ilmi şöyle tanımlanmıştır: "Kur'an'ın siyakındaki birden fazla delaleti araştırma ilmidir."¹⁹⁰ Vücut ve nezair ilmi tamamen Kur'an siyakına dayanır. Siyak, müfessiri kelimeye kastedilen manayı seçmeye yönlendiren unsurdur.

Allah Teâlâ'nın "Temizi pis olanla değiştirmeyin" (Nisa 2) kavlimden maksat, ayetin infak siyakında gelmesinden dolayı haram ve helaldir. Fakat Allah Teâlâ'nın "Pisi temizden ayırıcaya kadar" (Ali İmran 179) kavlimden maksat, ayetin müminler ve kâfirler hakkında gelmesi delaletine istinaden müminin kâfirden ayrılmasıdır.¹⁹¹

B. SİYAKIN DELİL KABUL EDİLMESİ, DİĞER KRİTERLERLE ÇELİŞKİSİ, ÖZELLİKLERİ

I. Siyakın Kur'an'ın Tefsirinde Delil Kabul Edilmesi

Siyak, Kur'an'ı Kerim'in tefsiri, kelimelerin manasının belirlenmesi, içerisinde farklı olanın tercih edilmesi ve diğer işlev alanlarında önemli bir araç ve temel bir kriter olduğunu söylediğimize göre bunun delili nedir? Nasıl siyak delalet ile ayetlerin tefsirinde rolünü görünür?

Bazıları, siyakın delaletini delil olması açısından itiraz etmektedir. Siyakın delaleti, konuşmanın güzelliği, tertip ve intizamın düzgünlüğü ile ilgili bir delalet olduğu görmüşlerdir bu hususta İbn Dakik El-Iyd şöyle demiştir: "Siyakın delaletine delil ikame

¹⁹⁰ Bkz. Dr. Selva el-Ava, *el-Vücut ve'n Nazair*, s. 12.

¹⁹¹ Bkz. el-Cevzi, Cemaledin Ebu'l Farac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Nuzhetu'l Ayan en-Nezair fi İlmi'l Vücut ve'n Nazair*, Thk. Muhammed Abdulkerim Kazım Radi, Müessesetu'r Risâle, Beyrut, 1404-1984, s. 112.

edilmez ve bir sözün eğer maksadı anlaşılrsa; delil ile talep edilse zor olur çünkü bu söze bakanın zevkine bağlıdır.”¹⁹² Başka bir yerde ise şöyle demiştir: “Bana göre siyak, kendisine bakan kimseye faydalı ve doğru bir kaidedir. Ancak tartışmacı, mefhum hakkında tartışmakta ve bunu kabul etmesi ona zor gelmektedir.”¹⁹³

Bu nedenle siyakın delaletini müfessir için vazgeçilmez tefsir ilminin asıllarından bir asıl olmasını ispat etmeye şunları söyleyebiliriz:

1. Siyak ile amel edilmesi, beşerî akılların üzerinde ittifak ettiği sabit bir konudur. Kötü ifade veya anlayışı önlemek için bütün dillerde siyaka itibar edilmiş ve benimsenmiştir. Zira zahir olsun veya olmasın manası ve kelimeleri bir siyak içinde olmaktadır. Arap lügat âlimleri siyaka çok önem vermesi bölümünde diğer âlimleri geçmişlerdir.

2. Siyaka itibar edilmesi ve nassı bütün yönleri ile kullanması, Kur’an’ın Kur’an’la tefsir edilmesi konusuna girer ve bu Kur’an tefsirinde en evl ve doğru sayılmaktadır. Kur’an’ın hepsinin bir siyakı vardır ve bazılarının bazılarına hamledilmesi siyaka itibar edilmesindedir. İbn Cüzey, bunu tefsirinde birinci kaide yapmıştır: “Kur’an birbirini tefsir eder. Kur’an’ın bir yeri başka bir yerde maksada delalet ettiğinde onu ona hamleder ve bu görüşü diğer görüşlere tercih ederiz.”¹⁹⁴

3. Peygamber (s.a.v.), tefsirde siyaka itibar etmiş ve delil olarak getirmiştir. Buna dair örneklerden bazıları şunlardır:

- Ayşe (r.a.) rivayet edildiğine göre o, Peygamber (s.a.v.)’e Allah Teâlâ’nın “Ve Rablerine dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri çarparak yapanlar.” (Müminun 60) kavlini sormuş ve onlar içki içen ve hırsızlık yapan kişiler midir deyince şöyle demiştir: “Hayır ey Sıddık’ın kızı! Bilakis onlar, oruç tutarlar, namaz kılarlar, tasadduk ederler. Fakat kabul edilip edilmeyeceğinden korkarlar. İşte onlar hayırda önde oldukları halde onda birbiri ile yarışır.”¹⁹⁵ Peygamber (s.a.v.) ayetin sonundaki “İşte onlar,

¹⁹² İbn Dakik El-Iyd, *İhkâmu’l Ahkâm Şerhu Umdetu’l Ahkâm*, I/258.

¹⁹³ İbn Dakik El-Iyd, *İhkâmu’l Ahkâm Şerhu Umdetu’l Ahkâm*, I/458.

¹⁹⁴ Ebü’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed El-Kelbi İbn Cüzey, *Et-Teshil li-Ulumi’t-Tenzil*, Thk. Dr. Abdullah El-Halidi, Dâru’l Erkam b. Ebu Erkam, Beyrut, I/1416, I/19.

¹⁹⁵ Tahriç: Tirmizi, V/236, no. 3175

iyiliklere koşuşurlar ve iyilik için yarışırlar.” (Mü’minun 61) kavlini delil getirerek ayetin manasını siyakı ile açıklamıştır. Bu ise, “onlar” kelimesinin eklenmesi ile ayetin sonuna uygundur.

- Allah Teâlâ’nın şu kavli: “Balık, denizde bir yol tutup gitmişti.” (Kefh 61) Ve şu kavlinin: “O, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti.” (Kefh 63) tefsiri ile ilgili olarak Peygamber (s.a.v.), bununla kastedileni uzun hadisteki şu sözü ile açıklamıştır: “Balık için bir kanal oluştu ve Musa ile hizmetçisi şaşır kaldılar.”¹⁹⁶ Peygamber (s.a.v.) bunu açıklamıştır. Çünkü ilk ayetin hadisteki siyakı balık hakkındadır. İkinci ayet ise Musa, hizmetçisi ve balığı unutmaları hakkındadır.

- İbn Kayyim, kelimelerin delaletlerinin anlaşılmasına değinirken bazı sahabelerin ayetleri, lafzı ve siyakının delaletinden farklı anlamaları ve Peygamber (s.a.v.)’in siyaka dikkat çekerek doğru anlamalarını sağlamasına dair örnekler vermiştir. Bu örneklerden biri Peygamber (s.a.v.)’in, Ömer’in “Muhakkak ki sen geleceksin ve Beytu’l Haramı tavaf edeceksin”¹⁹⁷ kavlinden Hudeybiye yılında Beytu’l Haram’a gelineceğini anlamasına karşı çıkmasıdır. Bu ifadede gelecekleri yılın belirlendiğine dair bir delalet yoktur. Yine Peygamber (s.a.v.), Adiy b. Hatim’in beyaz iplik ve siyah iplikten gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığı manasını anlaması gerektiğini açıklamıştır. Yine Peygamber (s.a.v.), Ayşe’nin Allah Teâlâ’nın “Kolay bir şekilde mahşerde hesaba çekilecek.” (İnşikak 8) kavli ile “(Ahirette) hesabı münakaşa edilene azap edilecektir”¹⁹⁸ hadisi arasında çelişkinin olduğunu anlamasına karşı çıkmış, kolay hesabın ahiretteki münakaşa edilen hesap değil dünyadaki hesap olduğunu açıklamıştır.¹⁹⁹

4. Sahabeler ve Tabiiler siyak ile amel etmesi, siyaka itibar etmesi ve Allah Teâlâ’nın kelimini ele alırken siyaka itibar etmeyenlere karşı çıkmalarıdır. Buna örnek olarak söz ve fiillerinden bazıları şunlardır:

¹⁹⁶ Tahrîç: Buhari, III/1246, no. 3220; Muslim, no. 2380.

¹⁹⁷ İbn Hibbân, I/216, no. 4872; Taberani, *El-Mucemu’l Kebir*, IX/20, no. 13

¹⁹⁸ Tahrîç: Buhari, I/51, no. 103; Muslim, IV/2204, no. 2876.

¹⁹⁹ Bkz. İbn Kayyim, *İlâmü’l-muvakkûn*, I/351-354.

• Ömer (r.a.)’ın şu sözüdür: “Kur’an Allah Azze ve Celle’nin kelimidir, onu konulması gereken yerine koyun ve onda arzuunuza tabi olmayın.”²⁰⁰

• Muslim b. Yesar’ın şu sözüdür: “Allah hakkında konuştuğunuzda öncesi ve sonrasına bakıncaya kadar durun ve düşünün.”²⁰¹

• İmam Malik, Allah Teala’nın “Namazı yaya olarak yada binek üzerinde kılın” (Bakara 239) kavlini soran İbn Vehb’e şöyle demiştir: “Yaya olarak veya binek üzerinde. Eğer bununla kastedilen insanlar olsaydı sadece yaya olarak kelimesi gelir ve ayet bu şekilde sona ererdi. Burada kastedilen yaya olarak demektir. Sonra şu ayeti okudu: “Gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen argın develer üzerinde sana gelsinler.” (Hac 27) Yani yaya ve binek üzerinde gelirler demektir.²⁰² Böylece beraberinde zamirin olmasını delil göstererek binek kelimesini yaya kelimesine delil getirmiştir.”

• Kadı Ebu Yala şunu rivayet etmiştir: “Ahmet, karinelere itibar etmiş ve Allah Teâlâ’nın şu kavli hakkında şöyle demiştir: “Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O’dur.” (Mücadele 7) Bu ayetten maksat Allah’ın ilmidir. Çünkü Allah, ayete ilim ile başlamış ve ilim ile bitirmiştir.”²⁰³

5. Siyaka itibar edilmesi delillerinden biriye icmadır: Bunu Zerkeşî şöyle ifade etmişti: “Kimileri siyakın delaletini kabul etmemiştir. Kim siyaktan bir şeyi görmezden gelirse onu kabul etmemiştir. Kimileri ise şöyle demiştir: Allah’ın kelamının akışında siyak üzerinde ittifak vardır.”²⁰⁴ Bu önemi Kavaidu’t Tercih adlı eserin yazarı şu şekilde belirtmiştir: “Ayetin lafızlarının delaletinden ve siyakından alınmayan tüm tefsirler reddedilir.”²⁰⁵

Bu icmanın delillerinden biri de İbn Kayyim’in şu sözüdür: “Fakihler, hatta tüm Müslümanlar hükümlerde karinelere başvurulması üzerinde ittifak etmiştir. Sahabe,

²⁰⁰ Celaledin es-Suyutî, Abdurrahman b. Ebu Bekir, (ö.911 h.), *Ed-Dureru’l Mensur*, Thk.Dâru’l Fikr, Beyrut, 330/7.

²⁰¹ İbn Kesir, *Tefsiru’l Kur’ani’l Azim*, I/6.

²⁰² Bkz. Et-Taberi, *Camiu’l Beyan*, II/590.

²⁰³ Bkz. *Nakdu Esasi’t Takdis*, İktibas: Hüseyin Harbi, *Kavâidu’t Tercih inde’l Mufessirin*, s. 301.

²⁰⁴ ez-Zerkeşî, Ebu Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır, *Bahru’l Muhit fi Usuli’l Fıkh*, Dâru’l Kutub, VIII/54.

²⁰⁵ Hüseyin Harbi, *Kavâidu’t Tercih inde’l Mufessirin*, s. 394.

hadlerde karinelere itimat etmiştir”. Buna dair birçok örnek getirmiş ve şöyle demiştir: “Karinelere amel etmek, şariat, akıl ve örf te gereklidir.”²⁰⁶

Ayrıca Zerkeşî ve İbn Kayyim, siyaka itibar edilmesi ve alınmasının gerekliliğine dair âlimlerin şu sözlerini bu ittifaka delil olarak getirmişler:

- İmam El-Begavî şöyle demiştir: “Tevil ise: Ayetin istinbat yoluyla öncesi ve sonrasına uygun, kitap ve sünnete aykırı olmayan muhtemel manaya hamledilmesidir.”²⁰⁷

- Şeyh Veliyyullah Ed-Dehlevi şöyle demiştir: “Dürüst bir müfessir, yakın olan açıklamaya iki defa bakmalı ve ilmi olarak iki defa tartmalıdır: Birincisinde hangi şeklinin daha güçlü ve daha racih olduğunu bilmek için Arapların kullarımlarına bakmalıdır. İkincisinde Hangi görüntüsünün daha evla ve uygun olduğunu bilmek için bu ilmin mukaddimelerini öğrendikten, kullanım kaynaklarını inceledikten ve eserleri araştırdıktan sonra siyak ve sibak münasebetine bakmalıdır.”²⁰⁸

- İbn Cüzey El-Kelbî şöyle demiştir: “Tercih şekillerinden biri şudur: Sözün doğruluğunun kanıtı siyakıdır, öncesi veya sonrasına delalet etmesidir.”²⁰⁹

- El-İzz b. Abdusselam, siyakın âlimler nezdinde muteber bir aslı olduğuna delalet eden konusunda şöyle demiştir: “Siyak, mücmelleri açıklamaya, muhtemelleri tercih etmeye ve açık olanları belirlemeye götüren bir rehberdir. Tüm bunlar ise kullanma örfündedir. Övgü siyakında geçen her sıfatı övmektir, yerme siyakında geçen her sıfatı yermektir.”²¹⁰

- Siyakın Allah Teâla'nın kelimini anlamının temeli olduğunu belirten Şatibi şöyle demiştir: “Kelamı anlamak isteyen kelimanın sonunu başına, başını sonuna bağlaması kaçınılmazdır. Şâri'nin mükellefin anlayışındaki maksadını ortaya çıkaran işte

²⁰⁶ Bkz. İbn Kayyim El-Cezviyye, Muhammed b. Ebu Bekir b. Eyyüb b. Sad Şemseddin, (ö.751h.), *Bedâiu'l Fevâid*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, IV/14.

²⁰⁷ Bikavî, Ebu Muhammed Hüseyin Mesud, *Meâlimu't Tenzil fî Tefsiri'l Kur'an*, Thk. Abdurrezzak El-Mehdi, Daru Ihyai't Turasi'l Arabi, Beyrut, 1420, I/67-68.

²⁰⁸ ed-Dehlevi, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdurrahim, *El-Fevzu'l Kebir fî Usuli't Tefsir*, 2. baskı, Thk. Selman Hüseyini En-Nedvî, Dâru's Sahve, Kahire, 1407-1986, s. 182.

²⁰⁹ İbn Cüzey, *Et-Teshil li-Ulumi't-Tenzil*, I/19.

²¹⁰ İzzeddin b. Abdusselam, Ebu Muhammed, *El-İmam fî Beyani Edilleti'l Ahkam*, Thk. Rıdvan Muhtar b. Garibe, Beyrut, Dâru'l Beşairi'l İslamiyye, Beyrut, 1407-1987, s. 159.

budur. Kelama farklı şekilde bakıldığında maksat hâsıl olmaz ve kelamın sadece bir kısmına bakılması doğru değildir.”²¹¹

- Zerkeşî şöyle demiştir: “Kur’an iki kısımdır: Birincisi: Tefsirinin muteber müfessirlerden nakil yoluyla geldiği kısımdır. İkincisi: Müfessirlerden nakil yoluyla gelmeyen kısımdır ve bu azdır. Kur’an’ı anlamanın yolu, kelimelere Arapların lügatı, siyaka göre delaleti ve kullanımlarına bakmaktır. Ragıb, Kitabu’l Müfredat’ta buna çok önem vermiş, lafzın delaletinin tefsirinde lügat âlimleri hakkında artı şerh düşmüştür. Çünkü o, bunu siyaktan çıkarmıştır.”²¹²

- Suyuti el-İtkan’da şöyle demiştir: “Müfessir, eserin telif amacını gözetmelidir.”²¹³

- Muhammed Reşid Rıza, Şeyhi Muhammed Abduh’dan şunu nakletmiştir: “Lafzın gerçek manasına dayanan en iyi karine: Kendisinden önceki söz ve mananın tamamı ile uyumlu olmasıdır.”²¹⁴

- Bint Şâtî (Aişe Abdurrahman) şöyle demiştir: “Metodumuzun kriterleri, açık nassa, lafzın Mushaf’ta geçen yerlerin istikrası sonucunda lafızların elde edilen delaletlerine bağlı kalmak ve açık siyakın yönlendirmesine uymaktır.”²¹⁵

- Böylece özellikle Allah Teâlâ’nın muteber maksatlar ve tek bir intizam üzerine bina ettiği kelimeleri olmak üzere âlimler ve müfessirlerin kelamın anlaşılmasında siyaka bir esas ve asıl olarak itibar ettikleri kesin bir şekilde görülmektedir. Bu hususun vurgulanması ve belirtilmesine dair âlimlerin birçok sözü vardır.

II. Siyakın Diğer Kriterleri İle Çelişmesi

Bazen siyak, müfessirin gözünde canlanan tek delil olabilir ve bu durumda ona istinat yorum yapar bazende ayet birçok hususla çelişebilir ve birçok karinesi olabilir. Siyak bu karinelere biridir.

²¹¹ eş-Şatibi, *El-Muvafakat*, III/855.

²¹² ez-Zerkeşî, *El-Burhan fî Ulumi’l Kur’an*, II/172.

²¹³ es-Suyuti, *El-İtkan fî Ulumi’l Kur’an*, I/185.

²¹⁴ Muhammed Reşid b. Ali Rıza b. Muhammed Şemseddin b. Muhammed Bahaeddin b. Menla Ali Halife Kalmuni El-Hüseyni, *Tefsiru’l Menar*, El-Hey’etu’l Masriyye el-Âmme li’l-Kutub, 1999, I/22.

²¹⁵ Aişe Abdurrahman Bintu Şati, *El-Kur’an ve’t Tefsîru’l Asrî*, Mektebetu’l Mearif, Mısır, 1970, s. 30.

Kesinlikle siyak veya diğer kriterler önce gelmesini tahmin edemeyiz. Çünkü kuvvet bakımından her durumun kendisine özgü konumu vardır. Fakat burada âlimlerin bu durumları ele almasını açıklayan bazı örnekler vereceğiz. Müfessirlerin bu konulara bakış açıları farklıdır. Kimileri, siyakı diğer kriterlerin önüne geçirmişti çünkü siyak nassa dönmesi açısından ve Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin bir tezahürü olmasıdır. Birçok müfessir bu görüşe sahiptir Özellikle Menar tefsiri ve onu takip eden birçok talebesinin metoduyla.

Menar ekolü siyaka özel bir önem vermiştir. Siyakın önünü tamamen açmış, diğer tefsir karinelerinin önüne geçirmiş ve ekolün genel eğilimleri ile örtüşen birçok nedenden dolayı çoğu zaman siyaktan yardım almıştır. Bu nedenlerin en önemlisi, nebevî hadisler dâhil rivayet tefsirinin ekol nezdinde önemli bir yer edinmemesidir. Bu durum, özellikle rivayet tefsiri olmak üzere eskilerin tefsirinden yüz çevirmelerine neden olmuştur. Bu hususta Muhammed Abduh şöyle demiştir: “Allah’ın kitabını anlarken fasih üslubu ile delalet edenlerin dışındaki hususlara ihtiyacımız yoktur.”²¹⁶ Sadece nassa bağlanmak ve nassa siyakın ışığında bakmak, -daha önce belirttiğimiz gibi- onlar nezdinde Kur'an'ın Kur'an'la tefsir edilmesi görüntülerindedir.

Et-Tefsir El-Beyani ekolü mensupları bu eğilimi benimsemiştir. Bu kişilerin başında ise Bint Şâti gelir. Beyan tefsiri alanında yaptığı araştırmalarda aynı siyaka dayandırmış ve bunu araştırmaları ile geçmişteki müfessirlerin arasında bir mizan yapmıştır. Bu hususta şöyle demiştir: “Muhkem kitapta nassın siyakına bakar, nas ve ruh olarak muhtemel manalarına bağlı kalır ve bu husustaki müfessirlerin sözlerini arz ederiz.”²¹⁷ Et-Tefsir El-Beyani adlı kitabında bu metoda bağlı kalmıştır.²¹⁸ Değerli çabalarına rağmen kitabında aşırı şekilde siyaka itibar etmesi, geçmişteki müfessirler ve görüşlerini eleştirmesi nedeniyle metodu eleştirilmiştir.

Esas amaç nassı anlamaktır. Nassın anlaşılmasına yardımcı olan unsur ve emarelerin toplamı, sadece araçlardır. Araçların değeri ise farklıdır. Bu emarelerden biri

²¹⁶ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l Menar*, I/282.

²¹⁷ Aişe Bintu Şati, *El-Kur'an ve't Tefsîru'l Asrî*, s. 30.

²¹⁸ Bkz. Aişe Abdurrahman Bintu Şati, *et-Tefsir el-Beyanî lil-Kur'ani'l Kerim*, Mektebetu'l Mearif,

ayetin bir nassı ise onu göz ardı etmek doğru değildir. Çünkü kendi maksadını Allah'tan daha iyi bilen hiç kimse yoktur. Eğer hadis ise delil getirilir. Aynı şekilde bir kimse hadisi göz ardı edemez. Çünkü Allah'ın maksadını resulünden daha iyi bilen hiç kimse yoktur. Eğer mananın delili hüccet icması ise icma muteberdir.

Burada siyakın belirtilen yerlerdeki konumu, önemi ve anlaşmazlık anında ne kadar muteber olduğuna değineceğiz. Bu ve benzeri sorulara uygun cevap, ele alacağımız örneklerde olabilir. Siyakın delaletinin diğer tefsir kriterleri ile çelişmesine dair şu üç örneği ele alacağız:

1. Tefsirde Siyak ve Nebevi Hadis Arasındaki Kriterleri Çelişki:

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir! Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değillerdir; fakat Allah'ın azabı çok dehşetlidir!”^(Hac 1-2) Bir grup müfessir, bu ayeti siyaka dayalı olarak ele almış ve şöyle demiştir:²¹⁹ “Bu deprem ve durumlar, dünyanın sonunda ve kıyamet günü durumlarının başında olacaktır. Deprem hallerinden biri, emzikli kadının emzirdiği çocuğunu unutmasıdır. Murdia kelimesinin te harfi ile gelmesi bunu teyit etmektedir. Murdia: çocuğunu emziren kadındır: Murdi: Emzirmemiş olsa da emzirecek kadındır.” Bu ise sadece dünyada olur.²²⁰

Ayetin siyakı, bu tefsiri teyit etmektedir: Hamile kadın, depremin şiddetinden çocuğunu düşürmekte, insanlar sarhoş gibi dehşet ve şoka uğramışlardır. Bunun nedeni ise içkiden değil, korku ve çıldırmaktadır. Bunların hepsi dünyada olmaktadır.

Beyrut, I/16, I/76.

²¹⁹ Bkz. *El-Muharrer El-Vecîz*, 2XXII/10; *Camîu'l Ahkami'l Kur'an*, XI/3.

²²⁰ *ez-Zemahşerî el-Keşşaf*, III/24.

Bazı müfessirlerin görüşüne göre ise, önceki ayette geçen bu durumlar, ancak kıyamet günü diriliştikten sonra olacaktır. Bunun delili ise siyaka değil bu husustaki apaçık hadise itibar edilmesidir.²²¹

Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: “Allah Teâlâ “Ey Âdem!” diye buyurur. Âdem de: “Buyur Rabbim emrine amadeyim, hayır senin iki elinde” der. Allah Teâlâ: “Ateşe gidecek kısmı çıkart” diye buyurunca Âdem: “Ateşe gidecek kısım nedir?” diye sorar. Allahuteala: “Her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuz kişi” der. Allah Teâlâ (devamla) şöyle buyurur: “O esnada çocuğun saç başı ağarır: “Ve hamile olan da yükünü bırakır, insanları da sarhoş görürsün, hâlbuki onlar gerçekte sarhoş değildirler. Ama Allah’ın azabı şiddetlidir.”²²²

Umran b. Husayn’ın hadisinde Resul (s.a.v.), “Ey insanlar! Rabbinizden sakının.”^(Nisa 1) ayetini okumuş ve şöyle buyurmuştur: “Bunun hangi gün olduğunu bilir misiniz?” Sonra hadise devam etmiştir.²²³

Yukarıdaki iki görüşü ele alan ve her birinin delillerini zikreden İmam Taberi, siyaka istinat eden birinci görüşe hayran olduğunu ifade etmiştir. Fakat Allah’ın vahyini ve tenzilini en iyi bilen Allah’ın resulünden bunun aksi olan sahih haberlerin gelmesi bu görüşü benimsemesine mâni olmuştur.²²⁴ Taberi’nin bu görüşüne benzer “*Edvâu’l Beyan*” adlı eserin yazarı şöyle demiştir: “Bu görüşün -yani birinci görüşün-, mana bakımından doğruluk payı olsa da nakil yoluyla gelen rivayetler bunun aksini göstermektedir.”²²⁵

Bu sahih haberler, siyaka istinat eden İbn Atiyye’nin birinci görüşü benimsemesine mâni olmamıştır. Çünkü ona göre bu hadisler ayetin tefsiri değildir. Bilakis Resul (s.a.v.) ayeti okuyarak kıyamet saatinin başlamasını kastetmiştir. Sonra

²²¹ Bkz. *Camii’l Beyan*, VII/110; İbn Kesir, *Tefsiru’l Kur’ani’l Azim*, XIII/124; eş-Şankiti, Muhammed Emin b. Muhammed Muhtar b. Abdulkadir El-Cekni, *Edvâu’l Beyan fî İzâhi’l Kur’ani bi’l-Kur’an*, Dâru’l Fikr, Beyrut, 1415, IV/39.

²²² Tahriç: Buhari, VIII/110, no. 6530; Muslim, I/139, no. 554.

²²³ Tahriç: Tirmizi, V/174, no. 3168.

²²⁴ Et-Taberi, *Tefsiru Camii’l Beyan*, VII/111.

²²⁵ Şankiti, *Edvâu’l Beyan*, IV/9.

hatırlatma ve korkutma yoluyla kıyamet günü sahnelerinden bir sahneyi kastetmiştir. Ona göre bu bağlamda siyakın delaleti hadisın delaletinden daha güçlüdür.²²⁶

Bazı müfessirler, ayette geçen bu durumların iki defa meydana geleceğini veya bu durumların emzirirken veya hamileyken ölen kadının başına gelen özel durumlar olduğunu yada ayette geçen kıyamet günü yaşanan durumların durumun korkunçluğunu temsil etmekten ibaret olduğunu belirterek hadisın delaleti ile siyakın delaleti arasını uzlaştırmaya çalışmışlardır.²²⁷

Burada bizi ilgilendiren müfessirlerin ayetle ilgisi olan sahih hadisler olmasına rağmen siyakın delaletini göz ardı etmemeleridir. Daha önce geçtiği gibi kimileri siyaki, kimileri hadisi almış, kimileri ikisini birleştirmeye çalışmıştır.

Nüzul sebebinin ele alınması ve rivayetlerden olmasından dolayı siyak ışığında değerlendirilmesi bu bölüme girer. Birçok müfessir bunu takip etmiştir. Bunların başında ise birçok nüzul sebebinin ayetin siyakına vuran ve kendisine göre siyak uygun olmadığı için reddeden Tahir İbn Aşur gelir. Burada bu metodu ele alma ve değerlendirme imkânımız yok.²²⁸

2. Tefsirde Siyak ve Müfessirlerin İcmâ Kriterleri Arasındaki Çelişki:

Bazen müfessirlerin icmâ ettiği rivayetlerde siyakın itibarı alınmaz. Özellikle siyakın delaleti zayıfsa bunun göz ardı edilmesi, istenmeyen tefsire neden olur. Bunu Menar tefsirin medresesi Allah Teâlâ'nın şu kavlinin tefsirinde görmekteyiz: “Biz, bir ayetin hükmünü kaldırır veya onu unutturursak, ondan daha hayırlısı veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir.”^(Bakara 106) Ayetin lügat manası: Alamet ve emaredir ve mucizeye itlak edilmiştir. Çünkü Resul'ün doğruluğuna delalet eden bir

²²⁶ Bkz. İbn Atiyye, *El-Muharrer El-Vecîz*, X/222.

²²⁷ Bkz. Şankiti, *Edvâu'l Beyan*, IV/14; el-Cezairî, Cabir b. Musa b. Adbulkadir b. Cabir Ebu Bekir, *Eyseru't Tefâsir li-Kelâmi'l Aliyyi'l Kebir*, Mektebetu'l Ulum ve'l Hükm, Medine-i Münevvere, 5. baskı, 2003, III/51.

²²⁸ Bkz. İbn Aşur, *et-Tahrir ve't Tenvir*, II/324, XVII/54.

alamettir. Bu, belirtilen ayet de: Kur'an'dan bir parçadır. Er-Razî, bu hususta müfessirlerin icmasını nakletmiştir.²²⁹

Üstaz Muhammed Abduh, bu hususta cumhura muhalefet etmiş, Muhammed Reşid ve Muhammed Ebu Zehra tefsirinde ona uymuştur. Menar tefsirin medresesi göre burada Kur'an'ın bir parçası ile tefsir edilmesi siyaka uygun değildir. Uygun olan ayetin nübüvete delalet eden mucize olarak tefsir edilmesidir. Bu husustaki delillerinin özeti ise aşağıdaki şekildedir:²³⁰

a) Yukarıdaki Bakara suresinin 106. Ayeti kudret kelimesi ile bitmiştir. Bu ise somut mucizelere uygun olup şeri hükümlere uygun değildir. Bunu “Biz bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimiz zaman” (Nahl 101) ayeti teyit etmektedir. Ayet neshe uygun şekilde bitmiştir ki o, ilimdir.

b) Siyak, daha hayırlısını veya benzerini getirme vaadi ile birlikte ayetin üzerine olduğu hususu terk ederek okunmasına göre Bakara suresinin 106. Ayetine uymamaktadır.

c) Genel siyakı delil getirirlerken nesih ayetinden sonra Allah Teâlâ'nın “Bilmez misin, semalar ve arz Allah'ın mülküdür” (Bakara 107) ayetinin geldiğini ve bu siyaka göre racih olan ayetin kainatla olmasıdır.

d) Aynı siyakta şu ayet gelmiştir: “Yoksa siz de daha önce Musa'ya sorulduğu gibi peygamberinize sorular sormak mı istiyorsunuz?” (Bakara 108) Başka bir ayet istemesinden dolayı Musa kınanmıştır. Bilakis Musa, somut delil ve mucize istemiştir.

Meragî'nin belirttiği gibi icmaya muhalif ve siyaka istinat eden bu tarz tefsir, Menar medresesinden önce Muhyid din İbn Arabî'nin tefsiriydi.²³¹

Menar tefsirin medresesi siyaka istinat eden bu ayetin tefsiri şu iki yönden reddedilir:

²²⁹ Bkz. Er-Razî, *Mefâtihu'l Gayb*, III/208.

²³⁰ Bkz. *Tefsiru'l Menar*, I/416; Ebu Zehra olarak bilinen Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed, *Zuhretu't Tefâsir*, Dâru'l Fikr El-Arabi, I/352.

²³¹ Meragî, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l Meragî*, Mısır, Mustafa El-Babi El-Halebi ve Evladuhu Matbası, 1365-1946, I/188.

a. Müfessirlerin üzerinde ittifak ettiği delile aykırı bir tefsirdir. Çünkü önceki müfessirlerden hiçbirinin böyle bir görüşü yoktur.²³²Bu şekilde tek siyakı delil olarak müfessirleri icma ettiği tefsiri almamak muteber bir yol sayılmaz ve müfessirler arasındaki meşhur olan geçmişteki müfessir cumhurunun tefsiri tüm şaz tefsirlerden önce gelir kaidesine aykırıdır.²³³

b. Müfessirlerin bu ayetin tefsirindeki görüşüne derinden baksak ayetin siyakına uygun görünür. Çünkü hükümlerin değiştirilmesi ve neshedilmesi için gerektiren bir güç ve kudret olmalı. Nesih, kâinatın yaşamını idare etmektir. Allah'ın mülkü olan semalar ve arzdan bahsetmek buna uygundur. Allah Teâlâ'nın "Yoksa siz de peygamberinize sorular sormak mı istiyorsunuz?" (Bakara 108) ayetinde hükümlere itiraz eden ve hakkında tartışanlara yönelik bir uyarı vardır. Çünkü nesih bunun kaynağı ve referansıdır.

3. Tefsirde Siyak ve Umum Kriterleri Arasındaki Çelişki:

Tahsise dair nas gelmedikçe vahyi nasları genele hamledilir. Tahsis ise ya siyakla ya da delille bilinir. Buna göre aslolan siyak ve ayetin iniş amacına itibar edilmesidir.

Umum, ayette geçen bazı hükümlerde kastedilen amaçla çelişmesi durumunda hâs manayı göz ardı etmek ve umum manayı tercih etmek uygun değildir. Çünkü umum mananın tercih edilmesi, ayetin umum manasında bazı sorunlara yol açar ve ayeti kastedilen amacın dışına çıkarır. Buhari'nin Allah Teâlâ'nın şu kavlinin tefsirinde tahric ettiği rivayet, siyakın umumun önüne geçirilmesine itibar edilmesini teyit etmektedir: "İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya!" (Enam 82) İbn Mesud şöyle demiştir: "Bu ayet indiğinde bu durum, Peygamber (s.a.v.)'in ashabına ağır geldi ve "İmana haksızlık nasıl bulaşmaz?" dediklerinde şöyle buyurmuştur: "Öyle değil. Lokman'ın oğluna söylediği şu sözünü duymadınız mı?: "Doğrusu şirk, büyük bir

²³² Bkz. Et-Taberi, *Camî'u'l Beyan*, II/472; ez-Zemahşerî, *Keşşaf*, I/87; el-Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekir b. Ferhu'l Ensarî Hazrecî *Camî'u'l Ahkamî'l Kur'an*, Thk. Ahmed Berduni ve İbrahim Etfîş, Dâru'l Kütüb El-Mısriyye, Kahire, 2. baskı, 1384-1964; el-Alusî, Ö. 1270, Şihabeddin Mahmud b. Abdullah Hüseyini *Ruhu'l Meanî fi Tefsiri'l Kur'ani'l Azim ve's Sebi'l Mesâni*, Thk. Ali Abdulbari Atiyye, Dâru'l Kütüb El-İlmiyye- Beyrut, 1415, I/354.

²³³ Hüseyin Harbi, *Kavâidu't Tercih inde'l Mufessirîn*, s. 288.

zulümdür.” (Lokman 13)²³⁴ Ayetin diğer ayetteki siyakına istinaden burada zulmü şirke tahsis etmiş ve lafzın geneli ile amel etmemiştir.

Sonuç siyakın öne geçirilmesi ve ayette umumun bundan sonra alınması daha evladır.

III. Siyakın Özellikleri

Kur’an siyakının birçok özellikleri vardır. Bu, kerim kitabın beşerî üslup ve konuşmalardan ayırt eden bir türdür. Burada Kur’an siyakını aşağıdaki üç ana başlıkta özetlemeye çalışacağız:

1. Kur’an Siyaki, Kur’an’ı Anlamak İçin Bir Kriterdir:

Kur’an siyakının farkı, “hâkimiyet” sahibi olmasından gelir. Lafızlarının delaletleri ve kastedilen manaları doğru bir şekilde ifade edildiğinde bu, Kur’an’ı anlamak için bir kriterdir. Çünkü lafızlar sınırlama ve tahdit olmadan kendi hallerine bırakılırsa manalar kastedilen ve kastedilmeyen manalara hamledilmiş olur. Kur’an siyakının görevi, bu manaları belirlemek ve sınırlandırmaktır. Kur’an siyaki, konuşmacının maksadının dışına çıkıldığının tespiti için bir kriter sayılır. Telakki edenin şahsın görevi, idrak, anlamak ve siyakın sonucuna göre konuşmacının maksadına ulaşmak için çaba harcamaktır.

Kur’an naslarından çıkarmak istediği anlamsız delaletlere ulaşmak için kayıtsız şartsız şekilde anlama görevini kendisine ve kontrolü aklına havale eden kişilere cevap vermek için -ortaya çıkmasına rağmen- Kur’an siyakının bu özelliğine dikkat çektik. Bu kişilerden kastımız şunlardır:

a) -Eskiden- lafızları manalarından koparan ve lafızlara yalan manalar atfedilen Batiniler.²³⁵

²³⁴ Tahric: Buhari, I/21, no. 32; Muslim, I/114, no. 124

²³⁵ Ezheri şöyle demiştir: “Batiniler denilen günümüzdeki ateistler, Kur’an’ın zahiri ve batini manası olduğu, batini ilminin önemli olduğunu iddia etmişler ve Kur’an’ın indiği Arapçanın zahirine muhalefet eden tevilleri ile İslam şeraitlerini ihlal etmişlerdir. Allah Azze ve Celle’nin kitabında olduğu iddia edilen tüm batini manalar, Arapların hitap ettiği kelamın zahirine aykırıdır. Bu iddia

b) -Günümüzde- tamamen nassın okuyucunun manalarını belirlediği lafızlara parçalanmasına dayanan bir metoda çağırın dekonstrüksiyon savunucular.²³⁶ Maalesef bazı araştırmacılar, nasların kapasite alanını genişletmek, kelimenin aslından uzak ima ve işaretlerle naslardan çıkmak amacıyla yapmaktadır.

Bu nedenle Kur'an siyakına hâkim olmak, müfessire gerekli olan manayı verir. Mananın delaleti kati veya zannı olsun kesinlikle buna muhalefet etmek doğru değildir. Ancak daha güçlü tefsir kriterleri ile çelişirse bu kriteri alır ve siyak için bir kriter yaparız.

Curceni, kayıtsız ve şartsız şekilde mananın alanını genişletmeye çalışan bu kişilere karşı çıkmış ve şöyle demiştir: “İfrata gelince: Tevilde farklılaşmayı seven, şekilleri çoğaltmaya hırs gösteren ve lafzın muhtemel manasının zahiri değiştiren her şeyde şart olduğunu unutan topluluk bunu istismar etmektedir. Bu kişiler, lafızları istenmeyen manalara hamletmeye zorlamaktalar ve doğru manayı sağlıklı mana ile değiştirmektedirler.”²³⁷ Curceni'nin bu sözü, bu kişileri belirlemek ve lafzın zahir olanı değiştiren manalara hamledilmesi kriteri ile sınırlandırmak için önemli bir ölçü sayılır. Lafzın siyakının zahirinde taşımadığı bir şeyin muteber mana yapılması mümkün değildir. Aksi takdirde bu, vahim sonuçlara ve bu tür kişilerin Allah Azze ve Celle'nin kitabı hakkında yalan söylemeye devam etmelerine neden olur.

2. Kur'an Siyakının Parçalanmayı Kabul Etmemesi:

Kur'an ayetleri, birbiriyle bağlantılı ve örtüşme özelliğine sahiptir. Ayetleri birbirinden kopuk ve ayrı değildir. Bu ise manaların birbiri ile bağlantılı ve birbirini takip etmesinden kaynaklanmaktadır. Kur'an, tek bir kelimedir, başından sonuna kadar

batıldır. Çünkü bu kişilerin zahirine aykırı şekilde Kur'an'ın batini manasının olduğunu iddia etmeleri mümkün olursa başkaları da bu iddia da bulunabilir. Bu ise aslı iptal etmektir.” el-Herevi Muhammed b. Ahmed b. El-Ezher, El-Ezheri Ebu Mansur, *ez-Zahir fi Garibi Elfâzi's Şafii*, Thk. Dr. Muhammed Cebr El-Elfî, Evkaf ve Diyanet İşleri Bakanlığı, Kuveyt, 1399, s. 378.

²³⁶ Bkz. Abdulaziz Hamude, *el-Huruc mine't Tih*, Nassın otoritesi hakkında bir araştırma, Bilgi Dünyası Serisi, Siyase Matbaası, Kuveyt, 2003, s. 200-201.

²³⁷ el-Curceni, Ebu Bekir Abdulkahir b. Abdurrahman b. Muhammed Farisi, *Esrari'el Belaga*, Mahmud Muhammed Şakir, Medeni Matbası, Kahire, Dâru'l Medeni Cidde, s. 393.

devam eden bir siyakı vardır. Zerkeşî'nin dediği gibi Kur'an'ı Kerim, ayetlerinin birbirine sıkı sıkıya bağlı olmasından dolayı tek bir kelime gibidir.²³⁸

Daha önce belirttiğimiz gibi her surenin kendine özgü üslubu olmasına ve Kur'an'ın yirmi üç yılda peyderpey inmesine rağmen bu durum, ayetlerinin birbirine sıkı sıkı bağlanmasına ve Kur'an'ın siyak bütünlüğüne mâni değildir. Zemaşerî şöyle demiştir: "Kur'an: Birbirine bağlantılı tek bir sure gibidir."²³⁹

3. Kur'an Siyakının Esnekliği ve Canlılığı:

Kur'an siyakı, farklı delaletleri olmasından dolayı aynı anda birçok mana içermeye özelliğine sahiptir. Siyakın esnekliği, müçtehidin aklını çalıştırmasını ve tek bir mana ile yetinmemesini sağlayan pozitif bir görüntüdür ve siyak kriterini belirler. Çünkü bu, mana ve mefhumları belirlemesine fırsat verir. Bu esneklik ve canlılık, daha sonra tevil ilmi olarak meşhur olmuştur.

Fızılali'l Kur'an yazarı şöyle demiştir: "Sadece açıklayıcı ve lügat manalarını ele almakla Kur'an naslarını gerçek manada anlamak mümkün değildir! Bilakis her şeyden önce canlı tarihi atmosferi ve vakıyı yaşamak ve canlı vakıyı ele almakla anlaşılır. Kur'an nasları, -içerisinde geldiği tarihi vakıyadan daha geniş ve daha kapsamlı boyutta olsa da- bu kapsamlı boyut, ancak bu tarihi vakıya ışığı altında ortaya çıkar... Böylece canlılığını ve etkinliğini korumaya devam eder."²⁴⁰

İleride siyakın tek bir Kur'an nassından farklı delaletler çıkarma ve olası tüm delaletlerin tercih edilmesindeki faydasını açıklayacağız. Siyak belirleyici bir kriter olmasının ötesinde kendisine özgü kriterleri ile manayı genişletmekte ve çoğaltmaktadır.

²³⁸ Bkz. Ez-Zerkeşî, *el-Burhan fi Ulumi'l Kur'an*, I/36.

²³⁹ ez-Zemaşerî, *el-Keşşaf*, IV/659.

²⁴⁰ Seyyid Kutup, *Fızılâli'l Kur'an*, Thk. İbrahim Hüseyin El-Şerabi, Dâru'ş Şuruk, Beyrut, Kahire, 17-1412, III/1453.

C. SIYAKIN ÇEŞİTLERİ VE ETKİ ALANLARI

I. Siyakın Türleri

Âlimlerin sözlerine baktığımızda siyakın türleri arasında net bir ayrım olduğunu görürüz. Bazen öncesi ve sonrasına bakarak lügat itibarıyla nassın yapısından özel bir parça olması itibarıyla siyaka itimat ettiklerini görürüz. Bu “söylem siyakıdır.” Bazen ise nassın yapısından çıkararak nassı kuşatan zaman, mekân ve şahıslara itimat ettiklerini görürüz. Bu ise “hal siyakıdır.”

1. Söylem -ifade- Siyakı (سياق المقال):

Şüphesiz nasları açıklama işleminin temeli, nasların lügatine bakmaktır. Türü her ne olursa olsun nas, lügatten alınan bir mesaj, mesajı gönderen ve alan arasındaki bağlantıları kurmanın bir aracıdır. Bundan dolayı Allah Teâlâ'nın kitabını tefsir eden bir kimse, öncelikle dış hallerine geçmeden lügatinin siyakı ve nassının beyanına bakmalıdır. Çünkü lügat, manayı belirleyen kalptir. Müfessirler, müfessirin elfaz ilimlerinden başlamasının gerekliliği üzerinde durmuşlardır. İmam Malik'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Arap diline hâkim olmayan bir kimsenin Allah'ın kitabını tefsir etmesi felaketten başka bir şey getirmez.”²⁴¹

Müfessirin kelimenin sadece bir manası üzerinde durması gerekmez. Çünkü siyakın alanı bundan daha geniştir. Müfessirler nezdinde siyakın mefhumu, ileride açıklayacağımız üzere nassın tamamını kuşatacak derecede geniştir. Yani müfessirler surenin ve tüm karinelerin siyakını göz ardı etmeksizin ayetteki siyakları üzerinden kelimenin ve cümlenin manasını araştırmışlardır. Konuşmanın öncesi ve sonrası, konuşmanın durumunu ve siyakın kaçınılmaz olan bir parçasını açıklar. Özel siyak ve söylem, konuşmanın manasını belirler, hazfin izahı, edatın manası, zamirin yerini ve nassa mahsus olan diğer gereksinimler gibi müfessire gerek olan birçok hususu belirler. Siyaka bakış konumuna göre bu türe şu birçok açıdan değineceğiz:

²⁴¹Ez- Zerkeşî, *El-Burhan fî Ulumi'l Kur'an*, I/173, I/292.

a) Kur'an'daki Tek Bir Kelime Bağlamında:

Müfessirler, kelimelerin delaletlerini tek başına tefsir etmemişlerdir. Bilakis kelimenin delaletlerini nas kapsamında tefsir etmişleridir. Bu nedenle bir kelimenin tefsirleri, nassın ortamındaki hususlara mahkûmdur. Örnek Allah Teâlâ'nın şu kavlidir: "Ne yazan, ne de şahit zarara uğratılsın." İmam Taberi, Allah Teâlâ'nın "zarara uğratılsın" kavlinin fail veya mefulü açıklama ihtimalinin olduğunu söylemiş ve meçhul için bir açıklama olduğunu tercih etmiştir. Yani ne bunu yazdıran ne de buna şahitlik ettiren onlara zarar vermesin demektir. Özel siyakı delil getirerek şöyle demiştir: "Çünkü Allah Azze ve Celle'nin yapınız veya yapmayınız şeklinde başından sonuna kadar bu ayetteki hitabı, hak sahiplerine aralarında yazılana, leh veya aleyhlerine şahitlik edilene yönelik bir hitaptır."²⁴² Daha önce belirttiğimiz gibi kelimenin manasının siyakı üzerinden belirlenmesine en çok önem veren müfessirlerinden biri, Kur'an'ı Kerim'in kelimelerinde El-İsfahani'dir.

b) Tek Bir Ayet Bağlamında:

Allah Teâlâ'nın kitabındaki her ayetin ayrı bir maksadı vardır. Peki, o zaman ayetlerin birbirinden ayrı olmasının sırrı nedir? Zira her ayetin bir önceki veya bir sonraki ayetin ortak olabileceği bir maksadı vardır. Müfessirler Allah'ın kelimelerini tefsir edip manalar arasında tercih yaparlarken bu türü çokça ele almışlardır. Bunun örneklerinden bazıları şunlardır:

Bazı müfessirler, Allah Teâlâ'nın (فَإِذَا أُحْصِنَ) "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı (uygulanır)." (Nisa 25) kavlinde geçen (أُحْصِنَ) kelimesinin maksadını zikretmişler. İbn Kesir, ayette geçen (أُحْصِنَ) kelimesinden maksadın siyak delaletine binaen evlilik olduğunu tercih etmiştir. İbn Kesir şöyle demiştir: "-Allah daha iyisini bilir ki- burada ihsandan maksadın evlilik olduğu açık bir husustur. Çünkü ayetin siyakı buna delalet etmektedir. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İçinizden, imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse,

ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) cariyelerinizden alsın.” (Nisa 25) Ayeti kerimenin siyakı, mümin genç kızlar hakkındadır. Dolayısıyla “فَإِذَا أَحْصَيْنَ” kavlinin maksudını belirlemektedir. Yani İbn Abbas ve ona tabi olanların tefsir ettiği gibi evlendiklerinde demektir.²⁴³

Âlimlerden bazılarının “فَإِذَا أَحْصَيْنَ” kavlindeki uhsinne kelimesinden maksadın İslam olduğunu söylemeleri ayetin siyakının zahirine aykırıdır. Çünkü ayetin siyakı genç mümin kızlar hakkındadır. Zira şöyle buyurmuştur: “İçinizden evlenmeye gücü yetmeyen kimse,”

Ayetin maksudını belirleyen örneklerden bazıları şunlardır:

- Allah Teâlâ'nın şu kavli: “Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfu geniştir, O her şeyi bilir.” (Bakara 261) Bu ayetin maksadı, Allah'ın yolunda infaka teşvik etmek amacıyla nafakanın önemi ve sevabının büyüklüğünü açıklamaktır. İbn Atiyye şöyle demiştir: “Bu ayetin lafzı, Allah yolunda nafakanın önemini, güzelliğini ve nafakaya teşvik edilmesini açıklamaktır.”²⁴⁴

- Allah Teâlâ'nın şu kavli: “Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir.” (Bakara 262) Ayetin maksadı, sevabı kat kat olan nafakanın şeklini açıklamak ve boşa gitmesine karşı uyarmaktır. İbn Kayyim şöyle demiştir: “Bu, güzel borç vermenin ne olduğunu, güzel borcun Allah'ın yolunda, yani rızası için olmasını, buna ulaşmanın yolunu, cihadın bundan daha hayırlı olduğunu ve sadakanın başa kalkılmaması gerektiğini açıklamaktadır.”²⁴⁵

²⁴² Et-Taberi, *Camiu'l Beyan*, VI/91.

²⁴³ İbn Kesir, *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*. I/631.

²⁴⁴ İbn Atiyye, *El-Muharrer El-Vecîz*, I/355.

²⁴⁵ İbn Kayyim El-Cezviyye, Muhammed b. Ebu Bekir b. Eyyüb Sad Şemseddin, *Tariku'l Hicreteyn ve Bâbu's Sâadeteyn*, Dâru'l Selefîyye, Kahire, 2. baskı, 1394, s. 541.

c) Tek Bir Nas, Pasaj veya Kıssa Bağlamında:

Cümle, delaleti parçalarının delaletinin terkibi ve birbiri ile olan ilişkisinin delaleti ile anlaşılabilir bir terkiptir. Cümle, anlamlı bir ifade olması için siyaka ihtiyaç duyan kelimedenden farklı ayrı bir mana taşır. Fakat cümle, bir nassın içinde geçtiğinde nassın yapısını oluşturan unsurlar grubundan bir unsur haline gelir ve aralarında manevi bir bağ kurar. Cümlelerin dakik manasını isteyen bir kimse, içinde geldiği konumunu gözeterek manasına bakmalıdır. Nassın siyakı, konusu ve amacı bir olan surenin cümlesinden bir parça ve bir birim olarak gelir. Fakat surenin genel bütünlüğü ile uyumlu olur. Nas genellikle Bakara süresindeki Âdem'in kıssası, İsrail Oğulları ile ilgili ayetler, kible ayetleri ve hac ayetleri gibi kıssaların, bazı teşri ve konuların siyakında ortaya çıkar.

Bunun örneği Allah Teâlâ'nın şu kavlidir: “Binlerce oldukları halde, ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkıp gidenleri görmedin mi? Allah onlara “Ölün!” dedi (öldüler). Sonra onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütufkârdır. Lâkin insanların çoğu şükretmez.”^(Bakara 243) Bu ayeti siyakından ayrı olarak aldığımızda açıktır. Fakat siyak, bu ayetin gerçek maksadını ortaya çıkarır ki o, şudur: “Müslümanları cihada ve şehadete teşvik etmektir ve ölümden kaçış yoksa evla olan Allah yolunda olmasıdır. Nasta bu mana açık değildir. Fakat “bu kıssanın cihada ve Allah yolunda savaşmaya teşvik için geldiğine dair delildir.”²⁴⁶ Yani bu ayetin akabinde Allah Teâlâ'nın şu kavlinin gelmesidir: “Allah yolunda cihat edin. Biliniz ki Allah işiten ve bilendir.”

Surelere baktığımızda birçok parça ayrıldığını, her parçanın ayrı bir maksat içerdiğini görürüz. Bunun örneği Bakara suresindeki nafaka, faiz ve borçlanma ayetleridir. Her konu bir amaç için gelmiştir. Bu ayetlerin hepsi tek bir amaç ve tek bir siyak içinde bir araya toplanmıştır ki o, malın korunması ve ümmetin ekonomik sistemini inşa etmektir. İbn Aşur bu ayetlerin üzerinde dururken şöyle demiştir: “Kur'an,

²⁴⁶ Ez-Zemahşerî, el-Keşşaf, I/318.

bu ayetlerin çizgisinde ümmetin malı korumanın en önemli usulünü tanzim etmiştir. Bu usulün en önemlisi ise ümmet için mal temin etmektir.”²⁴⁷

Fızılali'l Kur'an'ın yazarı bu hususta şöyle demiştir: “Buradan surenin bitimine yaklaşıncaya kadar siyak, İslam toplumunun üzerine kurulması ve İslam toplumunun hayatının düzene sokulması istenen sosyal iktisat nizamının kaidelerini ikame etmeyi ele almaktadır.”²⁴⁸

Yine bunun diğer bir örneği Bakara suresinin kapanışındaki iki ayettir. Bu iki ayet, surede geçen hüküm ve teşrinin bir sonucu olarak gelmiştir ve surenin geliş amacının gerçekleşmesinin delilidir. Ez-Zeccac şöyle demiştir: “Allah Azze ve Celle, namaz, zekât, talak, hayız, vasi ve cihadın farziyeti, nebilerin kıssaları, din ve faizi zikredince sureyi kendisinin azameti, Peygamber (s.a.v.)'in ve müminlerin tüm bunları tasdik etmesini zikrederek bitirmiştir. Şöyle buyurmuştur: “Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler)” (Bakara 285)²⁴⁹

d) Sure Bağlamında:

Kur'an, farklı ilim ve maksatlara göre oluşan uyumlu bir bütündür. Kur'an'ı Kerim'in mucize olduğunun en büyük delili, muhkem bir yapı içerisinde farklı surelerden oluşmasıdır. Kur'an'ın her suresi, birbiri ile tutarlı bir bütündür. Surelerini birleştiren tek bir amaçtır. Buna sure bütünlüğü veya siyakı denir. Sure bütünlüğü veya genel siyakı, okuyucunun tüm surenin içeriğine vakıf olmasını sağlar. Okuyucu, tek bir sureyi tefekkür eder, araştırır ve düşünürse azim bir Kur'an görür. Surenin bütünlüğünü, binasının gücünü ve tek bir çizgideki intizamını görür.

Müfessirlerin birçoğu, bu azim ilme olan önemi ihmal etmiş ve gereken önemi vermemişlerdir. Oysa Allah'ın kitabını anlamaya yardımcı olan en büyük ilimdir. Belki de siyak ilmini ele alan ve bu ilimde usta olan en meşhur kişiler, Nebeu'l Azim kitabının

²⁴⁷ İbn Aşur, *Et-Tahrir ve't Tenvir*, III/78.

²⁴⁸ Seyyid Kutup, *Fızılali'l Kur'an*, I/304.

²⁴⁹ Ez-Zeccac, İbrahim Es-Serâ b. Sehl Ebu İshak, *Meâni'l Kur'an ve İrabihî*, Thk. Abdulcelil Abdu Selebi, Âlemu'l Kütüb, Beyrut, 1408-1988, I/368.

yazarı Muhammed Draz ve Fizılali'l Kur'an tefsirinin yazarı Seyyid Kutuptur. İkisi, bu ilmin önderliğini yapmış ve onda ustalaşmışlardır.

Muhammed Draz, Bakara suresi araştırması ile ön plana çıkmış ve maksadını ortaya çıkarmıştır. Mukaddimesinde şöyle demiştir: “Birçok manayı, daha fazlasını ele alan bu surelerden birine baktığımız, aşama aşama takip ettiğimiz, nasıl başladığını, nasıl bittiğini, nasıl yayıldığını, eşitlendiğini, rükunlarının birleştiğini ve bir araya geldiğini takip ettiğimiz... Bunları tefekkür ettiğimizde manalar ve binalar arasında bir ahenk ve uyumun olduğunun, surenin tek görüntü içinde indiğini görürüz.”²⁵⁰

Seyyid Kutup, Fizılali'l Kur'an tefsirinde bu çizgiyi takip etmiş ve her surenin konu bütünlüğü ve genel siyakını gözler önüne sermeyi kendisine metot yapmıştır. Keşke buna dair bir örnek verseydik. Bakara suresine değinirken ilk sözü şu olmuştur: “Kur'an'ın gölgesinde yaşayan bir kimse, her surenin kendisine özgü bir yapısı, seçkin özelliklere sahip canlı bir ruhla yaşıyormuşçasına kalbin kendisi ile birlikte yaşadığı ruhu, temel konusu, öyle bir eksene odaklanan temel bir konusu veya birçok konusu olduğunu görür... Bu ise Kur'an'ın tüm surelerinin genel karakteridir ve bu süre gibi surelerin tamamında bu karakterin dışına çıkmaz.”²⁵¹

Surenin tamamına galip gelen hususu delil getirmek surenin siyakına girer. Bunun örneği şunlardır:

İbn Cerir, Allah Teâlâ'nın “İlyas'a selam olsun.”^(Saffat 130) kavlinde geçen kıraatlerin tercihinde “Âl Yasin”²⁵² kıraatinin de geçtiğini belirtmiş ve surenin siyakının delaletine binaen birincisini tercih etmiş ve şöyle demiştir: “Bize göre doğru kıraat: İdrasin örneğine göre kesralı elif ile “Selamun alâ İlyasin” kıraatidir. Çünkü Allah Teâlâ, bunu zikrederek nebilerinden birini zikrettiği her konuda bu surede selamın ailesine

²⁵⁰ Muhammed Abdullah Draz, *en-Nebeu'l Azim*, I/144.

²⁵¹ , Seyyid Kutup, *Fizılali'l Kur'an*/27.

²⁵² Ed-Danî, Ebu Amr Osman b. Said b. Osman b. Said b. Amr, *et-Teysîr fî Kıraati's Seb'a*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1404-1984, s. 122.

değil kendisine olduğunu haber vermiştir. Aynı şekilde diğer nebilerine olan selamı gibi burada selamın ailesine değil İlyas'a olması gerekir.²⁵³

e) Kur'an'daki Mücmel Bağlamında:

Kur'an'ı Kerim, daha önce belirttiğimiz gibi her surenin kendisine özgü üslubu ve yapısı olsa da büyük bir ahenk içerisinde olmasından dolayı tek bir kelime sayılır. Kur'an yirmi üç yılda peyderpey inmiş olsa da bu durum, ahenk içerisinde olmasına ve Kur'an naslarının bir bütün olarak kabul edilmesine mani değildir. Zemahşerî şöyle demiştir: “Kur'an, birbiri ile bağlantılı tek bir süre hükmündedir.”²⁵⁴ Kur'an siyakının bu türünden maksat, Kur'an'ın temel maksatları, Kur'an'da külliyatlar denilen külli manalar ve Kur'an'ın adeti denilen Kur'an'daki tekdüzen üsluplardır. Buna göre bu türü şu birçok yöne ayırabiliriz:

i. Kur'an'ın Temel Maksatları:

Kur'an, temel amaç ve maksatlara dayanır. Bu amaç ve maksatlar, Allah Teâlâ'nın bütün kelimelerinin tefsiri için geçerlidir. Hatta bağlam ve Kur'an'ın bağlamdaki maksatlarına göre her sure ve ayette bunlara itimat etmek gerekir. İbn Aşur, Kur'an'ın tüm maksatlarını şu sekiz maksatla özetlemiştir: Birincisi: İnanıcı ıslah etmek. İkincisi: Ahlakı terbiye etmek. Üçüncüsü: şariat ahkâmını göstermek. Dördüncüsü: Ümmeti idare ve ıslah etmek, nizamını korumak. Beşincisi: Önceki ümmetlerin haberlerinden ders ve uyarı almak. Altıncısı: Muhatapların çağına uygun olan, şeriati almalarına ve yaymalarına ehil kılacak olan hususları öğrenmek. Yedincisi: Vaaz, irşat, uyarı ve müjdelemek. Sekizincisi: Rasül'ün doğruluğunu gösteren delil olması için Kur'an'ın mucize olması.

Kur'an'ın külli maksatlarına itibar edilmesinin delili, nebevi sünnette Fatıha süresinin Allah'ın kitabındaki en azim sure ve İhlas süresinin Kur'an'ın üçte biri olarak

²⁵³ Camiu'l Beyan, et-Taberi, X/523.

²⁵⁴ Ez-Zemahşerî, *El-Keşşaf*, IV/659.

kabul edilmesidir. Bunu ise Kur'an'ın tüm manalarına oranla bu surelerine manalarına baktığımızda anlıyoruz.²⁵⁵

ii. Külli Manalar:

Külli manalardan maksat, manası Kur'an'ın tamamında geçen veya tamamına galip gelen, genellikle tek bir manada kullanılan lafızlardır. Buna külliyetül-Kur'ân denir.

Bunun örneği nikâh manasıdır. Kur'an'da nikâhtan maksat evlilik akdidir. Zemahşerî, Allah Teâlâ'nın "Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan bir kadından başkası ile evlenmez." (Nur 3) kavlindeki nikâhla kastedilene açıklarken şöyle demiştir: "Buradaki nikâhtan maksadın cima olduğu söylenmiştir.²⁵⁶ Şu iki husustan dolayı bu doğru değildir: Birincisi: Bu kelimde Kur'an'ın her yerinde sadece akit manasında gelmiştir." Zemahşerî'nin nikâh lafzının kullanımında Kur'an'ın siyakına itimat ederek nikâhın manasını açıkladığını görüyoruz. Diğer bir örnek ise Şankıtî'nin galebe kelimesi hakkındaki şu sözüdür: "Galebe kelimesi Kur'an'da genellikle kılıç ve süngü anlamında kullanılmıştır."²⁵⁷

iii. Alışagelmiş Üsluplar:

Alışagelmiş üsluplardan maksat, Kur'an'ın kullandığı ve Kur'an'ın tamamında geçen üsluplardır. Buna Kur'an'ın âdeti denilir. Buna dair örnek şudur: İbn Aşur'un Allah Teâlâ'nın "Oysaki (iman edip) inkârdan sakınanlar kıyamet gününde onların üstündedir." (Bakara 212) kavlini tefsir ederken inkârdan sakınanların kâfirlerin kendileri ile alay ettikleri müminler olduğu görüşündedir. Çünkü bu müminler, inkârdan sakınmışlardır... Fakat Kur'an'ın hidayet ve irşat fırsatını yakalama âdetine göre bu üstünlüğün en önemli nedeni olmasından dolayı iman sıfatlarına takva meziyeti eklenmiştir. Böylece müminlerin kâfirlerden üstün olduğunu ifade etmiş ve kıyamet günü kâfirlerden üstün olma nedeni olduğu için müminleri takvanın gerekliliğine dikkat

²⁵⁵ Bkz. İbn Aşur, et-Tahrir ve't Tenvir, I/8, 75.

²⁵⁶ Ez-Zemahşerî, el-Keşşaf, III/207.

²⁵⁷ Eş-Şankıtî, *Edvâu'l Beyan*, III/376.

çekmiştir. Takva sahibi olmayan müminlere gelince: Daima şiddetli korku ve az temenni durumu arasında oldukları için Kur'an'ın amacında onları zikretmek yoktur. İşte Kur'an'ın bu tür bağlamdaki âdeti budur. Diğer bir örnek ise Zülkarneyn kıssasına değinirken Kur'an'ın bu kişinin meşhur olduğu lakabını zikrettiğini, adını, ülkesini ve kavmini zikretmediğini, çünkü bunun Kur'an'ın işlerinden değil tarihçilerin ve kıssa erbablarının işi olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla Kur'an, bu kıssada ümmete faydalı olacak ibret veya hikmeti zikretmekle yetinmiştir. Bu nedenle Allah şöyle buyurmuştur: “De ki: Size ondan bir hatıra okuyacağım.” (Kehf 83)²⁵⁸

2. Hal Siyakı (سياق الحال):

Bütün sözler beraberindeki sözü kuşatan hal karinelerine tabidir. Siyak, sözün öncesi ve sonrasına bakmakla sınırlı değildir. Bilakis konuşmacı ile dinleyicinin durumuna, zaman ve mekân karinelerine baka sözü kuşatan haller de vardır. Kimilerine göre siyak, farklı üç unsuru gerektirir: Birinci Unsur: Kişisel unsur. Bu ise konuşmacının inançları ve aynı zamanda maksatlarıdır. İkinci Unsur: Sözün söylendiği dış vakıalar unsuru. Yani zaman ve mekân koşulları. Üçüncü Unsur: Muhataplar arasındaki ortak bilgi unsurudur.²⁵⁹ Bu ise geniş bir konu olup siyak tasavvurunu tamamlamak için konuşmacı ve muhatap hususlarına kısaca değineceğiz:

a) Konuşmacı:

Anlama sürecini takip ederken hitabı araştıran bir kimse, konuşmacının kontrolünden çıkamaz ve konuşmacıyı zihninden çıkaramaz. Çünkü dinleyici daima kendisine şunu sorar: Konuşmacı ne demek istedi? Bu ise ikisi arasında bağlantı olan her dilde ve her araçta genel bir husustur. Bu nedenle âlimler, konuşmacının maksadını en iyi şekilde anlamak için hareket, işaret ve eylem gibi konuşmacının durumunun anlaşılması gerektiğini vurgulamışlar ve bunları lafza bağlı karineler saymışlardır. Hatta el-Gazali, bunlara konuşmacının hareketini, ahlakını, âdetini, fiillerini, renginin değişmesini, yüz ve çehresini buruşturmasını, kafasını sallamasını ve göz kırpmasını,

²⁵⁸ Bkz. İbn Aşur, *et-Tahrir ve't Tenvir*, II/240, VIII/421.

²⁵⁹ Bkz. Taha Abdurrahman, *El-Bahsu'l Lisani*, Rabat Edebiyat Fakültesi Yayınları, 6 no'lu sempozyum

lafzı anlamak için gerekli ek manalar ifade eden lafızla birlikte geldiğinde ayrı birer delil saymıştır.²⁶⁰

Bundan dolayı Allah Teâlâ'nın kullarına olan hitabındaki maksadına vakıf olmak için yüce zatı bilmek önemlidir. Zira Kur'an nassının sahibi, kemalde sonsuzdur, o hiçbir şeye benzemez, akıl ve göz onu idrak edemez. Bu nedenle konuşmacı ve konuşmanın siyakına uygun olanlara bakmaksızın Allah Teâlâ'nın kelamını tefsir edenlere karşı çıkmışlardır.²⁶¹

Bunların Allah Teâlâ'yı bilmeye ve maksadını anlamaya etkisine örnek olarak birçok aykırı tevillerin olduğu veya Allah'a yakışmayacak şekilde hamledilen şu ayetlerdir: “Elebaşlarına (iyilikleri) emrederiz; buna rağmen onlar orada kötülük işlerler.” (İsra 16), “Oysa Allah onlarla alay etmektedir.”, “Biz de sizi unuttuk.”, “Allah her şeyin yaratıcısıdır.” Ve benzeri ayetler.

b) Muhatap:

Kur'an'ı Kerim, bazen Peygamber (s.a.v.), bazen sahabe, bazen münafıklar, bazen kâfirler, bazen müşrikler, bazen birey, bazen ümmete hitap etmiştir. Her hitabın nassın anlaşılmasına etki eden siyakı ve durumu vardır. Bunlara bakmadan nassa hak im olmak mümkün değildir.

Peygamber (s.a.v.)'e yönelik hitabın nassın kendisine has olması veya ümmeti için genel olması ve siretinin siyakını anlama bakımından kendisine özgü konuları vardır. Peygamber (s.a.v.)'in siretini anlamak, Kur'an'ın siyakını birçok ayette çok net hale getirmiştir. Çünkü müminlerin annesi Ayşe (r.a.) Peygamber (s.a.v.)'i şöyle tanımlamıştır: “Peygamber (s.a.v.)'in ahlakı Kur'an'dı.”²⁶²

Muhataplarla ilgili siyak karinelerinden biri de Kur'an'ın kendilerine indiği sahabeyi bilmek ve durumlarını keşfetmektir. Çünkü özellikle âlimleri ve önde gelenleri

ve forum dizisi, s. 301.

²⁶⁰ Bkz. el-Gazali, *el-Mustasfa*, I/228.

²⁶¹ Bkz. İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usuli't Tefsir*, s. 33.

²⁶² Tahriç, Tebarani, Mu'cemu'l Evsat, I/30, no.72.

olmak üzere kendilerine özgü karine ve durumlara şahit olmaları, tam bir anlayışa, doğru ilme ve salih amele sahip olmalarından dolayı Peygamber (s.a.v.)’den sonra Kur’an’ı en iyi bilenlerdir. Onların ahvallerine ihata etmek birçok ayetin siyakına ulaşırız.

Kur’an’ı Kerim’in tamamının ve bir parçasının siyakını anlamaya yardımcı olan diğer bir husus ise şudur: Arap oldukları halde genel olarak muhatapların durumlarını bilmektir. Kur’an nassının mesajı açık olması ve dinleyicilerin kültüründen ayrı olmamasına rağmen muhatapları ıslah etmek ve tüm ihtiyaçlarını karşılamak için durumlarını gözetmiştir. Şatibi, müfessirin bilmesi gereken hususları sayarken şöyle demiştir: “Bunlardan biri sözleri, fiilleri, durumlarının kaynağı ve ayetlerin indiği sıradaki Arapların adetlerini bilmektir. Kur’an ilminde derinleşmek isteyen bir kimsenin bunları bilmesi kaçınılmazdır. Aksi takdirde içerisinden çıkmayacağı sorunların ve karmaşanın içine düşer.”²⁶³

Burada önemli olan Arapların adetlerini ve hayatlarının siyakını bilmenin Kur’an naslarını anlamaya etkisini açıklayan bazı örnekler vermektir:

Örneğin Allah Teâlâ’nın “(Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfir olanlar saptırılır.” (Töve 24) kavlini anlamak için Araplara göre savaşmanın haram olduğu yılın dört ayının kutsal olduğunu bilmek gerekir. Bu aylar ise: Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receptir. Bu adet onlara İbrahim ve İsmail Aleyhi’s Selam’ın dininden miras kalmıştır. Bunu unuttuklarında ise bir ayın haramlığını diğer aya ertelerdi. Bu aylardan birini helal kıldıklarında onu gelecek yıl haram kılarlar ve içlerinden biri kalkar ve şöyle derdi: “İlahınız muharrem ayını size helal kıldı. O halde siz de helal kılın. Ardından buna mukabil şöyle derdi: İlahınız muharrem ayını size haram kıldı o halde siz de haram kılın. Bunu gelecek yıldaki hac zamanında değiştirirlerdi.”²⁶⁴ Bu bilgiler, ayeti kerimeyi anlamamızı sağlamakta, haram olan vakit ve zamanlarla oynamanın nehyedildiği görülmektedir.

²⁶³ Eş-Şatibi, *el-Muvafakat*, IV/154.

²⁶⁴ Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II/258.

Arapların durumlarını bilmekle ilgili olarak diğerk bir husus ise şudur: Arapların bazılarının Beyt'i Haram'ı çıplak olarak tavaf ettiklerini ve elbiselerini mescidin arkasına bıraktıklarını, günah işlediğimiz elbiselerle Allah'a ibadet etmeyiz dediklerini, Beni Amir'in hac zamanında sadece azık yediğini, bunun üzerine Müslümanların: "Bunu yapmaya biz daha layıgız" dediklerinde Allah'ın şu ayeti indirdiğini bilmek gerekir:²⁶⁵ "Ey Âdem oğulları! Her secde ettiğinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez. De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar, dünya hayatında, özellikle kıyamet gününde müminlerindir. İşte bilen bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz." (Araf 31-32) Eğer bir önceki ayet olmasaydı ayetin muhataplarının akideleri ile ilgili siyakını ve kendilerinden sonra gelenlerin mefhumlarını düzeltme üslubunu anlayamazdık.

Buna dair örnek çoktur. Fakat böylece hal siyakının en önemlisinin bu karinelerle muhatap Arapların durumlarını, hayatlarının siyakını, haklarındaki haber ve olayları bilmek, mekân ve benzeri hususların isimlerine dikkat etmektir. Her şeyden önce Arapça dilini bilmek gerekir. Çünkü -şüphesiz- İslam, tüm ümmetlerin ve her iki dünyanın dinidir. Fakat Şatibi'nin "Şeriat Arapçadır" dediğı gibi dini anlamak için Arapları anlamak gerekir.²⁶⁶

II. Siyakın Etki Alanları ve Önemi

Siyakın Kur'an'ı Kerim'in tefsir sürecinde önemli derecede etkisi vardır. Bunu aşağıdaki noktalarda özetleyebiliriz:

1. Mananın açıklanmasına ve belirlenmesine yardımcı olur. Ayetin öncesi ve sonrasını düşündüğümüzde mananın hakikatine vakıf olmamızı sağlar. Allah Teâlâ'nın şu kavli gibi: "Tat bakalım. Hani sen üstündün, şerefliydin!" Bu ayete siyakından soyut şekilde bakıldığında onurlandırma ve şereflendirme olduğunu görürüz. Oysa durum böyle değildir.

²⁶⁵ Bkz. İbn Kesir, *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, II/347.

²⁶⁶ Eş-Şatibi, *el-Muvafakat*, V/53.

2. Siyak, ihtilaf durumunda tefsirin doğruluğunu açıklamada ve tercih esnasında önemlidir: Nitekim İbn Cuzey El-Kelbî şöyle demiştir: Tercih yönlerinden biri: Sözün siyakını doğruluğuna şahit göstermek. Siyak sözün öncesi veya sonrasına delalet eder.²⁶⁷

Bunun örneği İbn Kesir'in Allah Teâlâ'nın "Onlar orada koltuklar üzerinde etrafa bakarlar." (Mutaffifin 23) kavlinin tefsirindeki tercih ettiği görüştür. Şöyle demiştir: "Denilmiştir ki: Ayetin manası: Kendi mülklerine, Allah'ın geçici ve yok olmayan kendilerine verdiği hayır ve üstünlüğüne bakarlar. Yine denilmiştir ki: Ayetin manası, Allah Azze ve Celle'ye bakarlar. Bu ise facirlerin vasfından dolayı bir mukabeledir: "Hayır! Onlar şüphesiz o gün Rablerinden (O'nu görmekten) mahrum kalmışlardır." (Mutaffifin 15) Bu kişilerin yataklarında iken Allah Azze ve Celle'ye bakmayı mubah kıldıkları belirtilmiştir.²⁶⁸ Daha önce facirlerin azap edilmesi ile birlikte karşılaştırmaya bakarak iki görüşten birini tercih etmiştir."

3. Siyakın etki yönlerinden biri, ihtilaf olan konularda delili çeşitlendirmesidir. Lafzın birçok manası olması ve hepsinin lafzın maksadında açıklamanın mümkün olması durumunda ister bu manaları eşit şekilde içersin isterse tercihen bazılarını içermiş olsun lafzın imkân dâhilinde hepsine hamledilmesi gerekir. Ancak lafzın manalardan sadece bir kısmına hamledilmesi, gerekçesiz yere bazı ihtimallerine oranla lafzın ilga edilmesidir. Bu ise caiz değildir. Çünkü caiz olsaydı maksat olurdu. Lafzın buna göre işletilmesi ihmal edilmesinde daha uygundur.²⁶⁹

Bu fayda, daha çok zenginliğin olduğu esneklik görüntüsündedir. Delalet çeşitliliği, nassı hareketli kılar, geniş anlama ve vakıya indirgeme ufku oluşturur. Siyakın anlamaya imkân verdiğinin ve delalet çeşitliliğine izin verdiğinin örneği Allah Teâlâ'nın şu kavlidir: "Kahrolası insan! Ne inkârcıdır! Allah onu neden yarattı? Bir nutfeden (spermadan) yarattı da ona şekil verdi. Sonra ona yolu kolaylaştırdı." (Abese 17-20) Müfessirlerin Allah Teâlâ'nın "Sonra ona yolu kolaylaştırdı." kavlinin tefsirinde üç

²⁶⁷ İbn Cuzey, *et-Teshil li-Ulumi't Tenzil*, I/19.

²⁶⁸ İbn Kesir, *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, VIII/352.

²⁶⁹ Bkz. el-Bagdadi, Süleyman Abdulkavi b. Abdulkerim El-Sarsari, *El-İksir fi İlmi't Tefsir*, Thk.

görüş üzerinde ihtilaf ettiklerini görürüz: Kimileri, manasının çocuğun anne karnından dışarı çıkması, kimileri manasının hem din hem dünya işlerinde hayır ile şerri birbirinden ayırt etmek, kimileri manasının sadece din işlerinde hayır ile şeri birbirinden ayırt etmek olduğunu söylemiştir. Ayetin siyakına göre bu görüşlerin hepsi olabilir ve hepsi de racih olup ayetin manasında olabilir.²⁷⁰

4. Siyakın Kur'an'ın ayetlerinin ve surelerinin arasında olan münasebetlerini bilmesinde önemli bir etkisi vardır. Suyuti şöyle demiştir: “Kur'an'ın tamamındaki ayetlerin münasebetlerini bilmenin en önemli faydası şudur: Surenin geliş amacı ve niçin bu amaç için sevk edildiğini gösterir.”²⁷¹

Bu faydaya dair örnek Gırnati'nin Allah Teâlâ'nın şu kavli: “Resulüm! De ki: Düşündünüz mü hiç, eğer Allah üzerinizde geceyi ta kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse, Allah'tan başka size bir ışık getirecek tanrı kimdir? Hala işitmeyecek misiniz?” (Kasas 71) ve şu kavli: “De ki: Söyleyin bakalım, eğer Allah üzerinizde gündüzü ta kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse, Allah'tan başka, istirahat edeceğiniz geceyi size getirecek tanrı kimdir? Hala görmeyecek misiniz?” (Kasas 72) hakkındaki şu sözüdür: “Bir kimse, neden Allah Teâlâ'nın ilk kavlini “Hala işitmeyecek misiniz?” ve ikinci kavlini “Hala görmeyecek misiniz?” şeklinde bitirdiğini sorabilir. Geceyi idrak eden bir kimse için işitilen ve görülen olarak kabul edilenleri örnek vermek uygundur. Çünkü gece bir şeyi görmeyi engeller ve sadece işitilen şeyler fark edilir. Çünkü gecenin karanlığı buna mâni değildir. Dolayısıyla burada uygun olan örnek verilmiştir. Aynı şekilde gündüze uygun olan örnek verilmiş ve “Hala görmeyecek misiniz?” denilmiştir. Çünkü görülen şeyler gündüz fark edilir ve gece fark edilmez. Dolayısıyla her şeye uygun olan örnek verilmiştir. Allah daha iyisini bilir.”²⁷²

Abdulkadir Hüseyin, Mektebetu'l Edeb El-Kahire, s. 41.

²⁷⁰ Bkz. *Tefsiru't Taberi*, 30/55; *Tefsiru İbn Kesir*, VIII/321.

²⁷¹ Suyuti, *el-İtkan fi Ulumi'l Kur'an*, III/376.

²⁷² es-Sekafi, Ahmed b. İbrahim b. Zübeyr El-Gırnati Ebu Cafer, *Millâku't Te'vîl el-Kâti bi-zevi'l İlhâdi ve't Ta'til fi Tevcîhi'l Müteşâbihi'l Lafzi min Âyi't Tenzil*, Thk. Abdulgani Muhammed Ali Fasi, Dâru'l Kütüb El-İlmiyye, Beyrut, II/386.

5. Siyakın faydalarından ve etki alanlarından biri de şudur: Zamirin kaynağını açıklamaktır: Bu, naslarla çokça ilgilenen kişilere göre zor bir görevdir ve zamirin yerini belirlemek çaba harcamayı gerektirir ve siyaka bakmadan bunu yapmak imkânsızdır. Bunun örneği Allah Teâlâ'nın şu kavlidir: “Şüphesiz buna kendisi de şahittir.” (Adiyat 7) Burada zamirin insana ait olma ihtimali olduğu gibi Allah Teâlâ'nın “Şüphesiz insan, Rabbine karşı pek nankördür.” kavlinde belirtilen insanın Rabbine de ait olabilir denilmiştir. Fakat bir sonraki “Ve o, mal sevgisine de aşırı derecede düşkündür.” kavlinin deliline binaen lafızda insan birinci olsa da Kur'an'ın nüzumu insana ait olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla zamir kesinlikle insana aittir. Zamirlerin birincisini Rabbe ve ikincisini insana tahsis etmek Kur'an'ın nüzumuna uygun değildir.²⁷³ Daha önce caiz kıldıklarını belirttiğimiz gibi burada nüzum kelimesinin âlimlerin birçok ifadesinde olduğu gibi siyak anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

6. Siyakın önemi ve etki alanlarından biri de şudur: Mahzufu/hazfedileni belirlemektir. İzz b. Abdusselam şöyle demiştir: “Delili olmayanı hafzetmezler. Mahzuf iki husus arasında meydana gelirse lafız ve mana bakımından en güzel olanı takdir edin. Bunun yolu ise siyaktır. Her yerde uygun olanın en iyisini takdir edin. Allahuteala'nın “Şüphe yok ki kâfir olanlar, yeryüzündeki her şey ve bunun yanında da bir o kadarı kendilerinin olsa da kıyamet gününün azabından kurtulmak için onu fidye verseler onlardan asla kabul edilmez.” Kavlinin manası, yeryüzündeki her şey kendilerinin olsa da onu fidye olarak verseler onlardan asla kabul edilmez şeklinde takdir edilir.²⁷⁴

7. Ayetin nüzul zamanını belirlemesi: Bunun örneği, İmam Taberi'nin Allah Teâlâ'nın şu kavli hakkındaki iki görüşten birini tercih ederek nüzul zamanını ispat ederken takip ettiği metottur: “Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın.” (Bakara 194) Kimileri bu ayetin Mekke'de nazil olduğunu, kimileri Medine'de nazil olduğunu söylemiştir. Bu iki görüşü belirttikten sonra şöyle demiştir: “Mücahid'den rivayet edilen ayetin zahirine delalet etmesinden dolayı iki tevil birbirine benzemektedir. Çünkü bu ayetin öncesi, Allah'ın mü'minlere bir şekilde düşmanları ile cihat etmelerini emretmesidir. Bu ise şu kavlidir: “Sizinle savaşanlarla Allah yolunda

²⁷³ Bkz. İbn Cuzey, *et-Teshil li-Ulumi't Tenzil*, II/506.

²⁷⁴ , İzz b. Abdusselam, *el-İmam fi Beyani Edilletu'l Ahkams*. 204.

savaşın.” Sonraki ayet ise şu kavlidir: “Kim size saldırırsa siz de onlara saldırın.” Savaş ve cihadın emredildiği ayetlerin siyakına göre savaş mü’minelere hicretten sonra farz kılınmıştır. Bilindiği üzere “Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın.” kavli, Mekki değil Medenidir. Çünkü müşriklerle savaş farziyeti müm’inlere Mekke’de farz kılınmamıştır.”²⁷⁵

8. Siyak, konuşmanın üslubunu belirlemeye yardımcı olur. Çünkü konuşmanın zahiri muzari ve maksadı mazi veya maksadı haber ve zahiri inşa olduğunda maksada delalet eden bir siyak karinesine gerek duyulur. Bunun örneği Allah Teâla’nın şu kavilleridir: “Boşanmış kadınlar beklerler.” “Anneler (çocuklarını) emzirirler.” Bu iki ayetin siygası, haberdir. Fakat maksatları emir ve itaat etmektir. Zerkeşî şöyle demiştir: “Siyak, bu iki ayetin haber değil Allah Teâla’nın bu şekilde emrettiğine delalet etmektedir.”²⁷⁶

9. Umumun hususileştirilmesi ve hususun umumileştirilmesinde siyaka itibar edilmesinin önemli faydalardan birini usulcülerin imamı İbn Dakik El-Iyd şu sözleriyle belirtmiştir: “Siyak ve makam karineleri, sebebin tahsis edilmesini gerektirmesi durumunda umumu tahsis eder. Çünkü makam tahsisi etmeyi gerektirmese de esas olan siyakın ve karinelerin delalet ettiğiidir. Esas olan umuma itibar edilmesidir.”²⁷⁷

Görünen o ki, umumun siyakla tahsis edilmesini ilk olarak İmam Şafii meşhur er-Risale kitabında belirtmiştir. Kitabında siyak için “Siyaktan Manasını Bilinen Sınıflar” başlıklı bir bölüm ayırmıştır: Burada sınıflardan maksat, siyak ile tahsis edilen Kur’an’daki umum ifadeleridir.²⁷⁸

İmam Zerkeşî, El-Bahr adlı eserinde soru kipiyle şöyle demiştir: “Umum siyak için terk edilir mi? Şafii’nin sözlerinden bu soru çıkarılır. İmam Şafii’nin bain talakla

²⁷⁵ Et-Taberi, *Camii’l Beyan*, III/381.

²⁷⁶ Ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulumi’l Kur’an*, II/320.

²⁷⁷ El-Sunâni, Muhammed İsmail El-Emir, *Usulu’l Fıkh, İcâbetu’s Sâil Şerhu Bağiyeti’l Âmel*, Thk. Kadi Hüseyin b. Ahmed Siyagi ve Dr. Hasan Muhammed Makbuli Ehdel, Müessesetu’r Risâle, Beyrut, 1986, s. 333.

²⁷⁸ Bkz. İmam Şafii, *er-Risale*, s. 58-63; İmam Şatibi’nin İmam Şafii’nn taksimatlarına dair yorumu; eş-Şatibi, *el-Muvafakat fî Usuli’s Şeria*I/117.

boşandığında hamile cariyeye nafaka gerekip gerekmeyeceği hakkındaki sözlerini delil getirerek şu iki görüşü getirmiştir: Birincisi: “Eğer hâmile iseler...” kavlinin genel olmasından dolayı gerekir. İkincisi: Hayır gerekmez. Çünkü siyak, “Doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin.” kavlinde dolayı hür kadın iradesi hissi vermektedir. Zaman verilmesi ise kadın bu surenin sonunda bağımsızlığını kazanmaktadır. Cariye ise bağımsız olamaz.²⁷⁹ İmama Şevkani, âmın siyak ile tahsis edilmesi kaidesi için özel bir konu tahsis ederek şöyle demiştir: “Yirmi Sekizinci Konu: Siyak İle Tahsis. Burada Zerkeşî'nin Bahru'l Muhit'te zikrettiklerini zikretmiş ve siyakı kuşatan karinelerin olmasının kaçınılmaz olduğuna ve bunların ise kesinlikle güçlü hal karinelerin olduğuna dair önemli bir şerh düşmüştür.”²⁸⁰

Siyakın umum ile tahsis edilmesi görüşünü benimseyen gönümüzdeki en önemli kişi Dr. Muhammed Süleyman Eşkar'dır. Bunun kaide olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: “Umumun siyak ile tahsis edilmesi kaidesi ve siyakın umumu tahsis edenlerden olması konusuna usulcülerin çoğu değinmemiştir. Hatta bunu göz ardı etmişlerdir. Fıkıh usulü ilminde en önemli muhakkik olan İmam ve Şeyh İbn Dakik El-Iyd buna dikkat çekmiştir.”²⁸¹ Dr. Muhammed, bu konuyu Allah Teâlâ'nın, “Erkekler kadınlar üzerinde hâkimdir” kavlinin genelliğini kadının valilik ve cizye görevini üstlenemeyeceğine delil getirenlere cevap vermek için zikretmiştir: “Siyak, özellikle ev aile işlerinde gelmiştir. Lafız genelliği üzerine baki değildir ki valilik işleri dahil tüm işler için geçerli olabilsin.”²⁸²

Bunlar, siyaka itibar edilmesi ve işlev yönlerinin bazı faydalarına dair örneklerdir. Daha fazla örnek için diğer tefsir ve usul kitaplarına bakabilirsiniz.

²⁷⁹ Bkz. ez-Zerkeşî, *Bahru'l Muhit fi Usuli'l Fıkıh*, IV/503.

²⁸⁰ Bkz. eş-Şevkani Muhammed b. Ali b. Muhammed Yemen'i, Ö. 125, *İrşadu'l Fuhul ilâ Tahkiki'l Hak min İlmi'l Usul*, Thk. Şeyh Ahmed Azu Inaye, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1419-1999, s. 162.

²⁸¹ Dr. Muhammed Süleyman Eşkar, *Muşârekatu'n Nisâ fi'l Velâyeti'l Âmme ve'l Cüzüyye ve'l Mecalis En-Niyâbiyye ve Mecâlisi's Şura*, onaylanmış fıkıh araştırması, s.18-21.

²⁸² A.g.e.

D. SİYAKI BELİRLEMENİN GENEL VE ÖZEL KAİDELERİ

I. Siyakı Belirlemenin Genel Kaideleri

Nakil ve değerlendirme deliline istinaden siyakın delaletinin hüccet olarak belirlenmesinin ardından, herhangi bir şeri veya lügat mesnedine dayanmayan tüm anlayış ve gerekçeye karşı bu delaletin hüccet olmasını kontrol eden ve koruyan kaide ve kriterle kuşatılması ortaya çıkmaktadır. Siyak, bazı usul ve kriterle desteklenmedikçe tek başına yeterli değildir.

Bu kriterler, usulcülerin zihninde mevcuttur. Bu nedenle konuşmacının maksadını bilmek için şu üç yönü belirlemiştir: Birincisi: Ayrı bir delilden konuşmacının maksadına ulaşmak, ayetleri hadis rivayetleriyle tefsir etmesi gibi veya âmmı tahsis etmesi gibi. İkincisi: Konuşmanın nedeni ve konuşmacının durumu. Üçüncüsü: Lafzın tekil ve terkip durumu. Şatibi bu hususlara değinerek ve bunları gerekliliklerine göre nitelendirmiştir. Şöyle demiştir: “Arapların konuşmalarının maksadını bilmek durumların gerekliliklerine bağlıdır: Yani konuşmanın kendisi veya muhatabın kendisi veya tüm yönlerden durumunu bilmek gerekir.”²⁸³

Fakat bu husus, farklı karinelerle siyakı araştırmak ve belirlemek için berrak bir zihni, dakik bir bakış açısını, Allah Teâlâ'nın kitabı üzerinde sürekli düşünmeyi, sık sık araştırma yapmayı gerektirir.

Siyakı belirleme kaidelerini gelecek konuda ele alacağız. Fakat siyakı belirlemenin cüzi kaidelerine değinmeden önce burada genel olarak itibar edilmesi kaçınılmaz olan önemli üç hususu vereceğiz:

1. Siyak İctihada Dayalıdır:

Siyak aslen Allah Teâlâ'nın kitabında sabit olan bir husustur. Fakat siyakın belirlenmesi müfessirin anlayışı, muteber siyak karineleri ve şartlarına istinaden siyaka ulaşma gücüne göre değişir. Siyakı araştırmak, karineyi araştırmaktır. Karinenin varlığı

²⁸³ Eş-Şatibi, *El-Muvafakat*, IV/146.

ise karineye dikkat eden ve etmeyen kişiye göre değişir. Bundan dolayı tek bir ayetin siyakının belirlenmesinde müfessirler arasında fark olduğunu görürüz. İbn Dakik El-Iyd şöyle demiştir: “Siyakın delaletinin delili olmaz. Konuşmanın maksadı anlaşılır ve buna dair delil istenirse delil göstermek zordur. Delil göstermek için konuşmacının üslubuna bakmak gerekir.”²⁸⁴

2. Arap Dilinin Dikkate Alınması:

Bu kriter, bazı hususlardan oluşur. İfade, ilişki, başlangıç ve bitişte Arapça dili formatlarının dışına çıkmak doğru değildir. Dil kurallarına uymak, Arapça inen Kur’an’ın hitabının yanı sıra herhangi bir hitabı anlamının birinci kuralıdır. Bunun örneği Allah Teâlâ’nın “Yoksa Allah’ın kendilerini yavaş yavaş tüketerek cezalandırmayacağından (emin mi oldular)?” (Nahl 47) kavli hakkında Ömer (Radiyallahu Anh)’dan rivayet edilen şu olaydır: Ömer (r.a.)’in minberde şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Bu ayet hakkında ne dersiniz?” Oradakiler (cemaat) sustu, hiçbir şey söylemedi. Bunun üzerine Hüzeyl kabilesinden bir ihtiyar ayağa kalkarak: “Bu bizim lehçemizdir. Tehavvüf derece derece {azar azar) noksanlaştırmak demektir” dedi. Hz. Ömer de: “Bunu, Arapların şiirlerinde kullandıklarına rastladın mı?” dedi. İhtiyar “Evet, bizim şairimiz şu şiiri söyledi” dedi *تَخَوَّفَ الرَّجُلُ مِنْهَا تَامَكًا قَرْدًا ... كَمَا تَخَوَّفَ عَوْدَ التَّبَعَةِ السَّفِينِ*

“Yolculuk o deveyi azar azar yeyip bitirdi (onu zayıflattı). Tıpkı, eğenin yayağacını azar azar yemesi gibi...” Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: “Ey insanlar! Cahiliye döneminizdeki divan şiirinize bakınız. Çünkü onda kitabınızın tefsiri vardır.”²⁸⁵

3. Konuşmacının Kelamındaki Maksadına İtibar Edilmesi:

Konuşmacının konuşmasındaki maksadı dikkate almadan sadece kelimelerin soyut manalarını bilmek, siyakın delaletini anlamak için yeterli değildir. Çünkü kelimeler, siyaka bağlı olarak birçok manaya götürebilir. Allah’ın kitabındaki kelimelerin Allah’ın maksadına aykırı olan manalarla ifade edilmez. İbn Kayyim, bu esası şu sözleri ile belirtmiştir: “Konuşmacının maksadını delile istinaden ifade eden bir

²⁸⁴ İbn Dakik El-Iyd, *İhkâmu’l Ahkam*, II/130.

²⁸⁵ Et-Taberi, *Camiu’l Beyan*, XIV/236.

kimse, maksadına bağlı kalmalıdır. Kelimeler kendilerini kastetmezler. Bilakis kelimeler, konuşmacının maksadını gösteren delillerdir. İşaret, yazı, ima, akli delalet, hal karinesi, alışagelmış adet, kemalinin gerekliliği veya isim ve sıfatlarının kemali olsun Allah'ın maksadı ortaya çıkar ve herhangi bir şekilde açık hale gelirse gereği ile amel edilir.”²⁸⁶

Şevkani, Allah Teâlâ'nın “Birbirlerine iş gördürmeleri için” (Zuhruf 32) kavlini tefsir ederken bu asla itimat etmiş, müfessirlerin sözlerini aktarmış ve sonra şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Buradaki sıhriyye (سُحْرِيَّةً) kelimesinin istihza manasında olduğu söylenmiştir. Her ne kadar bu mana, lügat manasına uygun olsa da Kur'an'ın manasından uzaktır ve siyakın maksadına aykırıdır.”²⁸⁷

II. Siyakı Belirlemenin Özel Kaideleri

Siyakı belirlerken dikkate alınması gereken özel kriterler şunlardır:

1. Siyakın Delaleti Hitabın Zahiridir :

Yani siyak, kelamın zahir mefhumundan başkası ile tefsir edilmez ve kesin delil olmadıkça mefhumun zahirinden vazgeçilmez. En-Nehhâs şöyle demiştir: “Allah Azze ve Celle'nin kitabının tefsiri, aksi delil olmadıkça zahire ve bilinen manalara atfedilmelidir.”²⁸⁸ İbn Cerir, bu kuralı belirlemiş, tefsirinde bu kurala itimat etmiş ve şöyle demiştir: “Kesin zahir delil veya Rasul (s.a.v.)'den hüccet niteliğinde bir haber olmadıkça kelamın siyakından başka bir manaya hamledilmesi doğru değildir.”²⁸⁹

2. Sözde Sadece Siyakın Delaleti İle Takdirde Bulunmak:

Hazfin siyaka göre takdir edilmesi, Arapların sözlerinde çokça yaygın olan bir husustur. Buna örnek ise İmam Şafii'nin, Allah Teâlâ'nın “Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Hani onlar cumartesi gününe saygısızlık gösterip

²⁸⁶ İbn Kayyım, *İlamu'l Muvakkîn*, I/298.

²⁸⁷ Bkz. eş-Şevkani, Ö. 1250, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Yemeni, *Fethu'l Kadir*, Dâru İbn Kesir, Dâru'l Kelam Et-Tayyib, Şam, Beyrut, 1414, IV/724-725.

²⁸⁸ Muradi, Ebu Cafer Nahhas Ahmed b. Muhammed b. İsmail b. Yunus En-Nahavi, *İrabu'l Kur'an*, Thk. Abdulmunim Halil İbrahim, Muhammed Ali Beydun Yayınları, Dâru'l Kütüb El-İlmiyye, 1421, V/83.

²⁸⁹ Et-Taberi, *Camiu'l Beyan*, IV/356.

haddi aşıyorlardı.” (Araf 163) ayetini delil getirerek siyakın manasını açıkladığı sınıflar bölümündeki şu sözüdür: “Ayetin siyakı, burada maksadın köy değil köy halkı olduğuna delalet etmektedir. Çünkü köy, cumartesi veya başka bir günde saldırma ile saldırgan veya fasık olmaz. Bilakis burada saldırmadan maksat, fesat çıkarmalarından dolayı belaya uğrayan köy halkıdır.”²⁹⁰

3. Siyakın Delaletini Anlamada, Mani Olmadıkça Öncesi ve Sonrasındaki Manadır:

Siyaka itibar edilmesinde en çok dikkat çekilen husus, sabık (önce gelen) ve lâhik (sonra gelen) unsurudur. Siyak bağlantısının zayıf olmasını gerektiren daha güçlü bir delil olmadıkça bunun dışına çıkılmaz. Konuşmacının maksadını öğrenebilmek için konuşmanın başına ve sonuna bakmak Araplarda adettir. Bu da kendisinden önceki ve sonraki söylem ve hal karinelerinden koparıldığında siyakın belirlenemeyeceği kriterinin bir delil olduğunu göstermektedir. Bunun örneği Allah Teâlâ'nın şu kavlidir: “İnandıktan sonra kâfirliğe sapıp sonra inkârcılıkta daha da ileri gidenlerin tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. Ve işte onlar, sapıkların ta kendisidirler.” (Ali İmran 90) Taberi şöyle demiştir: “Tevîl ehli, bu ayetin tevilinde ihtilaf etmiştir... Bu ayetin tevilinde en isabetli görüş şudur: “Ayetten maksat Yahudilerdir. Bunun nedeni ise bu ayetle ilgili görüşlerin en isabetli olanıdır. Çünkü önceki ve sonraki ayetler onlar hakkında inmiştir. Aynı siyak olduğuna göre ayetin öncesi ve sonrası manasında olması evladır.”²⁹¹

4. Siyakın Delaleti Kendi Maksadının Dışındaki Bir Maksada Ancak Delille Hamledilir:

Şari'nin kelamı, siyakındaki maksadın dışında başka bir maksada ancak siyaktaki zahir delil ile hamledilir. Çünkü aslolan hitabın siyakı üzerine kalmasıdır. Bir kelimenin birinci manasının siyakı ikinci manasının siyakından farklıdır. Delil olmadan iki siyaka aynı mana verilmesi doğru değildir. Nitekim İbn Kayyim, kitaplarının birçok yerinde bu kritere değinmiş, bir kelimenin herhangi bir siyaktaki manaya uygun olmasının tüm siyaklara uygun olmasını gerektirmeyeceğini belirtmiş ve siyakları birbirinden ayırt

²⁹⁰ Bkz. İmam Şafii, *el-Risale*, s. 62.

²⁹¹ Et-Taberi, *Tefsiru Camii'l Beyan*, VI/582.

etmeyenlere cevap vermiştir. Bunun örneği Allah Teala'nın "İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir?" (Sad 75) kavlindeki yedeyye kelimesini nimet olarak tevil edenlere verdiği şu cevabıdır: "Yed kelimesi başka bir siyakta buna uygun olsa da yeden kelimesinin siyaki, nimet olarak tevil edilmesine manidir. Çünkü Araplar, şöyle demiştir: "Filan kişinin bende eli vardır. Fakat burada yed kelimesi, Allah Teala'nın fiili kendisine atfettiği bir siyak içerisinde gelmiştir. Sonra fiil bi- harf-i ceri ile "yed" kelimesine geçiş yapar, kalem ve el ile yazılmış gibi."²⁹²

5. Aynı Siyaktaki Zamirleri Birleştirmek Ayırmaktan Daha Evladır:

Aynı siyakta birden fazla zamir gelmesi ve yerleri hakkında birden fazla görüş olması durumunda nüzumun uygunluğu ve siyakın tutarlılığı için yerlerini birleştirmek ve tek bir şeye hamletmek en güzel ve evla olandır. İbn Cerir, Zemahşerî, İbn Atiyye ve Ebu Hayyan gibi müfessir olan lügat imamları bu kaideye itimat etmiştir.²⁹³ Nitekim Zemahşerî, Allah Teâlâ'nın "Sonra onu denize (Nil'e) bırak." (Taha 39) kavlindeki zamirin tabuta değil Musa'ya ati olduğunu tercih ederken şöyle demiştir: "Ayetteki zamirlerin hepsi, Musa'ya aittir. Zamirlerin bazılarını Musa'ya, bazılarını tabuta hamletmek, ayetteki intizamın çelişkisine neden olacağından hata olur... Bunu dikkate almak müfessirin en önemli görevidir."²⁹⁴ Zerkeşî şöyle demiştir: "Birden fazla zamirin bir araya gelmesi durumunda tek bir yere hamledilmesi farklı yerlere hamledilmesinden daha iyidir."²⁹⁵

6. Siyak Hazfa Delalet Etmedikçe Bariz Manâ Önce Gelir:

Siyakın hazfa delalet etmesi dışında Allah Teâlâ'nın kelimasında aslolan mükemmel olması ve takdire gerek kalmamasıdır. Çünkü gizlemek, hazf ve takdir asla aykırıdır. Ebu Hayyan şöyle demiştir: "Kelamın mümkün mertebe gizleme ve eksikliğe hamledilmemesi gizleme ve eksiklikten daha iyidir. Kur'an'ın irabında bunu alışkanlık

²⁹² Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebu Bekir b. Eyyüb b. Sad Şemseddin, (Ö.751h), *Muhtasar es-Sevâik el-Mursele ale'l Cehmiye ve'l Muattale*, Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Rıdvan Ba'li Şemseddin b. Musuli ihtisar yapmıştır, (Ö.774h), Thk. Seyyid İbrahim, Dâru'l Hadis, Kahire- Mısır, 1422-2001, I/33.

²⁹³ Bkz. Hüseyin Harbi, *Kavâidu't Tercih inde'l Mufessirîn*, II/613.

²⁹⁴ Ez-Zemahşerî, *El-Keşşaf*, II/536.

²⁹⁵ Ez-Zerkeşî, *El-Burhân fî Ulumi'l Kur'an*, IV/35.

etmeliyiz, en güzel yöne hamletmek, tekellüften uzak durmak ve Arapça dilinde en güzel şekilde düzenlemek dışında bir yol takip etmemeliyiz.”²⁹⁶ Siyak delili olmadıkça Allah Teâlâ'nın keliminde hazf yapılır denilmez. Bunun örneği Allah Teâlâ'nın şu kavlidir: “(Allah) üçtür” demeyin.”²⁹⁷ (Nisa 171) Selâsetu kelimesinin kavilden sonra ötre olması delaletine istinaden burada hazf açık bir husustur. İbn Cerir şöyle demiştir: “Selâsetu kelimesi, zahirin delaletine binaen hazf ile ötre yapılmıştır. Zamir ise (onlardır.) Ayetin manası: Onlar üçtü demeyin.” İbn Cerir'in siyaka istinaden hazfin olduğuna delil getirmiş ve bunu ise ayetin siyakına göre takdir etmiştir. Ebu Ali El-Farisi şöyle demiştir:²⁹⁸ “Allah Teâlâ'nın şu kavlindeki zahir olana uygun olmasından dolayı o, üçün üçüncüsüdür: “Andolsun “Allah, üçün üçüncüsüdür” diyenler de kâfir olmuşlardır.” (Maide 73) Bu ise daha evladır.²⁹⁹

7. Siyakın Tekide Delalet Etmesi Dışında Lafzın Yeni Bir Manaya Hamledilmesi Tekide Hamledilmesinden Daha Evladır:

Lafzın siyakı kelimde geçmeyen yeni bir mana ifade etmesi veya önceki lafzı veya cümleyi teyit etmesi muhtemelse, siyakın tekid olduğuna delalet etmesi müstesna ifadeye hamledilmesi daha evladır. Mekki b. Ebu Talip şöyle demiştir: “İki lafzın, iki ifade ve manaya hamledilmesi aynı mananın tekrarına hamledilmesinden daha evladır.”³⁰⁰

²⁹⁶ Ebu Hayyan, *El-Bahru'l Muhit fi't Tefsir*, II/61.

²⁹⁷ Et-Taberi, *Camiu'l Beyan*, VI/37.

²⁹⁸ Hasan Ahmed b. Abdulgaffar Farisi Ebu Ali Farisi, 288-377, 987-900, Arapça ilminde alimdir. İran vilayetlerinden Fesa'da doğmuş, hicri 307 yılında Bağdat'a gelmiş, birçok ülkeyi gezmiş, eşi benzeri görülmemiş pek çok harika kitap yazmıştır; Bkz. Zirikli, *el-Alam* II/180.

²⁹⁹ Bkz. Ebu Hayyan el-Endelusi, *el-Bahru'l Muhit*, IV/144.

³⁰⁰ Mekki b. Ebi Talibi el-Kaysi Ebu Muhammed, *El-İzah li Nâasihi'l Kur'an ve Mensuhihi*, Thk. Ahmed Hasan Ferhat, Dâru'l Menar, 1406-1986, s. 219.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-MUHARRERÜ'L-VECÎZ TEFSİRİNDE SİYAK SİBAKIN ROLÜ

A. MANANIN BEYANINDA SİYAKIN DELÂLETİ:

İbn Atiyye, “*el-Muharraru'l-Vecîz*” adlı tefsirinde, kast edilen mananın ortaya konulmasında siyakı çokça delil gösterir. Bu mananın beyanı hakkındaki hususlar arasında tercih yapar ya da zayıf görüp görmediğini açıklar. Mananın beyanı için siyakın delil gösterildiği yerleri aşağıdaki gibi ayırabiliriz:

I. Kelimenin Manasını Açıklamada Siyakı Delil Göstermek:

İbn Atiyye, tefsircilerin ihtilaf ettikleri bir kelimenin manasını açıklarken siyakı temel alır. Kimi zaman ayetin siyakından anlaşılan zahir ile kimi zaman öncesi ile sonrası arasındaki bağ ile delil gösterir. İbn Atiyye'nin bu istidlâli iki kısma ayrılabilir:

1. Kelimenin manası hakkında söylenenler arasında tercih yapmak için siyakı delil göstermek:

İbn Atiyye, ayette geçen bir kelimenin manası hakkında söylenenler arasında tercih yapmak için siyakı delil gösterir. Bu bağlamda, İbn Atiyye'nin siyakı delil göstererek kelimenin manası hakkında söylenenler arasında tercih yaptığı en önemli yerlerden bazıları aşağıdaki gibi sıralanabilir.

Örnek 1: Bakara Suresi 31. Ayet

﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

“Allah Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin" dedi.”

Delilin konusu:

“Ayeti te’vîl eden müfessirler ‘isimler’in ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhur ‘bütün isimleri öğretti’ derken bir kısım ‘şahıslar’ kast olunmuştur

görüştüğüdür. İbn Atiyye “birinci görüş daha açıktır, çünkü علم fiili buna işaret etmektedir.” demiştir³⁰¹

Müfessirlerin ayetteki (الأسماء) kelimesinin manası hakkında iki görüşü vardır.³⁰²

1. Müsemmaların isimlerini öğretti. Bu, müfessirlerin cumhurunun görüşüdür.

2. Ona kişiler arz etti. Bunu da Süddî söyleyip İbn Abbas’a nispet etmiştir.

İbn Atiyye bu iki görüşü belirttikten sonra ilk görüşü tercih eder ve ayetin sibakından belli ve zahir olanın bu olduğunu açıklar. Ayrıca “علم” lafzından kast edilenin, öncesine bağlı olarak isimleri öğretmek olduğunu vurgular.

Burada İbn Atiyye’nin yaklaşımı doğrudur. Müfessirlerin cumhurunun görüşü de zaten budur. Ancak Âdem’e öğretilen bu isimlerin mahiyeti konusunda ihtilaf edip çok söz söylemişlerdir. Bunlar iki görüş şeklinde özetlenebilir:

1. Yarattığı her şeyin tüm isimlerini öğretti. İbn Abbas, Katâde, Mucâhid ve Said İbn Cubeyr böyle der.

2. Bazı özel müsemmaların muhtelif isimlerini öğretti. Bunun da detayları vardır:

a. Meleklerin isimlerini öğretti. Ebu’l Âliye ve Rabi b. Heysem böyle söyler.

³⁰¹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, I/170. «علمه التسميات» وقال قوم: واختلف المتأولون في قوله: الأسماء فقال جمهور الأمة: «علمه التسميات» وقال قوم: «عرض عليه الأشخاص». قال القاضي أبو محمد: والأول أبين، ولفظة -علم- تعطي ذلك.

³⁰² Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/482-485; İbn Ebi Hatim, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm li-İbn Ebî Hâtim*, I/80; İbn Âdil, *el-Lubâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, I/513-514; İbn Hibbân, *el-Bahru'l-Muhîr fî't-Tefsîr*, I/236; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I/223; İbn Abbas, *Tenvîru'l-Mikbâs*, s. 7; es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I/121.

b. Türlerin değil de cinslerin isimlerini öğretti. Örneğin, insan, melek, cin, kuş gibi. Bunu İkrime söyler.

c. Yeryüzünde yarattığı hayvan, haşerat ve kuşların isimlerini öğretti. el-Kelbi ve Mukâtil İbn Kuteybe bu görüştedir.

d. Soyunun isimlerini öğretti. İbn Zeyd'in görüşüdür.

e. Soyunun ve meleklerin isimlerini öğretti. Bunu Taberî söyler.

İbn Atiyye bu ve benzeri pek çok görüşü belirttikten sonra şöyle der: “Bunlar, insanları söylediği ihtimallerdir.” Bunların hiçbirinden mutmain olmamış olsa gerek ³⁰³ ki o nokta durur ve herhangi bir tercih yapmaz.

Bize göre tercihe şayan olan ilk görüştür: Her şeyin isimlerini öğretti. Çünkü:

1- Sahabe ve Tabiin'den önemli bir çoğunluk tarafından rivayet edilmiştir. İbn Abbas, Katâde, Mucâhid ve Said İbn Cubeyr gibi. Kurtubi ve İbn Kesir'in tefsirlerinde seçtikleri İkrime'nin rivayeti de böyledir.³⁰⁴

2- Ayetin siyakı da bunu teyit etmektedir: (الأسماء كلها)

3- Peygamber (s.a.v.)'in sözündeki genellik de bunu vurgular: وعلمك أسماء كل

“Her şeyin isimlerini sana öğretti.”³⁰⁵ Buhârî, Sahih'inin Tefsir kitabında bu ayeti tefsir ederken bu hadise yer verir.

Örnek 2: Enam Suresi 6. Ayet

﴿وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا

ءَاخَرِينَ﴾

³⁰³ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, I/170.

³⁰⁴ Bkz. el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I/282; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I/223.

³⁰⁵ el-Buhârî, *el-Camiu'l-Musned es-Sahih*, Kitâbu't-Tefsir bâbı, Hadis No: 4476, XVII/6.

“Onlardan önce nice nesilleri helak ettiğimizi görmediler mi? Yeryüzünde size vermediğimiz imkan ve iktidarı onlara vermiştik. Onlara bol bol yağmur yağdırmıştık. Topraklarından nehirler akıttık. Sonra da günahları sebebiyle onları helak ettik ve arkalarından başka bir nesil var ettik.”

Delilin konusu:

“مَدْرَارًا kelimesinin manası ‘faydasına göre bolca vermek’ demektir. Ayetin siyaki da nimetlerin bol olması ile ilgilidir. Sadece zahire bakılırsa nimet de helak de olabilir. مَدْرَارًا ile yağmur betimlendiği için ayet, أرسلنا مطر السماء şeklinde takdir edilebilir.”³⁰⁶

(الْمِدْرَارُ) kelimesi (الدَّر) kelimesinin çoğuludur. Bolca bulunan süte yöneldiği zaman (دَرَّ اللَّبَنُ) denir.³⁰⁷ Müfessirlerin ayetteki (مَدْرَارًا) kelimesinin manası hakkında üç görüşü vardır:³⁰⁸

1. Birbirini takip eden, bitişik ve bol olmak. İbn Ebu Hatim ve İbnu'l Munzir, İbn Abbas'tan tahriç etmiştir. Mukatil'in sözü de budur. Kurtubî de böyle tefsir etmiştir.

2. İhtiyaç zamanlarında peş peşe olmak. sağanak halde yağın yağmurun ihtiyaç anında gelmesidir, yoksa gece gündüz yağması değildir. İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. el-Ferra ve İbnu'l Anbari de bu görüştedir. İbn Atiyye bunu tercih etmiştir.

3. Zamanında yağın yağmur. İbn Ebu Hatim ve Ebu's Şeyh, Harun et-Temimî'den tahriç etmiştir.

³⁰⁶ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, III/316. مَدْرَارًا معناه: يدر عليهم بحسب المنفعة، لأن الآية إنما سياقها تعدد النعم، وإلا فظاهاها

يحتمل النعمة ويحتمل الإهلاك، وتحتمل الآية أن تُرَاد السماء المعروفة على تقدير: وأرسلنا مطر السماء لأن - مَدْرَارًا - لا يوصف به إلا المطر

³⁰⁷ Bkz. Ragıp el-İsfahani, *el-Mufredât fi Ğaribi'l Kur'an*, s. 310

³⁰⁸ Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, I/550; el-Ferra, *Meâni'l-Kur'an*, II/19; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/263; İbn Ebi Hatim, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm li-İbn Ebî Hâtim*, tahkik edilmiş, IV/1263; el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'an*, III/128; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, III/316; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, II/11; İbn Abbas, *Tenvîru'l-Mikbâs*, s. 106; es-Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III/250.

İbn Atiyye'nin burada, menfaat hasıl olmakla birlikte peşpeşe olmak anlamındaki ikinci görüşü seçtiğini görüyoruz. Delil olarak da ayetin siyakını göstermektedir. Zira üzerlerine inan yağmur, bahçelerden ırmaklar akması, ekinlerin ve ağaçların canlanması gibi nimetlerin çoğaltılması siyakta mevcuttur. Nitekim gereksiz bir peşpeşelik olsa, helak ve ifsada neden olabilir.

Denilebilir ki bitişik peşpeşelik anlamında olduğunu söyleyenler, kelimenin zahir manasına ve dilde bolluk ve bereket ifade eden kullanımına bakarlarken, menfaat neden olan peşpeşelik anlamını tercih edenler, ayetin siyakına ve nimetlerin çoğaltılması bakımından maksadına bakmışlardır. Faydalı ve bol yağmur da böyledir. Yalnızca yağmurun kast edildiğini söyleyenler ise yağmurun niteliğine bakıp yağmurun bu vasfından ayrılamayacağını, çünkü gökten sürekli ve peşpeşe yağdığını ifade etmişlerdir.

Örnek 3: İsra Suresi 20. Ayet

﴿كُلًّا نُمِدُّ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا﴾

“Rabbinin lütfundan her birine; onlara da, bunlara da veririz. Rabbinin lütfu (hiç kimseye) yasaklanmış değildir.”

Delilin konusu:

“العطاء kelimesinin dünya rızıklarını ifade etmesi mümkündür. Bu anlamda alınırsa وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ayetine uygun düşer. (انظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ) ayeti de العطاء kelimesi ile kastedilen rızık olduğu anlamını güçlendirmektedir. Bu ifadenin kişinin kendisini helak edecek günahlara sürükleyecek bir anlama gelmesi çok nadiren mümkün olabilir.”³⁰⁹

³⁰⁹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, V/458 رزق الدنيا، ويتناسب هذا المعنى مع قوله وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا. وقوله انظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ، آية تدل دلالة ما على أن العطاء في التي قبلها هو الرزق

Müfessirlerin ayetteki (العطاء) kelimesinin manası hakkında iki görüşü vardır:³¹⁰

1. Ahireti isteyenler için ibadetler, Dünyayı isteyenler için masiyetler. Bu yorum, İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Buna göre (الْعَطَاءُ) Allah'ın kulları için hayır veya şer olarak taksim ettiği şeylerden ibaret olmaktadır.

2. Dünya rızkı. Bu, el-Hasen b. Ebu'l Hasen, Katâde, Mukâtil b. Süleyman ve Süddî'nin yorumudur. Buna göre (الْعَطَاءُ) mal, servet, çocuk vs. gibi hem mü'mine, hem de kâfire şamil olan dünyadaki rızıktan ibaret olmaktadır. Çünkü Ahiret Rabbinin katında yalnızca mü'minlere mahsustur.

İbn Atiyye burada ikinci görüşü tercih ederek kast edilenin dünyadaki rızık olduğunu belirtir. Görüşünü de ayetin siyakını delil göstererek destekler. Bu görüş, başka iki yerde geçen manaya da uygun düşmektedir:

a. Allahu Teâla şöyle buyurmuştur: (وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا) “Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir.” yani, Allah'ın dünyadaki rızkı ne mümine ne de kâfire daraltılır. “العطاء” lafzı, insanı helâke sürükleyen günahlar olarak anlaşılması ise uzak bir ihtimaldir.

b. Allahu Teâla şöyle buyurmuştur: (انظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ) “Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır!” [İsra 21] Bu ayet, önceki ayette geçen “العطاء” kelimesinin rızık olduğuna işaret etmektedir. Dünyada üstünlük bilinen bir gerçektir. Bunun için ayetteki (انظر) “baksana” lafzı, rızıktaki bu farklılığa dikkat çekmek için kullanılmıştır.

³¹⁰ Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/411; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, II/526; es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II/306; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, III/17; es-Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V/256; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, V/63; İbn Hibbân, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, VII/29.

İbn Atiyye'nin görüşü doğruya yakındır ve iyi bir ayet anlayışıdır. Ayeti öncesi ve sonrası ile sorunsuz ilişkilendirmektedir. Müfessirlerin çoğu tefsirlerinde bu görüşü kullanmaktadır. Taberî, Semerkandî, İbn el-Cevzî ve Kurtubî gibi. İbnu'l-Cezzi ve İbn Hibbân da tefsirlerinde tercih etmiştir.³¹¹

Örnek 4: Kehf Suresi 2. Ayet

﴿قَيِّمًا لِّيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّن لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا﴾

“Onu dosdoğru (bir Kitab) olarak indirdi ki katından gelecek şiddetli azaba karşı (insanları) uyarmak ve yararlı işler yapan müminlere kendileri için güzel mükafat bulunduğunu müjdelemek için.”

Delilin konusu:

“*قَيِّمًا* kelimesi Allah'ın emriyle dünya üzerinde kâim olmasına hamledilir ve bu anlam dünya üzerindeki uyarma ve müjdeleme konusunda ayetin devamını destekler.”³¹²

Müfessirlerin ayetteki (*قَيِّمًا*) kelimesinin manası hakkında üç görüşü vardır:³¹³

1. Dosdoğru ve mutedil. Bu, İbn Abbas ve Dahhâk'ın sözüdür. Taberî de bunu tercih etmiştir.
2. Sair semâvî kitaplar üzerinde kâim olmak. Bunu el-Ferra söyler. Yani diğer kitaplar üzerinde egemen, onları tamamlayıcı ve şeriatlarını neshedicidir.

³¹¹ Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/411; es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II/306; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, III/17; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X/236; İbn Cezzi, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, I/444; İbn Hibbân, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, VII/29.

³¹² İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, V/563. ويحتمل أن يكون معنى «قَيِّمًا» قيامه بأمر الله تبارك وتعالى على العالم، وهذا المعنى يؤيده ما بعده من النذارة والبشارة اللذين عما العالم

³¹³ Bkz. el-Ferra, *Meâni'l-Kur'an*, II/133; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Thk. Şakir, XVII/ 591; el-Maverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, III/284; Ragıp el-İsfahani, *el-Mufredât fi Ğaribi'l Kur'an*, s. 69; el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'an*, Taybe, V/141; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/702; İbn Cezzi, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, I/458; el-Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vil*, VII/4.

3. Dini ve dünyevi varlıkların maslahatları üzerinde Allah'ın emriyle kâim olmak. Yani Allah'ın emrini esas ve referans almak. Tıpkı bir evin üzerine oturduğu temel gibi. Ragıf el-İsfahanî, İbn Atiyye ve el-Kâsimî bunu tercih etmiştir.

İbn Atiyye bu görüşleri arz edip tartıştıktan sonra üçüncü görüşü tercih etmekte, İsyân edenlere (قِيَمًا) kelimesine yaraşır bir uyarı, iman edip salih amel işleyenlere yaraşır bir müjde olarak delillendirir Buna göre (قِيَمًا) lafzı, şeriatını tebliğ, muhaliflerine uyarı ve tâbilerine müjde vererek Allah'ın emriyle kâim olmaktır.

Biz de aşağıdaki nedenlerle İbn Atiyye ve ona uyanların görüşünü tercih ediyoruz.

a. Çünkü kelimenin dildeki köküne en yakın anlamdır. Kelimenin aslı şudur: (من قام فلان مقام فلان) “kim falan kişi yerine falan şeyi yaparsa” ona niyabet eder, vekil kılsa demektir. Şöyle de okunmuştur: (قيام) lafzından³¹⁴ hafifletilmiş olarak (قِيَمًا) Her iki okuyuş da Allah'ın emriyle kâim olmak, O'nu vekil kılmak anlamı taşır.

b. Bunu istikamet olarak tefsir edenler, önceki ayetin delalet ettiği eğriliğin nefyinin te'kidî görüşündedir. Kelimeye “tamamlayıcı” anlamı verilirse, başka bir te'kid edici unsura gerek yoktur. Ayrıca kulların maslahatlarıyla kâim olmak Peygamber (s.a.v.)'in bir vasfıdır. O, nefsinde mükemmellik vasfına sahip olduğu için Allah'ın kulları için de tamamlayıcıdır. el-Kâşânî bu hususta şöyle der: “Tekmil, kemâle terettüp eder. Çünkü Peygamber (s.a.v.) nefsini güçlendirmiş ve tezkiye etmişti. Ümmetinin nefislerini de kendi nefsi yerine koymuş, güçlendirip tezkiye etmelerini emretmişti.”³¹⁵

c. Ayetin siyakı, asilere uyarı ve salihlere müjde eksenindedir. Bu da varlıklar üzerinde Allah'ın emriyle kâim olma anlamına yakındır. İbn Atiyye de tercihinde bu delili kullanır.

Örnek 5: Kehf Suresi 82. Ayet

﴿وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا﴾

³¹⁴ Bu, İbn Âmir, Asım, Hamza, el-Kisâi ve Halef kıraatidir. *el-İthâf*, s. 220.

“Duvar ise şehirdeki iki yetim çocuğa ait idi. Altında onlara ait bir define vardı. Babaları da iyi bir insandı. Rabbin, onların olgunluk çağına ulaşmalarını ve Rabbinden bir rahmet olarak definelerini çıkarmalarını istedi. Bunları ben kendi görüşüme göre yapmadım. İşte senin, sabredemediğin şeylerin içyüzü budur.”

Delilin konusu:

“*Babaları salihti*” ifadesinin zahiri ve öncesi onların biyolojik baba olduğunu göstermektedir. Yedinci kulaktan dedesi veya onuncu kuşaktan dedesi diyenler de vardır.³¹⁶

Müfessirlerin ayetteki (أَبُوهُمَا) kelimesinin manası hakkında çeşitli görüşleri vardır.³¹⁷

1. Gerçek baba.
2. Yedinci göbekten dede. Ca’fer b. Muhammed es-Sâdık’ın görüşüdür.
3. Onuncu göbekten dede.

İbn Atiyye değişik görüşleri belirttikten sonra iki yönden ayetin siyakını delil göstererek birinci görüşü tercih eder.

a. Lafzın zahiri: (أَب) kelimesi dilde gerçek anlamına gelir. Bu mana lafza da yakındır. Ayetin siyakı kabul ediyorsa, delil olmadıkça uzak anlamlara gitmeye gerek yoktur.

³¹⁵ el-Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, VII/5.

³¹⁶ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, V/650. قوله وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا ظاهر اللفظ والسابق منه أنه والدهما دنته، وقيل هو الأب السابع، وقيل العاشر، فحفظ فيه وإن لم يذكر بصراح

³¹⁷ Bkz. es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, XVIII/89; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/742; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, III/104; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XI/38.

b. Ayetin siyakı: (ابوهما) kelimesinin siyakı gerçek baba anlamı taşır. Çünkü konu iki yetim çocuk hakkındadır. Yetim ise babası olmayandır. Çocukları olmasa da ölen baba salihdir. Allah onları babalarının bu vasfından ötürü korumuştur.

Baba lafzını, yedinci veya onuncu göbek dedeye atfetmek ise uzak olmamakla birlikte Kur'an'da öncelikle zahir olana bakılır. İbn Atiyye'nin buradaki yaklaşımı doğru daha yakındır ve müfessirlerin çoğu da bunu tercih etmiştir.³¹⁸ Cafer b. Muhammed es-Sâdık'a³¹⁹ atfedilen görüş ise güçlü değildir. Her halükarda ayette, babanın salih oluşunun evlatlarına da faydalı olduğuna delalet vardır.

Örnek 6: Nur Suresi 36. Ayet

﴿فِي بُيُوتٍ أُذِنَ لِلَّهِ أَنْ تَرْفَعَ وَيُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ﴾

“(Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O’nu (öyle kimseler) tesbih eder ki;”

Delilin konusu:

﴿يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ رِجَالٌ﴾ ayeti, onların mescitler olduğunu göstermektedir.³²⁰

Müfessirlerin ayetteki (بيوت) kelimesinin manası hakkında çeşitli görüşleri vardır.³²¹

³¹⁸ Bkz. el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XI/38; İbn Cezzî, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, I/473; el-Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VIII/336; Ebu't-Tayyib el-Kinnevcî, *Fethu'l-Beyân fî Makâsidi'l-Kur'an*, VIII/94; Ebu Zehra, *Zehratu't-Tefâsîr*, IX/4570.

³¹⁹ el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*'da, Zemahşerî, *el-Keşşâf*'ta ve diğer müfessirler farklı lafızlarla belirtmiştir. Ehl-i hadisten bir senedini bulamadım, ayet hakkında geçenleri, Taberî'nin İbn Abbas'tan rivayetinden doğruladım. Der ki: “Babalarının salih oluşunu muhafaza için onların da salih oldukları belirtilir.” Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII/91; el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*, V/105; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/104; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XI/38.

³²⁰ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/390. وقوله تعالى: ﴿يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ رِجَالٌ﴾ يَقْوَىٰ أَنهَا الْمَسَاجِدُ

³²¹ Bu görüşler için bkz. Mucâhid, *Tefsiru Mucâhid*, s. 493; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX/189; İbn Ebi

1. Halka açık mescitler. İbn Abbas, el-Hasen, İbn Ebu Necih'in rivayetinde Mucâhid, Mukâtil ve pek çok müfessir bu görüştedir.
2. Beytu'l-Makdis. Bunu el-Hasen İbn Ebi'l Hasen söylemiştir.
3. Mutlak olarak sair evler. İster mescit, ister ev olsun, Allah'ın adının anıldığı yerler. Bunu İkrime söyler.
4. Peygamber (s.a.v.)'in evi. İbn Ebu Hatim Mucâhid'den tahriç etmiştir.
5. Peygamberlerin inşa ettiği dört mescit. Kabe, Beytu'l-Makdis, Mescidi'l Medine ve Mescid-i Kuba. İbn Burayde bu görüştedir.

İbn Atiyye bu görüşlerin çoğunu aktardıktan sonra ilk görüşü tercih eder ve buradaki evlerin, namazların kılındığı halka açık mescitler olduğunu belirtir. Delil olarak ayetin siyakını gösterir. Bu evlerde sabah akşam her vakitte Allah'ı tesbih eden adamlar vardır.

İbn Atiyye'nin bu görüşü tercihe şayandır ve aynı zamanda müfessirlerin cumhurunun görüşüdür.³²² İbn Atiyye'nin buradaki tercih için yaptığı delillendirmeyi daha önce Taberi de yapmıştır.³²³ Burada evlerin, insanların Allah'ı her gün zikrettiği yerler olarak tahsis edilmesi, bunların halka açık mescitler olduğu, ibadet edilen evler ve meskenler olmadığı görüşünü güçlendirmektedir. Bunun Beytu'l-Makdis veya diğer yerlere tahsis edilmesi için bir delil yoktur. Mekkî şöyle der: "Bu sözde teşvik anlamı vardır. Allah'ın şanını yükseltme, koruma ve tecelli ettirme izni verdiği evlerde, Allah'ın isminin anılmasına izin verdiği yerlerde namaz kılın, manasındadır ki bunlar mescitlerdir."³²⁴

Örnek 7: Kasas Suresi 44. Ayet

﴿وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْعَرَبِ إِذْ فَضَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ﴾

Hatim, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm li-İbn Ebî Hâtim*, VIII/2604; el-Maverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, IV/106; el-Vâhidî, *et-Tefsîr el-Basît*, XVI/289; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII/265.

³²² Bkz. İbnu'l Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, III/298.

³²³ Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX/190.

“(Resûlüm!) Musa’ya emrimizi vahyettiğimiz sırada, sen batı yönünde bulunmuyordun ve (o hadiseyi) görenlerden de değildin.”

Delilin konusu:

“*الْأَمْرُ* Tevrat anlamındadır. Bazı müfessirler Muhammed (sav) ile ilgili Musa’ya (as) bildirilenlerdir’ demişlerdir. İbn Atiyye de: ‘Bu görüş ayetin devamındaki ﴿وَلَكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُونًا﴾ ifadesiyle güzel bir uyum arz eder.”³²⁵

Müfessirlerin ayetteki (الْأَمْرُ) kelimesinin manası hakkında çeşitli görüşleri vardır.³²⁶

1. Allah’ın Musa’ya indirdiği vahiy.
2. Firavun’un su ile helaki hakkında öğrettiği hususlar.
3. Muhammed (s.a.v.) ve ümmetinin durumu hakkında öğrettiği hususlar.

İbn Atiyye bu görüşlerin çoğunu belirttikten sonra burada kast edilenin Allah’ın Muhammed (s.a.v.)’in durumu hakkında Musa’ya bildirdiği hususlar görüşünü tercih eder. Çünkü bu görüş, sonraki ayette geçenlere daha uygun ve tutarlıdır: ﴿وَلَكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُونًا﴾ “Bilakis biz nice nesiller var ettik de, onların üzerinden uzun zamanlar geçti.” Mekkî şöyle der: “Manası; ‘Ey Muhammed sen Batı tarafında değildin. O zaman Musa’ya seni anlatmış, en güzel şekilde seni anmıştık.’ şeklindedir. Çünkü bu söz, ister iyilik ister kötülükle olsun bahsi geçen bir adam için kullanılır. Allah peygamberini ancak iyilikle anar, gönderdiği zaman da ona uyulmasını emreder. Buna delalet eden ayet

³²⁴ el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ Bulûğî’n Nihâye*, VIII/5112.

³²⁵ İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, VI/595. . (ص). وقال فرقة: يعني به ما أعلمه الله تبارك وتعالى من أمر محمد (ص). قال القاضي أبو محمد: وهذا تأويل حسن يلتم مع ما بعده من قوله: ﴿وَلَكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُونًا﴾

³²⁶ Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, III/347; Yahya b. Selam, *Tefsîru Yahya b. Selam*, II/595; et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX/584; es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, II/610; el-Vâhidî, *et-Tefsîr el-Basît*, XVII/405; İbnu’l-Cevzi, *Zâdu’l-Mesîr*, III/386.

şudur: (وَلَكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ) “Bilakis biz nice nesiller var ettik de, onların üzerinden uzun zamanlar geçti.” Nice nesiller uzun yıllar boyunca kendilerine emredilenleri unutup terk etti, demektir.”³²⁷

Bu görüşleri şöyle birleştirmek mümkündür: el-Emr, Musa (a.s.)’a bildirilen vahiydir ve bu vahiy içinde Muhammed (s.a.v.)’in durumu hakkında bilgilendirme de vardır.

Örnek 8: Kasas Suresi 48. Ayet

﴿ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلِّ كَافِرُونَ ﴾

“Fakat onlara tarafımızdan o hak (Peygamber) gelince: “Musa’ya verilen (mucizeler) gibi ona da verilmeli değil miydi?” dediler. Peki, daha önce Musa’ya verileni de inkâr etmemişler miydi? “Birbirini destekleyen iki sihir!” demişler ve şunu söylemişlerdi: Doğrusu biz hiçbirine inanmıyoruz.”

Delilin konusu:

“Ayetteki ساحران Mucâhid’e göre Musa ve Harun; Hasen el-Basrî’ye göre Musa ve İsa; İbn Abbas’a göre Musa ve Muhammed (a.s.)’dir. Hasen el-Basrî’den gelen bir rivayete göre de İsa ve Muhammed (as)’lardır. Fakat birinci görüş daha açıktır.”³²⁸

Müfessirlerin, cumhurun kıraatine ³²⁹ göre ayetteki (ساحران) kelimesinin manası hakkında çeşitli görüşleri vardır:³³⁰

³²⁷ el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ Bulûğî’n Nihâye*, VIII/5539.

³²⁸ İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, VI/597. وقال الحسن: موسى وهارون قاله مجاهد، وقال الحسن: عيسى ومحمد عليهما السلام، والأول أظهر وعيسى وقال ابن عباس: موسى ومحمد، وقال الحسن أيضا: عيسى ومحمد عليهما السلام، والأول أظهر

³²⁹ Kufe kâriyelerinin geneli ayeti şöyle okur: (قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا) Manası, bazı tevil ehlinin görüşüne göre Tevrat ve Furkan içindir, bazılarına göre ise İncil ve Furkan içindir. İbn Atiyye bu kıraati ve ilgili hususları zikreder. Taberî de bunu tercih etmiştir. Bkz. et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX/590; İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, VI/597.

³³⁰ Bkz. et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX/588; İbn Ebi Hatim, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm li-İbn Ebî Hâtim*, IX/2985; *Tefsiru’l Mâverdî, en-Nuket ve’l-Uyûn*, IV/256; el-Vâhidî, *et-Tefsîr el-Basît*, XVII/412;

1. Musa ve Harun (a.s.) Said İbn Cubeyr, Ebu Rezin, Mucâhid ve Ebu Zeyd'in görüşüdür.
2. Musa ve Muhammed (a.s.) İbn Abbas ve el-Hasen'in görüşüdür.
3. Musa ve İsa (a.s.) el-Hasen söyler.
4. İsa ve Muhammed (a.s.) Katâde söyler, el-Hasen'den de rivayet edilmiştir.

İbn Atiyye bu görüşleri belirttikten sonra ilk görüşü tercih ederek bunun ayetin siyakından belli olduğunu belirtir. Çünkü konu, Musa (a.s.)'ı inkar etmeleri ve onu sihirle itham etmeleridir. Kardeşi Harun da onunla birlikte. Bu söz, risaletin başında Yahudiler tarafından söylenmişti.

İbn Atiyye'nin bu kıraate göre tercihi makbuldür. İbn Kesir şöyle der: “Bu, iyi ve güçlü bir görüştür.”³³¹ Buna göre mana, Kurtubî'nin belirttiği gibidir: “Yahudiler müşriklere öğretiyordu. Şöyle diyorlardı, gidin Muhammed'e deyin ki şayet Musa'ya verilenin bir benzeri sana verilmiş olsaydı, bilsin ki Tevrat bir defada verilmişti. İşte bu, yahudilere karşı bir delillendirmedi. Yani bu yahudiler, Musa ve Harun hakkında sihirbaz dedikleri zaman Musa'ya verilenleri inkâr etmemişler miydi? (إِنَّمَا بِكُلِّ كَافِرٍ نَّوْنٌ) “Hepsini inkâr ediyoruz.” Yani getirdiklerinin her birini inkâr ediyoruz.”³³²

Örnek 9: Gaşiye Suresi 1. Ayet

﴿هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعُنْتِيبَةِ﴾

“(Resûlüm!) Dehşeti her şeyi kaplayan kıyametin haberi sana geldi mi?”

Delilin konusu:

İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, III/387.

³³¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, VI/242.

³³² el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII/294.

“Süfyanı Sevrî ve müfessirlerin çoğuna göre *الغاشية* kıyamettir. Said İbn Cubeyr ve Muhammed b. Kâ'b'a göre cehennemdir. (وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ) ayeti birinci görüşü destekler mahiyettedir. ‘Korkan yüzler’ cehennemi gören ve zillet içindeki kâfirlerin yüzleridir.”

333

Müfessirlerin ayetteki (*الغاشية*) kelimesinin manası hakkında çeşitli görüşleri vardır, bunların en önemlileri:³³⁴

1. İnsanları dehşetiyle kuşatan kıyamettir. İbn Abbas, Dahhâk, İbn Kuteybe, el-Hasen ve Katâde'nin görüşüdür.
2. Kâfirlerin yüzünü saran ateştir. Said İbn Cubeyr, Muhammed b. Kâ'b ve Mukâtil'in görüşüdür.
3. İnsanları çevreleyen Ahiret vakıasıdır. el-Müberred söylemiştir.

İbn Atiyye bu görüşlerin çoğunu belirttikten sonra ilk görüşü tercih etmiştir. Buna göre (*الغاشية*) kıyamettir. Delili, sonraki ayetlerde kâfirlerin yüzünün vafedilmesi ve kıyamet gününün dehşet ve korkusunun geçmesidir. Daha önce el-Vâhidî de bu delillendirmeyi kullanmıştır.³³⁵

Burada siyak, kıyamet günü insanların iki kısma ayrılacaklarından bahsedilmesidir: Şekâvet ehli ve saadet ehli ile bunların vafedilen halleri. İbn Atiyye tam yerinde bir delillendirmede bulunmuştur ki çoğu müfessirin görüşü de budur.³³⁶

³³³ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VIII/596. وألغاشية: القيامة، قاله سفيان وجهور من المتأولين. وقال ابن جبير، ومحمد بن كعب: *الغاشية*: النار. والقول الأول يؤيده قوله تعالى: (وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ)، والوجه الخاشعة هي وجوه الكفار، وخشوعها دُماً وتغيُّرها بالعذاب

³³⁴ Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV/381; İbn Ebi Hatim, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm li-İbn Ebi Hâtim*, X/3420; *Tefsiru'l-Mâverdi, en-Nuket ve'l-Uyûn*, VI/257; el-Vâhidî, *et-Tefsîr el-Basît*, XXIII/456; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, IV/434.

³³⁵ el-Vâhidî, *et-Tefsîr el-Basît*, XXIII/457.

³³⁶ Bkz. el-Vâhidî, *et-Tefsîr el-Basît*, XXIII/457; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 20/25; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V/520.

Taberî burada durur ve şöyle der: “Bu konuda söylenenler içinde en doğrusu şudur: Allah peygamberi (s.a.v.)’e şöyle hitap ediyor: (هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ) “Sana gâşiyenin haberi geldi mi?” Bize ne kıyametin gâşiyesi, ne de ateşin gâşiyesi haber veriliyor. Çünkü ikisi de gâşiyedir. İnsanları, bela, dehşet ve elemle sarar. Kâfirlerin yüzünü kavurucu ateş, alevler ve bakır kaplar. Bu konuda Allah Celle Senâuh’un söylediğinden daha doğru bir söz yoktur. Böylelikle haber genellik kazanır.”³³⁷

2. Kelimenin manası hakkında söylenenlerin zayıflığını göstermek için siyakı delil göstermek:

İbn Atiyye, ayette geçen bir kelimenin manası hakkında söylenenlerin zayıf olup olmadığını göstermek için siyakı delil gösterir. Bu bağlamda, İbn Atiyye’nin siyakı delil göstererek kelimenin manası hakkında söylenenlerin zayıf olup olmadığını izah ettiği en önemli yerlerden bazıları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Örnek 1: Enfal Suresi 1. Ayet

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ﴾

“Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve Peygamber’e aittir. O halde siz (gerçek) müminler iseniz Allah’tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlüne itaat edin.”

Delilin konusu:

“Ayetteki الْأَنْفَالِ kelimesi özellikle seriyyelerden kalanları ifade eder. İbn Atiyye der ki: ‘Bu görüş ayetin sebebi nüzulü ile ilgili rivayetlere uygun değildir. Kastedilen Bedir’den kalanlardır. Mücahit der ki: ‘الْأَنْفَالِ humustur.’ Fakat bu da ayetle çok az bir uygunluk arz etmektedir.”³³⁸

³³⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV/382.

³³⁸ İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, IV/129. وهذا القول بعيد عن: قال القاضي أبو محمد: وبه السرايا خاصة. قال القاضي أبو محمد: وهذا القول بعيد عن. الْأَنْفَالِ فِي الْآيَةِ الْخَامِسِ، وهذا أيضا قول قليل التناسب مع الآية

Müfessirlerin ayetteki (الْأَنْفَال) kelimesinin manası hakkında çeşitli görüşleri vardır.³³⁹

1- Genel olarak ganimetler. Bu İbn Abbas, İkrime, Mucâhid, Katâde, Dahhâk, Atâ ve İbn Zeyd'n görüşüdür.

2- İmamın (halifenin) talep edenlere verdiği kılıç, at vb. şeylerdir. Bunu da İbn Abbas söylemiştir.

3- Müslümanların müşriklerden savaşız aldığı hayvan ve kölelerdir. İbn Abbas ve Atâ'dan rivayet edilmiştir.

4- Allah Tealâ'nın Hums ehline verdiği ganimet ve feylerin beşte biridir. Bu Mucâhid'in görüşüdür.

5- Ordunun önünde ilerleyen özel seriyyelerin elde ettikleridir. Ali b. Sâlih İbn Hay ve el-Mehdevî'den nakleden el-Hasen'in görüşüdür.

6- Ganimet paylaşımından sonra müşriklerin mallarından elde edilenler. Bu da yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İbn Atiyye bu görüşleri belirttikten sonra ilk görüşü tercih etmiş, ikinci görüşü de kabul etmiştir. Diğer görüşleri ise ayetin siyakına uygun olmadığı için reddetmiştir. Zira ayetlerin siyakı, Bedir savaşından sonra ganimetler konusunda sahâbe arasında çıkan anlaşmazlık eksenindedir. Peygamber (s.a.v.)'e konuyu arz ettiklerinde bu ayetler inmiştir.³⁴⁰ Allah Teâlâ'nın: (فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ) "Allah'tan sakının ve aranızı düzeltin" sözü, aralarında husumet yaşandıktan sonra sorulduğuna işaret etmektedir. Allah Teâlâ'nın: (وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ) "Eğer mü'minler iseniz Allah'a ve Rasülü'ne itaat edin" sözü de yine buna işaret eder. Diğer dört görüş bu siyakın

³³⁹ Bkz. Mucâhid, *Tefsiru Mucâhid*, s. 357; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII/360; *Tefsiru'l Mâverdî, en-Nuket ve'l-Uyûn*, II/292; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, II/187; İbn Hibbân, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, V/268; İbn Âdil, *el-Lubâb fi Ulumi'l Kitâb*, IX/445.

³⁴⁰ Ayetin nüzul sebebi hakkında farklı rivayetler vardır ve bunların en doğrusu, *el-Muharrer fi Esbâbi'n Nüzûl* kitabında geçtiği gibidir. Bu da İbn Abbas (r.a.) ganimetler hakkında Bedir günü sahâbenin ihtilaf edip anlaşmazlığa düşmesine dair hadisidir. Senedi sahihtir ve ayetin siyakına uygundur. Şankîti'nin belirttiği gibi alimlerin cumhuru bunu kabul etmiştir. Bkz. el-Muzeynî, Halid b. Suleyman, *el-Muharrer fi Esbâbi Nüzûli'l-Kur'an min hilâli'l-Kutubi't-Tisa*, Dâru İbni'l Cevzî, Dammam - Suudi Arabistan, 1. baskı, H. 1427 - M. 2006, I/554.

dışındadır ve Bedir savaşı ve sonrasında yaşanan anlaşmazlıkla ilgisi yoktur. Bunları kabul etmek, ayeti Bedir savaşı ve sonrasındaki anlaşmazlıkla alakalı siyakından çıkarmak demektir. Oysa ne öncü seriyyelerle, ne de savaşız ganimetlerle bir alakası vardır.

İbn Atiyye burada ilk görüş olan bir bütün olarak ganimetleri tercih ederek şöyle demiştir: “Bu görüşlerin en önceliklisi ve en açığı, sebepleri ve ayetin indirildiği vakte uygunluğu açısından rivayetlerle desteklenen ilk görüştür.”³⁴¹ İkinci görüşü kabulünü de şöyle diyerek açıklar: “Bu da aynı zamanda ayete ve Bedir günü hakkındaki belirttiğimiz eserlere uygundur.”³⁴²

Örnek 2: Hud Suresi 91. Ayet

﴿قَالُوا يُشْعَبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرُّكَ فِينَا ضَعِيفًا﴾

“Dediler ki: Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve içimizde seni cidden zayıf (âciz) görüyoruz! Eğer kabilen olmasa, seni mutlaka taşıyarak öldürürüz. Sen bizden üstün değilsin.”

Delilin konusu:

“İbn Cerîr, ve Kadı Şüreyk’ten *ضَعِيفًا* kelimesinin göz körülüğü olduğu rivayet edilmiştir. Yine beden zayıf düşmesi diyenler de vardır. İbn Atiyye der ki: ‘Göz ve beden zayıflığı ile ilgili bu görüşlerin hiç birine dair delil yoktur. Buradaki ‘zayıf’ kelimesi, zayıf destek ve yardım’ anlamındadır. Çünkü Şuayb’ın kafir kavminin gözü onun üzerindeydi.”³⁴³

³⁴¹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, IV/130. Bu müfessirlerin çoğunun da sözüdür. Bkz. Ebu't-Tayyib el-Kınnecî, *Fethu 'l-Beyân fî Makâsidi 'l-Kur'an*, V/127.

³⁴² İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, IV/129.

³⁴³ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, V/9. وقيل: أنه كان ضرير البصر أعمى، وقيل: كان ناكل البدن. قال القاضي أبو محمد: وهذا كله ضعيف ولا تقوم عليه حجة بضعف بصره أو بدنه، والظاهر من قولهم: (ضعيفاً) أنه ضعيف الانتصار والقدرة، وأن رهطه الكفرة كانوا يراعون فيه

Müfessirlerin ayetteki (ضَعِيفًا) kelimesinin manası hakkında çeşitli görüşleri vardır.³⁴⁴

1. Âmâ. Bunu İbn Abbas, İbn Cubeyr ve Katâde söylemiştir. Yani gözleri görmüyordu. Zeccâc şöyle der: “Görmeyen eşeğe ‘Zayıf’ denir.”

2. Bedenen zayıf. İbn İsâ’nın görüşüdür.

3. Zelil. el-Hasen, Ebu Ravk ve Mukâtil’in görüşüdür. Ebu Ravk’a göre, Allah görme engelli veya müzmin hastalıklı bir peygamber göndermemiştir.

4. Az bilgili. Süddî’nin görüşüdür.

İbn Atiyye bu görüşlerin çoğunu belirttiikten sonra, görme bozukluğu veya bedensel yetersizlik görüşünü iki nedenle zayıf görür:

a) Delilsiz olarak zahirin terk edilmesi. Çünkü gözünün veya bedeninin zayıf olduğunu gösteren herhangi bir delil yoktur.

b) Ayetin siyakından zahir olan, yardım ve güç zayıflığıdır ki devamla şöyle geçer: “Eğer kabilen olmasa, seni mutlaka taşıyarak öldürürüz.” Destek gördüğü ve güç aldığı cemaat ve aşiretinde var olan gücü olumsuz görürler.

İbn Atiyye, ayetin mana ve siyakına uygun olmadığından bu iki görüşü reddeder ki doğrudur. Müfessirlerin birçoğu da bu görüştedir.³⁴⁵ İbn Atiyye bu yönü zayıf gördüğüne ilişkin olarak üçüncü bir sebep olarak Râzî’nin görüşünü ilave ederek şöyle der: “Razi’nin görüşü şudur: Bize göre bu yön kabul edilmez. Görmez misin ki şayet

³⁴⁴ Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV/458; İbn Ebi Hatim, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm li-İbn Ebî Hâtim*, VI/2076; *Tefsiru'l-Mâverdî, en-Nuket ve'l-Uyûn*, II/499; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, II/398; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, IX/91; İbn Hibbân, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, VI/201; İbn Âdil, *el-Lubâb fi Ulumi'l-Kitâb*, X/552.

³⁴⁵ Bkz. İbn Hibbân, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, VI/201; İbn Âdil, *el-Lubâb fi Ulumi'l-Kitâb*, X/552; Ebu't-Tayyib el-Kinnevî, *Fethu'l-Beyân fi Makâsidi'l-Kur'an*, VI/235; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XII/149.

‘İçimizde seni âmâ görüyor’ denseydi fasit olurdu. Çünkü âmâ içimizde olsun ya da olmasın âmâdır.”³⁴⁶

Örnek 3: Furkan Suresi 61. Ayet

﴿تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا﴾

“Gökte burçları var eden, onların içinde bir çerağ (güneş) ve nurlu bir ay barındıran Allah, yüceler yücesidir.”

Delilin konusu:

“Bazı müfessirler البروج kelimesinin cennetteki saraylar olduğunu bazıları büyük yıldızlar olduğunu söylemişlerdir. Cennetteki saraylar olması, Allah’ın inkâr eden veya gaflet içinde olanlara karşı gözle görülebilen bir hüccet olarak dikkatleri çekilmesi bağlamına uygun düşmez.”³⁴⁷

Müfessirlerin ayetteki (بُرُوجًا) kelimesinin manası hakkında çeşitli görüşleri vardır.³⁴⁸

- 1- Hareketli yıldızların evreleri. İbn Abbas’ın görüşüdür ki 12 evre vardır.
- 2- Gökteki saraylar. İbn Abbas, Muhammed b. Kâ’b el-Kurazî, rivayetlerinden birinde Ebu Sâlih, İbrahim en-Nehaî ve el-A’meş bu görüştedir.
- 3- Yıldızlar. Mucâhid, Katâde, ve Mukâtil’in görüşüdür. Ebu Sâlih şöyle der: “Bunlar büyük yıldızlardır.”

³⁴⁶ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XVIII/391.

³⁴⁷ İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, VI/452. وقال بعض الناس «البروج» القصور في الجنة، وقيل: البروج: الكواكب العظام، وهذا نحو ما بيناه إلا أنه غير ملخص، وأما القول بأنها قصور في الجنة فقول يحط غرض الآية في التنبيه على أشياء مدركات تقوم بها الحجة على كل منكر لله أو جاهل به

³⁴⁸ Bkz. et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX/288; ez-Zeccâc, *Meânî’l-Kur’an*, IV/73; İbn Ebi Hatim, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm li-İbn Ebî Hâtim*, VIII/2716; en-Nehhâs, *Meânî’l-Kur’an*, II/134; el-Maverdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, IV/153; el-Vâhidî, *et-Tefsîr el-Basît*, XVI/562; el-Beğavî, *Meâlimu’t-Tenzîl fî Tefsîri’l-Kur’an*, VI/92; İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, VI/452; İbnu’l-Cevzi, *Zâdu’l-Mesîr*, II/526.

4- Cennetteki saraylar. İbn Atiyye, kimseye atfetmeksizin zikreder.

İbn Atiyye bu görüşlerin çoğunu belirttiikten sonra cennetteki saraylar olduğu görüşünü reddeder. Çünkü gözle görülebilen olgulara dikkat çekilen ve Allah'ın inkâr eden yahut gaflet içinde olarak karşı hüccet getiren ayetin siyaki ile bağdaşmaz.

Görüşün sahibi belliyse İbn Atiyye'nin itirazı yerindedir. Ancak bu görüşü kimseye atfetmemiş, akabinde el-A'meş'in görüşüne yer vermiştir: "Abdullah'ın arkadaşları bunu "gökteki saraylar" şeklinde okuyarak sanki bu doğrudan kast ediyorlardı. Görünen o ki bununla cennetteki sarayları değil, bilakis gökte bekçileri olan sarayları kast ediyorlardı. Müfessirlerin çoğu bunu açıklamıştır."³⁴⁹ Buna göre İbn Atiyye'nin itiraz ettiği sorun doğru değildir.

Taberî burada muradın saraylar olduğu görüşündedir.³⁵⁰ İbn Kesir'in tercihi ise bunların büyük yıldızlar olduğu şeklinde olup devamla şöyle der: "Bunlar olsa olsa bekçileri bulunan saraylar olarak büyük yıldızlardır ki böylece iki görüş birleştirilmiş olur."³⁵¹ Ancak biz ilk görüşü tercih etmeyi daha evla görüyoruz: Bunlar, gökteki saraylar mesabesinde "burçlar" olarak adlandırılan hareketli yedi yıldızın evreleridir. Çünkü bu yıldızlar belirli menzillere sahiptir.³⁵² Bunun bazı sebepleri vardır:

a) Bu görüş, söz konusu görüşler arasını birleştirir: Gökteki yüksek saraylara benzeyen büyük yıldızların evreleri.

b) Dildeki aslına daha yakındır. Çünkü Araplar nezdinde buna çoğunlukla hareketli yedi yıldızın menzilleri denir.³⁵³

³⁴⁹ A.g.e.

³⁵⁰ Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX/289.

³⁵¹ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, VI/120.

³⁵² Zemahşerî, Vâhidî, İbn Atiyye, Kurtubî, Râzi ve diğerleri bunu tercih etmiştir. Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/289; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, s. 783; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/452; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIV/479; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XIII/65; İbn Hibbân, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, VIII/ 124; İbn Âdil, *el-Lubâb fi Ulumi'l Kitâb*, XIV/560.

³⁵³ (Burûc) kelimesinin müfredi (burç)'tur ve Arap dilinde dört anlamda kullanılır: Müstakil yüksek bina, sağlam kale, büyük ev yada Araplarca bilinen hareketli yıldızların menzilleri. Bkz. el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XI/40; İbn Manzur, *el-Lisân*, II/ 212; Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiyye el-Muâsıra*, I/182.

c) Yine ayetteki (وَجَعَلَ فِيهَا) kavlinde, -râcih görüşe göre³⁵⁴ (البروج) kelimesine ait zamir de bunu teyit etmektedir. Yani bu burçlara, yörüngelere aydınlatan güneşi ve nurlu ayı koyduk. Yıldızlar, gezegenler veya saraylar olsaydı güneş ve ay nasıl konulurdu?

Örnek 4: Mu'minûn Suresi 71. Ayet

﴿وَلَوْ أَتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ﴾

“Eğer hak, onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı, mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunanlar bozulur giderdi. Hayır, biz onlara şan ve şereflerini getirdik; fakat onlar kendi şereflerine sırt çevirdiler.”

Delilin konusu:

“İbn Cureyc ve Ebû Sâlih'e göre (الحق) kelimesinin manası Allah (cc)'tir. İbn Atiyye der ki: 'Bu, ayetin yapısına uygun değildir. Kim bunun Alah olduğunu ifade ederse اتَّبَعَ kelimesinin anlamını dağıtmış ve ayette zikredilen 'fesat' kelimesinin cümledeki bağlamını zora sokmuş olur.’”³⁵⁵

Müfessirlerin ayetteki (الحق) kelimesinin manası hakkında üç görüşü vardır:³⁵⁶

1. Allah Subhânehu ve Tealâ'dır. Mucâhid, İbn Cureyc, Mukâtil, Süddî ve diğerleri bu görüştedir.
2. Kur'an'dır. Ferra ve Zeccâc bu görüştedir.

³⁵⁴ Râzî bu hususta şöyle der: “Şayet 'Niçin Allah Teâlâ'nın bu kavlini burçlara değil de gökyüzüne atfetmek caiz olmaz' denirse, deriz ki burçlar daha yakındır ve zamirin buna atfedilmesi daha evladır.” Bkz. er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXIV/479.

³⁵⁵ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/311-312. وهذا ليس. قال القاضي أبو محمد: ومن قال إن الحق في الآية تعالى تشعبت له لفظة «اتَّبَعَ» وصعب عليه ترتيب الفساد المذكور في الآية من نط الآية، ومن قال إن الحق في الآية تعالى تشعبت له لفظة «اتَّبَعَ» وصعب عليه ترتيب الفساد المذكور في الآية

³⁵⁶ Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/196; el-Maverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, IV/62; el-Vâhidî, *et-Tefsîr el-Basît*, XVI/34; el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*, V/424; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, III/267; İbn Cezzî, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, II/54; eş-Şevkânî, *Fethu'l Kadîr*, III/583.

3. Bâtılın zıddı olan haktır. Zemahşerî, İbn Atiyye, ve İbnu'l Cezzî bu görüştedir.

İbn Atiyye, burada “Hak”tan kast edilenin Allah olduğu şeklindeki ilk görüşü belirttikten sonra siyaka dayalı olarak iki yönden bunu zayıf görür.

a. Ayetin akışına uygun değildir ve bu ayette belirtilen haktan kasıt öncesinde belirtilen haktır. Allah Tealâ şöyle buyurmuştur: (وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ) “Onların çoğu ise haktan hoşlanmamaktadırlar.” Dolayısıyla burada muradın Allah Subhânehu olması doğru değildir. Şu halde evla olan, buradaki hakkın, batılın zıddı olan müstakim ve doğru olarak tefsir edilmesidir. Bu, ayetlerin manasına uygun ve tutarlıdır.

b. (اتَّبَعَ) lafzı da karmaşıktır ve ayette belirtilen fesadın tertibi zordur. Bundan kasıt, (اتَّبَعَ) lafzının, ‘Eğer hak onların hevalarına uyup ikrar etseydi’ anlamında istiâredir. Oysa görüyoruz ki Allah Tealâ, milletlerin kafir olmalarını ve hevalarına uymalarını ikrar etmiş, ama göklerin fesadı hâsıl olmamıştır. Burada fesat manası doğru olmamaktadır. Ancak bâtılın zıddı olan hak olur da onların fâsit hevâlarına uysaydı, işte o zaman her şeye fesada uğrardı ki fesat manası bu şekilde tam oturmaktadır.

Dolayısıyla İbn Atiyye ve beraberindekilerin tercihi, ayetin anlaşılmasına daha yakındır ve ayetin siyakına uygun ve bağlantılıdır. Ayrıca iki görüşe de aykırı değildir, hatta içermektedir. Kur’an da aynı zamanda Muhammed (s.a.v.)’in getirdiği haktır.

II. Ayetin Manasını Açıklamada Siyaki Delil Göstermek:

İbn Atiyye, tefsircilerin ihtilaf ettikleri bir ayetin manasını açıklarken siyaki temel alır. Kimi zaman ayetin siyakından anlaşılan zahir ile, kimi zaman öncesi ile sonrası arasındaki bağ ile delil gösterir. Kullandığı üslup iki kısma ayrılabilir:

1. Ayetin manası hakkında söylenenler arasında tercih yapmak için siyakı delil göstermek:

İbn Atiyye ayetin manası hakkında söylenenler arasında tercih yapmak için tefsirinin bazı yerlerinde siyakı delil göstermiştir. Bunların en önemlileri şunlardır:

Örnek 1: Tevbe Suresi 73. Ayet

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاَعْلُظْ عَلَيْهِمْ﴾

“Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir!”

Delilin konusu:

“Münafıklara karşı cihat, dil ile veya yüzüne karşı şiddet ve hoşnutsuzluk göstermek vb. şekillerde olur. Nitekim Rasülullah (sav) “Mücahit Allah’a itaat üzere kişinin kendiyle mücadelesidir” buyurmuştur. Kişinin kendiyle mücadelesi hakka ittiba etmek ve shehevî arzularıyla mücadele etmek şeklinde olur. Bu, ayetin anlamına uygundur.”³⁵⁷

Müfessirler, bu ayetin tefsirinde kâfirlere karşı cihadın kılıçla olacağında ittifak ederken, münafıklara karşı cihat konusunda ihtilaf edip üç görüş öne sürmüşlerdir:³⁵⁸

1. Eliyle cihat etmek, güç yetiremezse diliyle ve kalbiyle, yine güç yetiremezse yüzüne karşı hoşnutsuzluk göstermekle olur. İbn Mes’ud söylemiştir.
2. Dille cihat edilir. Kâfirlere karşı cihat ise kılıçla olur. İbn Abbas’ın görüşüdür.
3. Kâfirlere karşı cihat kılıçla, münafıklara karşı cihat üzerlerine hadleri uygulamakla olur. el-Hasen ve Katade söylemiştir.

³⁵⁷ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, IV/363. «وَجِهَادِ الْمُنَافِقِينَ بِاللِّسَانِ وَالتَّعْنِيفِ وَالاكْفَهَارِ فِي وَجْهِهِ، وَنَحْوِ ذَلِكَ، أَلَا تَرَى أَنَّ مِنْ أَلْفَاظِ الشَّرْعِ قَوْلَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «وَالْمُجَاهِدُ مِنَ جَاهِدٍ نَفْسُهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ»، فَجِهَادِ النَّفْسِ إِنَّمَا هُوَ مُصَابِرَتُهَا بِاتِّبَاعِ الْحَقِّ وَتَرْكِ الشَّهَوَاتِ، فَهَذَا الَّذِي يَلِيقُ بِمَعْنَى هَذِهِ الْآيَةِ

³⁵⁸ Bkz. İbn Kuteybe, *Ğaribu'l-Kur'an*, s. 165; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV/357; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, II/ 461; İbn Ebi Hatim, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm li-İbn Ebi Hâtim*, VI/1841; *Tefsiru'l Mâverdí*,

İbn Atiyye burada İbn Abbas'tan yapılan rivayeti tercih etmiştir. Münafik kendisini İslam ile gizlemiş kişi olduğundan, ona karşı dille ve sertlik göstererek cihat edilir. Kâfirin hükmü olan elle ve kılıçla cihat edilmez. Münafik küfrünü açıkça ilan ederse, küfür dairesine girmiş olur ki bu durumda elle cihat edilmesi caiz olur. Ayrıca cihadın cehd, çaba harcamaktan ibaret olduğunu ve ihtiyaca göre çeşitlendiğini açıklamıştır. Üstelik lafızda, cihadın kılıçla, dille veya başka herhangi bir yolla olacağına delalet eden bir şey yoktur. Dolayısıyla kâfirlere karşı kılıçla cihat, münafıklara karşı dille cihat şeklinde tefsir edilmesi, kafir ile münafığın hükmü arasında ayırım yaparak ayetin akışına en yakın ve ayete anlamaya en uygun yaklaşımdır. Nitekim Peygamber (s.a.v.)'in Medine'de kendilerini gizleyen münafıkları bırakmış, ikiyüzlülüklerini bildiği halde onlara karşı savaşmamıştır.

İbn Atiyye'nin bu ayetlere ilişkin tefsiri, belirttiği sebeplerden ötürü doğruya en yakın görüştür. Hadlerin uygulanmasından söz edilmesine gelince, bunun ayetin konusuyla bir alakası yoktur. Çünkü hadler münafık olsun, olmasın herkese uygulanır. el-Kâdî şöyle der: “Bu görüş anlamsız, çünkü vacip olan, haddi yalnızca münafıklara uygulamak değildir. Bunun nifak konusuyla bir alakası yoktur.”³⁵⁹

Örnek 2: Nahl Suresi 75. Ayet

﴿صَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَمَن رَّزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾

“Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? Doğrusu hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu (bunu) bilmezler.”

Delilin konusu:

³⁵⁹ en-Nuket ve 'l-Uyûn, II/382; el-Vâhidî, et-Tefsîr el-Basît, X/ 552; İbnu'l-Cevzi, Zâdu'l-Mesîr, II/278.
er-Râzî, Mefâtîhu'l-Ğayb, XVI/103.

“Mücâhid ve Dahhâk ‘bu ve bundan sonraki örnek Allah (cc) ve putlar içindir’ dermiştir. İbn Atiyye der ki: ‘En doğru görüş budur. Zira ayetin anlam bütünlüğü olarak öncesi ve sonrası ile Allah’ın emirlerini açıklama, putları reddetme amacını taşımaktadır.’³⁶⁰

Ayette hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile dilediği gibi davranabilen irade sahibi bir hür kişi arasında bir karşılaştırma vardır ve herhangi bir akıl sahibi için iki durumun denk olmayacağı beyan edilmiştir. Allah akıl sahiplerine böyle misal vermiştir. Ancak müfessirler bu misal hakkında iki görüş ortaya koymuştur:³⁶¹

1. Allah kafir ve mümin için misal vermiştir. Başkasının malı olmuş köle kafir iken, güzel bir rızıkla rızıklandırdığımız mümindir. Bu, İbn Abbas ve Katâde’nin sözüdür.

2. Allah Teâla kendisi ve putlar için misal vermiştir. Çünkü O, her şeye sahiptir, putlar ise hiçbir şeye sahip değildir. Bu da Mücâhid, Dahhâk, ve Süddî’nin görüşüdür.

İbn Atiyye bu görüşleri belirttikten sonra buradaki misalin Allah Teâla ile putlara verildiği görüşünü tercih etmiştir. Çünkü ayetin öncesi ve sonrası ile olan siyakı Allah’ın emrini açıklamak ve putları reddetmekle alakalıdır.

İbn Atiyye’nin bu tercihi isabetlidir ve siyakı bağlamında ayeti anlamaya daha yakındır. Çünkü ayetin öncesi ve sonrası tevhidi ispat etmek ve şirk koşanları reddetmek hakkındadır. Ayetin bu ilk manaya hamledilmesi, çoğu müfessir tarafından da tercih edilmiştir. Kurtubi der ki: “İlim ve tevil ehlinin cumhuru bu görüştedir.”³⁶²

³⁶⁰ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, V/388. وقال مجاهد، والضحاك: هذا المثال، والمثال الآخر الذي بعده، إنما هو الله تعالى والأصنام، قال القاضي أبو محمد: وهذا التأويل أصوب؛ لأن الآية تكون من معنى ما قبلها وما بعدها في تبين أمر الله تبارك وتعالى والرد على الأصنام

³⁶¹ Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/261; İbn Ebi Hatim, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm li-İbn Ebî Hâtim*, VII/2292; *Tefsîru'l-Mâverdí, en-Nuket ve'l-Uyûn*, II/204; el-Vâhidî, *et-Tefsîr el-Basît*, XIII/143; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/622; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, II/573; İbn Abbas, *Tenvîru'l-Mikbâs*, s. 227.

³⁶² Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/622; el-Vâhidî, *et-Tefsîr el-Basît*, XIII/145; es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, III/189; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, 20/247; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, X/147;

Örnek 3: Enbiya Suresi 30. Ayet

﴿أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمُوتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا﴾

“İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?”

Delilin konusu:

“Bazı müfessirler yağmurdan önceki gökyüzünün hali ile bitki çıkmadan önceki yeryüzünün haline ratk denir. Allah’ın (cc) onları yağmur ve bitki ile yarması ise fetk ile ifade edilmiştir. Hasan el Basrî’nin görüşüne göre bu durumda hem ibret sunma, hem de sayısız nimete somut bir şekilde gösterme vardır. Bu, ﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا﴾ ifadesine de uygun düşer.”³⁶³

Ratk: Bir şeyi parçaları arasında bağlantı ve bitişiklik. Fetk: Zıddı. Parçalar arasında ayrılık ve uzaklaşma.³⁶⁴ Müfessirlerin ayetteki bu kelimelerin tevili hakkında üç görüşü vardır:³⁶⁵

1. Gökler bitişikti ve yağmur vermiyordu, yeryüzü de bitişikti ve ekin vermiyordu. Yağmurla ayrıştı, ekin vermeye başladı. Abdullah b. Dinar, İbn Abbas’tan rivayet etmiş, Ata, İkrime, bir rivayetinde Mücâhid, Dahhâk ve diğerleri de bunu söylemiştir.

2. Gökler ve yeryüzü bitişikti, sonra Allah Teâla ayrıştırdı. el-Avfi, İbn Abbas’tan rivayet etmiş, el-Hasen, Said İbn Cubeyr, ve Katâde de bunu söylemiştir.

İbnu’l Kayyim, *et-Tefsîru’l-Kayyim*, s. 354; el-Kâsîmî, *Mehâsinu’t-Te’vîl*, VI/392.

³⁶³ İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, VI/163. وقالت فرقة: السماء قبل المطر رتق، والأرض قبل النبات رتق، ففتقهما تعالى بالمطر والنبات. وهذا قول حسن يجمع العبرة وتعدد النعمة والحجة بمحسوس بين، ويناسب قوله تعالى: ﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا﴾ أي: من الماء الذي أوجده الفتق، فيظهر معنى الآية ويتوجه الاعتبار

³⁶⁴ Bkz. İbn Manzur, *el-Lisân*, X/114; ez-Zubeydî, *Tâcu’l-Arûs*, XXV/331.

³⁶⁵ Bkz. el-Ferra, *Meâni’l-Kur’an*, II/201; et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII/431; ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’an*, III/390; İbn Ebi Hatim, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm li-İbn Ebî Hâtim*, VIII/2450; el-Maverdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, III/444; İbnu’l-Cevzi, *Zâdu’l-Mesîr*, III/189.

3. Yeryüzünden altı yer ayrışıp yedi olmuş, Gökyüzünden de altı gök ayrışıp yedi olmuştur. Süddî şeyhlerinden, İbn Ebu Necih de Mücâhid'den rivayet etmiştir.

İbn Atiyye bu yorumları belirttikten sonra ilk görüşe meyletmiş ve üç sebeple daha uygun görmüştür.

a) Bu görüş, yağmur ve ağaçlarla bitişik yeryüzünün ayrılması ölçüsü ile yağmurun düşmesi ve ekinlerin yetişmesiyle nimetlerin çoğalması arasını birleştirmektedir.

b) Açık ve hissedilir bir hüccet ortaya koymaktadır. Çünkü yağmurun inişi ve ekinlerin yetişmesi gözle görülür. Oysa diğer iki görüş böyle değildir. Bunları görmek için kalp gözüyle yorumlanması gerekir.

c) Ayetin siyakına uygundur. Çünkü akabinde Allah Teâla şöyle buyurmuştur: *وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ* “Yaşayan her şeyi su sayesinde canlı kıldık.” Yani, ayrışma sonucu ortaya çıkan su sayesinde her şeye can verdik.

İbn Atiyye'nin buradaki tercihi ve öncesinde Taberî'nin tefsirinde belirtip desteklediği görüş budur.³⁶⁶ İbn Âşûr ise bu görüşleri birleştirme yoluna gidip şöyle der: “Açıktır ki ayet, ‘ratk’ ve ‘fatk’ lafızlarının tahakkuk ettiği her şeyi kapsamaktadır. Çünkü hepsini birleştiren genel bir manaya itibar etmeye engel yoktur. Dolayısıyla ayet, hem tüm insanlara genel olan bir ölçüyü, hem de görüş ve ilim ehline özel bir ölçüyü kapsamış olmakta, bu tefsirin giriş bölümlerinde işaret ettiğimiz ilmî Kur'an mucizelerinden biri olmaktadır.”³⁶⁷

Örnek 4: Meryem Suresi 96. Ayet

﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا﴾

“İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için çok merhametli olan Allah, (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır.”

Delilin konusu:

³⁶⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII/433.

“Ayetin mana olarak öncesi ile ilişkilendirmek mümkündür. Yani Allah göklerde ve yerde olanların onun ubudiyetini kabul etmiş olarak huzuruna geleceğini ve onların gönüllerinde bir sevgi yaratacağını bildirmektedir.”³⁶⁸

el-Vud: Sevgi ve muhabbet. Müfessirlerin, bu ayette sevgi ve muhabbetin müminlere ait kılınması hakkında çeşitli görüşleri vardır.³⁶⁹

1. Dünyada onlar için yaratılmışların kalbinde bir sevgi yaratacaktır. İbn Abbâs, Mucâhid, Katâde ve Saîd İbn Cubeyr bu görüştedir.

2. Müşrik arkadaşlarından ayrıldıkları için gönüllerinde bir sevgi yaratacaktır. Abdurrahman b. Avf'ın hicreti hakkında nazil olmuştur.³⁷⁰

3. Onlar için bir sevgi yaratacaktır. Ali b. Ebu Talha, İbn Abbas'tan dünyada olsun, ahirette olsun mutlak olduğunu rivayet etmiştir.

4. Meleklerin kalbinde onlar için bir sevgi yaratacaktır. el-Vâhidî rivayet etmiştir.

5. Kıyamet günü, meleklerin ve müminlerin kalplerinde onlar için bir sevgi yaratacaktır. Bunu İbn Atiyye söylemiş, Zemahşerî de benzeri bir görüş belirtmiştir.

İbn Atiyye bu görüşlerin bir kısmını belirttikten sonra, ayetin öncesiyle birlikte siyakın desteklediği muhtemel görüşü belirtir. Nitekim siyak, kıyamet gününün vasfı hakkındadır ve herkes o gün ubudiyet ve infirad halinde bulunur. Allah Teâla, o zaman mü'min kullarına duyduğu sevgiyi gösterir.

³⁶⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XVII/56.

³⁶⁸ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/74. قال القاضي: ويحتمل أن تكون الآية متصلة بما قبلها في المعنى، أي إن الله تعالى لما أحرر

عن إتيان كلِّ مَنْ في السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ في حالة العبودية والافتراق أنس المؤمنين بأنه سيجعل لهم في ذلك اليوم وُدًّا

³⁶⁹ Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII/261; el-Maverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, III/391; el-Vâhidî, *et-Tefsîr el-Basît*, XIV/340; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/47; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/74; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, III/148; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXI/567;

³⁷⁰ İbn Kesir şöyle der: “Taberî, bu ayetin Abdurrahman b. Avf'ın hicreti hakkında indiğine dair bir eser rivayet etmiştir ki bu hatalıdır. Çünkü bu surenin tamamı Mekkî olup hicretten sonra bu surenden bir şey inmemiştir. Ayrıca bunun senedi de sahih değildir.” İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, V/269.

İbn Atiyye'nin buradaki sözü makbuldür ve ayetin siyakına uygundur. Ancak evla olan, Peygamber (s.a.v.)'in bu ayete ilişkin tefsirine uymaktır. Tirmizi, Ebu Hureyre'den şöyle rivayet etmiştir: “Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: ‘Allah bir kulunu sevdiği zaman Cebrail’i çağırır ve ‘Ben filanı seviyorum, sen de sev’ diye emreder. Sonra semâya seslenir... Sonra yeryüzü halkı içinde ona bir sevgi indirilir... Zira Allah Teâla şöyle buyurur: إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا “İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için çok merhametli olan Allah, (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır.” (Hadisin sonuna kadar...)”³⁷¹

Kurtubî bu görüşleri birleştirme yoluna giderek şöyle der: “Kişi dünyada seviliyorsa ahirette de sevilir. Zira Allah Teâla, takvalı mü’minden başkasını sevmez ve tertemiz bir ihlastan başkasına razı olmaz.”³⁷² Bu, dünya ve ahiretteki sevgi bütünleştiren güzel bir görüştür.

Örnek 5: Taha Suresi 12. Ayet

﴿إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى﴾

“Muhakkak ki ben, evet ben senin Rabbinim! Hemen pabuçlarını çıkar! Çünkü sen kutsal vâdi Tuvâ'dasın!”

Delilin konusu:

“Bana göre ayetin daha uygun bir başka anlamı vardır. Allah Teâla Musa'ya (as) ulaştığı bu makamda tevazu içinde olmasını emretmektedir. Zira insanlar Krallar huzurunda tevazularının son sınırını ayakkabılarını çıkararak gösterirler.”³⁷³

Ayette Allah Teâla, Musa (a.s.)'a pabuçlarını çıkarmasını emretmiştir. Alimler, pabuçlarını çıkarmasının sebebi konusunda çeşitli görüşlerle ihtilaf etmiştir:³⁷⁴

³⁷¹ Bu uzun hadisi Tirmizi rivayet etmiş ve şöyle demiştir: “Bu, hasen sahih bir hadistir.” Bkz. *Sünen-i Tirmizî*, V/317.

³⁷² el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XI/161.

³⁷³ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/82. وتحتل الآية معنى آخر هو الأليق بما عندي، وذلك أن الله تعالى أمره أن يتواضع لعظم الحال التي حصل فيها، والعرف عند الملوك أن تخلع النعلان ويبلغ الإنسان إلى غاية تواضعه، فكأن موسى عليه السلام أمر بذلك على هذا الوجه

³⁷⁴ Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII/278; İbn Ebi Hatim, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm li-İbn Ebî Hâtim*, VII/2417; el-Maverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, III/396; el-Vâhidî, *et-Tefsîr el-Basît*, XIV/367; es-Sem'ânî,

1. Mukaddes vadinin bereketinden ayaklarıyla yararlanması içindir. Bu, Ali b. Ebu Tâlib, el-Hasen ve İbn Cüreyc'in görüşüdür.

2. Çünkü pabuçları ölü eşek derisindendi. Bu ise Kâb, İkrime, ve Katâde'nin görüşüdür.

3. O mekanı tazim içindir. Keza tazim için hareme pabuçlarla girilmez. Said İbn Cubeyr söylemiştir.

İbn Atiyye pabuçlarını çıkarmasına bir başka sebep ve yön ekleyerek Allah Teâla'ya münacaat sırasında hüşu ve tevazu için olduğu görüşünü tercih etmiştir. Çünkü ayetlerin siyakı Allah Teala'nın, içerisinde bulunduğu yerin azameti karşısında mütevazı olmasını emretmesi hakkındadır. Keza kralların örfünde, insanın son derece mütevazı oluşunun bir göstergesi olarak pabuçlar çıkarılır.

İbn Atiyye'nin buradaki delillendirmesi güçlü değildir. Taberî'nin delillendirmesi ayetlerin siyakına daha uygundur. Taberî, ilk görüşü tercih ederek şöyle der: “Burada görüşlerin doğruya en yakın olanı, şöyle diyenlerin görüşüdür: Allah Teâla, vadinin bereketinden ayaklarıyla yararlanması için bunu emretmiştir. Çünkü mukaddes bir vadidir. Devamındaki ayette *إِنَّكَ بِالْوَادِي الْمُقَدَّسِ طَوَى* “Çünkü sen mukaddes vâdi Tuvâ'dasın” diye geçmesi açık bir delildir. Buna göre pabuçlarını çıkarmasını emretmesi belirttiğimiz hususlar sebebiyledir.”³⁷⁵

2. Ayetin manasında ifade edilenin zayıflığını göstermek için siyakı delil getirmek:

İbn Atiyye tefsirinin bazı yerlerinde ayetin manasında ifade edilenin zayıflığını göstermek için siyakı delil olarak getirmiştir. Bunun en açık örneklerinden birisi şu ayettir:

Tefsîru'l-Kur'ân, III/323; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, III/153.
³⁷⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII/279. Uyarlanarak nakledilmiştir.

Örnek 1: Enam suresi 25. Ayet

﴿وَمِنْهُمْ مَّنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كَلِمًا ءَايَةً لَا يُؤْمِنُوهَا حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُكَ يُجَادِلُونَكَ يُقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾

“Onlardan seni (okuduğun Kur'an'ı) dinleyenler de vardır. Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler, kulaklarına da ağırlık verdik. Onlar her türlü mucizeyi görseler bile yine de ona inanmazlar. Hatta o kâfirler sana geldiklerinde: «Bu Kur'an eskilerin masallarından başka bir şey değildir» diyerek seninle tartışırlar.”

Delil Konusu:

“*Taberî, İbn Abbas'ın bu konuyu onların ‘Siz ey Muhammed’e tabi olanlar! kendi kestiğinizi yiyorsunuz fakat Allah’ın kestiğini yemiyorsunuz’ ifadeleriyle örneklendirdiğini ifade etmektedir. Kâdı Muhammed ise ‘bu görüş hüküm üzerinde bir tartışmaya işaret ediyor, hâlbuki ayet Kur’ân-ı müdafaa konusunda bir tartışmayı içermektedir. Bana göre kesme konusuyla tefsir edilemez’ demiştir.*”³⁷⁶

Bu ayet müşriklerle peygamber (sav) ile mücadelesini anlatmaktadır. Onların mücadelesine dair müfessirlerden farklı iki farklı görüş serdedilmiştir:³⁷⁷

1. Kâfirler peygamberle sözleriyle mücadele ederlerdi. Ancak bu söz onların “Kur'an öncekilerin masalları” demeleri idi. Hasan el-Basrî bu görüştedir. {أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ} ifadesi ise öncekilerin olayları hurafeleri uydurmaları anlamına gelir gelmektedir.

³⁷⁶ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, III/339. وقد ذكر الطبري عن ابن عباس أنه مقل من ذلك قولهم: إنكم أيها المتبعون محمدا تأكلون ما قتلتم بذيحكم ولا تأكلون ما قتل الله. قال القاضي أبو محمد: وهذا جدال في حكم، والذي في الآية إنما هو جدال في مدافعة القرآن، فلا تتفسر الآية عندي بأمر الذبح

³⁷⁷ Taberî, *Camiu 'l-Beyân*, XI/310; İbn Ebi Hatim, *Tefsiru 'l-Kur'ani 'l-Azîm li-İbn Ebî Hâtim*, IV/1276; Mâverdi, *en-Nuket ve 'l-Uyun*, II/104.

2. Bu ayet Kâfirlerin peygamber ile “kendi kestiğınızı yiyorsunuz ancak Rabbinizin kestiğini yemiyorsunuz” şeklindeki sözlü mücadelelerini anlatmaktadır. Bu görüş de İbni Abbas sahiptir.

İbn Atıyye onların bu görüşlerini zikrettikten sonra bunu kurban kesme ile açıklamaktan taraf olmamış ve burada kurban kesmenin hükmüyle ilgili bir mücadele şeklinde yanlış anlama olduğunu, hâlbuki ayetin siyakının Kur’ân-ı savunmak ve onun doğruluğunu ispat etmek sadedinde olduğunu ifade etmiştir.

İbn Atıyye’nin ikinci görüşü zayıf görmesi şu sebeplerden dolayı doğrudur:

a) İbn İbn Atıyye’nin ifade ettiği gibi bu görüş ayetin siyakıyla uygun değildir

b) Kur’ân açıkça onların mücadelelerinin ﴿إِنَّ هَذَا إِلَّا أَسْطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾ sözüyle olduğunu belirtmektedir ve ayetin nüzul sebebi de bunu desteklemektedir.³⁷⁸

c) Müşriklerin kurban kesme konusundaki mücadeleleri diye yorumlanan İbn Abbas rivayeti el-Avfi tarihiyle gelmiştir ve bu tarihi hadis âlimleri zayıf kabul edilmiştir.³⁷⁹ Müşriklerin ölü eti yemeyi helal görmeleri konusundaki mücadeleleri enam suresindeki 125. ayetin nüzul sebebi olduğu açıktır.³⁸⁰ Ravi’nin helal ve haram konusunda zikredilen bu görüşü burayla ilgili olduğunu zannederek hata ettiğini söylemek çok uzak bir görüş sayılmaz. Yani İbn Atıyye’nin dediği gibi bu görüş hüküm konusunda bir mücadeleyi içerir fakat söz konusu ayet Kur’ân müdafaası konusundaki mücadelelerini anlatmaktadır.

³⁷⁸ İbn Abbas Ebu Sâlih’in rivayetinde şöyle der: Ebu Süfyan b. Harb, Velid b. Mugire, Nadr b. Hâris, Rebia’nın oğulları Utbe ve Şeybe, Ümeyye ve Übey b. Halef Rasûlullah’ı (sav) dinlerler ve Nadr’a “Ebu Kuteyle! Muhammed ne diyor?” diye sorarlar. O da: “Onun ne dediğini bilmem de gördüğüm kadarıyla bi şeyler konuşuyor gibi dudaklarını hareket ettiriyor. Benim size geçmiş milletleri anlattığım gibi o da geçmişlerin masallarını anlatıyor” der. Zira Nadr önceki milletlerin hakkında çok konuşur Kureyşliler de onu dinlerlerdi. Bunu üzerine Allah da bu ayeti inzal buyurdu.” el-Vahidi, Esbâbu’n-Nuzul, s. 217.

³⁷⁹ Bu kişi Hasan b. Atıyye b. Sa’d el-Avfi’dir ve hadisi zayıftır. İbn Hibbân “babasından rivayet ediyor, ondan da oğlu Muhammed b. hasan rivayet ediyor” diyerek hadisi münker kabul etmiş, hem kendisi hem babası hem de her ikisine mesafeli durmuştur. Tehzibu’t-Tehzîb, II/294.

³⁸⁰ Ebu Davud, İkrime’den o da İbn Abbas’tan şöyle rivayet eder: “Şeytanlar dostlarına fısıldarlar” el-En’âm, 121 ayeti indiğinde müşrikler: “Allah’ın kestiğini yemeyin, kendi kestiğınızı yiyin.” Dediler. Bunun üzerine de “Allah’ın adını anılmadığı şeyleri yemeyin” el-En’âm, 121 ayeti nazil oldu. Ebu

Örnek 2: İsra Suresi 53. Ayet

﴿وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾

“Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Sonra şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.”

Delil Konusu:

“*‘Alimler ﴿الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ ifadesinin yorumunda ihtilaf ettiler. Bir grup لا إله إلا الله şeklinde bütün kulları kast ettiğini ifade ettiler. Bu görüşe göre لِعِبَادِي ifadesi bütün maklukatı kastetmektedir. Zira bütün kullar “Allah’tan başka ilah yoktur” demeye davet edilmişlerdir. Allah bu ifadeden sonra ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ﴾ sözünü getirdiğinden dolayı bu manaya hoş bir uygunluk arzetmez.*”³⁸¹

﴿الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ ayeti hakkında müfessirler iki farklı görüş ortaya koymuşlardır:³⁸²

1) “لا إله إلا الله” ifadesi şeklinde yorumlanmıştır. İbn Sîrîn bu görüştedir.

Nitekim İbn Hibban tefsirinde bu görüşü İbn Abbas’a nispet etmiştir.

2) Güzel diyalog yumuşak söz olarak yorumlanmıştır. Ancak bu davranışın kime gösterileceği konusunda da iki farklı görüş vardır:

a) İslam’ın ilk dönemlerinde Müslümanlara eziyet eden müşriklere karşı böyle bir tutum sergilenecektir. Yani bu durumda ayetin manası: Kâfirlerle diyaloga

Dâvud, Sünen, III/101.

³⁸¹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, V/495. ويلزم -على، فقالت فرقة: هي "لا إله إلا الله"، ويجيء قوله سبحانه بعد ذلك: ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ﴾ غير مناسب للمعنى إلا على تكره

³⁸² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/469; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII/2334; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, III/249; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, XIII/365; el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, V/99; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, III/30; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fî't-Tefsîr*, VII/67.

geçen Mümin kullarıma de ki: Güzel olanını söylesinler. Hasan el-Basri onlara söylenecek olan sözü: “Allah sana hidayet etsin” şeklinde yorumlamıştır. Ayetin nüzul sebebi hakkındaki gelen rivayetler bunu desteklemektedir.³⁸³

b) Müminlerin birbirleri ile olan ilişkileri kastedilmiştir. Bu durumda anlam: “Kullarıma de ki: “Birbirleriyle konuştuklarında güzel diyaloglar kursunlar” anlamına gelmektedir. Hasan el-Basri bunu da “Allah sana merhamet etsin, seni bağışlasın” şeklinde yorumlamıştır. Tartışma da bu ikinci görüş etrafında ortaya çıkmaktadır.

Bu iki madde bu ayet hakkında söylenenlerin özetidir. İbn Atıyye, İbn Sîrîn’e nispet edilen görüşü zayıf görmüştür. Zira böyle bir görüşe ancak uzak bir yorumla varılabilir. İbn Atıyye cumhura nispet ederek şöyle bir görüş tercih etmiştir: Güzel olan güzel diyalog kurmaktır. Hasan el-Basrî’nin ‘Allah sizi bağışlasın, size merhamet etsin’ sözündeki yorumla anlam birbiriyle örtüşmüş olacaktır.³⁸⁴

İbn Atıyye’nin bu görüşü daha önce Taberî tarafından ortaya konulmuştur.³⁸⁵ Bu sadece onun tercihi değildir ve bu görüş zikredilen görüşlerin çoğunu kapsayıcı, nüzul sebebine de uygun düşen bir yorumdur. Nitekim İbn âşûr şöyle der: “Buradaki eğitim ümmeti birbirlerine karşı güzel muamele ve yumuşak sözle eğitmektir. Zira söz amacını aşabilir. Karinesi ise ‘şeytan aranızda fitne sokar’ ifadesidir. Bir diğer yönüyle burada müşriklerle mücadele konusunda onların öfkelerini harekete geçirecek ve şeytanın aralarına fitne sokmak suretiyle müşriklerin öfkelerini ve tartışmayı artıracak bir diyalogdan kaçınmak konusunda bir eğitim söz konusudur.³⁸⁶

³⁸³ Ayetin nüzul sebebi hakkında iki görüş vardır: 1-) Müşrikler peygamberin (sav) ashabına eziyet ediyorlardı. Onlar bu durumu Rasûlullah’a (sav)şikâyet ettiler ve bu ayet indi. Ebu Salih İbn Abbastan bu şekilde rivayet eder. 2-) Kafir bir adam Ömer bin Hattab’a küfretti. Hz. Ömer bu duruma üzülmüştü. Bu ayet bunun üzerine nazil oldu. Mukatil bu görüştedir. el-Vâhidî, *et-Tefsîru’l-Basîd*, XIII/365; el-Begavî, *Meâlimu’t-Tenzîl fî Tefsîri’l-Kur’ân*, V/99; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, III/30.

³⁸⁴ İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, V/ 495.

³⁸⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVII/ 469.

³⁸⁶ İbn Aşûr, *et-Tahrîru’t-Tenvîr*, XV/ 132.

Örnek 3: İsrâ suresi 60. Ayet

﴿وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ﴾

“Hani sana: Rabbin, insanları çepeçevre kuşatmıştır, demiştik. Sana gösterdiğimiz o görüntüleri ve Kur'an'da lânetlenen ağacı, ancak insanları sınamak için meydana getirdik. Biz onları korkuturuz da, bu onlara, büyük bir azgınlıktan başka bir şey sağlamaz.”

Delil Konusu:

“*Taberî âyetin manasıyla ilgili olarak şöyle der: Ey Muhammet! Allah seni öldürmelerine veya kâfirlerden sana gelecek olan bir kötülüğe karşı seni tamamen kuşatmış, koruması altına almış ve onları senden uzak tutmuştur. Sen hiç bir mahlûktan çekinmeden tebliğ görevini yerine getir. Âyetteki bu ifade çok açıktır Hasan b. Ebi'l-Hasan'dan ve Süddî'den de buna benzer bir görüş rivayet edilmiştir. Ancak bu, âyetin sonrasıyla tamamen uyumsuz bir görüştür.*”³⁸⁷

Müfessirler bu ayetin yorumu konusunda üç farklı görüşe ayrılmışlardır:³⁸⁸

- 1) Allah'ın ilmi insanları kuşatmıştır. Bu görüşü Ebû Sâlih İbn Abbastan rivayet etmektedir. Rebi' b. Enes de aynı görüştedir.
- 2) Allah'ın kudreti insanları kuşatmıştır. İnsanlar Allah'ın ‘kabza’sındadır. Bu görüş Mücahid’e aittir.
- 3) Peygamberin risaletini engellemek için onu öldürmek isteyenlerle peygamber arasında engel konulması kast edilmiştir. Hasan ve Katade de bu görüştedir. Taberî de bu ayeti bu şekilde yorumlamış, lafzi olarak uygun olsa da Taberî'nin

³⁸⁷ İbn Atrıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, V/503. قال الطبري: معنى قوله: وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ أَي: فِي مَنَعِكَ يَا مُحَمَّد. وَحَيَاتِكَ وَحِفْظِكَ، فَالْأَيَّةُ إِخْبَارٌ لَهُ بِأَنَّهُ مَحْفُوظٌ مِنَ الْكُفْرَةِ، آمِنٌ أَنْ يُقْتَلَ أَوْ يُنَالَ بِمَكْرُوهِ عَظِيمٍ، أَي فَالتَّبْلِيغِ رِسَالَةَ رَبِّكَ، وَلَا تَتَهَيَّبُ أَحَدًا مِنَ الْمَخْلُوقِينَ، وَهَذَا تَأْوِيلٌ بَيِّنٌ جَارٌ مَعَ اللَّفْظِ، وَقَدْ رَوَى نَحْوَهُ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي الْحَسَنِ وَالسُّدِّيِّ، إِلَّا أَنَّهُ لَا يَنَاسِبُ مَا بَعْدَهُ مَنَاسِبَةً شَدِيدَةً

³⁸⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/479; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, III/253; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, XIII/37; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, III/34.

yorumunu zayıf kabul etmiştir. Nitekim ayetin siyaki buna uygun düşmez. Çünkü ayet İsrâ, Miraç ve ‘şecere-i melûne’den dolayı insanların fitneye düşmesi konusunu işlemektedir. İbn Atiyye ayetinin manasını İsrâ ve Miraç olayıyla ilişkilendirerek ve âyetin nüzul sebebini zikrederek³⁸⁹ şöyle der: “Bütün bunlardan sonra وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ

وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ

âyetinin manasını şöyle değerlendirmek güzel olur: Onların dalaletle düşmeleri ve hidayet üzere dilekleri üzere olacak. Sen kâfirin küfrüne üzülme! Bunu önemseme! Senin Rabbin onları kuşatmıştır. Onları ve onların işlerini görmekte bilmekte ve idare etmektedir. Senin rüyanı imtihan sebebi yapan odur.³⁹⁰ Taberî yorumunda lafzi göz önüne almış fakat zahire en yakın olanı anlama göre görüş beyan edememiştir. İbn Atiyye ise ayetin siyakını gözeterek, öncesi ve sonrası ile İsra hadisesinin zikrine bir zemin hazırladığını görmüştür.

Örnek 4: Nur suresi 37. Ayet

﴿رَجَالٌ لَا تُلِهِمْ بَحْرَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ ۝۳۷﴾

“Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.”

Delil Konusu:

“Müfessirler kalplerin ve gözlerin nasıl döndürüleceği konusunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bir grup, insanların hakikatleri açık seçik görmesi, müşriklerin ve dalalet ehlinin kalplerinin ve gözlerinin doğru inanışlara çevrilmesi şeklinde yorumlamışlardır. Diğer bir grup ise cehennem ateşine çevrilmesi şeklinde yorumlamıştır. Ayetin maksadı kıyamet gününün korkusunu tasvir etmektir. Fakat birinci

³⁸⁹ Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu ayetin nüzul sebebi İsra olayıdır. Ebû Ali, Ümmü Hânî’den İsra gecesinin sabahı bir grup müşrik Rasûlullah ile alay edecek ondan delil istediler. Rasûlullah (sav) onlara beyti makdisi tasvir etti ve karşılaştığı kervandan bahsetti. Bunun üzerine Velid b. Mugîre, “bu bir sihirbaz” dedi. Allah da جعلنا الرؤيا التي أرىناك إلا فتنة للناس و ما ayetini inzal buyurdu. Bu rivayetin benzerini İbn Münzir Hasan el-Basrî’den rivayet etmiştir. es-Suyûtî, Lubâbu’n-Nukûl, s. 124.

*görüş korku gerektirecek bir şey ifade etmezken, ikincisindeki cehenneme döndürülme ise kıyamet günü değil daha sonrasında olacaktır.”*³⁹¹

Müfessirler bu ayetteki gözlerin ve kalplerin döndürülmesi hakkında ortaya koydukları farklı görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür.³⁹²

1) Yeniden dirilişe inanan birinin kendisine vaad edilen konusundaki basiretinin artması; inanmayanın ise kıyamet günü karşılaşılaacağıyla bunu yakinen göreceği kast edilmiştir. Zeccâc ve İbn Kuteybe bu görüştedir.

2) Kalplerin ve gözlerin cehennem ateşine çevrilmesi kast edilmiştir. Maverdî bu görüştedir.

3) “Kalp boğaza gelince” anlamında bir mefhum söz konusudur. Gözlerde ise mahmurluğun gidip gözlerin fal taşı gibi açılması veya gören gözün kör olması kast edilmiştir. Mukatil b. Süleyman bu görüştedir. Dahhak da benzer bir görüş zikretmiştir.

4) Kalplerin kurtulma arzusuyla helak olma korkusu arasında gidip gelmesi kast edilmiştir. Gözlerin dönmesi ise kitapları sağdan mı verilecek; soldan mı verilecek diye etraflarına bakıp duracaklarını ifade etmektedir. İbn Cerîr ve İbn Abbas’tan bu şekilde rivayet edilmiştir.

İbn Atıyye bu görüşlerden bir kısmını zikretmiş, ayetin siyakına uygun düşmeyen görüşleri kabul etmemiştir. Zira ayetin siyakı kıyamet gününün korkusunu ve o korkuya eşlik eden dehşet ve ürpertiye tanımlamaktır. Korku ve dehşet anlamını ifade etmediği için Zeccac ve diğerlerinin görüşünü kabul etmemiştir. Maverdi’nin naklettiği ikinci görüşü ise kıyamet günüyle değil kıyamet gününden sonrası ile ilgili olduğu için reddetmiştir.

³⁹⁰ İbn Atıyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, V/503.

³⁹¹ İbn Atıyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, VI/392. يرى الناس الحقائق عيانا فتقلب قلوب الشاكين ومعتقدي الضلال عن معتقداتها إلى اعتقاد الحق على وجهه وكذلك الأبصار، وقالت فرقة: هو تقلبها على جمر جهنم. ومقصد الآية إنما هو وصف هول يوم القيامة. فأما القول الأول فليس يقتضي هولاً، وأما الثاني فليس التقلب في جمر جهنم في يوم القيامة، وإنما هو بعده

³⁹² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, III/201; et-Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, XIX/194; ez-Zeccâc, *Meâni 'l-Kur'ân*, IV/47; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, VIII/2609; el-Mâverdî, *en-Nuket ve 'l-Uyûn*, IV/107; Vâhidî, *et-Tefsîru 'l-Basîd*, XVI/298; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu 'l-Mesîr*, III/299.

İbn Atiyye'nin bu ayetin tefsiri konusunda Taberî'nin³⁹³ İbn Abbas'tan naklettiği görüşü tercih etmesi ve diğerlerini zayıf görerek reddetmesi doğru bir tespittir. Onun görüşü şu şekildedir: “Benim görüşüme göre ayetin manası o günün dehşetinden ve korkusundan dolayı kalpler ve yüzler endişeli, çalkantılı ve kurtulma arzusundan daha başka arzulara, yok olma korkusundan mahza bir korkuya, bir dehşet beklentisinden bir sonun beklentisine doğru dönmüştür.”³⁹⁴ İbn Atiyye bu görüşü zikrettikten sonra savaşlarda Arapların korkuyu izhar etmek için bu tanımlamaları kullandığını Arap şairlerinden örnekler vererek görüşünü desteklemiştir.

Örnek 5: Furkan Suresi 67. Ayet

﴿ وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا ٦٧ ﴾

“(O kullar), harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.”

Delil Konusu:

“Müfessirler bu ayetteki harcama konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım müfessir, ‘israf etmeyenleri’ itaat konusunda Allah yolunda kendilerini harcayanlar israf etmezler şeklinde; ‘israf edenleri’ ise az bile olsa Allah'a isyan konusunda kendilerini harcayanlar şeklinde tefsir etmişlerdir. Harcamayı kısımlar ise kendi hakkı olanı reddedenler şeklinde yorumlamıştır. İbn Abbas, Mücahit ve İbn Zeyd bu görüştedir. Avn b. Abdullah şöyle demiştir: ‘İsraf başkasının malını harcamaktır.’ Bütün bu görüşler ayetin lafziyle ilgisiz görüşlerdir itaat ve isyan, harcamadaki israf ve cimrilikle karıştırılmıştır.³⁹⁵

³⁹³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX/194.

³⁹⁴ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/392.

³⁹⁵ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/457. اختلاف المفسرون في الإنفاق، فعارة أكثرهم أن الذي لا يسرف هو المنفق في الطاعة وإن أفرط، والمسرف هو المنفق في المعصية وإن قل إنفاقه، وأن المقتتر هو الذي يمنع حقا عليه، وهذا قول ابن عباس، ومجاهد، وابن زيد. وقال عون بن عبد الله: الإسراف: أن تنفق مال غيرك. وغير هذا من الأقوال التي هي غير مرتبطة بلفظ الآية. وخلط الطاعة والمعصية بالإسراف والتقتير فيه نظر

Müfessirlerden harcamadaki saçıp savurma (israf) ve cimrilik etme (iktâr) konusunda gelen rivayetler şu şekilde özetlenebilir:³⁹⁶

1) İsrâf, Allah'a masiyette kendini harcama iktar, Allah için tahsis edilmesi gereken de kısıtlamadır. İbni Abbas, Mücahit Katade, İbn Cüreyc ve İbn Zeyd bu görüştedir.

2) İsrâf başkasının malını haksız yere yemektir Avn ibn Abdullah ibn Atebe bu görüştedir.

3) İsrâf harcamakta sınırı aşmaktır. İktâr ise gereksiz yere kısmaktır. İbrahim en-Nehâî bu görüştedir.

4) Layık olmayan hiçbir yere harcama yapmayanlar kast edilmiştir. Zira israf budur. İbn Sirin bu görüştedir. İbn Atiyye bu görüşleri zikrettikten sonra âyetin lafzi ve siyakiyla ilgili olmayan bütün görüşleri zayıf kabul eder. Zira ayetin siyaki itaat etme veya isyanla değil, harcamada israf ve cimrilik konusunu yermekle ve ikisinin arasında olmayı övmekle ilgilidir. Zaten Allah masiyetin azını da çoğunu da yasaklamıştır. Aynı şekilde başkasının malına saldırmak, başkasının malını yemek yasaklanmıştır. Âyette özellikleri belirtilen 'Allah'ın kulları' zaten bu özelliklerden uzaktırlar. İbn Atiyye bu konuda 'mübah olan şeylerin harcamasında ölçülü olma' tercih etmiştir. İnsanın başkasının hakkını veya ailesinin hakkını vb. zayi etmeden aşırıya gitmemesi şeriata uygun bir davranıştır. Yine aynı şekilde ailesini aç bırakacak şekilde kısmaması, cimrilik etmemesi gerekir. Bu konuda güzel olan orta yolda ve adil olmaktır. Taberî ve müfessirlerin çoğunluğu da bu görüştedir. es-Sa'lebî, el-Vâhidî, ez-Zemahşerî ve İbn Cüzey de aynı görüştedir.³⁹⁷

III. Ayetler Arası Manayı Açıklamada Siyaki Delil Göstermek:

İbn Atiyye siyaki olaylarla ilişkili olarak bazı ayetlerde kastedilen manayı elde etmenin bir dayanağı olarak görmüştür. Bu ayetlerin siyakından ayeti anlama ve manası

³⁹⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX/298; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, IV/155; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, III/ 328.

³⁹⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX/300; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, VII/147; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, XVI/583; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* III/292.

konusunda ileri sürülen görüşleri ispat etme veya reddetme sadedinde istifade etmiştir. Tefsirinde bunun en açık örnekleri şu ayetlerdir:

Örnek 1: Maide Suresi 116-120. Ayetler

المقطع الأول: ﴿وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يُعِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِهْتِنَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ فَالْتَهُ ففَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّمُ الْغُيُوبِ ۝ ۱۱۶ مَا قُلْتُ هُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ أَعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ۝ ۱۱۷﴾

المقطع الثاني: ﴿إِنْ تُعَدِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَعْفُرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝ ۱۱۸ قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ۝ ۱۱۹ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

Birinci Pasaj:

“Allah, kıyamet günü şöyle diyecek: “Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah’ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?” İsa da şöyle diyecek: “Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Hakkım olmayan bir şeyi söylemem, benim için söz konusu olamaz. Eğer ben onu söylemiş olsaydım, elbette sen bunu bilirdin. Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sende olanı bilemem. Şüphesiz ki yalnızca sen gaybları hakkıyla bilensin.” Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim: Benim de Rabbiniz, sizin de Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin (dedim.) Aralarında bulunduğum sürece onlara şahit (ve örnek) idim. Ama beni içlerinden aldığımda, artık üzerlerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen, her şeye hakkıyla şahitsin.”

İkinci Pasaj:

“Allah, şöyle diyecek: “Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür.” Onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah,

onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu büyük başarıdır. Göklerin, yerin ve bunlardaki her şeyin hükümrânlığı yalnızca Allah'ındır. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”

Delil Konusu:

“(Kıyamet gününde bir sahne) mealen İsa'nı (as)ifadesi şöyledir: Daha öncekiler gibi şimdi de kendisine azap sözü verilenler konusunda mülk sahibi sensin, dilediğini yaparsın. Sana itiraz edemem. Veya daha öncekilerde olduğu gibi tövbelerini kabul eder onları bağışlarsın zira sen aziz olan ve hükmünde hakîm olansın. Bu durumda da sana itiraz edilmez. Şayet sen onları azab edersen zaten onlar senin kulların. Bağışlarsan da senin bu zaten izzetin ve hikmetinin gereğidir. Bence bu görüş daha kabule şayandır. Diyaloğu sonrasiyla ilişkilendirerek anlamı güçlendirmektedir.”³⁹⁸

Bu ayetler Allah'ın İsa aleyhisselam'a hazırladığı bir sahneyi sergilemektedir. Bu sahnede Allah İsa aleyhisselama beni ve annemi Allah'ın dışında iki ilah edinin diye insanlara sen mi söyledin? diye sormaktadır. Bu sahnenin ortaya konulduğu zaman konusunda müfessirler ikiye ayrılırlar:³⁹⁹

- 1) Allah bu sözü kıyamet günü söylemiştir. İbn Abbas, İbn Cüreyc ve Katade bu görüştedir.
- 2) Allah'ın İsa'ya (as) bu sözü, onu dünyadan kendi katına yükselttiğinde söylemiştir. Süddi ve Meysere bu görüştedir.

İbn Atiyye birinci pasajdaki bu ayetleri tefsir sadedinde bu iki görüşü zikreder. Lugavî yönünü ve amacını açıklar. Ayetlerin ikinci pasajında ise bu sahnenin kıyamet

³⁹⁸ وهي -على قول من قال: (إن التوقيف هو يوم القيامة) - بمعنى: أن سبقت لهم كلمة. İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, III/306. العذاب كما سبقت فهم عبادك تصنع بحق الملك ما شئت لا اعتراض عليك. وإن تغفر لهم أي لو غفرت بتوبة كما غفرت لغيرهم فإنك أنت العزيز في قدرتك، الحكيم في أفعالك. لا تعارض على حال. فكأنه قال إن يكن لك في الناس معذبون فهم عبادك. وإن يكن مغفور لهم فعزتك وحكمتك تقتضي هذا كله. وهذا هو عندي القول الأرجح. ويتقوى بما بعده

³⁹⁹ et-Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, XI/234; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, IV/1253; es-Semerkindî, *Bahru 'l-Ulûm*, I/431; el-Mâverdî, *en-Nuket ve 'l-Uyûn*, II/87; İbnu 'l-Cevzî, *Zâdu 'l-Mesîr*, I/604.

günü olduğunun ortaya çıktığını ifade ederek bu görüşü tercih eder. Bu tercihinin ise **يَوْمٌ** cümlesini hesap gününe özgü bir ifade olmakla açıklar. Bu ifade ile birlikte düşünüldüğünde sanki iş bitirilmiş bağışlananlar için merhamet sözü azap edilenler için ise cehennem sözü gerçekleşmiş gibidir. Taberî Süddî'nin görüşünü tercih etmiş ve deliller getirmiştir⁴⁰⁰ ancak delilleri yeterli şekilde güçlü değildir.⁴⁰¹

İbn Atiyye'nin bu yorumu Arapların kullanımına da çok uzak bir görüş değildir. Nitekim müfessirlerin çoğu bu görüşü tercih etmişlerdir. İbn Cevzi bu görüşü Cumhura nispet eder.⁴⁰² İbn Aşûr ise üzerinde icma olduğunu söyler ve şöyle devam eder: “ **يَوْمٌ** ‘Peygamberlerin toplandığı gün’ ifadesi ‘doğrularda doğruluklarının fayda verdiği gün’ ifadesinde olduğu gibi Dünya için söylenecek bir söz değildir.⁴⁰³ ‘Hz. İsa'ya (cc) ibadet edilmesi’ de onun Allah katına yükselmesinden sonra meydana gelmiştir. Özetle Taberî ve onunla aynı fikirde olanlar lafzı önceleyen bir tercih yapmışlardır. İbn Atiyye ve diğerleri de ayetin siyakını öncelemişler ve mana ile ilişkilendirmeyi ön planda tutmuşlardır.

Örnek 2: Araf suresi 189-192. Ayet

المقطع الأول: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا

خَفِيْفًا فَحَمَّرَتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْنَا صُلْحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِيْنَ ۝ ١٨٩ ﴿

المقطع الثاني: ﴿لَمَّا آتَاهُمَا صُلْحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ۝ ١٩٠ أَيُّشْرِكُونَ مَا لَا

يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلِفُونَ ۝ ١٩١ وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفُسُهُمْ يَنْصُرُونَ ۝ ١٩٢ ﴿

⁴⁰⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/234.

⁴⁰¹

⁴⁰² İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I/604; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VI/374; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, I/251; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, III/232; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II/108.

⁴⁰³ İbn Aşûr, *et-Tahrîru't-Tenvîr*, VII/112.

Birinci Pasaj:

“Allah, sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir. (İnsan) eşiyile birleşince eşi hafif bir yük yüklenir (gebe kalır) ve (bir müddet) onu taşır. Gebeliği ağırlaşınca her ikisi de Rableri Allah’a, “Eğer bize iyi ve sağlıklı bir çocuk verirsen, elbette şükredenlerden olacağız” diye dua ederler.”

İkinci Pasaj:

“Fakat Allah onlara iyi ve sağlıklı bir çocuk verince de, Allah’ın kendilerine verdiği çocuk konusunda O’na ortaklar koşarlar. Allah, onların ortak koştukları şeylerden yücedir. Hiçbir şeyi yaratamayan, kendileri yaratılan şeyleri Allah’a ortak mı koşuyorlar? Hâlbuki onlar (edindikleri ilâhlar) ne onlara yardım edebilirler, ne de kendilerine yardım edebilirler.”

Delil Konusu:

“Taberî ve Süddî فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ “Allah şirk koştuklarından münezzehtir”

﴿لَمَّا آتَتْهُمَا صَلْحًا﴾ ifadesinin öncesinden ayrı olduğunu ve Âdem ve Havva kıssasının ifadesiyle bittiğini söylemişlerdir. Devam eden kısmı müşrik Arapları kastetmektedir. Kadı Ebû Muhammed şöyle demiştir: “Bu, lafzın desteklemediği bir görüştür. Bu durumda söz Allah Teâlâ’nın isim konusunda şirki anımsatacak küçük bir ifadeden bile münezzehtir olduğuna getirilmiş, Âdem ve Havva’dan bahse devam edilmiş olmaktadır. ‘Önceki ayette maksat eşleri, evlatları, neslin devamı ve doğum ile çoğalma nimetleri hatırlatılarak müşrikler yerilmiş’ denilirse ‘ikinci pasajında aynı üslup ile devam ederek müşriklerin yerilmesi devam etmiştir’ şeklinde yanıtlamıştır. Bu durumda mana ‘iki insana Allah salih bir sağlıklı bir evlat verir de onlar onunla küfre saparlar’ şeklinde olur. وَلَا يَسْتَطِيعُونَ ifadesinde kastın Adem, Havva ve Güneş olması yorumunu uzak

tutmaktadır. Fakat ayetler diğer yorumu daha güzel bir uyum sağlar ve ayetlerin düzeni ve sıyaki bütünlük içerisinde birbirlerini destekler.”⁴⁰⁴

Müfessirler bu ayetlerin yorumunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.⁴⁰⁵

1) Bu ayetler Hz. Âdem ve Havva’yı anlatır. Onların doğan çocukları yaşamıyordu. Bundan dolayı şeytan onlara: “eğer çocuğunuz olursa ona Abdü’l-Haris ismini verin” dedi. Onlar da şeytanı dinlediler. Âyette onların ibadet konusunda değil de isim konusundaki şirklerine *فلما آتاها صالحاً جعلاً له شركاء* “Allah onlara salih bir evlat verdiğiğinde ona şirk koşarlar” ifadesiyle değindi. Bu Cumhurun görüşüdür fakat bunu söyleyenler ayetin ikinci pasajındaki şirk açıklama konusunda farklı görüşler benimsemişlerdir.

a) “Allah onların şirk koştuklarından münezzehtir” ifadesi Hz. Âdem ve Havva ile ilgili değildir. Burada muhatap putlara ibadet eden müşrik Araplardır. Hz. Âdem ve Havva'dan bahseden *ihbarî* ifade ise *فلما آتاها فيما شركاء* kısmında son bulmuştur. Bu görüş İbn Abbas ve Süddî'den rivayet edilmiştir. Taberî de bu görüşü tercih etmiştir.

b) Bu ayetler Hz. Âdem ve Havva kıssasını tamamlamaktadır. Şirkleri ise isim konusunda söz konusudur. Dolayısıyla ayetin manası: “Allah sizin isim verme konusundaki en ufak şirketinizden dahi münezzehtir” anlamına gelmektedir ve konu böylece Hz. Âdem ve Havva'dan başka bir mecraya geçmemiş olmaktadır. Bu görüş ise İbn Abbas, Mücahit, Saîd b. Cübeyr ve İkrime'den rivayet edilmiştir.

⁴⁰⁴ İbn Atrıyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, IV/110. قال القاضي أبو محمد: وهذا تحكم لا يساعده اللفظ، ويتجه أن يقال تعالى الله عن ذلك اليسير المتوهم من الشرك في عبودية الاسم، ويبقى الكلام في جهة أبوينا آدم وحواء عليهما السلام، ومن قال إن الآية المتقدمة إنما الغرض منها تعديد النعمة في الأزواج وفي تسهيل النسل والولادة ثم ذكر سوء فعل المشركين بعقب ذلك، قال في الآية الأخيرة إنها على ذلك الأسلوب، وإن قوله *فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ* المراد بالضمير فيه المشركين، والمعنى في هذه الآية فلما أتى الله هذين الانسانيين صالحاً أي سليماً ذهباً به إلى الكفر. وقوله تعالى: ﴿وَلَا يَسْتَبْطِئُونَ﴾ الآية. هذه تُخْرِجُ على تأويل من قال: "إن المراد آدم وحواء والشمس" على ما تقدم، ولكن بقلق وتعسف من المتأول في المعنى، وإنما تتسق هذه الآيات ويروق نظمها ويتناصر معناها على التأويل الآخر

⁴⁰⁵ et-Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, XIII/304; el-Mâverdî, *en-Nuket ve 'l-Uyûn*, II/286; el-Begavî, *Meâlimu 't-Tenzîl fî Tefsîri 'l-Kur'ân*, II/258; İbnu 'l-Cevzî, *Zâdu 'l-Mesîr*, II/178; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi 'l-Kur'ân*, VII/338.

2) Bu ayetler kâfirlerin durumunu ve kendilerine verilen sayısız nimetleri anlatmaktadır. Hz. Âdem ve Havva ile ilgili değildir. Zira âyetler “sizi tek bir nefisten yarattık” ifadesiyle biçim ve şekil açısından “ondan da eşini yarattık” ifadesi de tür açısından bütün insanları muhatap almaktadır. Bu insanlardan herhangi ikisine sağlıklı, salih bir evlat verilirse istedikleri gibi onlar onun fitratını bozarak müşrik yaparlar. Bu görüş İkrime, Hasan el-Basri ve Katade’den rivayet edilmiştir. İbn Atiyye bu görüşleri zikretmiş bir kısmını zayıf kabul etmiş bir kısmını da tercih etmiştir. Bu tercihinde ayetin siyakı ve iki konu arasındaki bağlantıyı delil göstermiştir. Şöyle ki:

a) Süddî’nin görüşü ve *فتعلی الله عما يشركون* “Allah onların şirk koştuklarından münezzehtir” ifadesiyle Taberî’nin âyeti parçalaması hatalıdır. Zira bu, ayetin uyumunu parçalamak ve anlamı zorlaştıracak bir şekilde lafızların arasını bölmek demektir. Ebu Abdillah er-Râzi bu görüşlere cevap sadedinde pek çok açıdan değerlendirmelerde bulunmuştur.⁴⁰⁶ İbn Atiyye cümlelerin Hz. Âdem ve Havva konusu üzerinde devam ettiği görüşündedir. Ve böylece ayetlerin birbiriyle uyumu ve irtibatı devam edecektir. Bu durumda mana ‘Allah sizin isim konusunda yaptığınız küçük şirketten bile münezzehtir’ anlamına gelecektir. İbn Atiyye daha sonra kâfirlerin durumunu açıklama sadedinde değerlendirmeler yapanlarla birlikte âyetleri Hz. Âdem ve Havva ile ilişkilendirmeden zahiri üzere yorumlayarak ve onlara verilen eşler ve neslin devamı konusundaki Allah’ın onlar üzerindeki nimetlerini tanımlamasıyla ilişkili olarak ayetin siyakını değerlendirmiş ve bundan sonraki davranışları bu nimetlere rağmen yapmış oldukları şeklinde yorumlamıştır. Bu durumda ayet ‘Allah bu iki insana sağ salim evlat verdi de onlar küfre ve şirke daldılar’ şeklinde anlaşılacaktır.

b) İbn Atiyye *﴿وَلَا يَسْتَطِيعُونَ﴾* ifadesi ile söz konusu ayetlerin Hz. Âdem ve Havva hakkında olduğunu söyleyenler arasındaki irtibatı kurduktan sonra bunun âyetlerin manasıyla uyumlu olduğunu zikreder. Ayetin siyakı ise kâfirlerin durumlarını tasvir etmesi açısından bir insicam içindedir. Yani mana şöyledir: ‘Onlar Allah’ın emri ve iradesine rağmen, kendilerine bile yardım edemezler. Kendisine yardım edemeyen başkasına nasıl yardım eder.’ Özetle İbn Atiyye ayetlerin pasajlarını bölmeden hepsini

Hiz. Âdem ve Havva ile ilişkilendirmeyi makul gördüğü gibi siyakına uygun olarak zahir'i anlamına uygun olarak tevil etmeden tamamının müşrikleri anlattığı görüşünü tercih etmiştir. Hiz. Âdem ve Havva konusunda gelen rivayetler de kesin bir tercih yapmasına engel olmuştur.

İbn Atıyye'nin tercihinden hareketle diyebiliriz ki; burada kast edilenin Hiz. Adem ve Havva olmadığı açıktır. Ayetin siyakına dayanarak asıl kastedilen müşrikler ve onların soyudur. Bu görüşün tercihi ise şu sebeplerle açıklanabilir:⁴⁰⁷

1) Hiz. Adem ve Havva şirkin küçüğünden ve büyüğünden uzaktır. Zira peygamberlerin durumu bunu gerektirir. Allah Hiz. Âdem'e bütün isimleri öğretmişken Âdem'in İblis'in söylediği isimden gafil olması nasıl mantıklı olabilir? veya عبد الشمس ve benzeri bir ismi çocuğuna vermesi ne kadar akla yakın yatkındır?

2) فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ifadesindeki zamirin cemi sığasında olması kastedilen müşriklerin Hiz. Âdem'in zürriyetinden olanlar olduğunu göstermektedir.

3) Hiz. Adem kıssasında zikredilen Abdü'l-Haris isimlendirmesi sahih senetli bir rivayete muhtaçtır. Kurtubi bu rivayeti dayanak kabul etmez. İbn Kesîr de Müfessirler bu rivayeti ayet ile ilişkilendirilmiş ve ayeti tefsir için kullanmış olmalarına rağmen senedindeki problemlere değinmiştir. Tefsir sadedinde rivayetlerin kullanması zayıf olmadıklarını göstermez.⁴⁰⁸

4) Kurtîbî, Râzî, Beyzâvî, İbn Cüzey, İbn Kesîr, el-Esam, İbn Münîr ve Cübbâî gibi pekçok müfessir bu görüşü tercih etmiştir.

5) İbn Atıyye'nin dediği gibi ayetin siyakına ve anlam bütünlüğüne uygun olan da bu görüştür.

⁴⁰⁶ er-Râzî, *Miftâhu'l-Gayb*, XV/247.

⁴⁰⁷ er-Râzî, *Miftâhu'l-Gayb*, XV/247; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VII/338; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, III/45; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzil*, I/316; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr*, V/244; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, III/528; İbn Aşûr, *et-Tahrîru't-Tenvîr*, IX/210.

⁴⁰⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VII/338; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, III/528.

Örnek 3: Hicr suresi 23-25. Ayet

﴿وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ۚ ۲۳ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ۚ ۲۴ وَإِنَّ رَبَّكَ

هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ۚ ۲۵﴾

“Şüphesiz biz diriltir ve biz öldürürüz! Ve her şeye biz vâris oluruz. Andolsun biz, sizden önce gelip geçenleri de biliriz, geri kalanları da biliriz. Şüphesiz Rabbin onları (kıyamette) toplayacaktır. Çünkü O, hakîmdir, alîmdir.”

Delil Konusu:

“Allah Teâlâ'nın *وَأِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ* 'sizi biz diriltiriz biz öldürürüz' ayeti önceki ayetlerle birlikte Allah'ın güç ve kudretine ve ona ibadetin gereğine işaret etmektedir. Bunun anlamı 'biz dilediğimizi yokluktan varlık dünyasına ve öldükten sonrada kabirlerinden yeni bir hayata çıkartarak diriltiriz; yaşama son vermek suretiyle de öldürürüz' demektir. *وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ* ise anlam olarak 'Allah'ın zatından başka her şey helak olacaktır' ayetiyle tefsir edilebilir. Sonra Allah kuşatıcı ilmiyle önceki milletlerden ve Âdem'den kıyamet gününe kadar olacak zaman içerisindeki diğer milletlerden haber vermiş ve kendisinin kıyamet günü mekan ve zaman açısından bütün uzaklıklara rağmen insanlığı haşr edeceğini ve bunun kendi takdir ve muradı gereği hikmet çerçevesinde olacağını bildirmiştir.

İbn Atiyye şöyle der: 'Bu, ayetin siyakına uygundur cumhur da bu görüştedir.' Hasan el Basri ise ayetin *الْمُسْتَقْدِمِينَ* ifadesini 'itaat üzere olanları, iman ve hidayet çerçevesinde davrananları' *الْمُسْتَأْخِرِينَ* ifadesini ise 'masiyet üzere olanları biliriz' şeklinde anlamıştır. İbn Atiyye: 'Lafzın önceki ve sonraki herkesi bütün yönleriyle ele aldığını söylemek mana bakımından ayetin siyakına uzak değildir' demiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, V/285-286. هذه الآيات مع الآيات التي قبلها تضمنت العبرة والدلالة على قدرة الله تعالى وما يوجب توحيده وعبادته، قال القاضي أبو محمد: بهذا سياق معنى الآية، وهو قول جمهور المفسرين. وقال الحسن: معنى قوله: وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ قال القاضي أبو محمد: وإن كان اللفظ يتناول كل تقدم وتأخر على جميع أي في الطاعة، والبدار إلى الإيمان والخيرات، والمُسْتَأْخِرِينَ بالمعاصي. وجوهه، فليس يطرد سياق معنى الآية إلا كما قدمنا.

Müfessirler bu ayetteki “öncekiler” ve “sonrakiler” ifadesinin kimleri işaret ettiği konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır:⁴¹⁰

1) “Öncekiler” öğlenler “sonrakiler” yaşayanlardır. Avfî, İbn Abbas’tan Husayf da Mücâhid’den bu şekilde rivayet etmiştir. Ata, Dahhak ve el-Kurazî de bu görüştedir

2) “Öncekiler” yaratılış bakımından farklı olanlar, “sonrakiler” insan neslidir. Dahhak, İbn Abbas’dan böyle bir rivayette bulunmuştur. İkrime de bu görüştedir.

3) “Öncekiler” ilk yaratılanlar, “sonrakiler” son yaratılanlar. eş-Şa’bî bu görüştedir.

4) “Öncekiler” önceki ümmetlerdir “sonrakiler” Muhammed’in (sav) ümmetidir. İbn Ebî Nüveyh, Mücâhid’den bu şekilde rivayet etmiştir.

5) “Öncekiler” hayır da önde olanlardır “sonrakiler” hayırda geri kalanlardır. Hasan el-Basrî ve Katâde bu görüştedir.

6) “Öncekiler” savaşta ön safta olanlardır “sonrakiler” ise geri duranlardır. Saîd b. Müseyyeb bu görüştedir.

7) “Öncekiler” cihat meydanında ölenlerdir “sonrakiler” gazilerdir. el-Kurâzî bu görüşü rivayet etmiştir.

8) “Öncekiler” namazda en safta olanlardır “sonrakiler” ise arka saflarda olanlardır. Bu görüş ayetin nüzulsebebi ile ilgili olarak nakledilen iki rivayete de uygundur.⁴¹¹ Birinci görüşe göre takvada önüne geçmek ve mescide gelen kadına bakmak için geri kalmak; ikinci görüşe göre ise fazilet maksadıyla önde olmak ve bir mazeretle geri kalmak kast edilmiş olmaktadır.

İlk dört görüş Allah’ın gücüne, kudretine, ilmine, mahlûkatı kuşatmasına delalet etmesi açısından birbirine yakındır; diğerleri ise kulların yaptıklarını ve niyetlerini bilme

⁴¹⁰ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVII/8; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VII/2261; Mâverdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, III/156; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, II/ 532; el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, X/19; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, I/417; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-Basîd*, XII/586.

⁴¹¹ Birinci rivayet İbn Abbas’tan mescide gelen kadına bakma ile ilgili Ebû Cevzâ rivâyetidir. İkincisi ise Rasulullah’ın namazda ilk safta durmaya teşvikle ilgili Rebî’ b. Enes rivayetidir. Konu ile ilgili açıklama sebebi nüzül konusunda anlatılmıştır.

konusunda Allah'ın ilmi konusunda birleşirler. İbn Atiyye bütün bu görüşleri ayetin tefsiri sadedinde zikreder ve birinci görüşü tercih eder. Müfessirlerin cumhuruna nispet ederek bu görüşüne ayetin siyakını ve sibakını delil getirir. Sibaktan delili (وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي (وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ) ayeti siyaktan deliliği ise (وَإِنَّا لَنَحْنُ الْوَارِثُونَ) bir ibret vesikası olmakta, Allah'ın yaratma, öldürme, önceki ve sonrakileri ilk kuşatma, onları haşır etme, zaman ve mekan bakımından ne kadar uzak olurlarsa olsun kıyamet gününde onları bir araya toplama, konusundaki gücünü kapsamaktadır. İbn Atiyye buna ek olarak diğer görüşleri peşi sıra getirmiş ve şöyle demiştir: “Bu lafızların daha önce de belirtildiği gibi ‘lafzın önceki ve sonraki herkesi bütün yönleriyle ele aldığını söylemek ise mana bakımından ayetin siyakına uzak değildir’ demiştir.”

Kendisinden önce Taberî'nin de tercihte ettiği İbne İbn Atiyye'nin ileri sürdüğü bu görüş sağlamdır.⁴¹² Bütün görüşleri nüzul sebebi konusunda rivayet edilenler üzerinde bir araya getirmeye de çalışmıştır. Kadınların durumuyla ilgili safta önünde olanlar ve geri duranlar meselesiyle ilgili olarak kastedilen anlamın bütün yaratılmışları kapsayabileceğini de ifade etmiştir.

Örnek 4: Ahzab suresi 33-34. Ayet

﴿ وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ٣٣ وَأَذْكُرَنَّ مَا يُنْتَلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ٣٤ ﴾

“Evlerinizde oturun, eski cahiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah, her şeyin iç yüzünü bilendir ve her şeyden haberi olandır. “

⁴¹² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/94.

Delil Konusu:

“Bana öyle geliyor ki Peygamber'in eşleri kesinlikle ifade edilen şekilde dışarı çıkmıyorlardı. Ehlibeyt peygamberin eşleri, kızı ve onun çocukları ile eşidir. Bu ayet peygamberin eşleri hakkında indiği ve muhatap onlar olduğu için onların da ehlibeytten olduğunu ifade etmektedir. Bu lafızların ehlibeyti onun eşleri olarak işaret etmesi ise cumhura göre Allah'ın emrinin öğüt alma nimeti hatırlatma ve evlerinde okunan zikirle hatırlatılan nimetin muhatabının ilk önce onlar olmasındandır.”⁴¹³

Ayetteki ehlibeyt ile kastedilenler konusunda farklı görüşler mevcuttur:⁴¹⁴

- 1) Sadece Allah Rasulü'nün (sav) eşleridir. Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas'tan bu şekilde rivayet etmiştir. İkrime, İbnu's-Sâib ve Mukatil de bu görüştedir.
- 2) Sadece Allah'ın Rasulü'nün (sav) ailesidir ki onlar Hz. Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyindir. Ebu Said el-Hudrî bu görüştedir. Enes b. Mâlik, Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'den de benzer şekilde rivayet edilmiştir. İbn Atiyye bu görüşü cumhura nispet etmiştir.
- 3) Rasûlullah'ın tüm ailesi ve eşleridir. Dahhâk ki bu görüştedir. Zeccâc ehlinin kadınları işaret ettiğini, erkeklerin ise onun Âli olduğunu ifade eder.
- 4) Benû Hişam'dır. Yani Abbas, onun amcaları ve amca oğulları da bunun içine girer. es-Sa'leb herhangi birine nispet etmeksizin bu görüşü rivayet etmiştir Zeyd b. Erkam'dan da benzer bir görüş rivayet edilmiştir.

İbn Atiyye bu görüşleri zikretmiş ve ehlibeytin Resulullah'ın eşleri ve ailesini şâmil olduğu görüşünü tercih etmiştir. Bu tercihinin delili ise şudur:

⁴¹³ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VII/118-119. والذي يظهر لي أن زوجاته لا يخرجن عن ذلك البتة، فأهل البَيْتِ زوجاته وبنته وبنوها وزوجها، وهذه الآية تقضي أن الزوجات من أهل البَيْتِ؛ لأن الآية فيهن، والمخاطبة لهن. اتصال هذه الألفاظ يعطي أن (أهل البَيْتِ) نسأوه

⁴¹⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/263 Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, VIII/382, İbn Ebî Hatim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IX/3132; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, IV/401; el-Vâhidî, *el-Vecîz fi Tefsîri Kitâbi'l-Azîz*, s. 865; es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, IV/281; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* III/538; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, III/ 462.

a) Ayetlerin siyakı peygamberin eşleridir. Ehlibeytin onları kapsamasını gerektirecek şekilde muhatap onlardır. Dolayısıyla onun eşlerini başka bir münasebet olmaksızın o sınıftan ayırmak mümkün değildir.

b) Lafızlardaki ehlibeytin bağlamı peygamberin eşleri olduğunu göstermektedir.

c) Hadisler Hz. Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'in ehlibeyte dahil olduğunu göstermektedir.

İbn Atiyye'nin ve onunla aynı fikirde olanların ileri sürdüğü görüş, ifade ettiğimiz gibi ayetin siyakına ve bu konuda İbn Abbas'tan gelen "ayetin nüzul sebebi özellikle peygamberin eşleriydi" rivayetine dayanmaktadır. İkrime'den ve pek çok tarikten buna yönelik rivayetler mevcuttur.⁴¹⁵

Rasulullah'ın (sav) ailesi de Ümmü Seleme'den rivayet edilen hadis-i şerife göre bu gruba dâhildir. O şöyle anlatır: " إنما يريد الله " ayeti benim evimde nazil oldu. Evde Hz. Peygamber, Hasan, Hüseyin, Ali ve Fatıma vardı. Allah Rasulü (sav) onları bir örtü ile örtterek: "Ey Allahım, Ehl-i Beytim ve öz yakınlarım bunlardır, onlardan ricsi (murdarlığı) giderip onları tertemiz kıl" buyurdu."⁴¹⁶ İbn Kesir bu hadisin farklı tariklerini zikrettikten sonra şöyle devam eder: "Bu görüş Kur'ân ve şayet sahillerse, hadislerde geçenleri bir araya getirmesinden dolayı en tercihe yaşayan olandır. Bazı isnatlarda ihtilafların olduğu da aşikârdır."⁴¹⁷

⁴¹⁵ İbn Ebî Hâtim ve İbn Asâkir, İbn Abbas'tan İkrime tarihiyle rivayet etmişlerdir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IX/3132.

⁴¹⁶ Bu hadisi et-Tirmîzî (hadis numarası: 3787) sahih kabul etmiştir. VIII/663; İbn Cerîr, İbn Münzir ve Hâkim (II/451) sahih kabul etmişlerdir. Beyhakî, süneninde 2861 numaralı hadisi ile rivayet etmiştir. II/214.

⁴¹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI/ 416-411.

B. NÜZUL SEBEBİNİ VE AYETİN MUHATABINI AÇIKLAMAK KONUSUNDA SİYAKI DELİLETİ:

Müfessirler siyakı yaşanan gerçek olaylara ve Kur'ânı Kerim'in inmesine sebep olan vakıalarda dayandığı için siyakı en önemli unsurlarından kabul etmişlerdir. Nüzul sebebi Kur'ânı anlamada en önemli yardımcıdır. Zira Kur'an ayetleri Rasûlullah zamanında yaşanan olaylara uygun olarak nazil olmuştur. Âyetleri anlamak için de bu olayları bilmek gerekir.

İbn Atiyye *el-Muharraru'l-Vecîz* adlı eserinde ayetlerin nüzul sebebi çok büyük önem vermiştir. Ayetlerin siyakını, öncesi ve sonrası ile ilişkisini sebebi nüzulün doğruluğunu ve yanlışlığını tespit etmede veya ayetin muhatabını belirleme konusunda bir yöntem olarak kullanmıştır. Bu bölümde bu konular İbn Atiyye'nin siyakı delil olarak kullanması ve benimsediği metot sadedinde ele alınacaktır.

I. Sebebi Nüzulü Açıklama Konusunda Siyakı Delil Getirmek:

İbn Atiyye ayetler hakkındaki rivayetleri sebebi nüzul çerçevesinde değerlendirirken siyakı delil olarak kullanmıştır. Bu kısımda nüzul sebebi varit olan konularda İbn Atiyye'nin tercih etmesi veya etmemesi konusunda takındığı tavır ele alınacaktır. Bu konuları ikiye ayırmak mümkündür.

1. İbn Atiyye'nin nüzul sebebi meselelerde âyetin siyakını delil olarak tercih ettiği konular:

Örnek 1: Bakara suresi 26. Ayet

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا

الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ هَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ﴾

“Şüphesiz Allah (hakkı açıklamak için) sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez. İman etmişlere gelince, onlar böyle misallerin Rablerinden

gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kâfir olanlara gelince: Allah böyle misal vermekle ne murat eder? derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola yöneltir. Verdiği misallerle Allah ancak fâsıkları saptırır (çünkü bunlar birer imtihandır).”

Delil Konusu:

“Bazı müfessirler ‘bu ayet dünyayı örneklendirmektedir’ demişlerdir İbn Atiyye der ki: ‘Bu zayıf bir görüştür ifadenin zeminine ve anlam bütünlüğüne uygun düşmez.’”⁴¹⁸

Bu âyetin nüzul sebebi konusunda farklı görüşler vardır:⁴¹⁹

1) Münafıklar hakkında nazil olmuştur. Onlara kendileriyle ilgili olarak daha önce *أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ* ve *مِثْلَهُمْ كَمِثْلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا* ayetleri iki örnek gösterildiğinde Münafıklar, “Allah bu tür örnekler vermekten münezzehdir” dediler. Bunun üzerine de bu ayet inmiştir. Bu görüş İbn Mes’ûd ve İbn Abbas'a aittir.

2) Allah Teâla (cc) Kur’ân'da örümcek ve sinek örneklerini verdiğiğinde inkâr edenler, “örümcek ve sinek ne alaka?” dediler. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur. Katâde de bu görüştedir.

3) Bu âyetin nüzul sebebi yoktur. Allah dünya ve dünyada yaşayanlar hakkında bir örneklem sunarak yeni bir konuya giriş yapmıştır.

İbn Atiyye âyeti tefsir sadedinde bu görüşleri zikreder ve ilk iki görüş arasında tercih yapmaksızın nüzul sebebi ile ilgili varit olan rivayetlerle âyetleri tefsir eder. Son görüşü ayetin siyakına ve cümleleri dizilimine uygun düşmediğinden dolayı tercih etmez. Görülüyor ki âyetin nüzul sebebi hakkındaki rivayetlerin zayıflığı İbn Atiyye'nin iki görüş arasındaki tercihi yapmasını engel olmuştur. Ancak durum her ne kadar böyle

⁴¹⁸ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, I/154. وقال قوم: هذه الآية مثل للدنيا. قال القاضي أبو محمد رحمه الله: وهذا ضعيف يأباه رصف الكلام واتساق المعنى

⁴¹⁹ et-Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, I/406-399; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, I/68; el-Mâverdi, *en-Nuket ve 'l-Uyûn*, I/ 88; Vâhidî, *et-Tefsîru 'l-Basîd*, I/107; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü 'l-Mesîr*, I/46; Hikmet b. Beşir es-Sahîhu 'l-Mesbûr mine't-Tefsir bi'l-Me'sûr, I/128.

olsa da bu rivayetler son görüşün önüne geçebilmiştir. Bunu şu şekilde açıklamak mümkündür:

a) Bu rivayetler tarikleri her ne kadar zayıf olsa da birbirini güçlendirmektedir. İbn Ebi Hâtim bu rivayetlere tahriç ederken şöyle der: “Sebebini usulünün farklı takım tariklerden rivayet edilmesi birbirini güçlendiren bir unsurdur.”⁴²⁰

b) Son görüş âyeti bağlamından koparmaktadır. Dahası ayeti yeni bir konunun giriş cümlesi olarak kabul etmektedir. Bu âyet iptida cümlesi kabul edilse bile her ayetin tenâsübü öncekilerle irtibatlı olmayı gerektirir. Zaten sebebi nüzul ile ayeti tefsir etmek ayetleri birbirine bağlar ve mana açısından uyum sağlar. Müfessirlerin bu iki rivayet hakkında görüşlere gelince:

1) Ayetin bağlamına güvenerek birinci görüşü tercih edenler. Bu durumda ayet Allah'ın örnek olarak münafıklar hakkında verdiği aynı suredeki diğer iki örnekle ilişkili ilişkilendirilmiş olmaktadır. Bu da başka bir surede zikredilen bir şeye cevap olmasından daha evladır.⁴²¹ Taberî bu görüştedir.⁴²²

2) Manaya güvenerek ikinci görüşü tercih edenler. Bu durumda daha önce sinek ve örümcek örneğini küçümseyenlere bu ayetler apaçık bir cevap olacaktır. Dolayısıyla Allah Teâlâ bunda ayıplanacak olmadığını üçüncü ve daha küçük bir örnekle izah etmiş olmaktadır.⁴²³

3) Bazı müfessirler ise iki rivayeti bir araya getirme ve sebebi nüzulüne dayanarak ikisini de kabul etme taraftarı olmuşlardır. Bu, İbn Hayyan'ın görüşüdür. İbn Âşûr da bu görüşü tercih etmiştir.⁴²⁴

Örnek 2: En'âm suresi 7-9. Ayet

﴿ وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ۝ ۷ وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ

عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ ۝ ۸ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبَسُونَ ﴾

⁴²⁰ İbn Ebi Hâtim, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, I/68; el-Hilâlî, *el-İstî'âb fi beyâni 'l-Esbâb*, I/21.

⁴²¹ Sinek örneği Hâc suresinde, örümcek örneği de Ankebût suresinde zikredilmiştir.

⁴²² et-Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, I/400.

⁴²³ İbn Faddâl, *en-Nuket fi 'l-Kurâni 'l-Kerîm*, s. 118.

⁴²⁴ İbn Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhîd fi 't-Tefsîr*, I/194; İbn Âşûr, *et-Tahrîru 't-Tenvîr*, I/ 358.

“Eğer sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik de onlar elleriyle onu tutmuş olsalardı, yine de inkâr ediciler: Bu, apaçık büyüden başka bir şey değildir, derlerdi. Muhammed'e (görebileceğimiz) bir melek indirilseydi ya! dediler. Eğer biz öyle bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine göz bile açtırılmazdı. Eğer peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu insan sûretine sokar onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük.”

Delil Konusu:

“Bu âyetin nüzul sebebin Abdullah b. Ebi Ümeyye'nin Rasûlullah'a (sav) yaptıkları öneridir. O, Peygambere; 'sen gökyüzüne çıkıp izzet sahibi Rabb'inden Abdullah b. Ebi Ümeyye'ye bir kitap indirmeden ben sana inanmam. Ne zaman bunu gösterirsen seni o zaman tasdik ederim' demişti. Bir grup ise bu ayetin ehli kitap hakkında indiğini söylemişlerdir. Sözün siyaki ve anlamı ise kâfirler hakkında olmasını gerektirecek şekildedir.”⁴²⁵

Bu âyetin nüzul sebebi hakkında iki görüş ileri sürülmüştür.⁴²⁶

1) Burada kastedilen Mekke müşrikleridir. Onlar 'sen bize Allah katından bir kitap getirmediğin ve dört melek de onun Allah katından olduğuna şahitlik etmediğin senin onun peygamberi olduğuna inanmayız' dediler. Sonra da bu ayet indi. el-Kelbî ve Mukâtil bu görüştedir.

2) Bu ayet ehli kitap hakkında nazil olmuştur. Bu görüşü İbn Atiyye herhangi birine nispet etmeksizin rivayet etmiştir.⁴²⁷

⁴²⁵ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, III/318;317. ويشبه أن سبب هذه الآية اقتراح عبد الله بن أبي أمية وتعتنه إذ قال للنبي صلى الله عليه وسلم، لا أؤمن لك حتى تصعد إلى السماء ثم تنزل بكتاب فيه من رب العزة إلى عبد الله بن أبي أمية، يأمرني بتصديقك، وما أراي مع هذا كنت أصدقك. وذكر بعض الناس في هذه الآية: أنها نزلت في أهل الكتاب، وسياق الكلام ومعانيه يقتضي أنها في كفار العرب

⁴²⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, I/550; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, IV/1265; el-Vâhidî, *Esbâbu 'n-Nüzul*, (Thk. Zaglûl) s. 216; el-Begavî, *Meâlimu 't-Tenzîl fî Tefsîri 'l-Kur'ân* III/129; İbnu 'l-Cevzî, *Zâdü 'l-Mesîr*, II/11.

⁴²⁷ Muhtemeldir ki sözü edilenlerin ehli kitap olduğunu düşünen bazı müfessirlerin bu düşüncesi el-Begavî'nin *فَلَبَسَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا لَبَسُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ* ayeti tefsirinde İbn Abbas'tan rivayet ettiği “onlar dinlerini tahrif ettiler, kelimelerin anlamlarını yer değiştirdiler” ifadesinden sonra söylediği “فَلَبَسَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا لَبَسُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ” cümledeki kelime benzeşmesine dayanmaktadır. el-Begavî, *Meâlimu 't-Tenzîl fî Tefsîri 'l-Kur'ân* III/130.

İbn Atiyye âyetin nüzul sebebi ile ilgili olarak bu görüşleri zikretmiş, ilk görüşün ayetlerin anlamına daha uygun olduğunu izah etmiş, sonrada ayetin siyakını delil getirerek konunun kâfirler olduğunu ve kesinlikle ehli kitapla ilgili olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca İbn Atiyye'nin ikinci görüşü zayıf görmesi yerinde bir tesbittir. Ancak ilk görüşle ilgili zikredilen rivayeti tercih sebebini de açıkça beyan etmemiş sadece ayetin siyakına uygun mana taşınması açısından değerlendirmekle yetinmiştir. Bunun sebebi de öyle görülüyor ki bu rivayetlerin tariklerinin zayıf olmasıdır.⁴²⁸

Örnek 3: Kasas suresi 61. Ayet

﴿أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعَدًّا حَسَنًا فَهُوَ لَقِيهِ كَمَا مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ﴾

“Şu halde, kendisine güzel bir vaadde bulunduğumuz kimse -ki ona mutlaka kavuşacaktır-, (sırf) dünya hayatının geçici menfaat ve zevkini yaşattığımız, sonra kıyamet gününde (azap için) huzurumuza getirilenler arasında bulunan kimse gibi midir?”

Delil Konusu:

“Bu ayetin kim hakkında indiği ihtilaflıdır. Mücahit güzel bir vaatte bulunulan kimsenin Muhammet (sav), diğerinin ise Ebû Cehil olduğunu söylemiştir. Katade ayetinin Mü'min ve Kafir hakkında indiğini ve anlamının genel olarak tüm insanları kapsadığını söylemiştir. Hazreti Hamza ve Ebû Cehil diyenlerde vardır. İbn Atiyye şöyle der: ‘Ayet öncesindeki Kureyşi kınama ayetleri ile uyumlu olarak tüm insanlar hakkında inmiştir.’⁴²⁹

⁴²⁸ *el-İstî'âb fî beyâni 'l-Esbâb* müellifinin ifade ettiği gibi Muhammed b. İshak ve el-Kelbî'den gelen bütün rivayetler zayıftır. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, IV/1265; el-Vâhidî, *Esbâbu 'n-Nüzul*, s. 216; es-Suyûtî, *ed-Durru 'l-Mensûr fî 't-Tefsîr*, III/251; el-Hilâlî, *el-İstî'âb fî beyâni 'l-Esbâb* II/131.

⁴²⁹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, V/286. اختلف الناس فيمن نزلت، فقال مجاهد: الذي وعد الوعد الحسن هو محمد عليه السلام. ونزلت في حمزة وأبي جهل، وقال قتادة: نزلت في المؤمن والكافر كما ان معناها عام. قال القاضي أبو محمد: وضده أبو جهل لعنه الله، وقال مجاهد: نزلت في حمزة وأبي جهل، وقال قتادة: نزلت في المؤمن والكافر كما ان معناها عام. قال القاضي أبو محمد: ونزلها عام بين الاتساق بما قبله من توبيخ قريش

Müfessirler bu ayette kastedilen kişinin kim olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir:⁴³⁰

1) Ayet umumi olarak kâfirle mümin hakkında inmiştir. Katade bu görüştedir. Ebû İshak'ın tercihi de bu şekildedir.

2) Ayet Resulullah ile Ebû Cehil hakkında inmiştir. Mukatil bu görüştedir.

3) Hazreti Ali ve Hamza ile Ebû cehil hakkında inmiştir. Kurazî bu görüştedir. Mücahid'den de böyle bir rivayet vardır.

4) Ammar bin Yasir ve Velid bin Mugîre hakkında nazil olmuştur. Süddî bu görüştedir.

5) Ammar bin Yasir ve Ebû Cehil hakkında nazil olmuştur. Kelbî bu görüştedir.

İbn Atiyye bu görüşlerden bir kısmını zikretmiş ve bütün mü'min ve kâfirleri kapsamasından dolayı birinci görüşü tercih etmiştir. Zira önceki ayetlerde Kureyş müşriklerini kınayan ifadelerle anlam uyumlu olmaktadır. Aslında âyetin nüzul sebebi konusunda zikredilen bütün rivayetler zayıftır.⁴³¹

İbn Atiyye'nin görüşü ise güzel bir tercihtir. Bu durumda zaten diğer maddelerde zikredilenlerin hepsi Mü'min ve kâfir kapsamı altına girmektedir. Ayetin siyaki açısından bakıldığında da içlerinde en isabetli görüş budur. Müfessirlerin çoğunun tercihi de bu şekildedir.⁴³² Zemahşeri şöyle der: “Aslında bu ayet önceki âyetleri açıklamak ve onay niteliği taşımaktadır.”⁴³³

⁴³⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX/605; es-Se'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân an Tefsîr* VII/257; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, IV/261; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, XVII/433; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III/389; es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîr*, VI/431.

⁴³¹ el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzul*, (thk. Zaglûl) s. 349; el-Hilâlî, *el-İstî'âb fi beyâni'l-Esbâb* III/39.

⁴³² İbn İshâk, es-Se'lebî, el-Kuşeyrî, ez-Zemahşerî, el-Kurtûbî, İbn Hayyân ve İbn Kesir bu görüştedir. es-Se'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân an Tefsîr* VII/257; el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, XVII/433; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/425; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII/303; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr*, VIII/317; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, VI/249.

⁴³³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/425.

Örnek 4: Sâf suresi 2. Ayet

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾

“Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?”

Delil Konusu:

“İbn Abbas ve Ebû Salih’e göre bu ayet Müslümanlardan bir grubun ‘keşke Rabbimiz katında en güzel amelin ne olduğunu bilsek de o konuda özen göstersek’ demeleri ve Allah’ın Cihadı farzı kılıp dini için savaşmanın katında faziletli bir amel olduğunu bildirmesi üzerine nazil olmuştur. Fakat cihat farz kılındığında onlardan bir kısmı bundan hoşlanmamışlar ve bazıları da Uhut günü savaş meydanından kaçmışlardır. Allah da onları bu ayetle uyarmıştır. Katade ve Dahhak şöyle der: “Müslüman gençlerden bir grup savaşta bazı şeyleri kendileri yapmadıkları halde yapmış gibi anlatıyorlar ve biz ‘şöyle yaptık, böyle yaptık’ diyorlardı. Fakat bu yalandı. Bu ayet de bunun üzerine nazil oldu. İbn Zeyd ise şöyle demiştir: ‘Bu ayet münafıklar hakkında nazil olmuştur. Zira onlardan bazıları müminlere ‘biz sizinle beraberiz’ diyorlar fakat dedikleri gibi görünmüyorlardı. Allah’ta onları bu ayetle azarlayarak yanlışlarını açığa çıkarıyordu. Birinci görüş ayetin savaş ve cihat emrinden sonra gelmesi sebebiyle tercih şayandır.”⁴³⁴

Müfessirler bu ayetin ne için indiği konusunda ihtilaf etmişler ve görüşlerini şu şekilde beyan etmişlerdir.⁴³⁵

⁴³⁴ İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, VIII/292. قال ابن عباس، وأبو صالح: نزلت بسبب أن جماعة قالوا: لوددنا أن نعرف أحب الأعمال إلى ربنا حتى نعتني به، ففرض الله الجهاد وأعلمهم بفضله لديه، وكان إذ فرض قد تكبره قوم منهم، وفر من فر يوم أحد، فعاتبهم الله بهذه الآية وقال قتادة والضحاك: نزلت بسبب أن جماعة من شباب المسلمين كانوا يتحدثون عن أنفسهم في الغزو بما لم يفعلوا ويقولون فعلنا وصنعنا، وذلك كذب، فنزلت الآية في ذلك. وقال ابن زيد: نزلت في المنافقين لأن جملة منهم كانوا يقولون للمؤمنين: نحن منكم ومعكم، ثم يظهر من أفعالهم خلاف ذلك، فنزلت الآية عنابا لهم. والقول الأول يترجح بما يأتي بعد من أمر الجهاد والقتال

⁴³⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIII/350; el-Vâhidî, *Esbâbu’n-Nüzul*, (Thk. Zaglûl) s. 447; el-Mâverî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, V/ 527; İbnu’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IV/277.

1) Bu ayet “Allah katında en sevimli amelin ne olduğunu bilsek o konuda çabalarınız diyenler” hakkında nazil olmuştur fakat cihadı farz kılan ayet inince bunu söyleyenler geri durmuşlardır. İbn Abbas ve mücahit bu görüştedir.

2) Bu ayet peygambere gelip “yapmadığı halde ben şunu şunu yaptım” diyen kişilere “yapmadığını şeyi değilsin söylüyorsunuz sadedinde nazil olmuştur. Bu görüşü İkrime İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Yine aynı şekilde Dahhak şöyle demektedir: “Bir adam savaşmadığı halde geldi ve ‘ben savaştım’ dedi. Düşmanı yaralamadığı halde ‘ben düşmanı yaraladım’ savaşta sabretmediği halde ‘sabrettim’ dedi ve bunun üzerine bu ayet indi.”

3) Bu ayet peygamber ve ashabına “siz savaş için çıkar ve savaşsınız sizinle beraber çıkarız ve savaşırız” diyen münafıklar hakkında nazil olmuştur. Fakat onlar müminler savaş için harekete geçtiklerinde savaştan geri kalmışlardır. İbn Zeyd bu görüştedir.

4) Bedir günü bir adamı öldüren Süheyb adındaki sahabi hakkında nazil olmuştur. Bir adam gelir ve öldürülen kişiyi kendisinin öldürdüğünü iddia eder ve selb alır. Süheyb “Ey Allah'ın Rasûlü onu ben öldürdüm” deyince Rasûlullah emreder ve adam selbi Süheyl'e geri verir bunun üzerine de bu ayet iner. Sa'îd b. Müseyyeb, Süheyb'den bu şekilde rivayet etmiştir.

İbn Atiyye bu görüşleri zikrettikten sonra âyetin sonrasının cihatla ilgili olması dolayısıyla ayetin siyakını delil göstererek birinci görüşü tercih etmiştir. Sebebi nuzülü ile ilgili anlatılan hikâye de ayetin siyaki ile uygunluk arz etmektedir. İbn Atiyye'nin âyetin nüzul sebebi hakkında istidlali tercihe en şayan görüştür. Bu şu şekilde açıklanabilir:

a) Şayet müminler yapmadıkları bir davranışı anlatsalar kasten yalan söylemiş olurlar, bu da “ey iman edenler” ifadesindeki tanımlanmaya uygun olmayan bir durum teşkil eder. İkinci görüş bundan dolayı mahkum değildir.

b) Allah Teâlâ “Ey iman edenler” sözüyle müminleri muhatap almıştır. Şayet bu ayet münafıklar hakkında inmiş olsaydı onlar iman ile tavsif edilmezlerdi. Dolayısıyla üçün görüş de kabulden uzaktır.

c) Ayetin “Allah kendi yolunda savaşanları sever” ifadesiyle devam etmesi Allah yolunda savaşmakla ilgili verilen bir sözün kınandığını çağrıştırmaktadır. Bundan dolayı ayetin anlamı nüzul sebebi ile uyum arz etmektedir.

d) Dördüncü görüşün zaten âyetin lafziyle bir ilgisi yoktur.

e) Konuyla ilgili rivayet edilen bütün hadisler birisi hariç zayıftır.⁴³⁶ Abdullah bin Selam’dan rivayet edilen sahih hadis ise şu şekildedir:⁴³⁷ “Rasûlullahın ashabından bir grup oturduk, müzakere ettik ve ‘Allah katında en sevimli amelin ne olduğunu bilsek de onu yapsak’ dedik. Ve Allah bu ayetleri indirdi.”

İbn Atiyye bu ayetler hakkındaki bütün sebebi nüzul rivayetlerini inceledikten sonra bu hadis hakkında şöyle demiştir: Bu hadis senedinin sıhhatinden, ayetin inmesi konusunda açıklayıcı olmasından, siyakına uygun düşmesinden ve müfessirlerin manası üzerinde ittifak etmesinden dolayı bu ayetlerin nüzul sebebi olarak değerlendirilmiştir.”⁴³⁸ Bu mana bütünlüğü cihat ifadesi geçmese de birinci görüşe uygundur ve bütün sâlih amelleri kapsayıcıdır.

2. İbn Atiyye'nin nüzul sebebi meselelerde âyetin siyakını delil olarak zayıf gördüğü konular:

Örnek 1: Tevbe suresi 74. Ayet

﴿يَخْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهُمُو۟ا بِمَا لَمْ يَنۢبَأُو۟ا وَمَا نَعَمۡنَا۟ إِلَّا أَنْ نَعۡتَنَهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُۥ مِنْ فَضْلِهِۦ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَّهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّو۟ا يُعَذِّبُهُمُ اللّٰهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَّالِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾

“(Ey Muhammed! O sözleri) söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Halbuki o küfür sözünü elbette söylediler ve müslüman olduktan sonra kâfir oldular. Başaramadıkları bir şeye (Peygambere suikast yapmaya) de yeltendiler. Ve sırf Allah ve

⁴³⁶ el-Hilâlî bütün bu rivayetleri saymış ve zayıf olduklarını ifade etmiştir. el-Hilâlî, *el-İstî'âb fi beyâni'l-Esbâb* II/131.

⁴³⁷ ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, II/120, Hadis No: 1395; et-Tirmîzî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, V/412, Hadis No: 3309; Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, XIII/487, Hadis NO: 7499; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, X/454, Hadis No: 4994.

Resûlü kendi lütuflarından onları zenginleştirdiği için öç almaya kalkıştılar. Eğer tevbe ederlerse onlar için daha hayırlı olur. Yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da, ahirette de elem verici bir azaba çarptıracaktır. Yeryüzünde onların ne dostu ne de yardımcısı vardır.”

Delil Konusu:

“Mücahit *وَهُمْوَا بِمَا لَمْ يَنَالُوا* ifadesinin Peygamber'i öldürmek isteyen Kureyş müşrikleri hakkında indiğini söylemiştir. İbn Atıyye der ki: “Bu görüş ayete uygun değildir.”⁴³⁹

وَهُمْوَا بِمَا لَمْ يَنَالُوا ifadesi hakkında farklı görüşler zikredilmiştir:⁴⁴⁰

1) Bu ayet Abdullah b. Übey *لن نرجعنا إلى المدينة* “Şayet Medine'ye dönersek...” dediği zaman onunla ilgili olarak nazil olmuştur. Ebu Salih İbn Abbas'tan bu şekilde rivayet etmiştir. Katade de bu görüştedir.

2) Akabe gecesi Rasûlullah öldürmek isteyen Kureyş müşrikleri hakkında inmiştir. Mücahit İbn Abbastan bu şekilde rivayet etmiştir.

3) Münafıklardan İbn Süveyd isimli bir münafık hakkında nazil olmuştur. O bir gün “Eğer Muhammet (sav) doğru söylüyorsa biz eşeklerden daha beter olalım” demişti. Müminlerden biri ise ona “siz zaten eşeklerden betersiniz” deyince adam onu öldürmek istedi ve *وَهُمْوَا بِمَا لَمْ يَنَالُوا* ayeti onunla ilgili olarak nazil oldu. Mücahit bu görüştedir.

4) Münafıklar Tebuk seferinde “Medine'ye vardıklarında Abdullah b. Übey'e krallık tacı giydirmek ve onun peygamberden daha üstün olduğunu göstermek konusunda anlaştılar fakat bu isteklerine ulaşamadılar” Bu ayet bu konuyla ilgilidir.

⁴³⁸ el-Müzeynî, *el-Muharrer fî Esbâbi Nüzûli'l-Kur'ân min Hilâli Kütübü't-Tis'a*, II/1005.

⁴³⁹ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, IV/366. وقال مجاهد في قوله *وَهُمْوَا بِمَا لَمْ يَنَالُوا* إنما نزلت في قوم من قريش أرادوا قتل رسول الله صلى الله عليه وسلم. قال القاضي أبو محمد: وهذا لا يناسب الآية

⁴⁴⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV/365; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, II/383; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzul*, s. 257; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II/279.

İbn Atiyye bu görüşlerin çoğunu zikrettikten ve sonra ayetin Kureyş müşrikleri hakkında nazil olduğunu söyleyenlerin görüşlerini zayıf görmüştür. Çünkü ayetin siyaki münafıklarla ilgilidir, müşriklerle kesinlikle herhangi bir bağlantısı yoktur.

Bu âyetin nüzul sebebi hakkında pek çok rivayet vardır. Bu rivayetlerden bir kısmı bu sure, bir kısmı da Münafıkun suresi ilişkili olarak rivayet edilmiştir. Her halükarda âyette münafıkların iman konusundaki sözleri, duruşları, meselelere bakışları adeta resmedilmiştir. Dolayısıyla bu ayet siyakından ve münafıkların skandallar zincirinden bağımsız olarak değerlendirilemez. Olayının Tebük seferinde meydana gelmiş olması ihtimali, ayetin münafıkları tanıtmaya kapsamında değerlendirilmesinin devamı niteliğindedir. Olayın öncesinde meydana gelmiş olma ihtimalinde ise bu bir hatırlatma niteliği taşır ve bu durum ayetin nüzul sebebinin birkaç kez tekrar etmesine engel değildir.

Örnek 2: Hûd suresi 35. Ayet

﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَيْنَاهُ قُلْ إِنْ افْتَرَيْنَاهُ فَعَلَىٰ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِّمَّا يُجْرَمُونَ﴾

“(Resûlüm!) Yoksa, «Bunu uydurdu» mu diyorlar? De ki: «Eğer onu uydurduysam günahım bana aittir. Fakat ben sizin işlediğiniz günahtan uzağım.»”

Delil Konusu:

“Taberî ve bazı müfessirler şu görüştedirler: Bu ayet Nuh (as) kıssasına itirazî bir cümle olarak girmiştir. Konu Muhammet (sav) ile Kureyş kâfirleri ile ilgilidir. Kâfirler “Muhammed Kur’ân’ı da uydurdu bu Nuh (as) hikâyesini de” demişlerdi. Bunun üzerine de bu ayet nazil oldu. İbn Atiyye ise şu görüştedir: “Şayet bu rivayetin senedi sahih olsaydı üzerinde durulması gerekirdi. Senedi sahih değilse bu durumda ayetin siyaki gözetilir ve Nuh ile ilgili olma ihtimali değerlendirilir.”⁴⁴¹

⁴⁴¹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, IV/569. قال الطبري وغيره: إن هذه الآية اعترضت في قصة نوح وهي شأن محمد ص مع كفار قريش، وذلك أنهم قالوا: افترى القرآن وافترى هذه القصة على نوح، فنزلت الآية في ذلك. قال القاضي أبو محمد: وهذا لو صح بسند وجب الوقوف عنده، وإلا فهو يَحْتَمَلُ أَنْ يَكُونَ فِي شَأْنِ نُوْحٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَيَبْقَى اتِّسَاقُ الْآيَةِ مَطْرُودًا

Müfessirler ayette çerçevelenen diyalog konusunda iki farklı görüş sergilemişlerdir:⁴⁴²

1) Ayet Nuh (as) ile onun kavmi arasında cereyan eden bir diyalogu hikâye etmektedir. İbn Abbas ve Kelbîr bu görüştedir.

2) Gerçekleşen bu diyalog peygamber efendimiz ile Mekke kâfirleri arasındadır. Mukatîl bu görüştedir. Bu görüşte olan müfessirler sebebi nüzule yakın şu ifadeleri zikretmişleridir. “Kâfirler, ‘Muhammed Kur’ân’ı uydurduğu gibi Nuh’la (as) ilgili de bu hikâyeyi uydurdu’ dediler. Bunun üzerine de bu ayet nazil oldu.”

İbn Atiyye bütün bu görüşleri zikretmiş ve diyalogun peygamber efendimiz ile Mekke kâfirleri arasında geçtiğini söyleyenlerin görüşünün zayıf kabul etmiştir. Bu görüşünün sebebini şu şekilde açıklamak mümkündür:

a) Ayetin siyak ve sibakının âyetleri tamamlayacak derecede Nuh kıssası ile ilgili olması.

b) Bu diyalogun peygamber efendimiz ile kâfirler arasında geçtiğine dair sahih senetli bir rivayetin olmaması. Bundan dolayı da ayeti zahirdeki siyakına hamletmenin gerekliliği.

Atiyye'nin bazı müfessirlerin sahih olduğu tespit edilemeyen rivayetlere dayanarak belirttikleri görüşlerini âyetin siyakına ve cümlelerin tertibine uygun düşmediğinden dolayı reddettiği bu konuda açıkça görülmektedir. Bu görüşüyle aslında, konuyu peygamber Efendimizle ilişkilendirerek açıklayan ve Nuh kıssasını i'tirâzî bir cümle sayan Taberî'ye de muhalefet etmektedir. Nitekim Müfessirler de bu iki görüş üzerinden devam etmişlerdir. İbn Cüzey ve İbn Âşûr gibi bazı müfessirler Taberî'yi desteklemiş; Râzi, Kurtubi, İbn Hayyan, Şevkânî gibi müfessirler de İbn Atiyye'yi desteklemişlerdir. Sa'lebî ve Begavî gibi her iki görüşü nakledenlerde olmuştur.⁴⁴³

⁴⁴² Mukatîl b. Süleyman, *Tefsîru Mukatîl b. Süleyman*, II/281; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV/305 es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân* VII/147; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, II/468; el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân*, II/446.

⁴⁴³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV/305; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân* V/166; el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân*, II/446; er-Râzî, *Miftâhu'l-Gayb*, XVII/343; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IX/29; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr*, VI/148; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, I/370; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II/564; İbn Âşûr, *et-Tahrîru't-Tenvîr*,

Aslında sonuç olarak söylemek gerekirse bir münasebet kapsamı çerçevesinde âyetin siyakına uygun olarak Atiyye'nin görüşünü benimsemek daha doğru olacaktır.

Örnek 3: Hicr suresi 24. Ayet

﴿وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ﴾

“Andolsun biz, sizden önce gelip geçenleri de biliriz, geri kalanları da biliriz.”

Delil Konusu:

“İbn Abbas, Mervan b. Hakem ve Ebû Cevza şöyle demiştir. ‘ *وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ* ‘ *âyeti peygamber (sav) namaz kaldırıırken, arkalarında güzel bir kadının namaz kıldığı bir grup mümin hakkında nazil olmuştur. Gruptan bazıları fitneye düşmemek için safın önüne geçiyorlar, bir kısmı ise namazda kadına bir bakış atabilmek için arka saflarda duruyorlardı. Ve bu ayet onlar hakkında nazil oldu. İbn Atiyye ise şu görüştedir: Ayetin başlığında gelen *وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ* ve sonunda biten *وَالَّذِينَ هُمْ يُحْشِرُهُمْ* ifadeleri bu tür yorumları zayıflatır çünkü anlam bütünlüğü kaybolmaktadır.*”⁴⁴⁴

Bu konu hakkında müfessirlerin görüşlerini daha önce zikretmiştik.⁴⁴⁵ Âyetin nüzul sebebi özelinde değerlendirmek gerekirse bazı Müfessirler bu ayetin yorumunda İbn Abbas’tan nakledilen şu rivâyete dayanmışlardır: “Allah Rasulü'nün (sav) arkasında güzel bir kadın da namaz kılıyordu. Bazıları onu görmemek için ön safa geçiyorlar bazıları da rükuya eğildiklerinde koltuk altından ona bakmak için arka saflarda namaz

XII/63.

⁴⁴⁴ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, V/286. وكانت (ص) وكانت (ص) وكان بعضهم يتأخر ليسرق النظر إليها في الصلاة، فنزلت الآية فيهم. قال القاضي: وما تقدم الآية من قوله: *وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ* وما تأخر من قوله: *وَالَّذِينَ هُمْ يُحْشِرُهُمْ*، يضعف هذه التأويلات، لأنها تذهب اتصال المعنى

⁴⁴⁵ Bkz.s.147

kılıyorlardı. Allah da bununla ilgili olarak (وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ) ayetini indirdi.⁴⁴⁶

İbn Atiyye bu hadisi rivayet etmiş ancak ayetin siyakını delil göstererek bu görüşü zayıf kabul etmiştir. Zira âyetin öncesindeki (وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ) ifadesi ile sonrasındaki (وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ) ifadesi âyetin Allah'ın gücüne ve kudretine delaletini, onun ölü-diri herkesi ilmiyle kuşattığını, onların haşır günü kendi emriyle toplanacağını işaret etmektedir. Dolayısıyla âyetin namazla ilgisi yoktur. Ayeti sebebi nüzul ile açıklamak bağlamdan koparacak ve mana bütünlüğünü tamamen kaybedecektir.

İbn Atiyye'nin bu ayeti anlama konusundaki gösterdiği çaba ve yorum çok kayda değer bir tespit de dayanmaktadır. Kendinden önce Taberî de bu rivayeti zayıf görmüştür.⁴⁴⁷ Yine İbn Kesîr de hadise zikretikten sonra hadiste kabul edilemez bir durumun olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir:⁴⁴⁸ “Görünen o ki bu görüş İbn Abbas değil, el-Cevzâ'nın kendi görüşüdür.” İbn Âşûr ise şöyle demiştir:⁴⁴⁹ “Tirmizi bu hadisi bu âyetin nüzul sebebi olarak Nuh b. Kays ve Cafer b. Süleyman tarihi iki ile rivayet etmiştir. Bu rivayet bu ayetlere uygun düşmeyen dayanaksız bir rivayettir, olsa olsa zayıf bizi rivayet olabilir.”

Bütün bu görüşler görüşlere dayanarak zikredilen hadisin, bu ayetin nüzul sebebi olmadığını söyleyebiliriz. Şöyle ki:

1) Hadisin isnadı zayıftır. Senedinde bulunan Amr b. Malik en-Nekrî muhaddislerin sika kabul etmediği bir kişidir.⁴⁵⁰ Ancak İbn Hayyan sika olması konusunda mütesasahil davranmakla birlikte ‘garip ve hatalı rivayetleri vardır’ demiştir.

⁴⁴⁶ et-Tirmîzî tefsiri, (3122); es-Nesâî, *el-Müctebâ*, II/118; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, (1046); el-Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, VIII/98.

⁴⁴⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/94.

⁴⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, IV/532.

⁴⁴⁹ İbn Aşûr, *et-Tahrîru't-Tenvîr*, XIV/40

⁴⁵⁰ Amr b. Mâlik en-Nekrî (ö. 129): Künyesi Ebû Mâliktir. Basralıdır. Ebû Cevzâ'dan rivayetleri vardır. İbn Adiye der ki: Münker hadis rivayet eder. Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî de zayıf görmüştür. İbn Hayyan'da oğlunun kendisinden rivayet ettiği hadisleri zayıf kabul etmiştir. İbn Hayyân, *es-Sikât*, II/228; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâü ve'l-Metrûkûn*, II/231; el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII/96.

2) Ayetin siyaki ile hadis arasında herhangi bir bağ yoktur. Taberî ve İbn Atiyye ayeti açıklarken sözlerinin başında buna işaret etmişlerdir. Âyetin siyaki tamamıyla Allah'ın yaşatması ve öldürmesi sonrasında da haşr etmesi ile ilgilidir. Ayetin siyakında ve sibakında namaz kılanların safları ile ilgili bir konu nerede zikredilmiştir?

3) Bazı sahabilere böyle bir kusuru ile izafe etmek hadisin hatalı olduğunun delilidir. Sahabilerin böyle bir hatayı yapmaları uzak bir ihtimalken namaz kılarken bunu yapmış olmaları nasıl mümkün olabilir?

Örnek 3: Ta-Ha Suresi 131. Ayet

﴿وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرَزَقُ رَبِّكَ حَيْرٌ وَأَبْقَىٰ﴾

“Sakin, kendilerini denemek için onlardan bir kesimi faydalandırduğımız dünya hayatının çekiciliğine gözlerini dikme! Rabbinin nimeti hem daha hayırlı, hem de daha süreklidir.”

Delil Konusu:

“İbn Atiyye şöyle demiştir: Bunun nüzul sebebi olması kabul edilemez. Çünkü sure mekki, sure anlatılan kıssa medenidir ve peygamberin ömrünün sonunda gerçekleşmiştir. Nitekim o, zırhı zikrettiğimiz kısıda anlatıldığı şekliyle bir kişide rehin olarak vefat etmiştir. Ayet öncesi ile uyum içindedir zira Allah Teâlâ Mekkelileri önceki ümmetlere itibar etmemek ve çabuk gelecek bir azap ile onları uyarmıştır.”⁴⁵¹

İbn Atiyye'nin nüzul sebebi olarak zikrettiği fakat öyle kabul etmediği bu ayetin Ebû Râfi'den gelen Rasûlullah (sav) şu hadisidir: “O şöyle der: B'ir gün Rasûlullah'a misafirler geldi. Beni, Yahudilerden birine gönderdi ve dedi ki: Ona de ki Muhammed şöyle diyor: ‘Bize misafir geldi ve elimizde onlar için uygun erzak yok bize şuradan şu kadar ver’ veya Recep hilaline kadar bize borç ver’ dedi. Fakat adam kabul etmedi ancak rehin olursa diye şart koştu. Ebû Râfi der ki: “Ben Rasûlullah'a geri döndüm durumu ona

⁴⁵¹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/146. قال القاضي أبو محمد: وهذا معترض أن يكون سببا؛ لأن السورة مكية والقصة المذكورة مدنية في آخر عمر النبي (ص)، لأنه مات ودرعه مرهونة بهذه القصة التي ذكرت، وإنما الظاهر أن الآية متناسقة مع ما قبلها وذلك أن الله تعالى وبخهم

haber verdim. O dedi ki: ‘Allah'a yemin olsun ki ben göklerde de eminim yerlerde de emin biriyim. Bana borç verseydi de satsaydı da ne zaman isterse onu ona iade ederdim. Sen şu zırhımı ona götür.’” Sonra da bu ayet indi.⁴⁵²

İbn Atiyye bu rivayeti zikrettikten sonra bu ayetin nüzul sebebi olmasını iki açıdan bakarak reddetmiştir:

1) Surenin siyakı bakımından uygun düşmemesi. Çünkü ayetin tamamının Mekke'ye olduğu konusunda ittifak vardır. Bu hikâye peygamberin ömrünün sonunda gerçekleşmiş ve onun öldüğünde zırhının rehin olduğunu ifade eden bir hâdistir.

2) Ayetin siyakını da uygun düşmemektedir. Ayet her ne kadar öncesiyle irtibatlı olsa da Allah Teâlâ önceki ümmetlere önem vermeyi bırakma konusu üzerinde Mekkelileri hazırlamaktadır. Sonra onlara yakın bir yakın bir azap vaad etmektedir. Daha sonra da efendimizi onların durumuna önem vermeme, bu konudaki sözlerine sabretme ellerinde bulundurdıkları mallardan yüz evirme emredilmiştir.

3) Ayetin yorumu ile ilgili olarak zahir olan siyak çerçevesinde bakıldığında İbn Atiyye'nin görüşünün tercih şayan olduğu açıktır. Bu, rivayetin senedinin zayıf olduğu bellidir ve bunun da İbn Atiyye'nin hadis'i nüzul sebebi olarak kabul etmemesinde önemli bir rolü vardır. İbni Âşûr meseleyi daha ileri bir boyuta taşır ve şöyle der: Ebû Rafi'in hadisi sahih olsa bile bana göre o nüzul sebebini ayetin tilavetiyle karıştırmıştır. Muhtemeldir ki efendimiz hadisi hatırlama sadedinde okumuştur Ebû Rafi de daha önce duymadığı için hadisi o an nazil oluyor zannetmiş veya lüzumlu tilaveti atfetmiştir. Nitekim benzer ayetler konusunda nüzul sebepleriyle ilgili buna benzer pek çok konu vardır.⁴⁵³

Örnek 5: Ankebut suresi 50, 51. Ayet

﴿أَوْ لَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾

على ترك الاعتبار بالأمم السابقة، ثم توعدهم بالعذاب الموجل

⁴⁵² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI/169; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzul*, s. 313; el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, (3863); et-Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, I/331, (No, 989); el-Heysemî der ki: “Ravi Musa b. Ubeyde zayıftır. *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, IV/126.

⁴⁵³ İbn Aşûr, *et-Tahrîru't-Tenvîr*, XVI/180.

“«Ona Rabbinden (başkaca) mucizeler indirilmeli değil miydi?» derler. De ki: Mucizeler ancak Allah'ın katındadır. Ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunmakta olan Kitab'ı sana indirmemiz onlara yetmemiş mi? Elbette iman eden bir kavim için onda rahmet ve ibret vardır.”

Delil Konusu:

“Taberî, bu ayetin nüzul sebebinin müminlerden bir grubun Tevrat'tan bazı ayetleri yazan Yahudilerin yazdıkları şeyi peygamber efendimizin yanına getirmesiyle ilgili olduğunu söylemiştir. Resülullah bu durumu hoş karşılanmaz ve ‘peygamberlerinin getirdiğini bırakıp başka bir şeyi getiren topluma dalalet olarak bu yeter’ demiş ve bu ayet bu sebeple nazil olmuştur. İbn Atiyye der ki: birinci görüş âyetin akışına daha uygundur.”⁴⁵⁴

Bu âyetin nüzul sebebi konusunda müfessirler iki farklı görüş ortaya koymuşlardır:

1) Burada muhatap Müslümanlardır. Zira bu ayetin nüzul sebebi konusunda şöyle rivayet edilmiştir. Müslümanlardan bir grup Rasülullah’a Yahudilerin yazdıklarından bir yazılı metinle geldiler Rasülullah onları görünce elinden attı ve sonra şöyle dedi: “Peygamberlerin getirdiğinden başka bir peygamberin getirdiğini arayan bir topluma dalalet olarak bu yaptıkları yeter.” Daha sonra da bu ayet nazil oldu.⁴⁵⁵

2) Burada muhatap müşriklerdir zira bu ayet onların ﴿لَوْلَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ﴾ sözlerine cevap olarak gelmiştir.⁴⁵⁶ Yani bu, şu demektir: bu kitabın mucize ayetleri

⁴⁵⁴ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/654. وحكى الطبري أن هذه الآية نزلت بسبب قوم من المؤمنين أتوا النبي ص بكتب قد كتبوا فيها بعض ما يقول اليهود الذين أخبروهم بشيء من التوراة، فأنكر رسول الله صلى الله عليه وسلم ذلك، قال «كفى بما ضلالة، قوم رغبوا عما آتاهم به نبيهم إلى ما أتى به غيره»، ونزلت الآية بسببه. قال الفقيه الإمام القاضي: والتأويل الأول أجرى مع نسق الآيات

⁴⁵⁵ Ebû Dâvûd, *el-Merasîl*, (320, 454); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IX/3072; et-Taberânî, *Cemu'l-Beyân*, VI/21; ed-Dârimî, *Sünenü Dârimî*, III/259 (No: 505).

⁴⁵⁶ “Dediler ki: “Ona Rabbinden mucizeler indirilseydi ya!” De ki: “Mucizeler ancak Allah katındadır ve ben ancak apaçık bir uyarıcıyım.” Ankebut Suresi 50.

müşriklere yetmedi mi? Bu görüşü savunanlar âyeti, sebebi nuzul üzere öncesi ve sonrası ile ilişkilendirilmişler.⁴⁵⁷

İbn Atiyye ikinci görüşü tercih etmiştir. Ayetin nuzul sebebi ile ilgili varit olan rivayetleri almamış ve ayetin siyakını önceleyerek manayı birbirine bağlamıştır. Görüşüne, ayetin akışına uygun düşmesini delil olarak getirmiştir. Begavî de bu şekilde tefsir etmiş, Zemahşeri ve İbni Hayyan da bu görüşü tercih etmişleridir.⁴⁵⁸ Bu görüşü rivayet eden çoğu müfessirde herhangi bir tercih yapmaksızın nuzul sebebini de zikretmişlerdir.⁴⁵⁹ Bunun iki muhtemel sebebi olabilir:

a) Sebebi nuzul ile ilgili rivayetin ayetin insicamının bozulması ve doğru kabul edilmesi durumunda âyetin öncesinden ve sonrasında bağımsız olarak oradan çekip alınabilecek olması.

b) Rivayetin senedinin zayıf olması. İstîâb müellifi bu şekilde rivayet etmiş ve hadisi zayıf olarak hüküm etmiştir.⁴⁶⁰

II. Muhatabı Belirlemede Siyakı Delil Getirmek:

İbn Atiyye ayetler hakkındaki rivayetleri muhatabı belirlemede siyakı delil olarak kullanmıştır. Bu kısımda nuzul sebebi varit olan konularda İbn Atiyye'nin muhatabı belirlemede takındığı tavır ele alınacaktır. Bu konuları, tercih ettiği görüşler ve zayıf görüşler şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

1. İbn Atiyye'nin ayetlerin siyak ve sibakı ile ifadenin akışını delil göstererek rivayetleri muhatabı belirlemede tercih ettiği konular:

Örnek 1: En'âm Suresi 65. Ayet

⁴⁵⁷ Ayetin sonrasındaki *فُلٌ كَفَىٰ بِاللَّهِ* ifadesi ile güçlü bir bağı vardır. Müfessirler bu ayet indiğinde Rasûlullah'ın “Bu ayet benim şahidim sizin de yalanlamanızın şahididir” demiştir. İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III/411.

⁴⁵⁸ el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, VI/250; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/459; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fî't-Tefsîr*, VIII/362.

⁴⁵⁹ Konuyla ilgili olarak bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/53; es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II/637; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, VII/286; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, IV/ 288.

⁴⁶⁰ el-Hilâlî, *el-İstî'âb fî beyâni'l-Esbâb*, III/47.

﴿قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبَسَكُمْ شِيعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ

بِأْسٍ بَعْضٌ أُنظِرْ كَيْفَ نَصَرِفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ﴾

“De ki: «Allah'ın size üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeğe ya da birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter.» Bak, anlasınlar diye âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz!”

Delil Konusu:

*“Taberî'nin görüşüne göre bu vaîd içerikli bir cümledir. Ayetlerin siyak ve sibakından muhatabın daha önce zikri geçen Kâfirler olduğu açıktır.”*⁴⁶¹

Müfessirler ayetin muhatabının kim olduğu konusunda üç farklı görüşe ayrılmışlardır.⁴⁶²

- 1) Hitap sadece Müslümanlardır. İbn Abbas, Ebu'l-Aliyye ve Katade bu görüştedir.
- 2) Azap kısmı müşriklere ayetin kalan kısmı Müslümanlaradır. Hasan Basrî bu görüştedir.
- 3) Muhatap sadece müşriklerdir. İbn Cerîr et-Taberî ve Ebû Süleyman ed-Dımeşkî bu görüştedir.

İbn Atiyye bu görüşleri zikretmiş ve Taberî'nin görüşünü tercih etmiştir. Bu cümle Allah'ın müşriklere tehdit içeren bir ifadesidir. Çünkü ayetin siyakında da muhatap müşriklerdir. İbn Atiyye'den önce aynı delille konuyu daha tafsilatlı bir şekilde Taberî izah etmiştir.⁴⁶³ Şu ifadelerle ayeti bağlamına oturtmuştur: “Bu ayetin öncesindeki ﴿وقذب به﴾ ifadesi ile sonrasındaki ﴿قل الله ينجيكم منها ومن كل كرب ثم أنتم تشركون﴾

﴿وقذب به﴾ ifadesi müşrikleri vafsetmektedir. Zira müminlere yalan isnat etmek

⁴⁶¹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, III/382. هذا إخبار يتضمن الوعيد، والأظهر من نسق الآيات أن هذا الخطاب للكفار الذين تقدم ذكرهم وهو مذهب الطبري

⁴⁶² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/422; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, II/127; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II/40; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII/9.

mümkün değildir. Bu ayet bu iki ayet arasında gelmiştir. Dolayısıyla anlam ancak muhatap müşrikler olduğunu zaman doğru olmaktadır.”

Bu görüş ayetin bağlamına uygundur ve anlamlıdır. Diğer görüşler ise Müşriklere ve onlara uyanlara va'd edilen konusunda Rasülullah'tan ümmetini onların düştüğü hatalara düşmemek konusunda uyarmasının istendiği şeklindeki yorumlara hamledilebilir. Veya bu ümmetten onların yoluna tabi olanların da onların akıbetini paylaşacağı düşünülebilir.

Örnek 2: Hac Suresi 19. Ayet

﴿هُذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّنْ نَّارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ﴾

“Şu iki gurup, Rableri hakkında çekişen iki hasımdır: İmdi, inkâr edenler için ateşten bir elbise biçilmiştir. Onların başlarının üstünden kaynar su dökülecektir!”

Delil Konusu:

“Bu, ayetin desteklediği bir görüştür. Nitekim ayetin öncesinde (وَكَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ) ifadesi geçmiştir. Bu durumda mana “secde eden müminler” olacaktır. Sonra da (وَكَثِيرٌ) ifadesi geçmiştir ve bu (هُذَانِ خَصْمَانِ) ifadesiyle de bu iki sınıfa işaret edilmiştir. İman ve iman sahipleri küfür ve kâfirler şimdiye kadar olduğu gibi kıyamet gününe kadar birbirinin düşmanındırlar.”⁴⁶⁴

Müfessirler bu ayetteki هُذَانِ خَصْمَانِ ifadesi ile kimlerin kastedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.⁴⁶⁵

⁴⁶³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/430.

⁴⁶⁴ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/228. (وَكَثِيرٌ حَقٌّ) ، ثم قال: (وَكَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ) ، والمعنى أن الإيمان وأهله والكفر وأهله خصمان مذ كانا إلى قيام الساعة بالعداوة والجدال والحرب

⁴⁶⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII/589; el-Mâverdü, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, IV/13; el-Vâhidî, *el-Vesîd fî Tefsîri Kur'âni'l-Mecîd*, III/263; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III/229.

- 1) Bedir'de savaşan Müslümanlar ve müşriklerdir. Ebû Zer ve Muhammed b. Sîrîn bu görüştedir.
- 2) Peygamberleri hakkında tartışan Müslümanlar ile ehli kitaptır. İbn Abbas ve Katade bu görüştedir.
- 3) Genel olarak müminler ve müşriklerdir. Mücahit, Hasan el-Basrî, Ata ve el-Kelbî bu görüştedir.
- 4) Cennet ve cehennemdir. İkrime bu görüştedir.

İbn Atiyye bütün bu görüşleri zikrettikten sonra önceki ayetlerde müşrikler ve Müslümanlar ve onların davranışlarının anlatıldığına istinaden “genel olarak müminler ve müşriklerdir” şeklindeki görüşü benimsemiştir. Bu ayette de bunun kıyamete kadar devam edecek bir mücadele olduğu ifade edilmiştir.

Müfessirler bu ayetin nüzul sebebi olarak Buharî, Müslim, Nesâî ve İbn Mâce'nin Ebu Zer'den rivayet ettikleri şu hadisi zikretmişlerdir: “ هَذَا نِ حُصْمَانِ اِخْتَصَمُوا فِي ” (هَذَا نِ حُصْمَانِ اِخْتَصَمُوا فِي) (ayeti bedir savaşında meydanındaki ilk çarpışmaya çıkan Hz. Hamza, Hz. Ali, Ubeyde b. Haris, Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Veli b. Utbe ilgili olarak nazil olmuştur.”⁴⁶⁶ Bu rivayet karşısında müfessirler iki farklı gruba ayrılmışlardır.⁴⁶⁷

- a) Bu hadise güvenerek birinci görüşü tercih edenler ki Kurtûbî de bu görüştedir.
- b) Ayetin siyakına dayanarak genel bir durumdan bahsedildiğini söyleyenler ki bu durumun içerisine hadisteki çarpışmada girmektedir. Taberî, İbn Atiyye, İbn Kesîr ve İbn Âşûr bu görüşü tercih etmiştir.

Görünen o ki İbn Atiyye'nin de açıkladığı gibi bu hadis âyetin nüzul sebebi değildir.⁴⁶⁸ Âyetin siyakına bakan bir kişi ifadenin iman ve küfür arasında genel bir durumdan söz ettiğini görür bunu şu şekilde açıklayabiliriz:

⁴⁶⁶ el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzul*, s. 317; es-Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl*, s. 134.

⁴⁶⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII/590; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XII/25; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, V/406; İbn Aşûr, *et-Tahrîru't-Tenvîr*, XVII/228.

⁴⁶⁸ el-Müzeynî, *el-Muharrer fî Esbâbi Nüzûli'l-Kur'an min Hilâli Kütübü't-Tis'a*, II/701.

a) Allah Müminleri Yahudileri sağa birini Hristiyanları Mecusileri ve müşrikleri zikretmiştir ve bütün bu gruplar ya iman ehli ya da küfür ehli gruplardır.

b) Daha sonra da bunu (إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ) ayeti izlemiş ve Allah pek çok insanın kendisine secde ettiğinden pek çoğuna da azap hak olduğundan bahsetmiştir.

c) Allah her iki gruptan nimet içinde ve sürekli azap içinde olanlardan bahsetmiştir. Bundan dolayı ayetteki ifade müminleri ve din muhaliflerinin hepsini kapsar ve bütün bu görüşleri şamildir. Zira Ebû Zer'in âyetin nüzulu ile ilgili rivayeti buna zıt değildir. Nitekim söz konusu şahıslar da bu grupların içerisindeydi dolayısıyla bu durumda ayetin siyakı ve hadis-i şerifin ifadesi birlikte düşünülmüş olacaktır.

Örnek 3: Mü'minûn Suresi 19. Ayet

﴿يَأْتِيهَا الرُّسُلُ كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَأَعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾

“Böylece onun (yağmurun) sayesinde sizin yararınıza hurma bahçeleri ve üzüm bağları meydana getirdik. Bunlarda sizin için birçok meyveler vardır ve siz onlardan yersiniz.”

Delil Konusu:

“Bu ayetteki (يا أَيُّهَا الرُّسُلُ) ifadesi muhatabın bütün peygamberler olduğunu güçlendiren bir ifadedir. Buradaki takdir ümmetlerinde içinde olduğu bir topluluğa yapılmıştır. Şayet muhatap sadece Muhammed (as) kabul edilirse o zaman (فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ) ifadesiyle çelişir.” Fakat (وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ) ve (فَتَقَطَّعُوا) ifadelerini aynı topluluk için anlamlı kılmak istersek bunu peygamberler ve toplumları şeklinde açıklamak uygun olacaktır.”⁴⁶⁹

⁴⁶⁹ İbn Atrıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/300-301. وهذه الآية تقوي أن قوله تعالى: (يا أَيُّهَا الرُّسُلُ) إنما هو مخاطبة لجميعهم، وأنه بتقدير حضورهم، وتجيء هذه الآية بعد ذلك بتقدير: وقلنا للناس، وإذا قدرت (يا أَيُّهَا الرُّسُلُ) مخاطبة لمحمد عليه السلام فليق اتصال هذه واتصال قوله: (فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ)، أما أن قوله: (وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ) وإن كان قيل للأنبياء فأمرهم داخلون فيه بالمعنى فيحسن بعد ذلك اتصال (فَتَقَطَّعُوا)

Müfessirler bu ayetteki { يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ } ifadesi ile kimlerin kastedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:⁴⁷⁰

1) Muhatap bütün peygamberlerdir. Dahhak, Ata'nın rivayet ettiği İbn Abbas'a ait bir görüşte bu şekildedir.

2) Peygamberimize hitap edilmiştir. Ancak ifade bütün peygambere böyle emir verildiğini göstermektedir. Hasan el-Basrî, Mücâhid, Katade, Süddî, Kelbî ve Mukatil bu görüştedir.

3) Hitap İsa (as)'yadır. Taberi bu görüştedir.

İbn Atiyye bütün bu görüşleri zikrettikten sonra ayetin devamındaki وَإِنَّ هُدَىٰهٖ أُمَّتُكُمْ وَفَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ائْتَيْنِي وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ ayetini ve devamındaki ائْتَيْنِي وَفَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ائْتَيْنِي ifadesini de delil göstererek birinci görüşü tercih etmiştir. Zira ayetin bağlamı hitabın bütün peygamberler olduğunu göstermektedir. Şayet muhatap sadece Muhammed (as) kabul edilirse o zaman bu ayet ile (وَإِنَّ هُدَىٰهٖ أُمَّتُكُمْ) ifadesi çelişecektir. (وَإِنَّ هُدَىٰهٖ أُمَّتُكُمْ) ifadesi peygamberler ve toplumları şeklinde açıklandığında ümmetlerin dinlerini parça parça etmeleri ve ayrılması anlamında ائْتَيْنِي kelimesi daha güzel bir anlam kazanacaktır.

Burada İbn Atiyye'nin şu iki bakış açısından dolayı doğru görüş beyan ettiğini söyleyebiliriz:

a) Razî'nin dediği gibi bu görüş ayetin lafzına ve siyaka en uygun olan görüştür. Nitekim bunu İbn Atiyye de ifade etmiştir.

b) (يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ) ifadesiyle ilgili olarak Vahidî ve Râzî ifadenin bütün peygamberler olduğuna dair peygamberimizin hadisinden istidlal etmişlerdir.⁴⁷¹

⁴⁷⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX/40; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, XV/602; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III/264; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII/128.

⁴⁷¹ el-Vâhidî şu hadis ile delil getirmiştir: Hz. Ebu Hureyre (ra) anlatıyor: “Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm (bir gün) şöyle hitap ettiler: ‘Ey insanlar! Allah Teâlâ hazretleri tayyibtir, tayyibten başka bir şey kabul etmez.’ Allah'ın mü'minlere emrettiği şeyler, peygambere emretmiş olduklarının aynısıdır.

2. İbn Atiyye'nin ayetlerin siyak ve sibakı ile ifadenin akışını delil göstererek rivayetlerin muhatabı belirlemede zayıf kaldığı konular:

Örnek 1: Bakara Suresi 27. Ayet

﴿ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ هُمُ

الْحَسْرُونَ ﴿﴾

“Onlar öyle (fâsıklar) ki, Allah'a kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah'ın, ziyaret edilip hal ve hatırının sorulmasını istediği kimseleri ziyaretten vazgeçerler ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır.”

Delil Konusu:

“Bu ayete göre muhatap ehli kitap öncesi ve sonrasıyla düşünüldüğünde ise bütün kâfirlerdir.”⁴⁷²

Bu ayetteki muhatabın kim olduğu ile ilgili üç farklı görüş serdedilmiştir:⁴⁷³

1) Ehli kitap ve onlardan münafık olanlardır. İbn Cerîr ve İbn Hayyan bu görüştedir.

Nitekim Allah Teâlâ hazretleri (peygamberlere): *‘يا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ*’ (Mü'minûn 51) emretmiş, Mü'minlere de: *‘يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُّوا مِنَ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ*’ (Bakara 172) diye emirde bulunmuştur. Râzî ise şu hadisi delil göstermiştir: Şeddad b. Evs'in kız kardeşi Ümmü Abdilah, sıcak ve uzun bir günde Resûlullah (sav) oruçlu iken iftar vaktinde O'na (sav) bir bardak süt gönderir. Resûlullah, sütü getirene, 'Git ve sütü nereden getirdiğini sor' der. Sütün kendisine ait olan bir koyundan sağdığını Öğrenince, koyunun nerden elde ettiğini sordurur. Sütü içer. Ertesi gün Ümmü Abdillah bunun sebebinin Resûlullah (sav)'a sorar; o da şöyle cevap verir: "Benden önce de peygamberler güzel ve helal olan şeyleri yemek ve sâlih amel işlemekle emrolundular. Vâhidî, *et-Tefsîru 'l-Basîd*, XV/602; er-Râzî, *Miftâhu 'l-Gayb*, XXIII/281.

⁴⁷² İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, I/159. قال القاضي أبو محمد عبد الحق رضي الله عنه: فالآية على هذا في أهل الكتاب، وظاهر ما قبل وبعد أنه في جميع الكفار

⁴⁷³ et-Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, I/410; el-Mâverdî, *en-Nuket ve 'l-Uyûn*, I/89; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/120; İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kurâni 'l-Azîm*, I/210

2) Bütün müşrikler kâfirler ve münafıklardır. İbn Hayyan’dan böyle bir görüşte rivayet edilmiştir. Zemahşeri’nin de bu görüşte olduğu söylenebilir.

3) Sadece münafıklardır. Maverdi kimseye nispet etmeden böyle bir görüşü rivayet etmiştir.

Aslında müfessirler arasındaki ihtilafın sebebi, nüzul sebebi ile ilgili rivayeti kabul edip etmemekle ilgilidir. Sebebi nüzulü ile ilgili rivayeti kabul edenler birinci görüşü benimsemişler ve muhatabı ehli kitaba hasretmişlerdir.⁴⁷⁴ Sebebi nüzulü ile ilgili rivayete güvenmeyen İbn Atiyye, Kurtubi, İbn Hayyan ve İbn Kesir gibi müfessirler ise ayetin siyakına uymuşlardır.⁴⁷⁵ Bu da ifade edildiği gibi ehli kitabın kâfirlerini de içine alarak iki görüşü bir araya getiren yorumdur.

Örnek 2: Nisa suresi 133. Ayet

﴿إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ قَدِيرًا﴾

“Ey insanlar! Allah dilerse sizi yokluğa gönderip başkalarını getirir; Allah buna kadirdir.”

Delil Konusu:

“Taberi şöyle der: ‘Bu kınama ve va’id Tu’me b. Übeyrik’e aracılık eden ve onun ihaneti konusunda tartışmaya giren topluluk hakkındadır.’ İbn Atiyye ise şöyle der: ‘Bu yorum çok uzak bir yorumdur. Lafız dizilimi genel anlamı, insicamı da bütün âlemi işaret etmektedir.’⁴⁷⁶

Müfessirler buradaki tehdidin muhatabının kim olduğu konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/413.

⁴⁷⁵ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, I/159; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr*, I/205; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I/246; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, I/210.

⁴⁷⁶ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, III/41. قال الطبري هذا الوعيد هو للقوم الذين شفعوا في طعمة بن أبيرق وخاصمو عنه في أمر خيانتة في الدرع والدقيق. قال ابن عطية: وهذا تأويل بعيد واللفظ إنما يظهر حسن رصفه بعمومه وانسحابه على العالم جملة أو العالم الحاضر

⁴⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX/299; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, VII/ 138; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I/483; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V/409; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr*, IV/

1) Buradaki muhatap müşriklerden ve münafıklardan hali hazırda yaşayanlardır. Onların helaki ve itaat eden başka bir topluluğun gelmesi kast edilmiştir. İbn Abbas bu görüştedir.

2) Muhatap genel olarak bütün insanlardır. Bu durumda onların helaki ve başka türden bir mahlûkun yaratılması kast edilmiştir. Mukatil bu görüştedir.

3) Tu'me b. Übeyrik'e şefa'at edenler muhatap alınmıştır. Onlar onun zırh ve un çalması konusunda tartışmaya girmişler ve onu savunmuşlardır. Taberî bu görüştedir.

4) Muhatap Müminlerdir. Bu durumda mana şu şekilde olur: 'Şayet Allah dilerse sizi yarattığı gibi helak eder ve kendisine ibadet eden başka bir toplum yaratır.' İbn Hayyan bu görüşü herhangi birine nispet etmeden aktarmıştır.

İbn Atiyye bütün bu görüşleri zikreder ve Taberî'nin görüşünü zayıf olarak nitelendirir. Zira ona göre ayetin siyakı genel olarak insanlarla ilgilidir ve siyakına uygun olarak bütün dünyanın kast edilmiş olması veya dünyada o an için yaşayanların kast edilmiş olması uygun düşer zaten lafızların bunun dışında bir uyum çıkarmak mümkün değildir. Müfessirlerden Begavi, Zemahşerî, Kurtûbî, İbn Hayyan ve İbn Âşûr'da bu görüşü tercih etmişlerdir.⁴⁷⁸ İbn Atiyye'nin Taberî'nin görüşünü uzak bir ihtimal olarak görmesini ise şu şekilde açıklamak mümkündür:

a) Ayetin zahirinin genel bir bağlamda gelmesi, Taberî'nin ise bir olaya hasrederek olayın âyetin zahirine muhalif olması.

b) Kur'anın üsluplarından biri olan tehdit unsurunun âyetin ifade yapısına hâkim olması ve bunun dışında bir tasarrufa dair karine yoksa ifadenin geneli kapsamaması gerekliliği. Nitekim bu tür genel ifadeler insanın hayatını düzene sokmayı, kâfiri küfründen vazgeçirmeyi, isyankârı korkutup hak yola döndürmeyi, itaatkâr olanın ise ıslahını artırmayı amaçlar.

c) Müfessirlerden ayeti bu olayla ilişkilendiren bir rivayetin gelmemiş olması.

92.

⁴⁷⁸ el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, II/298; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/574; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V/409; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fî't-Tefsîr*, IV/92; İbn Aşûr, *et-Tahrîru't-Tenvîr*, V/221.

Örnek 3: Araf Suresi 3. Ayet

﴿اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ﴾

“Rabbinizden size indirilene (Kur'an'a) uyun. O'nu bırakıp da başka dostların peşlerinden gitmeyin. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!”

Delil Konusu:

“Bazı müfessirler اتباعا emrinin Nebi (sav) ve ümmetini kapsadığını düşünmüşlerdir. İbn Atiyye ise şu görüştedir: İfade açıkça bütün insanlığı muhatap almaktadır. Yani İslam'a ve Kur'an'a uyun demektir.”⁴⁷⁹

Müfessirler buradaki muhatapın kim olduğu konusunda üç farklı görüş ileri sürmüşlerdir:⁴⁸⁰

- 1) Muhatap bütün âdemoğullarıdır. Zeccâc bu görüştedir.
- 2) Rasûlullah ve ümmetidir. İbnu'l-Enbârî bu görüştedir.
- 3) İbn Abbas'tan rivayet edilen bir görüşe göre ise muhatap müşrikleridir.

İbn Atiyye bu görüşleri zikretmiş ve ikinci görüşü zayıf kabul etmiştir. Çünkü ayetin siyakı bütün insanlara hitabı ve İslam ümmetine uymayı davet sadedinde gelmektedir. İbn Atiyye'den önce Taberî de şöyle diyerek bu tespiti yapmıştır:⁴⁸¹ “Her ne kadar bu, reddedilecek bir görüş olmasa da ifadenin anlamına uygun olan ayetin zahirinin delaletinden dolayı bizim tercih ettiğimiz görüştür.” İbn Âşûr da İbn Atiyye ile aynı görüşü benimsemiştir.⁴⁸²

Örnek 4: Kehf Suresi 12. Ayet

⁴⁷⁹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, III/510. وقال فرقة قوله اتبعوا أمر النبي ص وأمته. قال القاضي أبو محمد: والظاهر أن يكون أمرا لجميع الناس أي اتبعوا ملة الإسلام والقرآن

⁴⁸⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII/ 298; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, IX/12; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II/101; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII/161.

⁴⁸¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII/ 298.

⁴⁸² İbn Aşûr, *et-Tahrîru't-Tenvîr*, VIII/15.

﴿ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحَزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا﴾

“Sonra da iki gruptan hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini görelim diye onları uyandırdık.”

Delil Konusu:

“Bazı müfessirler o iki grubun müminler olduğunu söylemişlerdir. İbn Atiyye der ki: ‘Bu ayetin lafzına uygun düşmez.’”⁴⁸³

Müfessirler ayetteki بالحزبين ifadesinin kimler olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.⁴⁸⁴

- 1) İki gruptan birisi Ashabı kehf ikincisi ise o zaman yaşanmış olan ve onların yanına gelenlerdir.
- 2) Ashâbı kehften kendi aralarında ihtilaf halinde olan iki gruptur.
- 3) İki gruptan birisi ashabı kehf döneminin müminleri diğeri kâfirleridir.
- 4) Bu iki grup ashabı kehf zamanında yaşamış ve onların orada kaldıkları süre konusunda tartışan müminlerden iki gruptur.

İbn Atiyye bütün görüşleri zikrederek birinci görüşü öne çıkarır daha sonra da son görüşü ayetin siyakıyla ilgisiz gördüğü için zayıf kabul eder. Görünen o ki İbn Atiyye Ashabı kehf kıssasının aralarında tartışma cereyan eden gençlerle şehir halkı arasında olduğunu ifade etmektedir. Müminlerin kendi aralarında iki grup olduğunu zikretmeğe gerek dahi yoktur nitekim birinci görüş cumhur müfessirin görüşüdür. İbn Atiyye ve Kurtubi böyle rivayet etmişleridir.⁴⁸⁵

Örnek 5: Hac Suresi 39. Ayet

⁴⁸³ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, V/573. وقال فرقة: هما حزبان من المؤمنين. قال القاضي أبو محمد رحمه الله: وهذا لا يرتبط مع ألفاظ الآية

⁴⁸⁴ et-Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, XVII/613; es-Semerkandî, *Bahru 'l-Ulûm*, II/339 es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve 'l-Beyân an Tefsîri 'l-Kur'ân*, VI/158; el-Mâverdî, *en-Nuket ve 'l-Uyûn*, III/289; Vâhidî, *et-Tefsîru 'l-Basîd*, XIII/542.

⁴⁸⁵ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, V/573; el-Kurtubî, *el-Câmi ' li Ahkâmi 'l-Kur'ân*, X/364.

﴿أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقْتَلُونَ بِإِثْمِهِمْ ظُلْمًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ﴾

“Kendileriyle savaşılanlara (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadirdir.”

Delil Konusu:

“Mücahit bu ayetin Mekke'den çıkmak isteyip de engellenen müminler hakkında olduğunu söylemiştir. İbn Atiyye ise ayetin siyakının buna cevap olduğunu çünkü “çıkılmaktan engellendiler” değil “çıkarıldılar” şeklinde devam ettiğini ifade etmiştir.”⁴⁸⁶

Müfessirler bu ayetin nüzul sebebi konusunda iki farklı görüş ortaya koymuşlardır:⁴⁸⁷

1) Bu ayet Medine'de bulunan Rasulullah ve ashabı hakkında kendilerini Mekke'den çıkararak müşriklerle savaşmalarına izin veren ayettir.

2) Bu ayet Mekke'den Medine'ye hicret etmek üzere çıkan müminlerden engellenen ve Kureyş kâfirlerinin kendilerine yetiştikleri bir grup hakkında nazil olmuştur. Allah'ta müminlere onlarla savaşabilecekleri konusunda izin vermiştir.

İbn Atiyye bu iki görüşü de zikrettikten sonra Mücahid'in görüşünü ayeti özel bir gruba hasrettiği için zayıf kabul eder. Bu görüşüne bu ayetlerden sonraki

الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقِّ

“memleketlerinden haksız yere çıkarılanlar”⁴⁸⁸ ifadesini delil gösterir.

Sonraki ayet söz konusu edilenlerin Mekke'den çıkmak konusunda engellenenler değil Mekke'den çıkarılanlar olduğunu göstermektedir. İbn Atiyye'nin siyak konusundaki bu

⁴⁸⁶ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, VI/253. وقال مجاهد: الآية في مؤمنين بمكة أرادوا الهجرة إلى المدينة فمنعوا. قال القاضي: وما بعد.

هذه في الآية يردُّ هذا القول؛ لأن هؤلاء منعوا الخروج لا أُخرجوا

⁴⁸⁷ et-Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, XVIII/ 644; el-Vâhidî, *Esbâbu 'n-Nüzul*, s. 318; el-Begavî, *Meâlimu 't-Tenzîl fi Tefsîri 'l-Kur'ân*, V/ 389; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu 'l-Mesîr*, III/ 240.

⁴⁸⁸ Hac Suresi, 40.

istidlali gerçekten güçlü bir delile dayanmaktadır. Nüzul sebebi konusunda gelen rivayetler de onun görüşünü desteklemektedir.⁴⁸⁹ Cumhurun görüşü de bu yöndedir.⁴⁹⁰

Örnek 6: Cin Suresi 19. Ayet

﴿وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا﴾

“Allah'ın kulu, O'na yalvarmaya (namaza) kalkınca, neredeyse onun etrafında keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi.”

Delil Konusu:

“İfadenin siyak ve sibakı konusunda zorlama bir yorum gidilmeksizin ayette sözü edilen kulun Nuh (as) olması mümkün değildir.”⁴⁹¹

Ayette kastedilen kul hakkında iki görüş vardır:⁴⁹²

1) Muhammed (sav)'dir. Ya Rasulullah'a Kur'ân dinlemek için etrafında toplanan cinler hakkında bilgi verilmektedir. Ya da Rasulullah namaz kıldırırken saf tutan cinleri hikâye edilmektedir.⁴⁹³

2) Kastedilen Nuh (as)'dır. Etrafında toplananlar ise kavminin kâfirleridir.

İbn Atıyye iki görüşe de zikrettikten sonra ikincisini zayıf kabul eder. Çünkü ayetin siyakı ve surenin genel akışı cinlerden bir grubun peygamber efendimizi dinledikleri şeklindedir. Söz konusu kulun Nuh (as) olabilmesi ancak siyakı dikkate almadan ayetin yorumunda zorlama bir görüşle mümkün olabilir. Sebebi nüzul ile ilgili rivayetler de bu görüşü desteklemektedir.

⁴⁸⁹ Müfessirler şu görüştedirler: “Müslümanlar maruz kaldıkları işkencelerden şikâyet ettiklerinde Hz. Peygamber “Sabredin ben savaşla emrolunmadım” buyurarak, onlara sabırlı ve metin olmayı öğütlemiş daha sonra da bu ayet nazil olmuştur. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII/643; el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzil fi Tefsîri'l-Kur'ân*, V/388; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzul*, s. 318.

⁴⁹⁰ el-Vâhidî cumhur görüşünü nakletmiştir. Bkz. Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, XV/424

⁴⁹¹ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VIII/436. الآية نسق التأويل في تحمل على نوحا إلا على تحمل في تأويل نسق الآية.

⁴⁹² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV/ 464; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23 /666; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VIII/436; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, VI/120.

⁴⁹³ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, XXII/318; er-Râzî, *Miftâhu'l-Gayb*, 30/674.

C. GRAMER KONULARINDA SİYAKIN ROLÜ

Gramer konularının Kur'ân'ın doğru yorumlanmasında tefsir ilmi ile güçlü bir bağı ve Kur'ânın anlaşılmasında çok önemli bir yeri vardır. İbn Atiyye buna son derece önem vermiştir. “İ'râbu'l-Kur'ân şeriatın temelidir. Zira manalar ancak onunla yerli yerine oturur” ifadesi bunu açıkça göstermektedir.⁴⁹⁴

Kur'ânın siyak ve sibakının i'râbî yönleri ve gramer meselelerini açıklamakta her zaman çok etkili bir rolü olmuştur. İbn Atiyye tefsirinin pek çok yerinde bu konular bağlamında siyakı temel almıştır. Bu bölümde iki açıdan bu konuya değinilecektir:

I. Ayette Zikredilen İ'râbın Tercih Edilmesinde Veya Zayıf Görülmesinde Siyakın Rolü:

İ'râb ve tefsir iç içe geçmiş iki konudur. Her ikisinin amacı da doğru anlama ulaşmaktır. Birbirlerini desteklerler. Kur'ânın siyak sibak bütünlüğü, i'râb yönleri konusunda serdedilen görüşleri açıklama sadedinde büyük bir öneme sahiptir. İbn Atiyye tefsirinde ayetleri yorumlarken pek çok konuda i'râb üzerinde zikredilen görüşleri ele almış ve siyakı ile açıklamalarını delillendirmiştir. Şimdi bu bağlamda bu konuların göre bildiğimiz en önemli meseleleri ele alınacaktır.

Örnek 1: Âli İmrân suresi 42. Ayet

﴿وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ لِمَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَأَصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ﴾

Hani melekler, “Ey Meryem! Allah seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı.”

Delil Konusu:

“Gramercilerin çoğu bu ayetteki *اِذْ*'in amilinin takdir edilen *ادكر* fiili olduğu görüşündedir. Bu tercih edilen görüştür. Nitekim bu ayetler gaybî bir konuyu peygamber

⁴⁹⁴ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, I/40.

efendimize haber vermektedir. Bu bilgilerde efendimizin nübüvvetine işaret eden haberlerdir. Bu bağlamda zikredilmiş olması ifadenin bütünlüğünü da koruyacaktır.”⁴⁹⁵

Müfessirler buradaki ذِّئ'in i'râbı konusunda üç farklı görüş ortaya koymuşlardır:⁴⁹⁶

- 1) Takdir edilen اذكر fiiliyle mahsuptur.
- 2) ذِّئُ قَالَتْ امْرَأَتُ عِمْرَانَ ile mahsuptur bu durumda öncesindeki ذِّئُ ifadesine atfedilmiştir.
- 3) Sonrasında geçen اصطفى fiilinin anlamı ile mensuptur. Bu durumda anlam “İmran’ın karısı...” dediğinde İmran ailesini, “Melekler... Ey Meryem” dediğinde Meryem’i seçti şeklindedir.

İbn Atiyye, Taberi’nin görüşünü zikretmiş daha sonra birinci görüşü hatırlatarak gramercilerin bu görüşü çoğuna izafe etmiştir. Ayetin siyak ve sibakında benzer haberlerin zikredilmiş olmasını peygamberin nübüvvetine işaret ettiğini delil göstererek gizli bir fiilin takdirini uygun görmüş sanki “Ey peygamber onlara kayıp haberlerinden olan Âli İmran’ın ve Meryem’in seçilmişliğinden haber ver” denilmektedir. İbn Atiyye Zeccâc’ın görüşüne hiç değinmemiştir. Muhtemelen bunun sebebi Gramercilerin bu görüşü cümlenin cümleye atfını şart koşmalarından dolayı uzak görmelerindedir. Müfessirlerin görüşleri de Taberi ile İbn Atiyye’nin tercih ettiği görüşler arasında şekillenmiştir. Zemahşerî iki görüşü de caiz görür fakat Taberi’nin görüşünü öncelemiştir. Enbârî her ikisini de caiz görmüş ancak İbn Atiyye’nin tercihini öne almıştır.⁴⁹⁷ Razî de Taberi’nin görüşünü tercih etmiştir. İbni Hayyan ise İbn Atiyye’ye

⁴⁹⁵ Aynı eser, II, 217. وقال كثير من النحاة: العامل في إذ في هذه الآية فعل مضمّر تقديره «واذكر» وهذا هو الراجح لأن هذه الآيات كلها إنما هي إخبارات بغيب تدل على نبوة محمد ص، مقصد ذكرها هو الأظهر في حفظ رونق الكلام

⁴⁹⁶ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, I/400; Ahfeş, *Meâni'l-Kur'an*, I/219; Ukberî, *et-Tibyân fî I'râbi'l-Kur'an*, I/259; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 393.

⁴⁹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/424; er-Râzî, *Miftâhu'l-Gayb*, VIII/217; İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân fî Garîbi I'râbi'l-Kur'an*, (Thk. Taha Abdulhamid), Heyetu'l-Mısriyye, 1980, I/200

katılarak Taberi'nin görüşünü zayıf kabul eder şöyle der:⁴⁹⁸ “Bu görüş doğru değildir. Çünkü عَلَيْهِمْ ifadesi ya haberden sonra bir başka haber olabilir veya bir sıfat olabilir. Şayet haber kabul edilirse amil ile mamulün arasını bu şekilde ayırmak caiz değildir. Şayet sıfat kabul edilirse zarfın üzerinde amil olması caiz olmaz.”

Sonuç olarak denilebilir ki İbn Atiyye'nin görüşü şu sebeplerden dolayı tercih edilmiştir:

- a) Gramercilerin çoğunun tercih ettiği meşhur görüştür.⁴⁹⁹
- b) İbn Atiyye'nin ifade ettiği gibi ayetin siyakı buna işaret etmektedir.
- c) Bu görüş diğer görüşlere yapılan itirazlardan uzaktır.

Örnek 2: Mâide suresi 46. Ayet

﴿وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَرِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ ۖ وَأَتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا

لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ۖ ٤٦﴾

“O peygamberlerin izleri üzere Meryemoğlu İsa'yı, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderdik. Ona, içerisinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için doğru yolailetici ve bir öğüt olarak İncil'i verdik.”

Delil Konusu:

﴿مُصَدِّقًا kelimesinin kendinden önceki cümlelerin hali olduğu ve birinci

kelimesine atfedildiği Mekkî b. Ebî Talib tarafından zikredilmiştir. İbn Atiyye der ki: Bu görüşte mana uyumu açısından sıkıntı vardır.”⁵⁰⁰

⁴⁹⁸ İbn Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhîd fi 't-Tefsîr*, III, 115.

⁴⁹⁹ Zekeriyya el-Ensârî, *İ'râbu 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, s. 206; Ukberî, *et-Tibyân fi İ'râbi 'l-Kur'ân*, I/259; Sâfi, *el-Cedvel fi İ'râbi 'l-Kur'ân*, III/176.

⁵⁰⁰ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, III/182. موضع الجملة التي هي فيه هدى فإنها جملة في موضع

Müfessirler ikinci kelimesini mahallenin mansup hal olduğu konusunda ittifak etmişlerdir ancak matuf konusunda iki görüş vardır.⁵⁰¹

- 1) Öncesinde geçen مُصَدِّقًا kelimesine matuftur. Bu durumda İsa'dan (as) hal olur.
- 2) İsim cümlesinden matuftur. Bu durumda sahibu'l-hal incil olur. Takdir ise şu şekildedir: وَأَتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ مُسْتَقَرًّا فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا

İbn Atiyye iki görüşü zikretmiş birinci görüşü Mekkî b. Ebî Talib'e nispet etmiş⁵⁰² fakat ayetin siyakına uygun düşmediğinden dolayı zayıf kabul görmüştür. İbn Atiyye'nin bu görüşünün sebebinin ayetin siyakı konusunda bir zorlamadan dolayı uygun düşmediğini delil göstermesi olduğu açıktır. Zira birinci cümle de sahibu'l-hal İsa (as), ikinci cümlede ise sahibu'l-hal İncil'dir. İsa'nın (as) tasdiki hükümlerini yaşatmakla emr olunduğu Tevrat'dır ki bu hakiki tasdiktir. İkinci tasdik ise İncil'in ahkâmına uygun olan Tevrat'ın içeriğini tasdik etmesidir ki bu da mecâzî tasdiktir.⁵⁰³

Örnek 3: Hûd suresi 93. Ayet

﴿وَيُنْعِمُوا أَعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَمِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَذِبٌ وَأَرْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ

رَقِيبٌ ٩٣ ﴿﴾

“Ey Kavmim! Elinizden geleni yapın. Şüphesiz ben de (elimden geleni) yapacağım. Rezil edici azabın kime geleceğini ve kimin yalancı olduğunu yakında bileceksiniz. Gözleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber gözlüyorum.”

الحال. وقال مكِّي وغيره: مُصَدِّقًا معطوف على الأول. قال القاضي أبو محمد: وفي هذا قلق من جهة اتساق المعاني

⁵⁰¹ en-Nahhâs, *İrabu'l Kur'an*, I/270; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VI/209; İbn Âdil, *el-Lubâb fi Ulumi'l Kitâb*, VII/360.

⁵⁰² Mekkî b. Ebî Talib h herhangi bir tercih belirtmeksizin ikinci görüşü de aktarmıştır. Mekki b. Ebu Talib, *Müşkilu İ'râbi'l-Kur'an*, I/228.

Delil Konusu:

“Ayetteki birinci مَنْ kelimesinin تَعَلَّمُونَ'nin mefulu olduğu ikincisinin ise ona matuf olduğu söylenmiştir. el-Ferrâ ise mübteda olarak merfu bir istifham edatı olduğu görüşündedir. İbn Atiyye der ki: Birinci görüş daha güzeldir. Çünkü ismi mevsulur. İstifham olursa atfedildirmesinden dolayı oluşan ittisal kesilir. İsm-i mevsul olmasında kuşku yoktur.”⁵⁰⁴

Müfessirler مَنْ يَأْتِيهِ cümlesindeki مَنْ'nin irabı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.⁵⁰⁵

1) تَعَلَّمُونَ'nin mefulü olarak mahallen mansup bir ismi mevsuldur.

2) Mübteda olarak merfu bir istifham edatıdır. Ferrâ bu görüştedir.

Atiye bu iki görüşe zikrettikten sonra istifham kabul eden Ferrâ'nın görüşünün zayıf bir yorum olarak nitelemiştir. Çünkü istifhamda ismi mevsul özelliği yoktur. İkinci مَنْ'nin birinciye bağlanmasından gerekliliği bunun en önemli sebebidir. Zira ikinci مَنْ ile ittifakla ismi mesuldür. İbn Atiye'nin Ferrâ'nın görüşünü zayıf görmesi ve ikinci مَنْ ile bunu delillendirmesi siyak ve sibak konusundaki bakış açısına ortaya koyması açısından önemlidir.

Zemahşeri ve İbn Hayyan⁵⁰⁶ ikinci مَنْ'nin de istifham olması durumunda birinci مَنْ'nin istifham kabul edilmesini caiz görmüşlerdir.

⁵⁰³ İbn Aşûr, *et-Tahrîru't-Tenvîr*, VI/219.

⁵⁰⁴ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, V/11. قوله: مَنْ يَأْتِيهِ يجوز أن تكون مَنْ مفعولة ب (تَعَلَّمُونَ) والثانية عطف عليها، قال الفراء: الأول أحسن لأنها موصولة ولا توصل في الاستفهام، ويقضي بصلتها أن ويجوز أن تكون استفهاما في موضع رفع بالابتداء. قال القاضي أبو محمد: الأول أحسن لأنها موصولة ولا توصل في الاستفهام، ويقضي بصلتها أن المعطوفة عليها موصولة لا محالة

⁵⁰⁵ el-Ferra, *Meâni'l-Kur'an*, II/26; Zekeriyya el-Ensârî, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Azîm*, s. 335; en-Nahhâs, *Îrabu'l Kur'an*, II/181; Dervîs, *Î'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhu*, IV/419.

⁵⁰⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/424; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr*, VI, 202.

Örnek 4: İsrâ suresi 31. Ayet

﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَسْبِيَ إِمْلَاقٌ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطَاً كَبِيراً﴾

“Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.”

Delil Konusu:

“Ayetteki ‘öldürmeyin’ fiili nehiy olarak meczumdur. Taberi bunu 23. ayetteki *وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا* ifadesine atfeder. Ancak birinci görüş daha doğru ve mana olarak daha uygundur.”⁵⁰⁷

Müfessirler *وَلَا تَقْتُلُوا* ifadesindeki îrab hakkında iki görüş ortaya koymuşlardır:⁵⁰⁸

- 1) *لَا* olarak meczumdur ve kendinden önceki meczum fiillere matuftur.
- 2) *وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا* ayetine matuf olarak mahallen mansuptur. Bu durumda *لَا* النافية olur. Taberi bu görüştedir.

İbn Atiye iki görüşü de zikrettikten sonra doğru anlama en yakın olduğu için birinci görüşü tercih ederek Taberi'nin görüşünü zayıf olarak nitelendirmiştir.⁵⁰⁹ İbn Atiye anlamları apaçık olan bu ayetleri muhalif görüş beyan eden Taberi'yi eleştirdikten sonra bu ayetlerin hepsinin ne ifade ettiğini şu şekilde zikreder:⁵¹⁰ “Taberi, bütün yasaklama ayetlerini *وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ* “Allah ancak kendisine ibadet etmenizi

⁵⁰⁷ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, V/421. وقوله وَلَا تَقْتُلُوا وما قبله من الأفعال جزم بالنهي، وذهب الطبري إلى أنها عطف على قوله.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا والأول أصوب وأبرع للمعنى

⁵⁰⁸ et-Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, (Thk. Şakir), XVII/436; İsbahânî, *İ'râbu 'l-Kur'ân*, s. 202; Ukberî, *et-Tibyân fi İ'râbi 'l-Kur'ân*, II/819.

⁵⁰⁹ Söz konusu ayetler İsrâ Suresinin 26. Ayetinden 40. Ayetine kadar devam eder.

⁵¹⁰ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, V/483.

emretti” ayetine matuf kabul etmiştir, fakat böyle değildir. İbn Atiye'nin buradaki görüşünü açıklayabilecek sebepler şunlardır:

- 1) Anlam bakımından güçlü olması: Mana açısından *لا الناهية* 'nin anlam gücü *لا النافية* 'den daha etkilidir. Çünkü 'Nâfi'ye la' sı yasak ifade etmez.
- 2) Atıf en yakın olana yapılır.
- 3) Siyakın açıkça nehye delalet etmesi, öncesi ile alakasının olmaması.

İbn Atiyye'nin görüşü çok nettir ve pek çok müfessir de aynı bu şekilde yorumlamıştır.⁵¹¹ İbn Hayyân da “bütün bu nehiy ifadelerinin “rabbin buyruğu” altında değil müstakil olarak değerlendirilmesi gerektiği çok nettir” diyerek bu görüşü tercih etmiştir.⁵¹²

Örnek 5: Zümer suresi 9. Ayet

﴿ أَمَّنْ هُوَ قُنْتُ إِانَاءَ الْإِيلِ سَاجِدًا وَقَاتِمًا يَحْدُرُ الْأَحْرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ ﴾

“(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde halinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi?”

Delil Konusu:

“Ayetin başıyla ilgili iki görüş vardır. Birincisi elifin soru edatı olduğudur ki bu görüş daha nettir. Bu durumda ‘boyun eğen mi hayırlıdır yoksa küfriyle bu dünyada birazcık faydalanan mı?’ şeklinde cümlede bağlama işaret eden bir soru sormuş olmaktadır. İkinci görüş ise buradaki elifin nida olduğudur. Bu durumda hitap bu özellikleri taşıyan kişiyedir. Sanki itaatkâr olan o kişiye *قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا*

⁵¹¹ İbn Aşûr, *et-Tahrîru't-Tenvîr*, XV/87; Dervîs, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhu*, V/426; ed-Da'âs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II/189.

⁵¹² İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr*, VII/44.

- b) İkinci görüşü zayıf kabul etme konusundaki istidlal siyak ile ilgili çok büyük önem arz etmektedir. Bu durumda ifade peygamber efendimize yönelecek ve böyle bir nida, âyeti bağlamından koparacaktır.

İbn Atiyye'nin burada ifade ettiği görüşü kendisinden önce Ebû Ali el-Farisî, Mekki b. Ebî Talib, İbn hayyan ve İbn Adil gibi müfessirler de zikretmişlerdir.⁵¹⁵ Zira bu ayetin siyakına uygun olan görüştür. Nitekim Ahfeş de bu kıraati inkâr etmez.⁵¹⁶ Zira her iki kırâatta Taberî'nin dediği gibi mütevatirdir.⁵¹⁷

II. Zamirin Mercîni Belirlemede Siyakın Rolü:

Kur'ân-ı Kerim'de zamirlerin müteallakını belirleme konusunda müfessirler çok ihtilaf etmişlerdir. İhtilaflar sadece benzerlik ve zıtlık ihtilaflı değildir. Anlamda genişliğe yol açan çok farklı ihtilaflar olmuştur. İbn Atiyye tefsirinde bu konuya yer vermiş tercih ettiği veya zayıf gördüğü görüşleri yine âyetin siyakına bakarak belirlemiştir. Bu anlamda zamirlerin müteallakını belirlemede siyakın İbn Atiyye üzerinde büyük bir rolü olmuştur. Bu başlıkta bu konuyla ilgili tespit edebildiğimiz en önemli ayetler ele alınacaktır.

Örnek 1: Bakara Suresi 116. Ayet

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحٰنَهُ﴾

“Allah, çocuk edindi” dediler. O, bundan uzaktır.

Delil Konusu:

“قَالُوا” fiilinin zamirin mercii konusunda ihtilaf vardır. Bir görüşe göre Hristiyanlardır çünkü onlar ‘İsa Allah'ın oğludur’ demişlerdir. Âyetin sibakında da

⁵¹⁵ Mekki b. Ebu Talib, *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân*, II/631; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr*, IX/188; İbn Âdil, *el-Lubâb fi Ulumi'l Kitâb*, XVI/483.

⁵¹⁶ Ahfeş, *Meâni'l-Kur'an*, IV/5.

buna yakın bir ifade geçmiştir. Bir görüşe göre Yahudilerdir çünkü onlar ‘Üzeyir Allah'ın oğludur’ demişlerdir. Bir görüşe göre de Mekke kâfirleridir çünkü onlar da ‘Melekler Allah'ın kızlarıdır’ demişlerdir.”⁵¹⁸

Görüldüğü gibi zamirin mercii konusunda ihtilaf edilmiştir.⁵¹⁹ Birinci görüş İbn Abbas’a ikinci görüş Mukatil’e üçüncü görüş ise Zeccac’a aittir. Sa’lebî ise zamirin bütün bu gruplara dönebileceğini ifade eder. İbn Atiyye bu görüşlerden bazılarını zikrettikten sonra ayetin siyakı en uygun olanın Hristiyanlar olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bu konuda en yaygın olan, onların ‘Allah'ın oğludur’ demeleridir. ‘Allah evlat edindi’ ifadesiyle meşhur olan onlardır. Kur’ân pek çok yerde buna değinmiştir. Fakat ayetin siyakı ve sibakında Yahudi ve Hristiyanlar birlikte geçerler.⁵²⁰ Dolayısıyla zamirin onlardan her ikisine de dönmesi muhtemeldir. Nitekim Razi zamirin Yahudiler olduğu görüşünü tercih etmiştir.⁵²¹ Bu tercihinin Razi nüzul sebebi ile ilgili İbn Abbas’tan gelen rivayetlere dayandırır. İbn Abbas bu ayetin Ka’b b. Eşref, Ka’b b. Esed ve Vehb b. Yahuda hakkında indiğini söylemiştir. Fakat ayetin siyakı göz önüne alındığında zamirin Mekke müşriklerine dönmesi mümkün değildir.

Örnek 2: Nisa Suresi 8. Ayet

﴿وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينُ فَأَرْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾

“Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin.”

Delil Konusu:

⁵¹⁷ et-Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, (Thk. Şakir), XXI/267.

⁵¹⁸ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, I/330. واختلف على من يعود الضمير في قالوا، فقيل: على النصارى، لأنهم قالوا المسيح ابن الله. وذكرهم أشبه بسياق الآية، وقيل: على اليهود، لأنهم قالوا عزير ابن الله، وقيل: على كفرة العرب لأنهم قالوا الملائكة بنات الله

⁵¹⁹ ez-Zeccâc, *Meâni 'l-Kur'an*, I/198; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve 'l-Beyân an Tefsîri 'l-Kur'ân*, I/264; Mekki b. Ebu Talib, *Müşkilü İ'râbi 'l-Kur'ân*, II/631; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu 'l-Mesîr*, I/104.

⁵²⁰ Bkz. Aynı surenin 110-121. Ayetler arası Yahudi ve Hristiyanlarla ilgilidir.

⁵²¹ er-Râzî, *Miftâhu 'l-Gayb*, IV/22.

“Bu ayetteki فَأَرْزُقُوهُمْ ve هُمْ deki zamirlerin mercii üç gruptur. Fakat Taberi gibi bazı müfessirler zorlama ile iki zamirin mercii ayırt etmişlerdir.”⁵²²

Müfessirler فَأَرْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا “onlara da verin ve güzel söz söyleyin” ayetindeki zamirlerin kimleri işaret ettiği konusunda ihtilaf etmişlerdir.⁵²³

- 1) Cumhur her iki zamirin de âyette zikredilen üç gruba işaret ettiği görüşündedir.
- 2) Birinci zamir yakın akrabaya ikinci zamir yetimlere ve miskinlere işaret eder. Taberî’ bu görüştedir. Sait b. Cübeyr’den böyle bir rivayet vardır.

Bu ayette zamirlerin aidiyetinin farklı olması tamamen miras alıp almamakla ilgilidir. Şayet zamirlerin aidiyeti farklı olursa akrabalar miras alacaklar yetim ve miskinler miras almayıp sadece güzel sözlerle muamele göreceklendir. İbn Atiyye zamirlerin bütün bu üç grup için geçerli olduğunu ve Taberî’nin ayetin siyakındaki zahir anlama muhalif bir görüş sert ettiğini ifade etmiştir. İbn Atiyye’nin görüşünün şu sebeplerden dolayı doğru olduğu kanaatini taşıyoruz.

- a) Ayetin bağlamından akla ilk gelen açık anlam her iki zamirin de bu üç gruba işaret ettiğiidir. Bunun dışında bir şey ancak karineyle söylenebilir.
- b) Miras alan ve almayanlar arasında zamirleri ayırmak için zikredilen karine kabul edilemez. Çünkü burada zikredilen mirasçı olan akrabalar veya yetimler ve miskinler değildir. Miras taksimine gelen ve kendilerine mirastan bir pay verilmesi mendup olarak zikredilen gruplardır.⁵²⁴

⁵²² İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, II/476. والضمير في قوله: فَأَرْزُقُوهُمْ وفي قوله: هُمْ عائد على الأصناف الثلاثة، وغير ذلك من تفريق عود الضميرين كما ذهب إليه الطبري تحكّم

⁵²³ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VII/13. er-Râzî, *Miftâhu’l-Gayb*, IX/504. İbn Âdil, *el-Lubâb fi Ulumi’l-Kitâb*, VI/198.

⁵²⁴ Bazı müelliflerin ayetin mensuh olduğu görüşünü de burada nakletmemiz gerekir. Konuyla ilgili olarak bkz. İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, I/179.

- c) Diğer müfessirler de Taberî'nin görüşünü tercih etmemişlerdir. İbni Hayyanve İbn Kesîr bu görüşü tuhaf karşılamış, Âlûsî ise 'hakikaten çok uzak bir görüş' diye nitelemiştir.⁵²⁵

Örnek 3: En'âm Suresi 20.Ayet

﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ، كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

“Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu (Peygamberi) kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini ziyana sokanlar var ya, işte onlar inanmazlar.”

Delil Konusu:

“Bazı görüşlere göre *يَعْرِفُونَهُ* kelimesindeki zamir *أَيُّهَا* ayetindeki tevhide râcîdir. *Katâde, es-Süddî ve İbn Cureyc* şöyle der: *يَعْرِفُونَهُ* fiilindeki zamir Muhammed'e (s.a.v.) râcîdir. Bu da *هَذَا الْقُرْآنُ لِأَنَّكَ كَرَّمْتَهُ وَأَوْحَى إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأَنَّكَ كَرَّمْتَهُ* ayetine dayanır. Bu sanki 'Ehli kitap benim bu uyarımı ve bana vahy edildiğini bilmektedirler' demektir. Ömer b. Hattab'ın Abdullah b. Selam'la olan diyalogu sanki bu yorumu açıklamaktadır. Hz. Ömer Allah peygamberine Mekke'de 'çocuklarınızı tanıdığınız gibi onu tanırsınız' ayetini indirdi. Bu tanıma nasıldır?' diye sorduğunda; Abdullah b. Selam: 'Evet biz onu Tevrat'ta Allah'ın tanımladığı şekliyle tanımaktayız ve bu konuda şüphede etmiyoruz; çocuğuma gelince annesinin onu nereden meydana getirdiğini bilemem' demiştir. İbn Atiyye der ki: İbn Selam'ın (ra) yorumu çocuğun nesebinin bilmenin çocuğu bilmek olmasıyla ilgilidir. Ayette şeklen bu konunun üzerinde durmaktadır. Aslında baba bu konuda şüphe etmez. Bir grup müfessir ise fiildeki zamirin öncesinde zikredilen Kur'ana râcî olduğunu ifade etmişlerdir.”⁵²⁶

⁵²⁵ el-Vâhidî, *el-Vecîz*, s. 253; er-Râzî, *Miftâhu'l-Gayb*, IX/504; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, I/179; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr*, III/527; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/221; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, II/147; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, II,422; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I/493.

⁵²⁶ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, II/276,277.

Müfessirler يَعْرِفُونَهُ fiilindeki (هـ) zamirinin râcî olduğu yer konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır:⁵²⁷

1. Zamir tevhide dönmektedir.
2. Zamir peygamber'e (as) râcîdir. İbn Abbas, Hasan Katade Es-Süddî ve İbn Cüreyc bu görüştedir.
3. Zamir Kur'âna râcîdir. El-Mâverdi bu görüştedir.

İbn Atiyye bu görüşleri zikretmiş fakat aralarından birisini tercih etmemiştir. Anlaşılan odur ki ayetin siyak çerçevesinde her biri ile bağlantı kurmuştur. Her üç görüşte de Siyakın delaleti ona göre makbuldür. Nitekim bundan dolayı aralarında tercih yapmadığını ve zamiri tahsis etmeden üç farklı yere râcî olduğunu görüşünde olduğunu görmekteyiz. Zira bu ifadelerin sonrasında da şöyle demiştir: “Zamirin tahsis edilmeksizin bütün bu görüşlere râcî olması uygundur. Sanki pek çok şeyi tanımlamaktadır ve sonra ehli kitap onu buyurduğumuz ve anlattığımız şekilde tanımaktadırlar demiştir.”⁵²⁸ Nitekim kendisinden önce Taberî de zamirin bütün bu görüşlere râcî olduğunu şu şekilde ifade etmiştir. “Onlar onun tek ilah olduğunu, ilahlıkta ortağı olmadığını ve Muhammed'in (sav) gönderilen bir peygamber olduğunu kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanımaktadırlar demiştir.”⁵²⁹

Benzer bir şekilde bu ayet bakara suresi 146. Ayette de zikredilmiştir. الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ كَمَا يَعْرِفُونَهُ، كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler.” Müfessirler aynı şekilde burada da iki görüş ortaya koymuşlardır:⁵³⁰

⁵²⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/295; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, II/100; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Thk). IV/1272; el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzil fî Tefsîri'l-Kur'ân* III/134; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, VIII/50; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/34; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fî't-Tefsîr*, IV/544; İbn Âdil, *el-Lubâb fî Ulumi'l-Kitâb*, VIII/68.

⁵²⁸İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, II/277.

⁵²⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II/294.

⁵³⁰et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III/187; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I/255; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, I/204; es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I/101; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I/122; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II/162.

1. Zamir peygamber efendimize râcîdir. İbn Abbas, Hasan, Mücahit Katade, es-Süddî ve İbn Cüreyc bu görüştedir.

2. Zamir ayetinin öncesindeki ayetlerde zikredilen kibleye râcîdir. Ebu'l-Âliyye, İbn Zeyd, Mukatil bu görüştedir. Aynı şekilde İbn Abbas'tan da bir rivayet zikredilmiştir.

İbn Atiyye Bakara süresindeki ayette de müfessirlerin görüşlerini zikretmekten başka bir şey söylememiştir.⁵³¹

Kanaatimizce bu görüşlerden tercihe şayan olan zamirin peygamberimize dönmesidir. Bu diğer görüşlere göre ayetin siyakına daha uygundur. Çünkü bu görüşte her iki ayetinde siyakını cem etmek mümkündür: Şöyle ki:

A. İfadenin siyakı: İki açıdan değerlendirilebilir:

1. Nas ayetin öncesiyle ilişkilidir. Ve bu konuda diğer görüşlerde ortaktır.

2. Nas ayetin sonrasıyla da ilişkilidir. Onların peygamberin niteliklerini tanımaları çocuklarının niteliklerini tanımalarına benzetilmesi daha bağlantılı ve mana açısından daha uygundur.

3. Nas, Bakara süresindeki ayet ile irtibatlandırıldığında zamirin peygamber efendimize râcî olması her iki ayette de ortaktır. Ve bu bağlantı iki konu açısından Kur'ân'ın genel siyakına da uygundur.

B. Halin Siyakı: Âyetin nazil olduğu dönemdeki çevresel durumlara bakıldığında zamirin Peygambere râcî olmasını ifade eden rivayetleri görürüz. Müfessirlerden bu görüşü tercih edenlerin öne sürdüğü deliller şöyledir:

1. Ömer b. Hattab'ın ve İbn Selam'ın yorumu bu görüşü desteklemektedir. Bu aynı zamanda İbn Atiyye ve diğer bazı müfessirlerin bu rivayeti delil getirmeleri de de göstermektedir.⁵³²

2. İbn Âşûr'un ayetinin nüzul sebebi olarak zikrettiği rivayette bu bağlamda değerlendirilir: "Yukarda öğrendin ki Vâkıdî müşriklerden ileri gelenlerinin peygamber efendimize gelerek biz senin hakkında Yahudi ve Hristiyanlara sorduk; onlar seninle

⁵³¹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, I/223.

⁵³² ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'an*, II/234; es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, I/439; el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*, I/164; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, III/118; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, I/112; Neseî, *Medâru't-Tenzîl*, I/141.

ilgili bir ifadenin ve senin vasıflarının olmadığını ifade ettiler dediklerini zikretmiştir. Durum böyle olduğunda Ehli kitabın buradaki taarruzu batıl olur. Çünkü onlar kendilerinde peygamberle ilgili böyle bir bilginin ve özelliklerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Yani “onlar ve siz hakkı inkar konusunda eşitsiniz” demektir.⁵³³

Bu pek çok müfessirin tercih ettiği ve bir kısmının da cumhura nisbet ettiği bir görüştür.⁵³⁴ Ez-Zemahşeri de eğilimini şu şekilde ifade etmiştir: Zikri öncesinde geçmese de zamirin ızmarı caizdir. Çünkü söz buna işaret etmektedir, muhatabın da karıştırması mümkün değildir. Zamirin bu şekilde gizlenmesinde şöhretine ve bildirilmeden bilinirliğine vurgu vardır.⁵³⁵ er-Razi’ de bu görüşü tercih etmiş ve şöyle demiştir:

1. Zamir öncesinde zikredilen bir şeye râcîdir. Öncesinde zikredilenlerden en yakın olan ise *مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ* ifadesindeki ilimdir. Buradaki ilimden kastedilen nübüvettir. Sanki Allah Teâla şöyle demiştir: Onlar bu ilmi yani nübüvveti çocuklarını tanıdıkları gibi tanır. Kible meselesine gelince zaten öncesinde kible geçmemiştir.

2. Allah Teâla Kur’ânı Kerim’de kıblenin değişme meselesinin Tevrat ve İncil de geçtiğini haber vermemiştir. Kur’ân-ı Kerim’de Muhammed’in (s.a.v.) nübüvvetinin Tevrat ve İncil de zikredildiği haber verilmektedir. Dolayısıyla bu bilgiyle peygamberlik meselesinin kast edilmesi evladır

3. Mucizelerin ilk delaleti Muhammed (s.a.v.) in tasdikidir. Kible meselesi onun getirdiği şeylerden birisi olduğu için zaten sabit olacaktır. Dolayısıyla bu tanınmanın nübüvete hamledilmesi evladır.⁵³⁶

Örnek 4: En’âm Suresi 66. Ayet

﴿وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ﴾

⁵³³ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VII/170.

⁵³⁴ el-Ferra, *Meâni'l-Kur'an*, I/329; en-Nehhâs, *Meâni'l-Kur'an*, II/407; es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, I/478; el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzil fî Tefsîri'l-Kur'ân*, III/134; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, III/396; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/10; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, XII/14; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, I/176.

⁵³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/204;

O (Kur'an) hak olduğu halde kavmin onu yalanladı. De ki: “Ben size vekil (sizden sorumlu) değilim.”

Delil Konusu:

“كَلَّمَكَ بِهِ”deki zamir Kur'an'a döner. Süddî bu görüştedir ve bu açıktır. Peygamber efendimize döndüğüne dair bir görüş vardır. Fakat bu görüş hemen sonrasındaki muhatap zamirinden dolayı uzak bir görüştür. Zamirin vadedilen azaba dönmesi de mümkündür.”⁵³⁷

Müfessirler âyetindeki zamirin mercii konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.⁵³⁸ Hasan ve Süddî gibi Kur'an'a, Taberî' gibi siyakta zikredilen azaba döndüğünü söyleyenler olmuştur. İbn Atiyye herhangi bir kimseye nisbet etmeksizin zamirin peygamber efendimize döndüğüne dair bir görüş de zikretmiştir. İbn Atiyye bu görüşlerden zamirin Kur'an'a raci olduğu görüşünü ayetin siyakında zahir olanın bu olduğunu söyleyerek tercih etmiştir. Peygamber efendimiz olmasına ise hemen sonrasındaki muhatap zamirinden dolayı anlam karışıklığı sebep olacağı için ihtimal vermemiştir. Taberî'nin görüşünün ise yine sibaktan istifade ederek, لِكُلِّ نَبِيٍّ مُّسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ (تَعْلَمُونَ) “Her haberin gerçekleşeceği bir zamanı vardır. İleride bileceksiniz”⁵³⁹ ayete uygun bulunmuş ve ikinci bir seçenek olarak değerlendirmiştir.

Örnek 5: Tevbe Suresi 33. Ayet

﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾

“O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.”

⁵³⁶ er-Râzî, *Miftâhu'l-Gayb*, IV/ 112.

⁵³⁷ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, III/358,384. والضمير في به عائد على القرآن، قاله السدي وهذا هو الظاهر، وقيل يعود على النبي عليه السلام وهذا بعيد لقرب مخاطبته بعد ذلك بالكاف في قوله: قَوْمُكَ ويحتمل أن يعود الضمير على الوعيد الذي تضمنته الآية

⁵³⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII/11; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, II/128; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/34; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr*, IV, 544; İbn Âdil, *el-Lubâb fi Ulumi'l Kitâb*, VIII/205.

Delil Konusu:

“Buradaki zamir ‘din’ kelimesine dönmektedir. Fakat birçok müfessir Rasullullah’a döndüğünü söylemişlerdir. Bu durumda mana ‘Allah Peygamber’e şeriatın haram helal bütün hükümlerini öğretecek’ anlamındadır. İbn Atiyye bu yorum için ‘doğru olsa bile diğer görüş daha net ve âyetin tertibine daha uygundur’ demiştir.⁵⁴⁰

Müfessirler لِيُظْهِرَهُ kelimesindeki zamirin mercii konusunda iki farklı görüş ortaya koymuşlardır:⁵⁴¹

- 1) Zamir Rasullullah’a racîdir. Bu durumda anlam “Allah ona dinin öğretilerini açıklamak için” anlamına gelmektedir. İbn Abbas bu görüştedir.
- 2) ‘Din’ kelimesine racîdir. Bu durumda anlam iki şekilde yorumlanabilir:
 - a) “Allah bu dini diğer dinlere üstün kılsın” anlamındadır ki bunun ne zaman olacağı konusunda da iki görüş vardır:
 - İsa peygamber yeryüzüne indiğinde görüşü ileri sürülmüştür. O zaman hak din ehlinden başkası kalmayacak, herkes İslam’a girecektir. Ebu Hüreyre ve Dahhak bu görüştedir.
 - Mehdi (as)’ın çıktığı zamandır. Süddî bu görüştedir.
 - b) Bir dinin üstün gelmesi bütün insanlar İslam’a girmemiş olsa bile apaçık delillerle diğer görüşlere üstünlüğünü kabul ettirmesi anlamındadır.

İbn Atiyye bu görüşleri detaylı bir şekilde ele aldıktan sonra zamirin “din”e döndüğü görüşünü tercih etmiştir. Bu tercihini iki şekilde delillendirilmiştir:

⁵³⁹ En’âm Suresi, 67. Ayet.

⁵⁴⁰ İbn Atiyye, *el-Muharrerü ’l-Vecîz*, IV/299. *إن الضمير عائد على الدين. وقالت فرقة: الضمير عائد على الرسول، ومعنى لِيُظْهِرَهُ*. *ليطلعوه ويعلمه الشرائع كلها والحلال والحرام. قال القاضي أبو محمد: وهذا التأويل وإن كان صحيحا جائزا فالآخر أبرع منه وأليق بنظام الآية*

⁵⁴¹ el-Mâverdî, *en-Nuket ve ’l-Uyûn*, II/356; Vâhidî, *et-Tefsîru ’l-Basîd*, X/390; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu ’l-Mesîr*, II/452

- a) Bu durumda anlam çok net ve âyetin tertibi daha uygun olmaktadır. Ayetin siyaki ve temel amacı İslam'ın diğer dinlere üstünlüğünü göstermektir. Anlam bakımından doğru olsa bile şeriatın hükümlerini öğretmek bu ayette ancak uzak bir hedef olabilir.
- b) Ayetin devamında ifade edilen “müşriklerin hoşuna gitmese de” cümlesi müşrikler açısından bakıldığında onlar için İslam'ın diğer dün dinler ve dinlerin öğretileri üzerindeki hâkimiyetinin Rasulullah'ın dini öğretilerini öğrenmesinden daha hoşlanmadıkları bir konu olduğu da açıktır.

İbn Atiyye'nin de ifade ettiği gibi İslam daha ilk başlarda şirke karşı üstünlüğünü tescillenmiştir. Daha sonra da diğer dinlere öğretiler bakımından net bir hâkimiyet kurmuştur. Bunun içerisine Allah'ın peygamberine öğrettikleri de girer.⁵⁴² Nitekim onun öğretilerinin girmediği bir ev kalmamıştır. Yine İbn Atiyye'nin de ifade ettiği gibi İsa peygamberin ortaya çıkmasıyla bunun ilişkilendirilmesi sanki Hristiyanların tam anlamıyla gerçekten İslam'dan başka bir dinin kalmayacağını görmüş olmalarıyla ilgilidir.

Örnek 6: Tevbe Suresi 70. Ayet

﴿أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُظْلَمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾

“Onlara kendilerinden öncekilerin; Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin; İbrahim'in kavminin, Medyen halkının ve yerle bir olan şehirlerin haberleri ulaşmadı mı? Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getirmişti. (Ama inanmadılar Allah da onları cezalandırdı.) Demek ki Allah onlara zulmediyor değildi, ama onlar kendilerine zulmediyorlardı.”

Delil Konusu:

⁵⁴² Konuyla ilgili Ahmet b. Hanbel'in rivayet ettiği “Bu din gece ve gündüzün yaşandığı her eve girecek, Allah bu dini her eve sokacak...” rivayeti delil olarak gösterilmiştir. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned,

“ *فِي*indeki zamir zikredilen ümmetlere dönmektedir. Bir görüşe göre ise sadece *الْمُؤْتَفِكَاتِ* ‘yerle bir olan şehirlere’ racîdir. Fakat zamirin bütün ümmetlere dönmesi şeklindeki yorum daha zahirdir.”⁵⁴³

Müfessirler görüldüğü üzere zamirin mercii konusunda iki farklı görüş ortaya koymuşlardır. Zamirin yerle bir olan şehirlere raci olması konusunda iki yorum vardır:⁵⁴⁴

- a) Kastedilen yerler üç ya da dört köydür. Peygamberleri ise sadece Lût (as)’dır. Fakat Lût (as) her birine birer elçi göndermiştir. Bu görüş Taberiye aittir.
- b) Buradaki cemi { يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ } “Ey peygamberler temiz şeylerden yiyin”⁵⁴⁵ ayetindeki gibi tekil ifade etmektedir.

İbn Atiyye buradaki iki görüşü de zikrettikten sonra birincinin daha net ve âyetin siyakına zahiren daha uygun olduğunu söyler. Bu görüşüyle İbn Atiyye müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne uymuş olmaktadır.⁵⁴⁶ İbn Atiyye'nin bu görüşünün sebebini şu şekilde açıklamak mümkündür:

- 1) Ayetin siyaki buna işaret etmektedir. Zira Allah Teâlâ bu ayet öncesinde yalanlayan ümmetlerden bahsetmiş sonra bu ayet gelmiştir. ‘Apaçık mucizelerle gelenlerden’ kastedilen peygamberlerdir, peygamberlerin gönderdiği elçiler olması mümkün değildir.

IV/103; VI/4.

⁵⁴³ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, IV/360. والضمير في قوله أَنْتَهُمْ رُسُلُهُمْ عائد على هذه الأمم المذكورة، وقيل على الْمُؤْتَفِكَاتِ خاصة، والتأويل الأول في عود الضمير على جميع الأمم أئين

⁵⁴⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV/346; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, X/547; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II/277.

⁵⁴⁵ Mü'minûn Suresi, 51.

⁵⁴⁶ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II/277; er-Râzî, *Miftâhu'l-Gayb*, XVI/99; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII/202; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr*, V/458.

- 2) Yerle bir olan şehirlerden kastedilen bir bölgede bulunan köylerdir. Lût (as) oraya gitmiş ve onları davet etmiştir. Fakat Taberi'nin yorumladığı gibi oraya Lût'un (as) gönderdiği elçilerle ilgili sağlam bir bilgi yoktur.
- 3) Zamir çoğuldur. Bundan dolayı pek çok peygamberin kast edilmiş olması gerekir. Fakat yerle bir olan şehirlere gönderilen peygamber tekildir. Şayet kastedilen Lût (as) olmuş olsaydı zamir tekil gelmesi gerekirdi.

Örnek 7: Hicr Suresi 72. Ayet

﴿لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ۗ۲﴾

“(Melekler Lût'a:) "Ömrüne andolsun ki onlar (şehvetten) gözleri dönmüş halde sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlar (Bu durumda asla seni dinlemezler)" dediler.”

Delil Konusu:

“*سَكْرَتِهِمْ* kelimesindeki zamir Lût'un (as) kavmine dönmektedir. Taberi'ye göre ise burada kastedilen Kureyş'tir. Bu görüş ayetin öncesi ve sonrasıyla tamamen kopuktur.”⁵⁴⁷

Müfessirler *سَكْرَتِهِمْ* kelimesindeki zamirin kimi kastettiği konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır:⁵⁴⁸

- 1) Müfessirlerin çoğuna göre kastedilen Lût' toplumdur.
- 2) Ata, Taberi ve Semerkandi zamirin Kureyş'i işaret ettiğini söylemektedirler. İbn Atiyye Taberi'nin görüşünün ayetin siyak ve sibakına uygun düşmediğinden dolayı zayıf kabul etmiştir, gerekçelerini de şöyle açıklamıştır:

⁵⁴⁷ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, V/310. وهذا وذكر الطبري أن المراد قريش، وهذا والضماير في (سَكْرَتِهِمْ) يراد بها قوم لوط المذكورون، وذكر الطبري أن المراد قريش، وهذا بعيد لأنه ينقطع مما قبله وما بعده

⁵⁴⁸ et-Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, XVII/118; Vâhidî, *et-Tefsîru 'l-Basîd*, XII/634; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu 'l-Mesîr*, II/538; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/585; İbn Âdil, *el-Lubâb fî Ulumi 'l Kitâb*, XI/479.

- a) Zamirin Kureyş'e dönmesi durumunda bağlamda bir kopukluk meydana gelecektir. Âlusi bu delilin gerekçesini mantıklı görmüş ve onu desteklediğini "İbn Atiyye de siyak sibaka uygun görmediği için bu yoruma katılmadı" diyerek ifade etmiştir.⁵⁴⁹
- b) Vahidi'nin dediği gibi müfessirlerin genelinin görüşü bu şekildedir.⁵⁵⁰
- c) Ayetteki 'gözleri dönmüş' ifadesi Lût kavmine uygun düşmektedir.

Özetle, ayetteki zamirler, mercileri ve gerekçeleri şöyledir:

- 1) لَعْمَرُكَ kelimesi ile muhatap Muhammed (as)' dır. Zamir de Kureyş kâfirlerine döner. Yukarda görüşlerini ifade ettiğimiz bu müfessirlerin delilleri bu görüşteki diğer müfessirler tarafından kabul görmemiştir. Zira ömrüne yemin edilen Muhammed (as)'dır. Onların kasem konusundaki istidlalinin herhangi bir delili yoktur. Bu konuda aslında tartışmaya da gerek yoktur. Cumhur bu konuda ittifak etmiştir.
- 2) Muhatap Muhammed (as)'dır, zamir ise Lût kavmine dönmektedir. Bu görüşte olan pek çok müfessirin görüşünü zikrettikten sonra İbn Atiyye, bunu siyak sibaka uygun düşmediği için kabul etmez. Zira zamirler arasında bir kopukluk söz konusu olacaktır. Bu durumda kasem efendimizi (as), hikâyedeki zamir ise durumlarına taaccüp edilen Lut kavmine olacaktır. Bu da tercih edilen bir görüştür.
- 3) Muhatap Muhammed (as), zamir ise onun toplumdur. İbnü'l Arabi bu görüşte yalnız kalmıştır. Görüşünü şöyle izah eder: "Meseleyi Lût'dan Muhammet'e (as) getiren sebep nedir bilmiyorum. Lût'un (as) hayatına yemin edilmesini engelleyecek şey nedir? Herhangi bir zaruret olmaksızın söz başka bir söze

⁵⁴⁹ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VII/316.

⁵⁵⁰ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, XII/634.

nakledilemez.” Lût’a (as) direk hitap olmasa da bu görüş de ihtimal dâhilindedir.⁵⁵¹

Örnek 8: Kasas Suresi 52. Ayet

﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ﴾

“Bu Kur'an'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz var ya, işte onlar ona da inanırlar.”

Delil Konusu:

“Bu ayetteki *قَبْلِهِ* kelimesindeki zamir Muhammet’e (as) dönebileceği gibi Kur’ân'a da dönebilir. Fakat ardından ﴿وَإِذَا يُنْتَلَىٰ عَلَيْهِمْ﴾ ayetinin gelmesi zamirin Kur’an’a dönmesini destekler.⁵⁵²

Müfessirler bu konuda iki görüş ortaya koymuşlardır:⁵⁵³

- 1) Zamir Kur’ân'a döner. Bu durumda mana “kendilerine Kur’ân'dan önce Tevrat ve İncil verdiklerimiz Kur’ân'a inanırlar” şeklinde olacaktır. Yahya b. Selam ve İbn Cüreyç bu görüştedir.
- 2) Peygamber efendimize döner. Bu durumda mana “kendilerine Muhammed (as)'dan önce Tevrat ve İncil'i verdiklerimiz Muhammed'e de inanırlar” şeklinde olacaktır. İbn Şecera bu görüştedir.
- 3) İbn Atiyye iki görüşü de zikrettikten sonra zamirin Kur’an'a dönmesini doğru bulmuştur. Buna, bu ayetten sonra gelen ﴿وَإِذَا يُنْتَلَىٰ عَلَيْهِمْ قَالُوا ءَأَمْنَا بِهِ﴾ “Onlara ayetler okunduğu zaman iman ettik derler”⁵⁵⁴ ayetini delil getirmiştir.

⁵⁵¹ er-Râzî, *Mifâhu'l-Gayb*, XIX/156.

⁵⁵² İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/598. وما بعدُ. ويحتمل أن يعود على القرآن، ويحتمل أن يعود على النبي ص ويحتمل أن يعود على القرآن، وما بعدُ.

يؤيد هذا، وهو قوله: ﴿وَإِذَا يُنْتَلَىٰ عَلَيْهِمْ﴾

⁵⁵³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX/594; Mâverdi, *en-Nuket ve'l-Uyun*, IV/257; el-Begavî, *Meâlimu't-*

Haddi zatında her iki görüş de doğrudur. Ancak zamirin Kur'an'a dönmesi âyeti siyakına dâhil etmekte ve anlam bütünlüğünü korumaktadır.⁵⁵⁵ Sebebi nüzul konusunda zikredilen Ehli Kitabın Müslümanları tasdiki de buna uygun düşmektedir.⁵⁵⁶

D. KUR'ÂN KIRAATLERİNDE SİYAKIN ROLÜ

Kıraatlerin Kur'an ilimlerinde önemli bir yeri ve tefsir ilmi ile güçlü bir bağı vardır. Siyakın bir Kıraati diğerine tercih etmede önemli bir rolü olmuştur. İbn Atiyye de tefsirinde birçok konuda siyakı kıraatlerin tercih edilmesinde veya zayıf görülmesinde tercih konusu yaptığı görülmektedir. Şimdi iki başlık altında bu konular ele alınacaktır.

I. Kıraati Tercih Konusunda Siyakın Rolü:

İbn Atiyye bir kıraati diğerine tercih etme konusunda tefsirinin birçok yerinde siyakı delil olarak kabul etmiştir. Bununla ilgili verebileceğimiz ilk örnek şu aittir:

Örnek 1: Bakara Suresi 10. Ayet

﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾

“Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır.”

Delil Konusu:

Tenzil fî Tefsîri 'l-Kur'ân, VI/213.

⁵⁵⁴ Kasas Suresi, 53.

⁵⁵⁵ İbn Abbas ve Süddî, Abdullah b. Selam, İbn Yamin be Yahudilerden iman edenler hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Katade “Biz konuşurken ehli kitaptan bir grup hakkında nazil oldu ki onlar şeriatleri üzere inançlarını yaşıyorlardı. Hz. Muhammed (as) peygamber olunca da ona inandılar ” demiştir. Vâhidî, *et-Tefsîru 'l-Basîd*, XVII/416.

⁵⁵⁶ Mekki b. Ebu Talib, *el-Hidaye ila Bulûgi 'n-Nihâye*, VIII/5549; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/421; er-Râzî, *Miftâhu 'l-Gayb*, XXIV/607; el-Kurtubî, *el-Câmi ' li Ahkâmi 'l-Kur'ân*, XIII/296; Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-Münir*, I/120.

“Bu ayetteki *يَكْذِبُونَ* fiilinin *şeddeli* okumak öncesinde geçen ‘onlar iman etmezler’ ifadesini desteklemektedir. Bu onların yalanladığını haber vermektedir. *Şeddesiz* okumak ise onların yalanlarını haber vermesi açısından ayetin siyakınca desteklenmektedir. *Şiddetli* bir azap vaad edilmesi, onların bu derece yalanlamalarıyla ilgilidir. Zira bu yalanlama içinde küfür barındırır. *Şeddeli* okumak daha tercih şayandır.”⁵⁵⁷

Müfessirler *يَكْذِبُونَ* kelimesinin okunuşunda iki görüş ortaya koymuşlardır:⁵⁵⁸

- 1) *يُكْذِبُونَ* şeklinde okuyanlar. Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir kıraatleri bu şekildedir.
- 2) *يَكْذِبُونَ* şeklinde okuyanlar. Asım, Hamza ve Kisâî kıraatleri bu şekildedir.

Her iki kıraat de mütevatirdir. İbn Atiyye ikisini de zikrettikten sonra “onlar iman etmezler” ifadesi ayetin bağlamında *şeddeli* okumayı desteklediği için ve bu ifade onların yalanlamalarına işaret ettiği için birinci görüşü tercih etmiştir. Görüyoruz ki İbn Atiyye siyaka uygun düşen kıraati tercih etmektedir. *Şeddesiz* okuyuşu da mütevatir kabul etmekle ve ayetin siyakı çerçevesinde değerlendirmekle birlikte ilgili *{وَلَقَدْ كُذِّبَتْ}* “Onlar ilmi olmayan konuda yalanlama içindeler” (Yunus, 39) *{وَأَنْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ}* “Onlar peygamberleri yalanladılar” (En’âm, 34) *{وَأَنْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ}* “Onlar seni yalanlarsa da ki: benim amelim banadır” (Yunus, 41) vb. âyetlerdeki ifadelere dayanarak ve bu ayetin öncesi ve sonrasındaki sıkı irtibata dayanarak birinci görüşü tercih etmiştir. Mehdevi şöyle der: “*Şeddeli* okumak daha uygun ve anlam bakımından

⁵⁵⁷ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, I/120. والقراءة. والمتوجه على الكذب في مثل هذه النازلة، إذ هو منطوق على الكفر، وبالتخييف يؤيدها أن سياق الآيات إنما هي إخبار بكذبهم، والتوعد بالعذاب الأليم، متوجه على الكذب في مثل هذه النازلة، إذ هو منطوق على الكفر، وقراءة التنقيح أرجح

⁵⁵⁸ İbn Mücâhid el-Bagdâdî, *es-Seb'a fi'l-Kıraât*, s. 143; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraâtî'l-Aşr*, II/207; el-Bennâ, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kıraati'l-Erbeate Aşar*, s. 170; en-Neysâbü'rî, *el-Mebsût fi'l-*

daha güçlüdür. Çünkü şeddeli okumak hem yalan hem de yalanlama anlamı katacaktır. Zira Rasulullah'ı yalanlayanlar Allah'ı yalanlamış gibidirler.⁵⁵⁹ Kıraatler ve Tevatir olduğu için Mehdevi'nin ifadesi ni nakil açısından değil mana açısından değerlendirmek gerekir. Bunu Mekki b. Ebî Talip şöyle açıklar: “Her iki kırâatta güzeldir ve güçlüdür. Hastalık şüphe etmektedir. Şüphe eden ise yalan saymıştır.”⁵⁶⁰

Örnek 2: Kehf Suresi 10. Ayet

﴿إِذْ أَوْى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا﴾

“Hani o gençler mağaraya sığınmışlardı da, "Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştır" demişlerdi.”

Delil Konusu:

“Cumhur *رَشَدًا* şeklinde okumuş, Ebû Racâ ise *رُشْدًا* diye okumuştur. Birinci görüş öncesi ve sonrasındaki ayetlerin fasılalarına uyduğu için daha uygundur.”⁵⁶¹

Bu ayette iki okuyuş vardır.⁵⁶² İkinci okuyuşu Velîd b. Müslim Yahya'dan o da İbn Abn Âmir'den rivayet etmiştir. İbn Atiyye iki görüşü de zikretmiş fakat ayetin öncesi ve sonrasındaki cümle sonlarının uyumundan dolayı Cumhurun görüşünün tercih etmiştir. İbn Atiyye'nin buradaki tercihinin anlam bakımından değil siyak sibaktaki *عجبا*, *وأحدا* ve *وعددا* kelimelerinin birbirleriyle sentaksı açısından olduğu açıkça görülmektedir. İmam Ebu Amr b. el-‘Alâ anlam bakımından da bunu siyak ile şu şekilde ilişkilendirilmiştir. “الرشد kelimesi “salah” anlamına gelir, الرشد olarak okunduğunda ise

Kıraâti'l-Aşr s. 127.

⁵⁵⁹ Halime Sal, *Kıraeta Verş ve Hafs, Dirase Tahliliyye Mukarene*, s. 255.

⁵⁶⁰ Mekki b. Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûgi'n-Nihaye*, I/155.

⁵⁶¹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, V/572. «رشدا» بفتح الراء والشين، وقرأ أبو رجاء: «رشدا» بضم الراء وسكون الشين، والأول أرجح لشبهها بفواصل الآيات قبل وبعد

⁵⁶² İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraâti'l-Aşr* III/164; Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kıraâti's-*

“ilim” anlamına gelir. Musa (as) da Hızır’dan ilim istemiştir. Bu şekilde anlam son derece güzel olmaktadır.”⁵⁶³ Ancak dilbilimciler bu tür kelimeleri البَحْل والبُحْل، والسَّقْم والْحَزْن والحَزْن kelimelerinde olduğu gibi iki şekilde de okumuşlardır.⁵⁶⁴ Şu durumda İbn Atiyye'nin delilinin daha isabetli olduğu açıktır. Nitekim kendisinden önce iki kıraat arasındaki farka Zeccâc da işaret etmiştir.⁵⁶⁵

Örnek 3: Ta-Ha Suresi 13. Ayet

﴿وَأَنَا آخَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ﴾

“Ben seni (peygamber olarak) seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle.”

Delil Konusu:

“Hamza dışındaki diğer kıraatlar وَأَنَا آخَرْتُكَ şeklinde okumuşlardır. Bu أَنَا رُتُّكَ ifadesiyle örtüşen bir okumuştur.”⁵⁶⁶

Müfessirler وَأَنَا آخَرْتُكَ ben sesin seçtim” cümlesinin okunuşunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.⁵⁶⁷

- 1) وَأَنَا آخَرْتُكَ şeklinde okunmuştur. Kıraatı Hamza bu şekildedir.
- 2) Sülemî, A'meş ve İbn Hürmüz وَإِنَّا آخَرْتُكَ şeklinde okumuştur.

Seb'3/1303;Mekkî b. Ebî Talib, *el-Keşf an Vucûhi'l-Kıraât* II/66.

⁵⁶³ Muhaysin, Muhammed Salim, *el-Hâdi Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, II/250.

⁵⁶⁴ er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredâtü Garib'l-Kur'ân*, s. 354; Muhaysin, Muhammed Sâlim, *el-Kıraât ve Eseruhâ fi Ulûmi'l-Arabiyye*, I/249.

⁵⁶⁵ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, III/270.

⁵⁶⁶ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/83. وَأَنَا آخَرْتُكَ ويؤيد هذه القراءة تناسبها مع قوله أَنَا رُتُّكَ.

⁵⁶⁷ İbn Mücâhid el-Bagdâdî, *es-Seb'a fi'l-Kıraât*, s. 417; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr* II/320; İbn Âdil, *el-Lubâb fi Ulumi'l-Kitâb*, XIII/192; el-Bennâ, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kirâati'l-Erbeate Aşar*, s. 382.

3) Nâfî, İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir, Asım, ve Kisâî kıraatleri وَأَنَا أَحْتَرُّكَ şeklinde.

Atiye bu ayette zikredilenlerden son görüşü benimsemiş ve bunu önceki ayetlerdeki ﴿إِنِّي أَنَا رَبُّكَ﴾ ifadesine⁵⁶⁸ uygun düştüğünü ile delillendirmiştir.

Görülüyor ki İbn Atiyye, Nahhâs'ın bu kıraati tercihinde yaptığı istidlal gibi kıraatleri tercihinde siyaka büyük önem vermiştir. Zira cümlelerin akışına ve hattına uygun olan okuyuşta bu şekildedir. İbni Hayyan bu kıraati cumhura nispet etmiştir.⁵⁶⁹ Hamza'nın kıraatini tercih edenler ise yüce bir otoritenin bu hitapta bulunduğu anlamını yüklemiştir ve bu sözü { مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى } “Biz, Kur'an'ı sana sıkıntı çekesin diye indirmedik” ayetine bağlamışlardır.⁵⁷⁰ Taberi iki kıraat arasında her ikisi de mütevatir olduğu için tevakkuf etmiştir.⁵⁷¹

Sonuç olarak { إِنِّي أَنَا رَبُّكَ } ve { وَأَنَا أَحْتَرُّكَ } ayetlerine uygunluğundan ayrıca hattın yazımı uygun düştüğü için Cumhurun da kıraati olması hasebiyle üçüncü görüşü tercih etmek kanaatimizce daha doğrudur.⁵⁷²

II. Kıraati Zayıf Kabul Etme Konusunda Siyakın Rolü:

İbn Atiyye bir kıraati zayıf kabul etme konusunda da tefsirinin bazı yerlerinde siyakı delil olarak kabul etmiştir. Bununla ilgili şu birkaç örnek verilebilir:

Örnek 1: Maide Suresi 119. Ayet

﴿قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ﴾

⁵⁶⁸ “Şüphe yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın.” Ta-Ha Suresi, 12.

⁵⁶⁹ Ebu't-Tayyib el-Kannûcî, *Fethu'l-Beyân*, VIII/219; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr*, VII/317.

⁵⁷⁰ İbn Cübâra, *el-Kâmil fi'l-Kirâati'l-Aşr*, s. 392; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâat*, s. 451.

⁵⁷¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, (Thk. Şâkir), XVIII/283.

⁵⁷² İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâat*, s. 452.

Allah şöyle diyecek: “Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür.”

Delil Konusu:

“Bu ayetteki *يوم هذا* ifadesindeki *يوم* kelimesini sadece *Nâfi‘* nasp olarak okumuştur. Diğer kıraat âlimleri merfu olarak okumuşlardır. *Nâfi‘* kıraatının iki veçhesi vardır: birincisi zarf olarak olmasıdır. Bu durumda takdir: *يوم*: *قال الله هذا القصص أو الخبر يوم* şeklinde olacaktır. *İbn Atiyye* ‘bence ayetin yapısını ve lafzın güzelliğini bozmaktadır’ demiştir. İkincisi *قال* fiilinden sonraki kısmın *İsa’nın (as) söznü işaret olarak fiilin mekulu kavli olmasıdır. Bu durumda هذا’nın haberi mahzûf takdir ise ‘قال الله هذا’* *يحدث يوم قال الله هذا* şeklinde olacaktır. *İbn Atiyye* şöyle der: *Burada hitap Rasulüllah’a ve ümmetinedir. Güznel olan okuyuş Cumhur’un okuyuşudur.*”⁵⁷³

Müfessirlerin söz konusu okumalarını şu şekilde maddelemek mümkündür:⁵⁷⁴

- 1) *يوم* şeklinde merfu ve tenvinsiz. Cumhur’un kıraatı bu şekildedir.
- 2) *يوم* şeklinde mansup ve tenvinsiz. *Nâfi‘* bu şekilde okumuştur. Ebu Ubeyde de bu okuyuşu tercih etmiştir.
- 3) *يوماً* şeklinde mansup ve tenvinli. Zemaşeri’nin naklettiğine göre A’meş’in kıraatı bu şekildedir.

⁵⁷³ *İbn Atiyye, el-Muharrerü’l-Vecîz, III/306-307.* وأما قراءة نافع، وبالرفع، «يوم» بالرفع، وأما قراءة نافع. فتحتمل وجهين، أحدهما أن يكون «يوم» ظرفاً للقول كأن التقدير قال الله هذا القصص أو الخبر يوم. قال القاضي أبو محمد: وهذا عندي معنى يزيل رصف الآية وبهاء اللفظ. والمعنى الثاني أن يكون ما بعد (قال) حكاية عما قبلها من قوله لعيسى إشارة إليه، وخبر (هذا) محذوف إيجازاً، وكأن التقدير قال الله: هذا المقتص يقع أو يحدث يوم ينفع الصادقين. قال القاضي أبو محمد: والخطاب -على هذا- لمحمد عليه السلام وأمته، وهذا أشبه من الذي قبله، والبارع المتوجه قراءة الجماعة

⁵⁷⁴ *el-Bagdâdî, es-Seb’â fi’l-Kirâât, s. 250; Bennâ, İthâfu Fudalâi’l-Beşer fi’l-Kirâati’l-Erbeate Aşar, s.258; İbn Âdil, el-Lubâb fi Ulumi’l-Kitâb, VII/62; İbnu’l-Cezerî, en-Neşr fi’l-Kirâati’l-Aşr, II/ 256.*

- 4) يومٌ şeklinde merfu ve tenvinli. İbn Atiyye'nin naklettiğine göre Hasan b. İyâş eş-Şâmi'nin okuyuşu bu şekildedir.

İbn Atiyye bu kıraatleri zikrettikten sonra Nâfi' kıraatini her iki yönüyle kabul etmiştir. Bunun sebebi olarak siyakın manaya uygun olmadığını ve Cumhurun kıraatini tercih ettiğini söylemiştir.

Görüyoruz ki İbn Atiyye siyakı kıraati zayıf kabul etmede bir delil olarak kullanmıştır. Zikredildiği gibi İsa'nın (as) bu konumu bu şekliyle kıyamet günü olacaktır.⁵⁷⁵ Fakat bu okuyuşa göre ayet kıyamet günü ile ilgili bağlamdan çıkmaktadır. Nitekim kelime zarf olarak mansup olduğunda takdir قال الله هذا القصاص او الخبر يوم ينفع şeklinde anlam “Allah bu haberi doğrulara doğruluklarının fayda verdiği gün buyurur” şeklinde olacak veya haber hafzedilmiş olarak takdir هذا الذي مر من كلام عيسى واقع يوم ينفع şeklinde anlam ise “İsa'nın bu sözleri doğrulara doğruluklarının fayda verdiği olduğu gün olacaktır” şeklinde olacaktır. Her iki durumda da ifade kıyamet gününün bağlamından çıkmış olmaktadır ve Rasulullaha ve ümmetine o gün hakkında bir bilgiye dönüşmektedir. Fakat Cumhurun kıraatine göre ayet bağlamında kalmakta ve isim cümlesi olarak mahalle mansup mef'ûlün bih olmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki her iki kırâat da mütevatirdir. İbn Cüzey gibi bazı müfessirler İbn Atiyye'nin zayıf gördüğü bu görüşü kabul etmişler,⁵⁷⁶ bir kısmı ise Taberi gibi Nâfi' kıraatini tercih etmişlerdir.⁵⁷⁷ Kûfe ekolü her iki görüşü birleştirebilir. Çünkü İbn Atiyye'nin zayıf gördüğü görüş kelimenin mebni olarak mu'rab bir kelimeye izafetini caiz görmeyen Basra ekolüne göredir. Ancak Kûfe ekolü bunu şart koşmaz ve bu durumda mebni olarak haberi olması ve fiil cümlesine izafeti de mümkün olmuş, her iki anlamda birleştirilmiş olur.

Örnek 2: Yusuf Suresi 23. Ayet

⁵⁷⁵

⁵⁷⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, I/252.

⁵⁷⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, (Thk. Şâkir), XI/243.

﴿ وَرُوْدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَن نَّفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْت لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اِنَّهُ رَبِّيْ اَحْسَنُ مَثْوٰى

اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظُّلْمُوْنَ ۡۢ ۡۢ ﴿۲۳﴾

“Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek, “Haydi gelsene!” dedi. O ise, “Allah’a sığınırım, çünkü o (kocan) benim efendimdir, bana iyi baktı. Şüphesiz zalimler kurtuluşa eremezler” dedi.”

Delil Konusu:

“Halvânî, ayetin كَلَّمَ كَلَّمَ kısmıyla ilgili olarak Hişam’dan هَيْت şeklinde rivayet etmiştir. İbn Atiyye ‘bunu bir vehimden ibaret sayarak öyle olsaydı, لي همت şeklinde olurdu ki bu da zaten siyaka uygun değildir’ demiştir.”⁵⁷⁸

İbn Âdil’in Lubâb adlı eseirnde ifade ettiği üzere söz konusu kısımla ilgili olarak beş tanesi mütevatir dört tanesi şâz olmak üzere dokuz ayrı okuyuş zikredilmiştir.⁵⁷⁹ Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:⁵⁸⁰

1) هیت şeklindeki okuyuşa göre ki harekesi konusunda

(هَيْتُ)، (هَيْتِ)، (هَيْتٍ)، (هَيْتًا)، (هَيْتًا) şekillerinde rivayetler vardır.

2) İki ‘ya’ ile هِييت şeklinde ki harekesi هِيِيْتُ olarak okunmuştur.

3) Orta harfin hemzesi ile هئت şeklinde ki bu durumda iki ayrı harekeleme vardır:

(هَيْتُ)، (هَيْتِ).

⁵⁷⁸ İbn Atiyye, *el-Muharremü 'l-Vecîz*, V/66. قال أبو علي: ظاهر أن بكسر الهاء والهمز وفتح التاء، قال أبو علي: ظاهر أن

هذه القراءة وهم، لأنه كان ينبغي أن تقول: همت لي، وسيق الآيات بخالف هذا

⁵⁷⁹ İbn Âdil, *el-Lubâb fî Ulumi 'l-Kitâb*, XI/56.

⁵⁸⁰ el-Bagdâdî, *es-Seb 'â fî 'l-Kirâât*, s. 347; Vâhidî, *et-Tefsîru 'l-Basîd*, XII/66; İbn Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhîd fî 't-Tefsîr*, VI/256.

İbn Atiyye burada zikredilen kıraatlerden bazılarını naklettikten sonra Ali el-Farisi'yi teyit ederek el-Halvânî'nin okuyuşunu zayıf gördüğü yorumuna katılmıştır. Zira bu kıraate göre لي هُمْتُ demesi gerekir ancak ayetin siyakı buna uygun değildir. Çünkü böyle bir eylem bu durumda Yusuf'tan sadır olması gerekir.

Görüyoruz ki İbn Atiyye siyaka muhalefetinden dolayı bu okuyuşu uygun görmemiştir. Mekki b. Ebi Talip bu konuda şöyle demiştir: “İfadenin لي هُمْتُ şeklinde olması gerekir fakat kimse bu şekilde okumamıştır ve aynı zamanda anlam bunun tersinedir. Çünkü Yusuf kaçmaya ve ondan uzaklaşmaya devam etmekte o da ona olan isteğini ortaya koymaktadır. Gömleğin arkadan çekilerek yırtılmış olması bunu gösterir. Bu durumda Yusuf kendisini ona nasıl hazırlamış olabilir?”⁵⁸¹ ed-Dânî de bu görüştedir. Ukberî bunun zayıf görüş olduğunu ayrıntılarıyla zikretmiştir.⁵⁸²

Sonuç olarak şunu diyebiliriz:⁵⁸³

- a) Bu kıraat müevattirdir, ravilerinde şüphe yoktur. İbnü'l Cezerî bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “Ebu Ali el-Farisi ve onunla aynı düşüncede olanların görüşleri kabul edilemez. Çünkü kadın ortamı her zaman halvet durumuna getiremezdi. Yani durum hazırlanmış kapılar kapanmış ve “sen ne diyorsun?” demeye getirilmiş olmaktadır.
- b) el-Halvânî'nin Hişam'dan rivâyeti kabul gören sağlam bir rivayettir. İddia edildiği gibi münferit bir rivayet değildir. Velîd b. Muslim'in İbn Âmir'den böyle bir rivayeti vardır.

Örnek 3: Meryem Suresi 64. Ayet

﴿وَمَا نَنْتَرُكُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا﴾

⁵⁸¹ İbn Âdil, *el-Lubâb fi Ulumi'l-Kitâb*, XI/57.

⁵⁸² Ukberî, *et-Tibyân fi I'râbi'l-Kur'ân*, II/728; Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kıraâti's-Seb'* III/1227.

⁵⁸³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraâti'l-Aşr* II/295.

(Cebrail şöyle dedi:) "Biz ancak Rabbinin" emriyle ineriz. Önümüzdekiler, arkamızdakiler ve bunlar arasındakiler hep O'nundur. Rabbin unutkan değildir."

Delil Konusu:

“Cumhur ayetteki *تَنْزَلُ* kelimesini Cebrail'in kendisinden ve diğer meleklerden bahsettiğini söyleyerek bu şekilde okumuşlardır. Ama el-A'rac ise *يَنْزِلُ* şeklinde Allah'tan Cibril hakkında bir haber olarak okumuştur. İbn Atiyye der ki: Bazı müfessirlere ait olan bu yorum *مَا بَيَّنَّ أَيْدِينَا* ifadesiyle uyumsuz, bunun olabilmesi için Cibril'in Allah'ın istediği zamanlarda onun emriyle hareket ettiğine dair bir haber cümlesi olması gerekir.”⁵⁸⁴

Müfessirler bu ayetindeki *تَنْزَلُ* ifadesini iki şekilde yorumlamışlardır:⁵⁸⁵

- 1) Cibril kendinden ve meleklerden bahsetmektedir. Cumhurun görüşü bu şekildedir.
- 2) Allah Cebrail'in kendi emriyle indiğinden haber vermektedir. el-A'rac bu görüştedir.

İbn Atiyye bu iki görüşü de zikrettikten sonra el-A'rac'ın görüşünü zayıf kabul etmiştir. Zira bu ayette zikredilen “katımızdan” ifadesiyle uyuşmamaktadır. Fakat Cumhurun görüşü ayetin siyak sibatıyla uyuşmakta ve Cebrail'in Allah'ın emri olmadan zaten hareket edemeyeceği düşüncesiyle gereksiz bir yorumdan uzak durmaktadır.⁵⁸⁶ Görülüyor ki İbn Atiyye'nin düşüncesi bu konuda çok yerindedir. Ayrıca kıraat de mütevatir olmadığını da söylemek gerekir.

⁵⁸⁴ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/49. «وما ينزل» بالنون كأن جبريل عنى نفسه والملائكة، وقرأ الأعرج وما «ينزل» ما بَيَّنَّ أَيْدِينَا لأنه لا يطرد معه وإنما يتجه أن يكون خبراً من بالياء على أنه خبر من الله أن جبريل لا ينزل، قال هذا التأويل بعض المفسرين، ويرده قوله ما بَيَّنَّ أَيْدِينَا لأنه لا يطرد معه وإنما يتجه أن يكون خبراً من جبريل أن القرآن لا ينزل إلا بأمر الله في الأوقات التي يقدرها

⁵⁸⁵ İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr*, 7/283; es-Semîn el-Halebî, ed-Durru'l-Mesûn, VI/615; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VIII/431.

⁵⁸⁶ İbn Âdil, *el-Lubâb fi Ulumi'l Kitâb*, XIII/98.

E. FARKLI KONULARDA SİYAKIN DELALATI

İbn Atiyye siyakın istidlali konusunda çalışmanın buraya kadar olan kısmıyla yetinmemiş tefsir ilminin farklı konularında ve Kur'an ilimleriyle ilgili meselelerde de siyakın önemini göstermeye çalışmıştır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

I. İbn Atiyye'nin Müfessirlerin Görüşlerini Düzeltme Sağ Dedğinde Siyakı Delil Olarak Kullanması:

İbn Atiyye tefsirinde pek çok müfessirin görüşlerine yer vermiştir. Onun metodu tartışmalı görüşlere yer vermek, tahlil etmek, daha sonra bu görüşler arasında tercih yapmak, zayıf gördüğünü açıkça belirtmek ve kabul ettiği görüşü de öncelemek şeklindedir. Bu bölümde İbn Atiyye'nin siyakı delil göstererek tartıştığı bu görüşler ve üzerinde bir karara vardığı farklı konular ele alınacaktır.

Örnek 1: Bakara Suresi 266. Ayet

﴿أَيُّودُ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِّنْ نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ بِجَرِيِّ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ﴾

“Herhangi biriniz ister mi ki, içerisinde her türlü meyveye sahip bulunduğu, içinden ırmaklar akan, hurma ve üzüm ağaçlarından oluşan bir bahçesi olsun; himayeye muhtaç çocukları var iken ihtiyarlık gelip kendisine çatsın; derken bağı ateşli (yıldırım) bir kasırga vursun da orası yanıversin? Allah düşünesiniz diye size âyetlerini böyle açıklıyor.”

Delil konusu: Taberi'nin tercihine düzeltme

“Bu, Taberi'nin tercihinden daha açıktır. Bu ayet gösteriş için sadaka vermek konusunda ikinci bir örnek değildir. Bu cümlenin siyakının gereğidir ancak anlam bu

siyakin dışında yaptığının güzel olduğunu zanneden fakat ihtiyaç anında hiçbir şeyle karşılaşamayan münafik ve kâfirin durumunu teşbih etmektedir.”⁵⁸⁷

Allah bu ayette ihtiyaç anında hiçbir nimetle karşılaşamayan kişinin üzüntüsünü örnek vermektedir. Örnek verilen kişiler hakkında müfessirler arasında ihtilaf vardır:⁵⁸⁸

- 1) Bu kişi en ihtiyacı olduğu zamanda hiçbir karşılık göremeyen gösterişçi kişidir. Taberî bu görüşü Süddî’den rivayet etmiş ve tercihinin bu yönde olduğunu ifade etmiştir.
- 2) Sadaka verip minnet altında bırakan kişi örneklendirilmiştir. İbn Zeyd bu görüştedir.
- 3) Ömrünün sonunda fesatçılıkla hayatını geçiren kişiler örneklendirilmiştir. İbn Abbas bu şekilde rivayet etmiştir.

İbn Atiyye Taberî’nin rivayetini nakletmiş ve tercihinin zayıf olduğunu belirterek düzeltme yapmıştır. Ayet daha öncesinde zikredilen gösterişle ilgili konunun ikinci bir örneği değildir. ⁵⁸⁹ Çünkü ayetin öncesi ile harcama konusunda herhangi bir ilişkisi yoktur. İlişkisi var olduğu varsayılsa bile o halde ayetin bağlamına en uygun olan İbn Zeyd’in görüşüdür. Ayette kendi yaptığının güzel olduğunu zanneden fakat ihtiyacı olduğunda hiçbir şey yapmadığını fark eden kâfir ve münafik örneklendirilmektedir. Nitekim bu görüş Buharî hadisindeki⁵⁹⁰ Hz Ömer kendisine bu ayet hakkında

⁵⁸⁷ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, II/69. وهذا أبين من الذي رجح الطبري، وليست هذه الآية بمثل آخر لنفقة الرياء، هذا هو مقتضى سياق الكلام، وأما بالمعنى في غير هذا السياق فتشبه حال كل منافق أو كافر عمل وهو يحسب أنه يحسن صنعا، فلما جاء إلى وقت الحاجة لم يجد شيئا

⁵⁸⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/554; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, IV/420; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I/240; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, III/318.

⁵⁸⁹ Bakara Suresi, 264. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ
“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.”

⁵⁹⁰ Ubeyd b. Umer'den nakletmiştir. Buharî, VI/31 Hadis No: 2538.

sorduğunda İbn Abbas'ın verdiği cevaba da uygundur. İbn Kesîr şöyle der: “Bu hadis bu ayeti yorumlamaya ve örneği açıklamaya yeter.”⁵⁹¹

İbn Abbas'ın bu ayetin tefsiri konusunda zikrettiği görüş bütün bu yorumlamaları içine alacak şekildedir: “Ey Allah rızası dışında harcamada bulunan kişi! İster misin ki içerisinden ırmaklar akan ve çeşit çeşit meyveleri olan üzümden ve hurmalardan oluşmuş bir bahçesi bulunsun ve kendisinin de güçsüz çaresiz yavruları olsun; tam bu halde iken üzerine ihtiyarlık çöksün ve bu sırada o bahçeye alevli bir kasırğa isabet etsin de bahçe baştanbaşa yansın. Malını gösteriş için harcadığında veya infak edip başa kalktığında en fazla ihtiyacının olduğu günde onun üzüntüden başka hiçbir karşılığını göremeyeceksin.”

Örnek 2: Bakara Suresi 267. Ayet

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَنِّي حَمِيدٌ﴾

“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye layıktır.”

Delil konusu: İbn Zeyd'in görüşüne düzeltme

“İbn Atıyye der ki: İbn Zeyd'in görüşü mana açısından değil âyetin bağlamı açısından güçlü değildir.”⁵⁹²

⁵⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kurâni 'l-Azîm*, I/696.

⁵⁹² İbn Atıyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, II/72.. وقال ابن زيد ليس بالقوي من جهة نسق الآية لا من معناه في نفسه.

Müfessirler bu ayetteki güzel (tayyib) ve çirkin (habîs) üzerinde ihtilaf etmişlerdir:⁵⁹³

- 1) Güzel, malın güzel olanı; çirkin, güzel olmayanı yani değeri düşük olanı demektir. Müfessirlerin cumhuru bu görüştedir. Sebebi nuzül de bunu destekler.⁵⁹⁴
- 2) Güzel, helal olandır; çirkin haram olandır. İbni Zeyd bu görüştedir.

İbn Atiyye bu görüşleri zikrettikten sonra İbn Zeyd'in görüşünün zayıf kabul ederek bir düzeltme yapar. Âyetin siyakı infaka teşvik bağlamındadır. Başka bir bağlamda zikredildiğinde İbn Zeid'in görüşü itirazsız doğrudur.

Görüyoruz ki İbn Atiyye İbn Zeyd'in görüşünü başka bir bağlamda kabul etmektedir. Bu lafza aykırı değildir. Güzel kazanç hakikatte zaten helal olana verilen isimdir. Fakat dilcilere göre helal veya haram, iyi olan güzeldir. İbn Atiyye bu noktada siyaka güvenmiş İbn Zeyd ise şeriatın hakikatini dilden öne alarak siyakı arka plana itmiştir. Ancak iki görüşü de bir araya getirmekte sakınca yoktur. Nitekim İbn Atiyye bu ikisini şu şekilde birleştirir: "Güzel olan kaliteli ve helal olandır." Abdullah bin Ma'kıl'ın görüşü de bunu destekler: "Müslüman'ın malında habîs (çirkin) yoktur."⁵⁹⁵

Örnek 3: Maide Suresi 103. Ayet

⁵⁹³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*,5/563; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*,1/342; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I/241; er-Râzî, *Miftâhu'l-Gayb*, VII/53.

⁵⁹⁴ Bera b. Azîb'den bu hadis ile ilgili olarak şöyle rivayet edilmiştir: "Bu ayet ensar hakkında indi. Biz hurma yetiştiren kimselerdik. Herkes, hurmasından az veya çok oluşuna göre tasadduk ederdi. Bu cümleden olarak, kişi bir iki hurma salkımı getirir onu mescide asardı. Mescidde kalan Ehl-i Suffa'nın yiyeceği yoktu. Bunlardan biri acıktığı zaman, salkıma gelir, sopasıyla vurur, ondan bir miktar hurma düşürür ve yeredi. Hayrı düşünmeyenlerden bazıları, içerisinde kalitesiz hurmaların çokça bulunduğu salkımlardan, bazıları kırık adı salkımlardan getirip asıyordu. Bunun üzerine Cenab-ı Hakk şu ayeti indirdi: "Ey iman edenler: Kazandıklarınızın temizlerinden ve size yerden çıkardıklarımızdan sarfedin; öğrenmeden almayacağınız pis şeyleri vermeye kalkmayın. Allah'ın müstağni ve övülmeye layık olduğunu bilin." Resulullah (sav) ayeti şöyle açıkladılar: "Sizden biri, sadaka olarak verdiği şeyin benzeri, kendisine verildiği takdirde onu istemeye istemeye, utanarak alacağı şeyden almamasına dikkat etsin." el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzul*, s. 90; el-Müzeynî, *el-Muharrer fi Esbâbi Nüzûli'l-Kur'ân*, I/294; Tirmizi, *Kitabu't-Tefsîr*, 2987; Hakim, *Müstedrek*, II/285.

⁵⁹⁵ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*,2/73; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/526.

﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَكَانُوا أَكْثَرُ هُمْ لَا

يَعْقِلُونَ﴾

“Allah ne "Bahîre" ne "Sâibe", ne "Vasîle" ne de "Hâm" diye bir şey meşru kılmamıştır. Fakat, inkar edenler Allah'a karşı yalan uyduruyorlar. Zaten çocuklarının akli da ermez.”

Delil konusu: Muhammed b. Ebî Musa'nın görüşüne düzeltme

*“Küfredenler ve iftira edenler kitap ehlidir, akıl etmeyenler ise putlara tapanlardır. İbn Atiyye şöyle der: “Bu yorum ayetin lafızlarını öncesinden ve sonrasında çekip almak mana bütünlüğünü bozmaktır.”*⁵⁹⁶

Müfessirler buradaki “küfredenler” ve “çoğu akıl etmez” sözünün kimi kastettiği konusunda ihtilaf etmişlerdir.⁵⁹⁷

- 1) Onlar aynı millettendir fakat küfredenler kendilerine tabi olunanlar akıl etmeyenler ise tabi olanlardır.
- 2) Küfür edenlerin manası kitap ehli olanlardır; akıl etmeyenler ise putlara tapanlardır.

İbn Atiyye âyetin siyakına uygun olduğu için birinci görüşü tercih etmiş sonra bu ayetin devamındaki ifadesinin bu görüşü bağlamdan kopardığını ifade etmiştir. İbn Atiyye'nin burada ortaya koyduğu deliller güçlüdür. Nitekim ayetlerin öncesinde ve sonrasında putlara tapan müşrik Araplardan, onlara kurban kesmelerinden, etlerini taksim etmelerinden, Allah'a iftira etmelerinden ve atalarının dinlerine uymalarının bahsedilmiştir.

⁵⁹⁶ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, III/278. وقال محمد بن أبي موسى: الذين كفروا وافتروا هم أهل الكتاب، والذين لا يَعْقِلُونَ هم أهل الأوثان. قال القاضي أبو محمد: وهذا تفسير من انتزع ألفاظ آخر الآية عما تقدمها وارتبط بها من المعنى وعما تأخر أيضا من قوله وإذا قيل لهم

⁵⁹⁷ et-Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, XI/135; Vâhidî, *et-Tefsîru 'l-Basîd*, VII/556; Mekkî b. Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûgi 'n-Nihaye*, III/1900.

Bu ayet bir topluluğun Cahiliyede Kâbe'yi kutsamak için yaptıkları bazı şeylerin hükmünü sorduklarında nazil olmuştur. Allah da bu ayette bunlarla ilgili bir emrin olmadığını haber vermektedir. Böyle olmasına rağmen kâfirler yine kendi liderlerinin dediklerine uymuşlar Allah'a yalan iftirada bulunmuşlar ve “bu Allah'a yakındır” demişlerdir. İşte onların çoğu bu söylenenlere delilsiz olarak uyumuş olan akılsızlardır.

Örnek 4: Âli İmran Suresi 117. Ayet

﴿مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ﴾

﴿ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ﴾

“Onların bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgârın durumu gibidir. Allah onlara zulmetmedi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlar.”

Delil konusu: Süddî'nin görüşüne düzeltme

“Süddî der ki: *İnfak edenler (harcama yapanlar) يُنْفِقُونَ kelimesinin anlamı gönüllerinde tersini gizleyenlerdir. İbn Atiyye der ki bu zayıf bir görüştür. Çünkü bu durumda ayetin münafıklarla ilgili olması gerekir fakat ayet içinde gizlediğini ortaya çıkaran kâfirler ile ilgilidir.*”⁵⁹⁸

Müfessirler buradaki kelimenin yorumu konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır:⁵⁹⁹

- 1) Normal bilinen harcamadır. Mücahit “kâfirlerin harcaması” Mukatil “akılsız Yahudilerin bilginlerine yaptıkları harcamama” Mâverdi ise “münafıkların harcaması” demiştir.

⁵⁹⁸ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, II/329. قال القاضي أبو محمد: وقال السدي: «يُنْفِقُونَ» معناه من أقوالهم التي يبطنون ضدها. قال القاضي أبو محمد: وقال السدي: «يُنْفِقُونَ» معناه من أقوالهم التي يبطنون ضدها.

وهذا ضعيف، لأنه يقتضي أن الآية في منافقين والآية إنما هي في كفار يعلنون مثل ما يبطنون

⁵⁹⁹ et-Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, 7/135; el-Mâverdí, *en-Nuket ve 'l-Uyûn*, 1/418; Vâhidî, *et-Tefsîru 'l-Basîd*, V/523; İbnu 'l-Cevzî, *Zâdi 'l-Mesîr*, I/317; er-Râzî, *Miftâhu 'l-Gayb*, VIII/337; İbn Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhîd fi 't-Tefsîr*, III/314.

2) İçlerinde zıddına gizledikleri sözleri harcayanlar. Süddî' bu görüştedir. Bu durumda özellikle münafıklar kastedilmiş olur.

3) Güzel işlerini harcayanlar yani boşa giderenler kast edilmiştir. Ragıp der ki: Bu bütün davranışlarındaki harcamadır ama özellikle maddi harcama kast edilmiştir.

İbn Atiyye bütün bu görüşleri zikrettikten sonra ayetin siyakına uygun düşmediğinden dolayı Süddî'nin görüşünün zayıf görerek düzeltme yapmıştır. Zira ayette içinde tutanlar değil açığa çıkaranlar söz konusudur. Tercihe şayan olan görüş aslında mallarını günah yolunda ve Rasulullah'a düşmanlık adına harcayan kimselerdir. İbn Atiyye de bu görüşü tercih etmiş ve cumhura nispet etmiştir. Nitekim ayetin öncesi de ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُعْجِبَ عَنْهُمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا أَوْلَادَهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا﴾ “İnkâr edenlerin ne malları ne evlatları, onlara Allah'a karşı bir yarar sağlar. İşte onlar cehennemliktirler. Onlar orada ebedî kalacaklardır”⁶⁰⁰ bunu desteklemektedir.

Örnek 5: Tevbe Suresi 116. Ayet

﴿إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾

“Şüphesiz göklerin ve yerin hükümrânlığı yalnız Allah'ındır. O diriltir ve öldürür. Sizin için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı vardır.”

Delil konusu: Taberî'nin görüşüne düzeltme

“Taberî'nin söylediği anlam doğrudur ancak ayetteki anlama uzaktır. Ayetin anlamında açık olan önceki ayette olduğu gibi Allah'ın kuluna hidayet ile ikramda bulunması. Ne zaman bir masiyete düşecek olsa ona hidayet ile ikramda bulunmasıdır. Sonrasını ise Allah'ın övme, onu yüceltme ve ubudiyetini gönüllerde yerleştirme teması takip etmiştir.”⁶⁰¹

⁶⁰⁰ Âli İmran Suresi, 116.

⁶⁰¹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, IV/426. والمعنى الذي قال صحيح في نفسه ولكن قوله، إن القصد بالآية إنما هو لهذا قول يبعد.

Taberî bu ayetin yorumunda şöyle demiştir: Allah Teâlâ şöyle der Ey insanlar! O'dur göklerin ve yerin sultanı mülk onundur, bütün melekler onun kuludur, sizin hayatınız da ölümünüz de onun elindedir, dilediğini yaratır, dilediğini öldürür, Ey müminler! Benim yolumda Rum krallarına Fars krallarına ve daha başka krallara karşı savaşmaktan korkmayın! Mücadele edin! Allaha itaatte gayret edin zira ben dilediğime izzeti veririm dilediğimi de zelil ederim.⁶⁰²

İbn Atiyye Taberî'nin bu yorumunu naklettikten sonra görüşünün doğru olduğunu vurgulamakla birlikte uzak bir görüş olduğu şeklinde bir düzeltmeyi de ihmal etmemiştir. Ayetin öncesi ile bağlantısı açıktır. Konu Allah'ın ikramı ve kulları üzerindeki hidayet konusundaki nimetini bağlamında açıkça zikredilmiştir. Daha sonrasında ise Allah'ı öven ve onu yücelten vasıflarla ve ubudiyeti konusunda devamlı şükretmeye bir vurgu vardır.

Görünüyor ki İbn Atiyye'nin görüşü daha doğrudur. Ve ayetin bağlamı açısından değerlendirildiğinde siyak sibakı korumak konusunda daha desteklidir.⁶⁰³ Taberî'nin görüşünü anlamla uyuşması için şu ayetle ilişkilendirmek gereklidir. ﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقْتُلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدَّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ ﴿۱﴾ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِنِعْمِ اللَّهِ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ ۖ وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿۲﴾“Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler. Allah, bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak va'detmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O hâlde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır.”⁶⁰⁴ Ancak İbn Atiyye uzaktaki âyetle değil de yakındaki

والظاهر في الآية إنما هو لما نص في الآية المتقدمة نعمته وفضله على عبده في أنه متى من عليهم بمداية فضله أسبغ من أن يصرفهم ويضلهم قبل أن تقع منهم معصية ومخالفة أمر أتبع ذلك بأوصاف فيها تمجيد الله عز وجل وتعظيمه وبعث النفوس على إيمان شكره والإقرار بعبوديته

⁶⁰² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*,538/14.

⁶⁰³ ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّىٰ يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ ۚ إِنَّ اللَّهَ بَكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿۱۱۵﴾“Doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine apaçık bildirmedikçe, Allah bir toplumu sapıtıracak değildir. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.” Tevbe Suresi, 115

⁶⁰⁴ Tevbe Suresi, 111.

İbn Atiyye Taberî'nin ahiretteki bu durumlarla ilgili yorumunu zikrettikten sonra mağfiret kelimesinin anlamının açık olduğunu söyleyerek “dünyada küfrü perdelemek” şeklinde yorumlayarak bir düzeltme yapmıştır. Ve bunu iki şekilde delillendirmiştir:

- 1) Mağfiret kelimesinin ﴿وَإِنِّي لَعَفَّارٌ لِّمَن تَابَ﴾ “Ben tövbe edeni çok bağışlarım”⁶⁰⁸ ayetinde olduğu mübalağa sigasında gelmemesi.
- 2) Ayetin bağlamının söz konusu kişiler hakkında verilen hükmün cehennem olduğunu ifade etmesi⁶⁰⁹ ve وَيَسْتَعْجِلُونَكَ “azâbı acele istiyorlar” ifadesiyle de bu kişilerin kötü davranışlarına dikkat çekilmesi. Zaten onların bu davranışı kendilerine mühlet verdiğini göstermektedir.

Zemahşeri bu konuya üçüncü bir yorum getirerek bu kişilerin büyük günah işleyenler olduğunu “mağfiretin” ise onların tövbe etmeden bağışlanmaları olduğunu söylemiştir.

Kanaatimize göre İbn Atiyye'nin görüşü şu sebeplerden dolayı daha nettir:

- a) Ayetin siyakı söz konusu kişilerin müşrikler olduğunu göstermektedir. İbn Hayyân ve İbn Âşûr da bu görüştedir.⁶¹⁰
- b) *على ظلمهم* ifadesindeki *car mecrur* insanlardan haldir.⁶¹¹ Bu da bağışlanmanın zulmün içinde olanları kast ettiğini gösterir o kimselere tövbekâr denmez.
- c) Bu ayetin bağlamı Allah'ın kendisini medhi ve senası ile ilgilidir. Bu bağlamda Allah tövbe edeni bağışlar demek uygun düşmez. Çünkü bu Allah'ın kendisine zaten gerekli gördüğü bir şeydir. Yine aynı şekilde günahlarına tövbe eden zaten günah işlemeyen gibidir.⁶¹²

⁶⁰⁸ Ta-Ha Suresi, 82.

⁶⁰⁹ وَإِن تَعَجَبْتَ فَعَجَبَ قَوْمُهُمْ أَوْدَا كُنَّا تُرْتَابًا أَوْ نَا لَفِي حَلْقٍ جَدِيدٍ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
“Eğer şaşacaksan, asıl şaşılacak olan onların, “Biz toprak olunca yeniden mi yaratılacakmız?” demeleridir. İşte bunlar Rablerini inkâr edenlerdir. İşte onlar boyunlarına demir halkalar vurulanlardır ve işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.” Ra'd Suresi, 5.

⁶¹⁰ İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr*, VI/354; İbn Âşûr, *et-Tahrîru't-Tenvîr*, XIII/93.

⁶¹¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/514; Ukberî, *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*, II/752.

⁶¹² er-Râzî, *Miftâhu'l-Gayb*, XIX/11; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VII/102.

II. Âmm İfadenin Tahsisinde Siyakın Rolü

Ayetlerin yorumlanmasında genellikle cümlelerin ayetin siyakındaki tahsis ifadelerine tercihi konusunda farklılıklar görülmektedir. Bundan dolayı müfessirler genel ifade eden cümlelerin siyak çerçevesinde tahsisini belli kurallara bağlamışlardır. Vahiy ifadeleri tahsis ile yorumlanabilecek bir şey olmadığı sürece umum ifade ederler.⁶¹³

Tahsis ancak siyakın delaleti veya başka bir delil ile yapılabilir. Bu başlıkta İbn Atiyye'nin siyakın delaleti ve genel ifadeleri arasındaki tercihinin değinilecektir. Bunun en güzel örnekleri şu ayetlerdir:

Örnek 1: Bakara Suresi 254. Ayet

يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَنَ يَوْمَ لَا يَبِيعُ فِيهِ وَلَا حُلَّةٌ وَلَا شَفْعَةٌ ؕ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Ey iman edenler! Hiçbir alış verişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir.”

Delil konusu:

“Âyetin zahiri manası bütün iyilikleri kapsar. Ancak öncesinde savaş ifadesinin yer alması ve Allah'ın müminlerin eliyle dönem dönem iktidarları değiştirmesi genel bir harcamanın mendup olduğunu gösterir. Aynı zamanda وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ‘kâfirler zalimlerin ta kendileridir’ ifadesi ‘onlarla hem canla hem de malla mücadele edin’ anlamını taşımaktadır.”⁶¹⁴

İbn Atiyye, İbn Cüreyc'in bu ayetteki harcamanın zekât ve iyilikleri kapsadığı şeklindeki yorumunu naklettikten sonra âyetin zahir anlamının bütün bu iyilikleri

⁶¹³ Huseyn b. Ali: “Siyakın kesinlikle tahsis ifade etmesi veya buna işaret etmesi gerekir.” Huseyn b. Ali el-Harbî, *Kavâidu't-Tercih Beyne'l-Müfessirîn*, Riyadh, Daru'l-Kasım, 1996, II/528.

⁶¹⁴ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/21. ولكن ما تقدم من سبيل وصلة رحم، ولكن ما تقدم من سبيل الله، ويقوي ذلك قوله في آخر الآية: وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ، أي فكافحهم بالقتال بالأنفس وإنفاق الأموال

kapsayabileceğini ancak ayetteki söz konusu harcamanın Allah yolunda yapılan harcama ya tahsis edilmesi gerektiği görüşünü ileri sürmüş ve buna ayetin siyakındaki iki meseleyle delil getirmiştir:

- 1) Bu ayetin öncesindeki âyetler savaşla ilgilidir ve Allah'ın müminlerin eliyle insanlar arasında bunu gerçekleştirdiğinden bahsetmektedir.⁶¹⁵
- 2) Ayetin son cümlesi müminleri savaşa teşvik etmekte ve “kâfirler zalimlerin ta kendileridir” ifadesiyle son bulmaktadır.

Görüyoruz ki İbn Atiyye âyetin siyak ve sibakı ile delil getirerek umum bir ifadeyi cihat yolunda harcamaya tahsis etmiştir. Bu kesinlikle zayıf bir yorum değildir. Aynı görüş Esam ve Ebû İshak da tercih eder. Razi de âyeti bu şekilde yorumlamış,⁶¹⁶ Kurtubi tercihinin İbn Atiyye den yana kullanmış⁶¹⁷ ve bu yoruma göre cihadın olup olmamasına göre harcama vacip ve mendup olmaktadır demiştir. İbn Adil de İbn Atiyye'nin görüşüne uymuş ve aynı şekilde istidlal etmiştir.⁶¹⁸

Örnek 2: En'âm Suresi 160. Ayet

﴿مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَىٰ إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾

“Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.”

Delil konusu:

“İbn Mesud, Mücahit ve Kasım b. Ebi Bezze derler ki: الْحَسَنَةُ ‘La ilahe illallah’ demektir, السَّيِّئَةُ ise küfürdür. İbn Atiyye der ki: ‘Bunlar her ikisinin de son noktasıdır.

⁶¹⁵ ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ۚ﴾ “Derken, Allah’ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud, Câlût’u öldürdü. Allah, ona (Davud’a) hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti. Eğer Allah’ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir.” Bakara Suresi, 251

⁶¹⁶ Vâhidî, *et-Tefsîru’l-Basîd*, IV/ 345; er-Râzî, *Miftâhu’l-Gayb*, VI/530.

⁶¹⁷ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, III/ 266.

⁶¹⁸ İbn Âdil, *el-Lubâb fi Ulumi’l-Kitâb*, I/513-514.

*Bazı müfessirler ise bu lafız bütün iyilikleri ve kötülükleri kapsar demişlerdir; bu daha açıktır.*⁶¹⁹

Müfessirler buradaki iyilik ve kötülüğün neyi kastettiği konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.⁶²⁰

- 1) Hasene “Lâ ilahe illallah seyyie ise şıktır. İbn Mes’ûd, Mücâhid ve Nehaî bu görüştedir.
- 2) Hasene iman, seyyie küfürdür. Ebû Sâlih bu görüştedir.
- 3) Bu ifadeler her tür iyilik ve kötülüğü kapsamaktadır. Ata İbn Abbas’tan bu şekilde rivayet etmiştir.

İbn Atiyye bu görüşlerden bir kısmını zikretmiş sonra ayetin bütün iyilik ve kötülükleri kapsadığını ifade etmiştir. Bu görüşüne de ayetin sıyakını delil olarak getirmiştir. İbn Atiyye’nin bu konuda herhangi bir delil olmadıkça tahsis ifadelerine yorumlamanın mümkün olmayacağı kuralına bağlı kaldığı söylemek gerekir. İbn Atiyye’nin bu görüşü tercih etmesinin sebebi olarak şunlar zikredilebilir:

- a) Şart cümleleri genel ifade ederler. Fıkıh usulünde bu tür ifadelerin umum ifade ettiği bilinen lafızlardandır.⁶²¹
- b) Herhangi bir tahsis işareti olmadıkça bunların âmm ifade ettiğine dair hadis-i şeriflerde vardır. Nitekim ayeti kerimede de “kim bir iyilik getirirse ona on katı vardır” buyrulmaktadır.⁶²²
- c) Pek çok müfessir bu ayette genel ifade kastedildiği görüşünü tercih etmişler veya farklı görüşler ile o yoruma gitmişlerdir.⁶²³ Razî de bu kelimelerin

⁶¹⁹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, III/503. وقال ابن مسعود: «الحسنة» لا إله إلا الله «والسيئة» الكفر. قال القاضي: وهذه هي الغاية من الطرفين، وقالت فرقة: ذلك لفظ عام في جميع الحسنات والسيئات، وهذا هو الظاهر

⁶²⁰ el-Mâverdî, *en-Nuket ve 'l-Uyûn*, 2/193; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü 'l-Mesîr*, 2/ 97; Vâhidî, *et-Tefsîru 'l-Basîd*, VIII/ 555.

⁶²¹ el-Mâlikî, Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekr b. el-Arabî, (v.543), *el-Husûl fi Usûli 'l-Fıkh*, (Thk. Huseyn Ali el-Bedrî, Saîd Fevde), Amman, Dâru'l-Beyarık, 1999, s. 74; el-Minyâvî, Muhammed b. Muhammed, *Şerhu Muhtasari 'l-Usul fi İlmi 'l-Usûl*, Mısır el-Mektebetu'ş-Şâmile, 2011, s. 44.

⁶²² İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kurâni 'l-Azîm*, III/378; Müslim, *Sahih*, IV/2068.

⁶²³ el-Mâverdî, *en-Nuket ve 'l-Uyûn*, 2/193; er-Râzî, *Miftâhu 'l-Gayb*, XIV/189; İbn Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhîd fi 't-Tefsîr*, IV/262; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi 't-Tenzîl*, II/50; eş-Şevkânî, *Fethu 'l-*

tahsis ifade ettiği görüşünü şu şekilde reddeder: “Bu uzak bir görüştür bilakis umuma hamledilmesi gerekir. Ya lafza bağlı kalarak veya üzerine inşa edilen hükme tutunarak.”⁶²⁴

Örnek 3: A'râf Suresi 188. Ayet

﴿قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَاسْتَكْتَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ

إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾

De ki: "Allah dilemedikçe ben kendime bir zarar verme ve bir fayda sağlama gücüne sahip değilim. Eğer ben gaybı biliyor olsaydım daha çok hayır elde etmek isterdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben inanan bir kavim için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeciyim."

Delil konusu:

“Bu lafızlar her şeyi kapsayacak şekilde umum ifade ederler. Bazıları bu ifadeyi tahsis etmişlerdir İbn Cüreyc ve Mücahit der ki: Ecelimi bilseydim çok sâlih amel işlerdim’ demektir. Bir grup müfessir ise ‘ne zaman zafer kazanacağını bilseydim’ anlamında yorumlamışlardır. Mekkî b. Ebî Talip İbn Abbas’tan şöyle rivayet eder: ‘Şayet kuraklık yıllarını bilseydim hazırlık yapardım’ anlamındadır. İbn Atiyye: ayetin lafzı bütün bunları ve bunlar dışındakileri de kapsar’ demiştir.”⁶²⁵

Müfessirler bu ayetteki konu hakkında dört farklı görüş ortaya koymuşlardır.⁶²⁶

Kadîr,2/183; *Âlûsî, Rûhu 'l-Meânî*, VIII/68.

⁶²⁴ er-Râzî, *Miftâhu 'l-Gayb*, XIV/189.

⁶²⁵ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-Vecîz*, IV/107. «لو كنت أعلم عام في كل شيء، وقد خصص الناس هذا فقال ابن جرير ومجاهد: لو كنت أعلم أجلي لاستكثرت من العمل الصالح». وقالت فرقة: أوقات النصر لتوخيبتها، وحكى مكى عن ابن عباس أن معنى لو كنت أعلم السنة المجدبة لأعددت لها من المنخبة. قال القاضي أبو محمد: وألفاظ الآية تعم هذا وغيره

⁶²⁶ et-Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, XIII/302; el-Mâverdî, *en-Nuket ve 'l-Uyûn*,2/285; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü 'l-Mesîr*, II/176.

- 1) Çorak yerleri ve kıtlık dönemlerini bilseydim kendime yetecek hazırlığı yapardım şeklinde yorumlayanlar olmuştur. Ebû Salih İbn Abbas'tan bu şekilde rivayet etmiştir.
- 2) Bana kazandıracak şeyi bilseydim o konuda çok hayır işlerdim şeklinde yorumlayanlar olmuştur. Dahhâk, İbn Abbas'tan bu şekilde rivayet etmiştir.
- 3) Ne zaman öleceğimi bilseydim salih ameli ona göre çoğaltırdım şeklinde görüş bildirenler olmuştur. Mücahit bu görüştedir.
- 4) Kıyametin zamanını bilseydim mümin olmanız için size de bilgi verirdim ki böylece bana sizin kötülüğünüz ulaşmazdı yalanlamalarınızı duymazdım şeklinde yorumlayanlar olmuştur. Zeccâc bu görüştedir.
- 5) Bir kısım müfessir ise zafer vakitlerini bilseydim ona göre hareket ederdim şeklinde yorumlamışlardır.

İbn Atiyye bu görüşlerden bir kısmını zikrettikten sonra ayetin her şeyi kapsayacak bir nitelikte genel ifade ettiğini ettiği görüşünü tercih etmiştir. Çünkü ayetin siyakı geneldir ve lafızları da herhangi bir karine olmadığından dolayı tahsis edilemez. Bu konuda Kurtubi, İbn Hayyân Şevkânî onunla aynı fikirdedir.⁶²⁷ Görüyoruz ki İbn Atiyye burada ayetin siyakındaki zahir anlama güvenmiştir. Çünkü şart edatı umum ifade eder.⁶²⁸ Fıkıh usulünde şart ifadelerinin umum ifade ettiği zaten bilinmektedir. Âyette tahsis ifade eden herhangi bir karine yoktur. Dolayısıyla ayet siyak çerçevesinde genel ifade etmeye devam edecektir.

Ancak konuyla ilgili iki rivayeti değerlendirdiğimizde kanaatimizce âyetin tahsis ifade etmesi de mümkün görünmektedir. Peygamber efendimize gelip kıyametin vaktini sordukları rivayeti dikkate alırsak âyeti umum ifade eden çıkarabiliriz. Ayrıca şu rivayette sahih kabul edilirse ayet tahsis edilmiş olur: ‘Kâfirler Efendimize gelerek ‘ey Muhammet! Rabbin fiyatların ucuzlayacağı vakti sana haber vermiyor mu ki biz de o vakitte alışveriş yapalım pahalı olmadan önce alıp kar etmiş olalım’ dediler.’ Bu rivayet

⁶²⁷ el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VII/337; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr*, V/241; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II/312.

⁶²⁸ İbnu'l-Arabî, *el-Mahsûl fi Usûlu'l-Fıkh*, s. 74; Mahmud el-Minyâvî, *et-Temhîd Şerhu Muhtasari'l-Usûl*, s. 44; ez-Zuhaylî, Muhammed Mustafa, *el-Vecîz fi Usulu'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Şam, Daru'l-Hayr,

dikkate alınırsa ifadenin tahsisi mümkün olur mal satın almak veya zarar etmemekten kıtlık dönemi veya çeşitli hastalıkların olduğu dönemlerin kast edilmiş olması da mümkündür.⁶²⁹

Örnek 4: Hûd Suresi 114. Ayet

﴿وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفَا مِنْ أَلَيْلٍ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّكْرِينَ﴾

“(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.”

Delil konusu:

“Sahabe ve Tabiin müfessirlerinin çoğu buradaki ‘hasenat’ ile beş vakit namazın kastedildiği görüşündedirler. Nitekim hazreti Osman ve Malik b. Enes’in görüşü de böyledir. Mücahit der ki: ‘Hasenat kişinin *والله أكبر* demesidir. *سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر* demesidir.’ İbn Atiyye ‘bütün bu görüşler hasenata örnek olabilir. Zira beş vakit namaz amellerin en büyüğüdür. Ayetin lafzı ise hasenat konusunda umum ifade eder; kötülükler konusunda ise tahsis vardır. Çünkü âyette büyük günah işleme ifadesi geçmektedir’ demiştir.”⁶³⁰

Müfessirler ayetteki “hasenat” ve “seyyiat” kelimelerinin ne kastettiği ile ilgili farklı görüşler ortaya atmışlardır.

- 1) Hasenat beş vakit namazdır. İbn Abbas, Hasan el-Basrî, İbn Mes’ûd ve Dahhâk bu görüştedir.

2006, II/51.

⁶²⁹ Özetlenerek alınmıştır. er-Râzî, *Miftâhu'l-Gayb*, XV/426

⁶³⁰ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, V/29. *وإلى* ذهب جمهور المتأولين من صحابة وتابعين إلى أن الحسنات يراد بها الصلوات الخمس - *وإلى* هذه الآية ذهب عثمان - رض - عند وضوئه على المقاعد وهو تأويل مالك، وقال مجاهد: الحسنات: قول الرجل: سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر. قال القاضي أبو محمد: وهذا كله إنما هو على جهة المثال في الحسنات، ومن أجل أن الصلوات الخمس هي أعظم الأعمال، والذي يظهر أن لفظ الآية لفظ عام في الحسنات خاص في السيئات بقوله عليه السلام: «ما اجتنبت الكبائر»

- 2) “Allah noksan sıfatlardan münezzehtir, hamt Allah’adır, Allah’tan başka ilah yoktur Allah en büyüktür” sözüdür. Mücahit, Ata’nın “diğer salih amellerdir” dediğini söylemiştir.
- 3) Makbul olan güzel davranışlar, affedilmiş kötü davranışları giderir.
- 4) İtaatin sevabı isyanın cezasını giderir.

İbn Atiyye bütün bu görüşleri zikrettikten sonra bunların hepsinin güzel davranışlara örnek olabileceğini, lafzın hepsini kapsadığını siyakın da buna engel teşkil etmediğini, hasenatın umum ifade ettiğini, seyyiatın ise tahsis olduğunu ifade etmiştir. İbn Atiyye'nin bu konuda da diğer konularda olduğu gibi ayetin siyakında zahir olan anlama dayanarak lafızların umumi ifade ettiğini söylemesi bu konudaki genel görüşünü bir kez daha ortaya koymuştur. Nitekim usulcüler tarafından cemi ifadelerin tahsis için herhangi bir karine olmadığında umum ifade ettiği zaten bilinmektedir.⁶³¹ Ancak kanaatimizce şu sebeplerden dolayı birinci görüşün âyetin manasına daha uygun olduğu söylenebilir:

- a) Ayette namaz kılmaya teşvik olması bir karinedir dolayısıyla ayetin siyakında tahsis için bir delil vardır.
- b) Hazreti Osman'dan rivayet edilen Hadise göre Rasûlüllah abdest aldı ve şöyle dedi: “Kim benim bu abdestim gibi abdest alır ve öğlen namazını kılsa namazıyla sabah namazı arasındaki günahları bağışlanır. Kim de ikindi namazını kılsa namazı ile öğle namazı arasındaki günahları bağışlanır. Kim de Akşam namazını kılsa o namazı ile ikindi namazı arasındaki günahları bağışlanır. Sonra yatsı namazını kılsa o namazı ile akşam namazı arasındaki günahları bağışlanır. Bir de gecesini ibadetle geçirir, kalkar, sonrasında da abdest alıp sabah namazını kılsa o namazı ile yatsı namazı arasındaki günahları bağışlanır. İşte iyilikler kötülükleri böyle giderir.”⁶³²

⁶³¹ Muhammed Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Vecîz fî Usulu'l-Fıkh*, II/51.

⁶³² Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, I/537, Hadis No: 513.

- c) Ayetin nüzul sebebi olarak zikredilen bir rivayet de bu görüşü destekler.⁶³³
“Bir adam kendisine haram olan bir kadına bir öpücük kondurur ve Rasûlüllah’a gelerek kefareti sorar ve bu ayet iner. Adam der ki: ya Rasûlüllah! Bu kimdir? Peygamberimiz sana ve ümmetinden böyle davranışlar yapanlara.
- d) İbnü’l-Cevzî ve Kurtûbî’nin dediği gibi müfessirlerin cumhuru bu görüştedir.⁶³⁴

Örnek 5: İsra Suresi 83. Ayet

﴿وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَا بَاجِبًا ۖ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يُوسِيسُ﴾

“İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirip yan çizer. Kendisine şer dokununca da umutsuzluğa düşer.”

Delil konusu:

“Bu ayetteki insandan kastedilen herkes değildir kâfirlerdir. Zira zalimler zikredilmiş ve onlarla ilgili öncesinde *خسار* ifadesi geçmiştir. Sonra Allah ey Muhammed! Herkes kendi metodunca, kendi niyetince ve kendi görüşüne göre davranır diyerek bunu ifade etmiştir. Bu da kastedilen insanın umum ifade etmediğini gösterir. Zira kâfirler bu özelliklere sahiptir. Müslümanlar böyle değildir. Onlar kendilerine uygun olan davranışları yaparlar. Allah'ta hidayet üzere olanları bilir.”⁶³⁵

İbn Atiyye bu ayetteki insan kelimesinin umum ifade etmediğini, tıpkı kişinin öfkelendiği zaman “arkadaşlarda hayır yok, insanlardan güvenilecek kimse kalmadı”

⁶³³ Tirmîzî hadis hasen, sahih demiştir. V/291, Hadis No: 3114.

⁶³⁴ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, II/406; el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, IX/110.

⁶³⁵ Özetlenerek alınmıştır. İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, V/532-533 لم الإنسان أولاً هذه الآية تدل دلالة ما على أن الإنسان أولاً لم

dediği gibi bu ayetin de tahsis ifade ettiğini ve kast edilenlerin kâfirler olduğunu söylemiştir. Burada kastedilen mübalağadır. Bunu söyleyenin kastı ise bazı arkadaşlardır. Ayetin siyakı da bu tahsisin delilidir şöyle ki:⁶³⁶

- 1) Ayetin öncesinde zalimler zikredilmiş ve onların akıbetinin azap olduğu söylenmiştir.
- 2) Ayetin devamında ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا ۝٨٤﴾ ifadesi geçiyor ki bu ayet umum ifade etmediğini gösterir. Yani bu özelliklere kâfirler sahiptir. Müminler böyle değildir. Çünkü onlar kendilerine yakışan davranışları sergilerler.

Diyebiliriz ki İbn Atiyye burada kastedilen insanın kâfirler olduğu tahsisinde yerinde bir istidlal yapmıştır. Nitekim İbn Abbas'tan gelen rivayet bunu desteklemektedir. İbn Abbas der ki: “Bu ayetteki insan kâfirdir kastedilen ise Velid b. Muğîre'dir.”⁶³⁷

III. Nâsîh Ve Mensuhu Tespit Etme Konusunda Siyakın Delâleti

Nâsîh mensûh konusu Kur'ân ilimlerinin en önemli konularındandır. Müfessirin bu konu üzerinde durması gerekir. Zira metni anlamayı belirleyen en önemli meselelerdendir. Şüphesiz ki bu ilmin siyak ile de güçlü bir bağı vardır. Nâsîh mensûhun muhatabın belirlenmesiyle ve hitap zamanı ile de ilgisi vardır. Bu ikisi de siyaka yansır. İbn Atiyye tefsirinde bu konuya da değinmiştir. Biz de bu başlıkta nâsîh mensûhun bilinmesi üzerindeki siyakın rolünü gösteren örneklere ve İbn Atiyye'nin bunu ispat sadedinde ele aldığı konulara temas edeceğiz.

Örnek 1: Bakara Suresi 83. Ayet

يرد به العموم، أي إن الكفار بهذه الصفات، والمؤمنون بخلافها، وكل منهم يعمل على ما يليق به، والرب تعالى أعلم بالمهتدي

⁶³⁶ Aynı yer.

⁶³⁷ İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III/49.

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ

حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ﴾

“Hani, biz İsrailoğulları'ndan, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekatı vereceksiniz" diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.”

Delil konusu:

“*Mehdevî Katâde*'den rivayetle *حُسْنًا وَقُولُوا لِلنَّاسِ* ‘insanlara güzel söz söyleyin’ ayetinin kılıç âyeti ile mensuh olduğunu söyler. İbn Atiyye der ki: ‘Bu ifadeler İslam’ın başında bu ümmetin muhatap olduğu ifadelerdir. İsrail oğullarından haber veren ve onların emredildikleri şey konusunda nesih yoktur.’⁶³⁸

Müfessirler bu ayette iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir:⁶³⁹

- 1) Ayet müşriklere hitap etmektedir ve kılıç ayeti⁶⁴⁰ ile mensuhtur. Mehdevî Katâde’den bu şekilde rivayet etmiştir.
- 2) Ayet genele hitap eder ve muhkemdir. Ata bu görüştedir.

İbn Atiyye birinci görüşü zikrettikten sonra bu hitabın İslam’ın başlarında olmuşsa ve ayetin siyakı İsrail oğullarından ve onlara emredilenlerden haber verme kabul edilirse nesih olmadığı görüşündedir.

Görüldüğü gibi İbn Atiyye nâsîh mensûhu kabul etmek için ayetin siyakını şart koşturmuştu. Genel bir değerlendirme yapıldığında şu sebeplerden dolayı nâsîh mensûh olmadığını görelecektir:

⁶³⁸ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, I/270. قال وحكى المهدي عن قتادة أن قوله تعالى وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا: منسوخ بآية السيف. القاضي: وهذا على أن هذه الأمة خوطبت بمثل هذا اللفظ في صدر الإسلام، وأما الخبر عن بني إسرائيل وما أمروا به فلا نسخ فيه

⁶³⁹ el-Mukrî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, s. 33; İbnu'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, s. 34; el-Kermî, *Kalâidu'l-Mercân fî Beyâni'n-Nâsihi ve'l-Mensûhi fi'l-Kur'ân*, s. 53.

⁶⁴⁰ {فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ} “Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün.” Tevbe Suresi, 5.

Bu ayetin mensûh olduğu konusunda iki görüş vardır:⁶⁴⁴

- 1) Ayette müvâdea emredilmiştir bundan dolayı kılıç âyeti ile mensuktur. Süddî bu görüştedir.
- 2) Ayet Yahudi ve Hristiyanlardan ve onların farklı gruplara ayrılmasından haber veren bir ayetdir. Dolayısıyla nâsîh mensûh yoktur.

İbn Atiyye bu iki görüşü zikrettikten sonra Süddî'nin görüşünün sağlam kabul etmez. Çünkü ayet ihbârî bir bağlamda gelmiştir, nesih olması söz konusu değildir. Ancak müvâdea anlamı içerir. Daha sonra savaş âyeti ile mensuh olan müşriklerle müvâdea âyetine benzerliğinden dolayı karıştırılmıştır.

Görüyoruz ki İbn Atiyye nâsîh mensûh konusunda siyakı delil olarak kullanmıştır. Zira İbn Atiyye ayette dalalet ehlinin ve onların parçalanmışlıklarının haber verildiği görüşündedir. Konu nesih alanına giren bir hüküm içermez. Bu anlamda sağlam bir metoda sahiptir. Pek çok müfessir de onunla aynı görüştedir. Nitekim Nahnâs şöyle der: “Burada nesih söz konusu değildir çünkü dilciler kabul etmedikleri görüşlerle ilgili olarak sen falancadan yana değilsin, benden yana değil” gibi ifadeler kullanırlar.”⁶⁴⁵ Sehâvî ayette nesih vardır diyenlere şöyle cevap verir: “Kılıç ayeti ve savaşmakla emrolunan ayet bu ayetle çelişmez. Çünkü لست منهم في شيء ‘sen hiçbir konuda onlardan değilsin’ ifadesi sen onların farklı gruplara ayrılmalarından da, dini parçalamalarından da sorumlu değilsin anlamındadır.” Yine ayetle ilgili olarak ‘onların karşılığını Allah verecektir’ anlamındadır diyenler de vardır. Bundan dolayı da ayette nâsîh mensûh yoktur. Yine bu ayet ‘Allah'ın peygamberine kendisinden sonra ümmetinden dini ne hale getirecekleriyle ilgili bir anlatıdır’ diyenler de olmuştur.⁶⁴⁶

Örnek 3: Tevbe Suresi 103. Ayet

﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

⁶⁴⁴ en-Nehhâs, *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh*, s. 442; el-Mukrî, *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh*, s. 33; İbn Hazm, *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh*, s. 38; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II/97.

⁶⁴⁵ en-Nehhâs, *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh*, s. 443.

“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekat) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”

Delil konusu:

“Mekkî b. Ebî Tâlib, Nahhâs ve başkaları bu ayetin ﴿وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا﴾

‘Onlardan birinin kabri başında namaz kılma’⁶⁴⁷ ayeti ile mensuh olduğunu söylemişlerdir. İbn Atiyye ‘bu doğrudan uzak bir vehimdir. O ayet kendileri hakkında kafir oldukları hükmü verilen münafıklarla ilgilidir. Bu ayet ise savaştan geri kalan ancak kendileri hakkında mümin oldukları hükmü verilen tövbekârlarla ilgilidir dolayısıyla bir nâsîh mensûh yoktur’ demiştir.”⁶⁴⁸

Müfessirler burada nâsîh mensûh olup olmadığı konuda iki görüşe ayrılmışlardır.⁶⁴⁹

- 1) Ayet muhkemdir, nâsîh mensûh söz konusu değildir. ﴿وَصَلِّ عَلَيْهِمْ﴾ ifadesi “onlara dua et senin duan onlar için bir rahatlama ve sükûnettir” anlamındadır. Bu Cumhurun görüşüdür.
- 2) {﴿وَصَلِّ عَلَيْهِمْ﴾} ayeti, {﴿وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا﴾} ayeti⁶⁵⁰ ile nesih olmuştur. İbn Zeyd, Nahhâs ve Mekkî b. Abî Tâlib bu görüştedir.

İbn Atiyye, Nahhâs ve Mekkî b. Abî Tâlib’in ayette nâsîh mensûh olduğu görüşünü zikrettikten sonra bunun doğruluktan uzak bir vehim olarak görmüştür. Çünkü söz konusu ettikleri ayetin münafıklardan haklarında kâfir oldukları hükmü verilenler

⁶⁴⁶ es-Sehâvî, *Cemalu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkrâ*, (Thk. Abdulhak), II/705.

⁶⁴⁷ Tevbe Suresi, 84.

⁶⁴⁸ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, IV/399. ﴿وَلَا تُصَلِّ عَلَى﴾ منسوخة بقوله: حكى مكي والنحاس وغيرهما أنه قيل إن هذه الآية منسوخة بقوله: ﴿وَلَا تُصَلِّ عَلَى﴾ قال القاضي: وهذا وهم بعيد، وذلك أن تلك في المنافقين الذين لهم حكم الكافرين، وهذه في التائبين من التخلف الذين لهم حكم المؤمنين فلا تناسخ بين الآيتين

⁶⁴⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, (Thk. Şakir), XIV/456; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, VI/1875; en-Nahhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II/133;

⁶⁵⁰ Tevbe Suresi, 84.

olduğunu söylemiştir. Fakat bu ayet tövbeleri kabul edilen savaştan geri kalanlar ile ilgilidir.

Görüyoruz ki İbn Atiyye âyetin siyakına dayanarak bu görüşü tercih etmiştir. Siyak müminlerle ilgilidir. Bunu şu sebeplerle açıklamak mümkündür:

- a) Ayetin peşi sıra sükûnet ve rahatlamanın ifade edilmiş olması. Bu ifade, sağlam bir inanca delildir ve siyakının müminler olması uygundur.
- b) Taberî'nin İbn Abbas'tan ayetin nuzülü ile ilgili rivayet ettiği hadis müminlerle ilgilidir. "Peygamberimiz (sav) Ebu Lübabe ve arkadaşlarını serbest bıraktığı zaman, Ebu Lübabe ve arkadaşları gidip mallarını Peygamberimize getirdiler ve "Malımızın bir bölümünü al ve Allah yolunda dağıt, bize dua et" dediler. "Bizim için bağışlanma dile, bizi temizle" diyorlardı. Peygamberimiz -salât ve selâm üzerine olsun- "Bana emredilmediği sürece mallarınızdan hiçbir şey almayacağım" dedi. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: "Mallarının bir bölümünü sadaka olarak al ve bu yolla onları temizle, günahlardan arındır. Onlara dua et, çünkü senin duan onlara gönül huzuru sağlar."⁶⁵¹
- c) Cumhur müfessirin ayeti müminlere hasretmesi.⁶⁵²

IV. Mekkî ve Medenî Ayetleri Tespit Etme Konusunda Siyakın Delâleti

Ayetlerin mekkî veya medenî olduğu konusu Kur'ân ilimlerinin en önemli konularındandır. Metni anlamayı belirleyen en önemli meselelerden biri olduğu için Müfessirlerin bu konu üzerinde durması gerekir. Şüphesiz ki bu ilmin siyak ile de güçlü bir bağı vardır. Çünkü mekkî surelerin uslûbu medenî surelerden farklıdır. Dolayısıyla Mekkî ayeti medenî ayetten ayıt edebilmek, ayetin muhatabının ve maksadının belirlenmesinde ve siyakın tespitinde büyük önem arz eder. İbn Atiyye de buna kayıtsız kalmamış tefsirinde bu konuya bolca değinmiştir. Biz de bu başlıkta mekkî ve medenî

⁶⁵¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, (Thk. Şakir), XIV/455.

⁶⁵² es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II/86; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, 2/398; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII/249.

ayetlerin bilinmesi üzerindeki örneklere İbn Atiyye'nin bu bağlamda ele aldığı konulara temas edeceğiz.

Örnek 1: Bakara Suresi 109. Ayet

﴿وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِن بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ ۗ فَاعْتَصِمُوا وَأَصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

“Kitap ehlinden bir çoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir.”

Delil konusu:

“Ebu Ubeyde bu ayet hakkında der ki: ‘Savaş ayetiyle bu ayet nesih olmuştur. Çünkü savaşmamayı emreden tüm ayetler mekkîdir ve mensuktur.’ İbn Atiyye der ki: ‘Bu ayetin Mekkî olduğu görüşü zayıftır. Çünkü Yahudilerin direnişi Medine’de olmuştur.’⁶⁵³

Bu ayet hakkında iki görüş vardır:⁶⁵⁴

- 1) Ayet Yahudilerden bir grup hakkında nazil olmuş olan medenî bir ayettir. Taberî ve İbn Hâtim, İbn Abbas’tan bu şekilde rivayet etmiştir.
- 2) Ayet Mekke’dir. Çünkü müşriklerle savaşmamayı isteyen ayetler mekkîdir. Ebû Ubeyde’nin bu görüşüdür.

İbn Atiyye Ebû Ubeyde’nin görüşünü zikrettikten sonra zayıf kabul etmiştir. Çünkü ayetin siyakının Yahudilerle ilgili meseleler olduğunu ve bunların Medine’de

⁶⁵³ İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, I/321 مكية فيها ترك القتال فهي مكية لأنها منسوخة بالقتال، لأن كل آية فيها ترك القتال فهي مكية 321. قال أبو عبيدة في هذه الآية: إنها منسوخة بالقتال، لأن كل آية فيها ترك القتال فهي مكية 321. قال القاضي أبو محمد: وحكمه بأن هذه الآية مكية ضعيف، لأن معاندات اليهود إنما كانت بالمدينة منسوخة. قال القاضي أبو محمد: وحكمه بأن هذه الآية مكية ضعيف، لأن معاندات اليهود إنما كانت بالمدينة منسوخة.

⁶⁵⁴ Ebû Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’ân*, I/50; et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 2/499; el-Mâverdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, 1/172; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-Basîd*, III/240; İbnu’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, I/100

gerçekleştiğini söylemiştir. Tercih edilen görüş İbn Atiyye'nin görüşüdür.⁶⁵⁵ Nitekim cumhur da bu görüştedir. Âyetin nüzul sebebi ile ilgili İbn Abbas'tan gelen rivayet bunu desteklemektedir: “Bu ayet Uhut savaşından sonra ‘görmüyor musunuz başınıza ne geldi? Eğer haklı yolda olsaydınız hezimete uğramazdınız. Bizim dinimize dönün sizin için daha hayırlıdır’ diyen bir grup Yahudi hakkında inmiştir.”⁶⁵⁶

Örnek 2: Hâc suresinin tamamı

Delil konusu: Surenin ayetlerinin mekkî ve medenî şeklinde karışık olması:

“Cumhur der ki: Sure içerisinde mekkî ve medenî ayetler vardır. Allahu a'lem bu doğru olan görüştür. Çünkü âyetler bunu gerektirmektedir.”⁶⁵⁷

Müfessirler bu sürenin mekkî veya medenî olup olmadığı konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.⁶⁵⁸

- 1) Sure, içinde medenî ayetleri olan mekkî bir suredir. İbn Abbas, Mücâhit ve Ata bu görüştedir.
- 2) Sure içinde mekkî ayetler olan medenî bir suredir. Katâde ve İbnü'l-Feras bu görüştedir.
- 3) Surenin tamamı medenîdir. Dahhâk bu görüştedir. İbn Abbas'tan da böyle bir rivayet vardır.
- 4) Sure mekkî ve medenî ayetler olan karışık bir suredir. İbn Atiyye ve Suyûtî bu görüşü Cumhur'a nispet etmiştir.

İbn Atiyye ayetlerin siyaki öyle gerektirdiği için dördüncü görüşü tercih etmiştir. İbn Atiyye'nin tercihini surenin ayetlerinin Mekke ve Medine arasında gidip gelmesinden dolayıdır. Çünkü ayetler içerisinde “ey insanlar” diyen ayetleri mekkî, “ey

⁶⁵⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/499 es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, I/257; es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, I/83; el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*: 1/136; el-Mâveridî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, 1/172.

⁶⁵⁶ el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzul*, s. 38.

⁶⁵⁷ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VI/210. – والله أعلم –
وقال الجمهور: السورة مختلطة، منها مكِّي ومنها مدني، وهذا هو الأصح – والله أعلم –
لأن الآيات تقتضي ذلك

⁶⁵⁸ es-Sehâvî, *Cemalu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkrâ*, (Thk. Abdulhak), I/129; es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/48.

iman edenler” diyen âyetler medenîdir. Ayetlerin birbirine girmiş olması sadece mekkî veya medenî şeklinde bir hüküm vermeyi mümkün kılmamaktadır. Hibetullah b. Selam şöyle der: “Bu sure Kur’an’ın tuhaf surelerindedir. Pek çok yerde nazil olmuştur. Ayetlerinden gece ve gündüz, mekkî ve medenî seferde ve hazarda, savaşta ve barışta inenler olduğu gibi içinde nasih ve mensuh, müteşabih ve muhkem olanlar vardır.”⁶⁵⁹

Örnek 3: Sâf Suresinin tamamı

Delil konusu: Surenin medenî olduğunu ispatı:

*“Cumhura göre bu sure medenidir. Mekkî b. Ebi Talip İbn Abbas’tan, Mehdevî Ata’dan ve Mücahit’ten şöyle rivayet eder: “Bu sure mekkîdir.” Birinci görüş daha doğrudur. Çünkü surenin anlamı medeni olduğunu desteklemektedir. İçinde mekkî ve medenî ayetler de olabilir.”*⁶⁶⁰

Müfessirler bu surenin Mekke’de mi yoksa Medine de mi nazil olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.⁶⁶¹

- 1) Sure medenîdir. Katâde bu görüştedir. İbn Atiyye bu görüşü cumhura nispet etmiştir.
- 2) Sure mekkîdir. İbn Abbas, Mücahit ve Ata bu görüştedir.

İbn Atiyye bu görüşleri zikrettikten sonra cumhura nispet ettiği birinci görüşü tercih etmiştir. Çünkü surenin anlamı ve siyakı medenî olduğunu göstermektedir. İbn Atiyye'nin tercihi şu sebeplerden dolayı doğruya yakındır:

- a) Surenin siyakı İbn Atiyye'nin dediği gibi medenî olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Zira surenin ana teması müminler çerçevesindedir. Ve onları cihada teşvik sadedindedir.

⁶⁵⁹ Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Selame b.Nasr Hibetullah b. Selame, *en-Nasih ve'l-Mensuh* (thk. Muhammed Zühayr eş-Şaviş), Muhammed Kenan, Beyrut, *el-Mektebü'l-İslâmî*, 1986, s. 126.

⁶⁶⁰ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, VIII/291. وهي مدنية في قول الجمهور، وقال مكّي عن ابن عباس، والمهدوي عن عطاء، ومجاهد: إنما مكية، والأول أصح لأن معاني السورة تعضده، ويشبه أن يكون فيها المكّي والمدني

⁶⁶¹ es-Sehâvî, *Cemalu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkrâ*, (Thk. Abdulhak), I/144; el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, VIII/104; el-Bikâî, *Mesâdiru'n-Nazar*, III/80; es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-*

- b) Abdullah b. Selam'dan gelen bir rivayet bunu desteklemektedir. O şöyle der:
“Rasûlüllah'ın etrafında bir grup oturup müzakere ediyorduk. Hangi amelin Allah'a daha sevimli olduğunu bilsek de onu yapsak dedik. Allah da bu ayeti indirdi. Abdullah der ki Allah Resul'ü daha sonra bu sureyi sonuna kadar bize okudu.⁶⁶²
- c) İbnü'l-Feras, İsfahanî, İbn Hayyân ve Begavî bunun Cumhur'un görüşü olduğunu rivayet etmiştir.⁶⁶³

Kur'ân,1/50.

⁶⁶² İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, X/3353; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Hadis No: 18880; Tirmîzî, *Sünen*, Hadis No: 3309; İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, Hadis No: 2594, X/454; Hâkim, *el-Müstedrek*, Hadis No: 2899, II/248; Beyhaki, *İmanın Şubeleri*, Hadis No: 390, VI/79.

⁶⁶³ el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzil fî Tefsîri'l-Kur'ân* VIII/104; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII/77; İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd fî't-Tefsîr*, 10/163; İbn Âdil, *el-Lubâb fî Ulumi'l-Kitâb*, XIX/43; es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân*,1/50; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V/261.

SONUÇ

Her nassı doğru anlamak için birçok dâhili ve harici faktörlerin üstünde durmak gerekir. Geçmişten günümüze pek çok müfessir âlim ihtisas alanında bunların üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuş ve nassın anlamını ortaya çıkarmak için yoğun bir çaba sarf etmişlerdir.

Kur'ân nasları bu nasların en önde gelenlerindedir. Özellikle mütehassıs müfessirlerin de ilgilendiği bu konu hakkında Kur'ân nassını doğru anlamak için kurallar ve kaideler uygulamışlardır. Bu kurallar usulü fıkıh ilmi gibi bilimsel bir şekilde düzenlememesine rağmen müfessirlerin yönteminde bariz bir şekilde görünmektedir. Bunlardan birisi de nassın manasının tam olarak tespitinde önemli rolü olan siyak delaletidir.

Bu araştırmada detaylı bir şekilde nassın anlamında en bariz karinelere birisi olan siyak karinesinin üstünde durduk ve siyakın delaletinin deneysel örneklerini çeşitli konularda muhtelif usuller açısından en meşhur müfessirlerden biri olan İbn Atiyye'nin pek çok müfessirin itimat ettiği bir tefsir olan el-Muhharreru'l-Vecîz kitabını örnek olarak gösterdik. Sonuç olarak bu araştırmada elde ettiğimiz neticeleri şu şekilde özetleyebiliriz:

I. Siyak (سياق): Sâka (ساق) Yesûku (يسوق) Suk (سُق) fiilin mastarlarından biridir.

Sözlüklere baktığımızda bu kelimenin şu üç manada kullandığını görürüz:

1. Bir şeyi sürdü veya onu sürdürdü.
2. Kadına verilen mehir.
3. Peş peşe tek bir düzen halinde gelerek birbirini takip eden şey.

Âlimler ıstılahî olarak siyak sık kullanmasına rağmen üzerinde ittifak ettikleri bir tanımını yoktur. Ancak tariflerinden siyakın manasını şöyle tanımlayabiliriz: Nassın öncesine, sonrasına, söyleniş tarzına, söylendiği ortama ve söyleniş şekline bakarak sözün doğru anlamını tespit eden maksattır.

Arap müellifleri tanımlarında "siyak" kelimesi aynı zamanda "sibak" kelimesinin manasını da tazammun ettiğinden, bir ifadenin bütün bağlamını ifade etmek üzere sadece "siyak" kelimesi kullanmışlardır. Siyak-sibak deyişlerinin birlikte kullanılması ise genelde Türk müelliflere mahsus olan bir kavramdır.

II. Siyakın Tefsir, Ulûmu'l- Kur'ân, Usûlu'l-Fıkh, Belâgat ve diğer ilimlerle büyük bir ilişkisi vardır. Kur'ân tefsirinin en güçlü delillerinden biri sayılmaktadır. Siyak delaletiyle birlikte başka bir delil ortaya çıkarsa o zaman her müfessirin kullandığı üslup ile deliller arasında bağlantı kurması veya birisini tercih etmesini gerekir.

III. Âlimlerin sözlerine baktığımızda siyakın iki türe ayrıldığını söyleyebiliriz:

1. İfadenin Siyakı (سياق المقال): Nassın yapısına, öncesi ve sonrasına bakmaya ifadenin siyakı denir.
2. Halin Siyakı (سياق الحال): Nassın yapısından çıkararak nassı kuşatan zaman, mekân ve şahıslara dayanarak yorum yapılmasına ise halin siyakı denir.

Bu iki siyak türü Kur'ân'a baktığımızda 5 grup altında sınıflandırılabilir:

1. Kur'an'daki Tek Bir Kelime Bağlamında:
2. Tek Bir Ayet Bağlamında:
3. Tek Bir Nas, Pasaj veya Kıssa Bağlamında:
4. Sure Bağlamında:
5. Kur'an'daki Mücmel Bağlamında:

IV. Müfessirlerin yorumlarına baktığımızda siyakı kabul etmeleri konusunda farklı kaideler kullandıkları görülmektedir. Bu şartlardan bazıları şunlardır:

1. Siyakın Delaleti Hitabın Zahiridir.
2. Sözde Sadece Siyakın Delaleti İle Takdirde Bulunmaktadır.
3. Siyakın Delalet Anlamı Mâni Olmadıkça Öncesi ve Sonrasındaki Manadır.
4. Siyakın Delaleti Kendi Maksadının Dışındaki Bir Maksada Ancak Delille Hamledilir.

5. Aynı Siyaktaki Zamirleri Birleştirmek Ayırmaktan Daha Evladır.
 6. Siyak Hazfa Delalet Etmedikçe Bariz Manâ Önce Gelir.
 7. Siyakın Te'kîde Delalet Etmesi Dışında Lafzın Yeni Bir Manaya Hamledilmesi Te'kîde Hamledilmesinden Daha Evladır.
- V. Deneysel araştırma bölümünde İbn Atiyye'nin siyak dalaletini *el-Muharrerül-Veciz* tefsirinde uyguladığı en bariz örnekler üzerinden siyakın Kur'ân tefsirinde ne kadar etkisi olduğunu şu konularda gördük:
1. Mananın beyanında siyakın delaleti.
 2. Nüzul sebebi konusunda siyakın delaleti.
 3. Ayetlere muhatap olanı tespit etme konusunda siyakın delaleti.
 4. Nahvi meseleler konusunda siyakın delaleti.
 5. Zamirin merciini Belirleme konusunda siyakın delaleti.
 6. Kur'ân kıraatinin tercihi konusunda siyak delaleti.
 7. Müfessirlerin görüşlerinin değerlendirilmesi konusunda siyakın delaleti.
 8. Âmm ve hâs ifadeler konusunda siyakın delaleti.
 9. Nasih ve mensuh ayetleri tespit konusunda siyakın delaleti.
 10. Mekkî ve medenî ayetleri tespit etme konusunda siyakın delaleti.

ÖZET

Siyak kelimesi “Sâka” fiil kökünden türemiş bir kelimedir. Araplar bu kelimeyi peş peşe tek bir düzen halinde birbirini takip eden şeyler için kullanmışlardır. İstilahi olarak ise “ifadenin söz ve makama işaret etmek üzere peşpeşe dizilmesi” demektir.

Siyak âlimlere özellikle de müfessirlere göre anlamın belirlenmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Kur’ân’da siyak ise tefsir ilminin temel taşıdır. Pek çok müfessir görüşlerinde belirleyici tercih olarak siyakı öncelmişlerdir. İbn Atiyye de bunların başında gelir. Siyakla hiç ilgilenmeyen müfessirler varken İbn Atiyye’nin bu konuyu tercihlerinin temeline yerleştirmesi son derece dikkat çekicidir. *el-Muharraru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz* adlı eserinde siyakın önemini siyaka uymayan bazı görüşleri reddederek göstermiştir.

Bu çalışmada siyakın önemini gösterme ve müfessirlerin siyakla istidlali sadedinde bu önemli tefsir bir örnek olarak incelenmiş, İbn Atiyye’nin siyakı delil olarak kullandığı konular ele alınmıştır. Elde edilen sonuçları şu başlıklarda özetlemek mümkündür:

1. Kur’ân-ı Kerimdeki bir kelimenin anlamı hakkındaki rivayetlerin tercih edilmesinde veya zayıf kabul edilmesinde siyak sibakın büyük bir rolü vardır.
2. Kur’ân-ı Kerimdeki ayetler hakkındaki rivayetlerin tercihinde veya zayıf kabul edilmesinde siyak sibakın büyük bir rolü vardır.
3. Ayetlerin sebebi nüzulünün veya muhatabının belirlenmesinde siyak sibakın büyük bir rolü vardır.
4. Ayetlerdeki gramerle ilgili bazı bilgilerin belirlenmesinde siyak sibakın büyük bir rolü vardır.
5. Zamirin kime ayıt olduğunun belirlenmesinde siyak sibakın büyük bir rolü vardır.
6. Ayetlerdeki kıraat ilmiyle ilgili bazı bilgilerin tercih edilmesinde veya zayıf kabul edilmesinde siyak sibakın büyük bir rolü vardır.
7. Müfessirlerin görüşlerini delillendirme ve istidrak sadedinde siyak sibakın büyük bir rolü vardır.

8. Ayetlerdeki nasih ve mensuhun belirlenmesinde siyak sîbakın büyük bir rolü vardır.

9. Ayetler hakkındaki rivayetlerin âmm ifadenin tahsisinde siyak sîbakın büyük bir rolü vardır.

10. Ayetlerin mekki veya medenî olup olmadığının belirlenmesinde siyak sîbakın büyük bir rolü vardır.

ABSTRACT

Al-Syaq: It is an infinitive to the word “Saqa” which means “Context”, this word was used by Arabs to indicate sequence and steadiness on the same order and coherence.

In the scholar's terminology, it's the purpose which the words come successfully indicated by article and position.

For scholars especially for the Quran interpreters, the context is regarded as an important base to specify the meaning, as the Quranic context is an essential part in specifying the meaning, according to the knowledgeable people especially the interpreters of the Holy Quran.

Many Interpreters depend on the Quran context as one of the preference rules. One of the most famous of them -If not The Most- who followed this way was Ibin Atya, It's according to him one of the essential probability rules, he used it to strengthen and weaken a lot of sayings in his famous interpreter book “AL-Wajeez fee Tafseer Al-Kitab Al-Aziz”.

In this study, we based on this great book of Ibin Atya as a model to show the importance of the context, and the ways of the interpreters in inferencing it, so we present the most important positions/cases which Ibin Atya Takes the context as an inference for it.

Finally, we end up with these results which we can summarize as follows:

1. The context has great effects on strengthening or weakening what have been said about the meaning of the word in the Holly Quran.
2. The context has great effects on strengthening or weakening what have been said about the meaning of a verse or verses in the Holy Quran.
3. The context has great effects in explaining the reason of descending for a specific verse in the Holy Quran and specify who is addressed.
4. The context has great effects on strengthening or weakening the expression of a specific word or verse.
5. The context has great effects in specifying the reference of a pronoun.

6. The context has great effects on strengthening or weakening one way more than the others in the way of reading a verse in the holy Quran.

7. The context has great effects on arguing, adding or correcting interpreter's sayings.

8. The context has great effects on knowing the abrogation and abrogated in verses.

9. The context has great effects on clarifying the specifications in general expressions in a verse of the holy Quran.

10. The context has great effects in knowing which verses of the holy Quran were descended in Mecca and which of them were descended in Medina.

KAYNAKÇA

Abdulaziz Hamude, *el-Huruc mine't Tih*, Nassın Otoritesi Hakkında Bir Araştırma, Bilgi Dünyası Serisi, Siyase Matbaası, Kuveyt, 2003.

Abdulhakim Kasım *Delâletü's-siyak el-Kur'anî ve eseruhu fi tefsiri Ibn-i Cerir et-Taberî*, İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi, basılmamış doktora tezi

Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiyye el-Muâsıra*, Alem'ül-Kütüb yayınevin, 2008.

BAKAL, Ali, *Kur'an'ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Yayınları, İstanbul 2009

Bedevi, Abdulaziz, *İbn Atiyye el-Müfessir ve Mekânuhu fi Hayâti't-Tefsîr fi'l-Endeliüs*, İskenderiye Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Edebiyatı bölümüne takdim ettiği yüksek lisans tezi.

Bennâ, Ahmet b. Muhammed, [Ö. 1117 h.] *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbeate Aşar*, Daru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Lubnan 2006

Dervîş, Muhyi'd-Dîn, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhu*. Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1415/1994

Draz, Muhammed b. Abdullah, *en-Nebeu'l Azim Nazarâtun Cedidetun fi'l Kur'âni'l-Kerim*, Thk. Ahmed Mustafa Fazile, Dâru'l Kalem, 1426/2005.

Ebû Bekr b. el-Arabî, el-Mâlikî, Muhammed b. Abdillâh (v.543), *el-Husûl fi Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Huseyn Ali el-Bedrî, Saîd Fevde), Amman, Dâru'l-Beyarık, 1999.

Ebu Ca'fer Ahmed b. Yahya b. Umeyra Ed-Dabbi [Ö.599/1203], *Bugyetü'l Mültemis fi Tarihi Ricâli Ehli'l-Endelus*, Dâru'l -Kâtip el-Arabî, Kahire, 1967.

- Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân Esîruddîn el-Endelüsî, (ö. 745 h.), *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, Thk. Sıdkı Muhammed Cemil, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1420/1999.
- Ebu Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed, *Zuhretu't Tefâsir*, Dâru'l Fikr El-Arabi, 1416/1995
- Ebu'l Bekâ, *El-Kulliyat*, Eyyüb b. Musa Hüseyini El-Kufevi, Adnan Derviş- Muhammed Masri, Müessesetu'r Risâle, Beyrut- 1419 – 1998.
- Ebu'l Hasen b. Abdullah el-Malkî el-Endelüsî, [Ö. 792 h.], *Târihu Kudâti'l-Endelüs*, Thk. Daru Ihyai't Turasi'l Arabi, Dâru'l Âfâki'l Cedîde, Beyrut, Lübnan, 1403/1983.
- Ebu'l-Leys es-Semerkandî Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Fakih el-Hanefî (ö. 373 / 983), *Bahru'l-Ulûm (Tefsiriül es- es-Semerkandî)* Thk. Ali Muhammed Muavaz/Adil Muhammed/Zekeriye Abdul Macid
- Ebübekir Câbir el-Cezâirî, *Eyseru't Tefâsir li-Kelâmi'l Aliyyi'l Kebir*, Mektebetu'l Ulum ve'l Hükm, Medine-i Münevvere, 2003.
- Ebu's-Suud el-İmadi, Mehmet bin Muhiddin Mehmet bin Mustafa (Ö. 982), *İrşadu'l Akli's-Selim ilâ Mezâyi'l Kitâbi'l Kerim* Daru Ihyai't Turasi'l Arabi- Beyrut.
- Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Selame b. Nasr Hibetullah b. Selame, *en-Nasih ve'l-Mensuh* (thk. Muhammed Züheyr eş-Şaviş), Muhammed Kenan, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1986
- Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Han b. Hasan b. Ali El-Kannevci El-Hindi (ö.1307h.), *Fethü'l-Beyan*, El-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1992.
- Ed Davudi, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö.946/1540), *Tabakatü'l Müfessirin li'd-Davudî*, Daru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut.

- Ed-Danî, Ebu Amr Osman b. Said b. Osman b. Said b. Amr, *Et-Teysîr fî Kiraati's Seb'a*, Dâru'l Kitab El-Arabî, Beyrut, 1404/1984.
- Ed-Dehlevî, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdurrahim, *El-Fevzu'l Kebir fî Usuli't Tefsîr*, 2. baskı, Thk. Selman Hüseyîni En-Nedvî, Dâru's Sahve, Kahire, 1407/1986.
- El-Ahfeş El-Evsat, Ebü'l-Hasan Said b. Mes'ade El-Mücâşi'i, (ö. 215 h.), *Meâni'l-Kur'an*, Thk. Huda Mahmod, Mektebetül-Hancı, Kahire, 1990
- El-Alusî, Şihabeddin Mahmud b. Abdullah Hüseyîni, (ö. 1270 h.), *Ruhu'l Meanî fî Tefsîri'l Kur'ani'l Azim ve's Sebi'l Mesâni*, Thk. Ali Abdulbari Atiyye, Dâru'l Kütüb El-İlmiyye- Beyrut, 1415.
- El-Attâr, Hasan b. Muhammed b. Mahmud El-Şafîi, *Haşiyetu'l Attâr alâ Şerhi'l Celâli'l Mahlî alâ Cem'i'l Cevâmi*, Dâru'l Kütüb El-İlmiyye.
- El-Begavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud (ö. 510 h.), *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*, Tkh. Muhammed Abdullah nımır, Dar Tayba li-l-Nashr wa-l-Tawzi, Riyadh, 1997
- El-Beyân dergisi, “*Abesu'l-Mechul ve'l-Ma'lûm*” başlıklı makale, Sayı 41, s. 29, H. Muharrem 1411/1991.
- El-Bikâi, İbrahim Ömer b. Hasan El-Rabat b. Ali b. Ebu Bekir, *Nazmu'd Durer fî Tenâsibi'l Âyât ve's Suver*, Dâru'l Kütüb İslami, Kahire.
- El-Cahız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Beyan ve't Tebyîn*, Thk. Abdusselam Harun, Mektebetu Hancı, Kahire, 1418/1988,
- El-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad El-Farabî, *es-Sihâh Tacu'l Lügati ve Sihâhu'l Arabiyye*, Thk. Ahmed Abdulgaffar Attar, Dâru'l İlm li'l Melâyîn, Beyrut,1407/1987.
- El-Curcanî, Ebu Bekir Abdulkahir b. Abdurrahman b. Muhammed Farisi, Esraru'l

Belaga, Mahmud Muhammed Şakir, Medeni Matbası, Kahire, Dâru'l Medeni Cidde.

El-Emir es-San'ânî, Muhammed İsmail, *Usulu'l Fıkh, İcâbetu's Sâil Şerhu Bagıyyeti'l Âmel*, Thk. Kadi Hüseyin b. Ahmed Siyagi ve Dr. Hasan Muhammed Makbuli Ehdel, Müessesetu'r Risâle, Beyrut, 1986.

El-Esmerî, Şâyi b. Abduh b. Şâyi' *İstidrâkâtu İbn Atıyye fî'l-Muharrer el-Vecîz ale't-Taberî fî Câmii'l-Beyân*, Suudi Arabistan, 1427/2006

El-Fadıl Muhammed bin Aşûr, *et-Tefsîr ve Ricâluhu*, İslamî Araştırmalar Külliyesi üyesi, (ö. 1970 m.), İslamî Araştırmalar Külliyesi, Ezher, 1970.

El-Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd (ö. 207/822), *Meâni'l-Kur'ân*, Thk. Ahmet Yusuf/Muhammed Ali/Abdulfatah İsmail, Dar el-kütüp el-Mısıriya, Mısır.

El-Feth b. Hakan b. Ahmed b. Gartûc, *Kalâidu'l-İkyân*, Ebu Muhammed, (ö. 247), Mısır, 1284/ 1866.

El-Gazali Abu Hamid Muhammed b. Muhammed (ö. 505), *el-Mustasfa*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993

El-Harbi, Hüseyin b. Ali b. Hüseyin, *Kavâidu't Tercih inde'l Mufessirîn*, Yayınlayan: Dâru'l Kasım, 1417/1996.

El-Hatibu'l-Bağdadî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali (ö. 463/1071), *Târihu Bağdad*, Thk. Dr. Beşşar Avvad Maruf, Dâru'l-Garb el-İslamî, Beyrut, 1422/. 2002.

El-Hattabi, Ebû Süleyman, Hamd (Ahmed) b. Mukammed b. İbrahim el-Büstî (ö. 388), *Beyanu İcâzi'l Kur'an*, İcazu'l Kur'an hakkındaki üç risale kapsamında basılmıştır, Thk. Muhammed Halefullah ve Muhammed Zeglul, Dâru'l Mearif, Mısır

El-Herevi Muhammed b. Ahmed b. El-Ezher, El-Ezheri Ebu Mansur, *ez-Zahir fî Garibi*

Elfâzi's Şafii, Thk. Dr. Muhammed Cebr El-Elfi, Evkaf ve Diyanet İşleri Bakanlığı, Kuveyt, 1399/1979.

El-İşbilî, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed İbn Haldun Ebu Zeyd Veliyuddîn el-Hadramî (ö. 808), *Divânu'l-Mubteda ve'l-Haber fî Târîhi'l-Arab ve'l-Berber vemen Âsârahum min Zevî's-Şe'ni'l-Ekber*, Thk. Halil Şehâde, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1408/ 1988.

El-Kazvinî, El-Hatip, *El-İzah Şerhu Telhîsu'l Miftah*, Thk. Şeyh Behiç Gazzavî, Dâru İhyai'l Ulum, Beyrut, 1419-1998.

El-Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekir b. Ferhu'l Ensarî Hazrecî Şemseddin, *Camiu'l Ahkami'l Kur'an*, Thk. Ahmed Berduni ve İbrahim Etfiş, Dâru'l Kütüb El-Mısriyye, Kahire, 1384/1964.

El-Kuşeyri, Takiyuddin Ebu El-Feth Muhammed b. Adli b. Vehb b. Mutî, İbn Dakik El-Iyd, Thk. Mustafa Şeyh Mustafa Müdessir Sundus, *İhkâmu'l Ahkâm Şerhu Umdetu'l Ahkâm*, Muessesetu'r Risale, 1426/2005.

El-Maverdî Ali b. Muhammed el-Basrî elBağdadî (ö. 450), *en-Nüket ve'l-Uyun* Thk. es-Sayid İbn Abdulmaksud, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrut.

El-Minyâvî, Muhammed b. Muhammed, *Şerhu Muhtasari'l-Usul fî İlmi'l-Usûl*, Mısır el-Mektebetu's-Şâmile, 2011.

El-Muzeynî, Halid b. Suleyman, *el-Muharrer fî Esbâbi Nüzûli'l-Kur'an min hilâli'l-Kutubi't-Tisa*, Dâru İbni'l Cevzî, Dammam- Suudi Arabistan, 2006.

El-Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn el-Bağdâdî (ö. 616/1219) et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân Thk. Ali Muhammed el-Bacavî Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî.

El-Vahidî, Ebu'l Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nisâbûrî eş-Şâfiî, (ö. 468), *Esbâbu Nuzuli'l-Kur'an*, Thk. Isam b. Abdulmuhsin el-Humeydân, Dâru'l-

Islâh, Dammam, 1412/ 1992.

El-Vahidî, Ebu'l Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nisâbûrî eş-Şâfiî, (ö. 468 h.), *et-Tefsîr el-Basît*, Thk. 15 Tez İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi, 1430/2009.

El-Vahidî, Ebu'l Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nisâbûrî eş-Şâfiî, (ö.468), *el-Vecîz Fi Tefsirül-el-Kitap*, Thk. Safvan Adnan Davudi, Darül el-Kalem, 1415/1994.

Er-Razî, Ahmed b. Faris b. Zekeriya El-Kazvini, *Es-Sahibî fî Fıkhi'l Lügati'l Arabiyye, Mesailuhâ ve Süneni'l Arabi fî Kelâmihâ*, Muhammed Ali Beydun, 1418/1997.

Er-Razî, Fahreddin, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin, *el-Mahsul*, Thk. Cabir Ulvani, Müessesetu'r Risâle, 1418/1997.

Es-Sa'libî, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mehlûf, (ö. 875), *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Thk. Şeyh Muhammed Ali Muavvad ve Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud. Daru Ihyai't Turasi'l Arabi, Beyrut, 1418/1997.

Es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Thk. Ahmed el-Arnâvut ve Türkî Mustafa, İhyâu't Turâs, Beyrut, 1429/2000.

Es-Sebtî, Ebu'l Fadl İyâd b. Musa b. İyâd b. Amrûn el-Yahsubî, (ö. 544/1149), *el-Gunye Fehrist-i Şuyûh el-Kâdi İyâd*, Thk. Mahir Zuheyr Cerrâr, el-Garb el-İslamî, 1402/1982.

Es-Sekafî, Ahmed b. İbrahim b. Zübeyr El-Gırnati Ebu Cafer, *Millâku't Te'vil el-Kâti bi-zevi'l İlhâdi ve't Ta'til fî Tevcîhi'l Müteşâbihi'l Lafzi min Âyi't Tenzil*, Thk. Abdulgani Muhammed Ali Fasi, Dâru'l Kütüb El-İlmiyye, Beyrut.

Es-Serahsi, Muhammed Ahmed b. Ahmed b. Ebu Sehl Şemsu'l Eimme, *Usûlu's Serahsî*, Dâru'l Kütüb El-İlmiyye, Beyrut, 1414/1993.

- Es-Sicilmasi, Ebu Muhammed Kasım El-Ensârî, *el-Menzeu'l Bedî fî Tecnîsi Esâlîbi'l Bedî*, Thk. Allal El-Gazi, El-Mearif Matbası, El-Rabat El-Cedide, 1980.
- Es-Suyutî, Abdurrahman b. Ebu Bekir Celaledin, (ö. 911/1505) *Ed-Dureru'l Mensur*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1993.
- Es-Suyutî, Abdurrahman b. Ebu Bekir Celaledin, (ö. 911/1505) *el-İtkan fî Ulumi'l Kur'an*, Thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim, el-Hey'etu'l Masriyye el-Âmme li'l-Kutub, 1394/1974.
- Es-Suyûtî, ebü'l-Fadl Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (ö. 911/1505), *Bugyetu'l-Vuât fî Tabakati'l-Lugaviyyin ve'n-Nuhat*, Thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, el-Asriyye Kütüphanesi, Sayda- Lübnan.
- Eş-Şankiti, Muhammed Emin b. Muhammed Muhtar b. Abdulkadir El-Cekni, *Edvâu'l Beyan fî İzâhi'l Kur'ani bi'l-Kur'an*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1415.
- Eş-Şankiti, Muhammed Emin b. Muhammed Muhtar b. Abdulkadir El-Cekni, *Edvâu'l Beyan fî İzâhi'l Kur'ani bi'l-Kur'an*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1415/1994.
- Eş-Şatibi, İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat*, Thk. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl Selman, Dâr İbn Affan, 1417/1996.
- Eş-Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Yemen'i, *Fethu'l Kadir*, Dâru İbn Kesir, Dâru'l Kelam Et-Tayyîb, Şam, Beyrut, 1414/1993.
- Eş-Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah Yemen'i, *İrşadu'l Fuhul ilâ Tahkiki'l Hak min İlmi'l Usul*, Thk. Şeyh Ahmed Azu Inaye, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1419/1999.
- Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî (ö. 310/923) *Camiu'l Beyan fî Tevili'l Kur'an*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetu'r Risâle, 1420/2000.

- Et-Tilmisânî, Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed el-Mukrî, (ö .1041/1631), *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endeliüs er-Ratîb ve Zikru Vezîriha Lisâni'd-Dîn İbni'l-Hatîb*, Thk. İhsan Abbas, Sadr Yayınevi, Beyrut- Lübnan, 1968.
- Et-Tusî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazali, *el-Mustasfa fi İlmi'l Usul*, Thk. Muhammed b. Süleyman Aşkar, Müessesetu'r Risâle, Beyrut, 1417/1997.
- Ez-Zeccac, İbrahim Es-Serâ b. Sehl Ebu İshak, *Meâni'l Kur'an ve İrabihi*, Thk. Abdulcelil Abdu Şelebi, Âlemu'l Kütüb, Beyrut, 1408/1988.
- Ez-Zehebi, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), *Siyeru A`lâmi`n-Nübelâ*, Thk. Şuayb el-Arnâvut gözetiminde bir grup araştırmacı, Müessesetu'r Risale, 1405/1985.
- Ez-Zehebi, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (ö. 748/1348), *Tezkiratu'l-Huffâz*, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut- Lübnan, 1419.
- Ez-Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (ö. 748/1348), *Mizanu'l-I'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, Thk. Ali Muhemmet Bacavi, Darül el-Marifa, Beyrut 1963.
- Ez-Zehebi, Muhammed Hüseyin (ö.1398/1977) *et-Tefsîrve'l-Müfessirûn*, Vehbe Kütüphanesi, Kahire.
- Ez-Zemahşerî, Ebu Kasım Muhammed b. Amr b. Ahmed, *Esâsu'l Belâğa*, Thk. Muhammed Basıl Uyun El-Suud, Dâru'l Kütüb El-İlmiyye, 1419.
- Ez-Zemahşerî, *El-Keşşâf an Hakâkiki Ğavamidu't Tenzil*, Ebu Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî- Beyrut.
- Ez-Zerkeşî, Ebu Abdullah b. Abdullah b. Behhâr, *El-Burhan fi Ulumi'l Kur'an*, Thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim, Daru İhyai't Turasi'l Arabi, İsa El-Babi El-Halebi ve ortakları, 1376/1957.

Ez-Zerkeşî, Ebu Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır, *Bahru'l Muhit fî Usuli'l Fıkh*, Dâru'l Kutub, 1414/1994.

Ez-Zirikli, Hayreddîn b. Muhmud (ö. 1396/1976), *el-A'lâm*, Dâru'l İlm li'l Melâyîn, 2002.

Ez-Zuhaylî, Muhammed Mustafa, *el-Vecîz fî Usulu'l-Fıkhı'l-İslâmî*, Şam, Daru'l-Hayr, 2006.

Fayed, Abdulvahhab, *Menhecu İbn Atiyye fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Ezher Üniversitesi, Usuliddîn Fakültesi, Tefsir ve Ulûmu'l Kur'ân bölümüne takdim ettiği doktora tezi.

Haci Halife (ö.1067/1657), *Keşfu'z-Zünun an Esmâyi'l-Kutûbî ve'l-Fünûn*, el-Musennâ Kütüphanesi, Bağdat, 1941.

Hibetullah, Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Selame b. Nasr b. Selame, *en-Nasih ve'l-Mensuh* (thk. Muhammed Züheyr eş-Şaviş), Muhammed Kenan, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1986.

İbn Adil, Ebû Hafs Ömer b. Ali ed-Dımaşki (ö.775), *el-Lübab fî Ulumi'l-Kitâb*, Thk. ADİL Ahmet/Ali Muhammed .Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998

İbn Âşûr, Muhammed Tahir Aşûr el-Tunusî, *et-Tahrir ve't-Tenvîr "el-Mukaddimât"*, ed-Dâr et-Tûnusiyye li'n-Neşr, M. 1984.

İbn Beşkuvâl ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî,(ö. 578/1183), *es-Sıla fî Târîhi Eimmeti'l-Endelüs*, Thk. İzzet el-Attar el-Hüseynî, *Mektebetu el-Hancî*, 1374/1955.

İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed el-Kelbî, (ö. 741/1340), *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, Thk. Dr. Abdullah El-Halidi, Dâru'l Erkam b. Ebu Erkam, Beyrut, 1416.

İbn Dakik El-Iyd Takiyuddin Ebu El-Feth Muhammed b. Adli b. Vehb b. Mutî, el-

İhkâmu'l Ahkâm Şerhu Umdetu'l Ahkâm, Thk. Mustafa Şeyh Mustafa Müdessir Sundus, Muessesetu'r Risale, 1426.

İbn Ebi Hatim, Abdurrahman b. Muhammed et-Temimi (ö. 327/939), Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm li-İbn Ebî Hâtim, Tah. Esaad Muhammed et-Teyip, Matbaatu Nazar Mustafa el-Baz- Suudi Arabistan, 1998.

İbn el-Cezerî, Şemseddîn Ebu'l Hayr (ö. 833/1429), *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, İbn Teymiye Kütüphanesi, C. Bergstrassr, İlk kez H. 1351 yılında yayınlama girişiminde bulunmuştur

İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefa Burhaneddin İbrahim b. Ali b. Muhammed (ö. 799/1396), *Ed Dibacül Müzheb fî Marifeti Ayani Ulemail Mezheb*, Thk. Dr. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n Nûr, et-Turâs Basım-Yayın, Kahire.

İbn Gartûc, el-Feth b. Hakan b. Ahmed, *Kalâidu'l-İkyân*, Ebu Muhammed, (ö. 247 h), Mısır, 1284/1866.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed Ebu Zeyd el-İşbilî (ö. 808), *Divânu'l-Mubteda ve'l-Haber fî Târîhi'l-Arab ve'l-Berber vemen Âsârahum min Zevî's-Şe'ni'l-Ekber*, Thk. Halil Şehâde, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1408/1988.

İbn Hallikân, el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681), *Vefeyâtu'l-A'yân ve Ebnâi Ebnâi'z-Zemân*, Thk. İhsân Abbâs, Dâru's-Sâdr, Beyrut, 1994.

İbn Kayyım Cevziyye, Muhammed b. Ebu Bekir Eyyüb b. Sad Şemseddin, (ö. 751), İlamu'l Muvakkîin an Rabbi'l Âlemîn, Thk.Taha Abdurrauf Sad, Mektebetu'l Kulliyat Ezheriye, Kahire, 1388/1968.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebu Bekir b. Eyyüb b. Sad Şemseddin, (ö.751), *Muhtasar es-Sevâik el-Mursele ale'l Cehmiye ve'l Muattale*, Muhammed b. Muhammed b. Abdulkерim b. Rıdvân Ba'li Şemseddin b. Musuli ihtisar yapmıştır, (ö. 774), Thk. Seyyid İbrahim, Dâru'l Hadis, Kahire- Mısır, 1422/2001

- İbn Kayyim El-Cezviyye, Muhammed b. Ebu Bekir b. Eyyüb b. Sad Şemseddin, (ö.751), *Bedâiu'l Fevâid*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan.
- İbn Kayyim El-Cezviyye, Muhammed b. Ebu Bekir b. Eyyüb Sad Şemseddin, *Tariku'l Hicreteyn ve Bâbu's Sâadeteyn*, Dâru'l Selefiyye, Kahire, 1394.
- İbn Manzur, *Lisânu'l Arab*, Dâr Sadr, Beyrut, 1414/1993.
- İbn Teymiyye, Takiyuddin Ebu Abbas Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam b. Abdullah b. Ebu Kasım b. Muhammed El-Harranî el-Hanbelî Ed-Dımaşkî, *Mukaddime fi Usuli't Tefsir*, Dâru Mektebeti'l Hayat, Beyrut, 1490/1980.
- İbni Atiyye el-Endelüsî, Abdulhak b. Galip b. Atiyye (ö. 541/1146), *Fehrest-i İbni Atiyye*, Thk. Muhammed Ebu'l Ecfan ve Muhammed Zâhî, el-Garb el-İslâmî Yayınevi, Beyrut- Lübnan, 1983.
- İbni Atiyye el-Endelüsî, Abdulhak b. Galip b. Atiyye, *el-Müherreriül Veciz Fi Tefsir el-Kitabi Aziz* (ö. 541/1146), Katar İslâmî İşler Bakanlığı Baskısı, 1428/2007.
- İbni Atiyye el-Endelüsî, Abdulhak b. Galip b. Atiyye, *el-Müherreriül Veciz Fi Tefsir el-Kitabi Aziz* (ö. 541/1146), Thk. Abdusselam Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007
- İbnu'l Esîr el-Cezerî, Ebu'l Hasen Ali b. Ebu'l Kerem Muhammed eş-Şeybanî, (ö. 630), *el-Kâmil fi't-Târîh*, Thk. Ömer Abdusselam Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, 1417/1997.
- İbnu'l Esîr el-Cezerî, Ebu'l Hasen Ali b. Ebu'l Kerem Muhammed eş-Şeybanî, (ö. 630), *en-Nihâye fi Garîbi'l Hadis ve'l Eser*, Thk. Tahir Ahmed ez-Zâvi ve Mahmud Muhammed et-Tanahî, Mektebetu'l İlmiyye, Beyrut, 1399/1979
- İbnu's Sebki, Abdurrahman b. Carullah El-Bennani, *Haşiyetu'l Bennani alâ Şerhi'l Celâli'l Mahlî alâ Cem'i'l Cevâmi*, Mısır, 1916.

- İbnü'l-Ebbâr, Muhammed b. Abdullah el-Belensî, (ö. 658/1260), *el-Mu'cem fî ashâbi'l-Kâdi'l-Îmâm Ebî 'Alî es-Sadeîfî*, Mektebetu's-Sekâfe ed-Dîniyye, Mısır, 1420/ 2000.
- İbnü'l-Ebbâr, Muhammed b. Abdullah el-Belensî, (ö. 658/1260), *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*, Thk. Abdusselam el-Herrâs, Dâru'l Fikr, Lübnan, 1415/ 1995.
- İbnü'l-Cevzî, Cemaleddin Ebu'l Farac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Nuzhetu'l Ayan en-Nevazir fî İlmi'l Vücuuh ve'n Nazair*, Thk. Muhammed Abdülkerim Kazım Radi, Müessesetu'r Risâle, Beyrut, 1404/1984.
- İbnü'l-enbari, Ebû Bekir Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (ö. 328/940), *El-Addâd*, Thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim, Mektebetu'l Asriyye, Beyrut, 1407/1987
- İzzeddin b. Abdusselam, Ebu Muhammed, *El-Îmam fî Beyani Edilleti'l Ahkam*, Thk. Rıdvan Muhtar b. Garibe, Beyrut, Dâru'l Beşairi'l İslamiyye, Beyrut, 1407/1987.
- Kahhâle, Ömer b. Rıza Muhammed Ragıb b. Abdulganî ed-Dimeşkî, (ö.1408), *Mu'cemu'l-Muellifîn*, el-Musennâ Kütüphanesi, Beyrut, İhyâu't Turas el-Arabî.
- Lisânuddin İbnu'l-Hafıb, Muhammed b. Abdullah b. Said el-Selmanî el-Gırnafî el-Endelüsî Ebu Abdullah, (ö. 776), *el-Îhâta fî Ahbâri Gırnata*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424.
- Mehlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Ali İbn Salim (ö. 1360), *Şeceratu'n-Nûr ez-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*, Thk. Abdülmecid Hıyâlî, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Lübnan, 1424/2003.
- Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045) *el-Hidâye ilâ bulûgi'n-nihâye fî ilmi me'âni'l-Kur'ân ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min fînûni 'ulûmih* Thk.el-Şarîka Üniversitesi ve yayınları 2008
- Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045) *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâ'âti's-seb' ve ilelihâ ve hucecihâ*. Thk. Muhyiddin Ramazan Dımaşk

1394/1974

Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045) *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân* Thk. Hatem Salih el-Zamin Müasesetül el-Risalla 1405.

Mekki b. Ebi Talibi el-Kaysi Ebu Muhammed, *El-İzah li Nâasihi'l Kur'an ve Mensuhihi*, Thk. Ahmed Hasan Ferhat, Dâru'l Menar, 1406/1986.

Meragî, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l Meragî*, Mısır, Mustafa El-Babi El-Halebi ve Evladuhu Matbası, 1365/1946.

Muhammed Reşid b. Ali Rıza b. Muhammed Şemseddin b. Muhammed Bahaeddin b. Menla Ali Halife Kalmuni El-Hüseyni, *Tefsiru'l Menar*, El-Hey'etu'l Masriyye el-Âmme li'l-Kutub, 1999.

Muhammed Süleyman Eşkar, *Muşârekatu'n Nisâ fi'l Velâyeti'l Âmme ve'l Cüziyye ve'l Mecalis En-Niyâbiyye ve Mecâlisi's Şura*, onaylanmış fıkıh araştırması.

Muhammed Tahir Aşûr el-Tunusî, *et-Tahrir ve't-Tenvîr "el-Mukaddimât"*, ed-Dâr et-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.

Muhammed Yusuf Haşim El-Seyyid, *El-Münasebe beyne el-Fasıla el-Kur'aniyye ve Ayâtiha*, Gazze İslami Üniversitesi'ne takdim edilmiş yüksek lisans tezi, 2009

Muradi, Ebu Cafer Nahhas Ahmed b. Muhammed b. İsmail b. Yunus En-Nahavi, *İrabu'l Kur'an*, Thk. Abdulmunim Halil İbrahim, Muhammed Ali Beydun Yayınları, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421.

Necmuddin Ebi'r-Rebi' Süleyman b. Abdulkavi b. Abdülkerim b. Said Et-Tufî, *El-İksîr fi İlmi't Tefsir*, Thk. Abdulkadir Hüseyin, Mektebetu'l Edeb El-Kahire.

Seyyid Halil, *Neşetu't Tefsir*, s. 50, İktibas: *Eserül es-siyak el- Kur'ânî fi et-tefsir (dırase nezariya tetbikiya ala suretül-el-fatıha ve bakara*, doktora tezi- İmam Muhammed b. Suud İslami Üniversitesi, 1427.

Seyyid Kutup, *Fîzilâli'l Kur'an*, Thk. İbrahim Hüseyin El-Şerabi, Dâru's Şuruk, Beyrut, Kahire, 17-1412.

Sibeveyh, Amr b. Osman b. Kanber El-Harisi, Ebu Bişr, *el-Kitâb*, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu Hanci, Kahire, 1403/1988.

Şafii, Ebu Abdullah b. İdris b. Abbas b. Osman b. b. Abdulmuttalip b. Abdu Menaf El-Matlabi El-Kurşî El-Mekkî, *Er-Risale*, Thk. Fevzi Abdulmuttalip, Dâru's Şifa, Mansura, 1422/ 2011

Şemseddin Ebu el-Hayr el-Sehâvî (ö 902), *Makâsidu'l-Hasene fî Beyâni Kesîr mine'l-Ehadîsi'l-Muştehirâ ale'l-Elsine*, Thk. Muhammed Osman el-Haşet

Taha Abdurrahman, *El-Bahsu'l Lisanî*, Rabat Edebiyat Fakültesi Yayınları, 6 no'lu sempozyum ve forum dizisi, s. 301

Temâm Hassan Ömer, *el-Beyân fî revâi'i'l-Kur'an*, Kur'an nassına ilişkin bir üslup ve lügat araştırması, Alemu'l Kütüb, Kahire, 1993

Temâm Hassan Ömer, *el-Lüğatu'l Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, Âlemu'l Kütüb, Beyrut, 1427/2006.

Ünver, Mustafa, Kur'an'ı Anlamada Siyâkın Rolü, Sidre Yayınları, Ankara 1996.